

i.e.d., professor Zahid Fərrux Məmməd

BANK FƏALİYYƏTİNİN ƏSASLARI

(AZƏRBAYCANDA BANKÇILIQ)

Bakı- 2014

GİRİŞ

1991-ci il 18 oktyabr tarixində Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. 1992-ci il 7 avqust tarixdə «Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə yanaşı «Azərbaycan Respublikasının «Milli Bankı haqqında» Qanun da qəbul olunmuşdur. Həmin ayın 15-də Azərbaycan Respublikasının milli valyutası – manat tədaviyə buraxılmışdır (rublla bərabər). 1994-cü il yanvarın 1-dən manat ölkənin yeganə ödəniş vasitəsi elan olundu.

1995-ci il 12 noyabr tarixdə keçirilən referendumda qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II bəndində isə pul nişanlarının tədaviyə buraxılması və tədaviyeden çıxarılması hüququnun yalnız Milli Banka mənsub olması bir daha təsdiq edilmişdir.

1996-cı il 10 iyun tarixdə «Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında», 14 iyun tarixdə isə «Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında» Qanunlar yeni redaksiyada qəbul edildi. Yeni bank qanunları respublikanın bank sisteminin qabaqcıl dünya bank təcrübəsinə yaxınlaşmasına, kredit təşkilatlarının yaradılmasına imkan yaratdı.

Lakin yeniləşən elmi-nəzəri metodlara və müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşmaq məqsədilə, 10 dekabr 2004-cü ildə «Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında» Qanun qəbul edilmişdir. Həmçinin, 16 yanvar 2004-cü ildə qəbul edilmiş «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu da 30 mart 2004-cü ildə qüvvəyə minmişdir.

«Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında» 18 mart 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq «Azərbaycan Respublikası Milli Bankı» «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı» adlandırılmışdır.

Azərbaycanda əmanətlərin sığortalanması mexanizmlərinin yaradılması üçün görülən tədbirlərin nəticəsi olaraq 29 dekabr 2006-cı ildə «Əmanətlərin sığortalanması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi.

Azərbaycanda Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində də mühüm işlər həyata keçirilir. Bununla bağlı olaraq, «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 25 fevral 2009-cu ildə qüvvəyə minmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanda maliyyə-bank industriyasının inkişafının əsas məqsədi - qanunvericilik mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, beynəlxalq standartlara uyğun müasir və rəqabətə dözümlü maliyyə-bank xidmətləri bazarının inkişafı üçün münbit hüquqi bazanın yaradılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi razılıq əsasında, depozit əməliyyatları isə yalnız banklar və poçt rabitəsinin milli operatoru tərəfindən həyata keçirilir.

Mərkəzi Bank - pul və valyuta siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi, ödəniş sisteminin tənzimlənməsi və inkişafı, bank nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlətin beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının saxlanması və idarə edilməsi kimi mühüm strateji dövlət əhəmiyyətli funksiyaları həyata keçirir.

Mərkəzi banklar pul siyasətinin məqsəd və vəzifələrini yerinə yetirmək üzrə maliyyə alətlərindən istifadə edərək bankların fəaliyyətinə təsir edir. Mərkəzi bank açıq bazar əməliyyatı vasitəsilə bankların likvidliyinə və bazarda pul miqdarındakı dəyişikliyə yol açar. Bankların likvidliyində meydana gələn dəyişmələr isə öz növbəsində kredit və fond həcminə təsir edir.

Mərkəzi Bank uçot dərəcəsini və öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini müəyyənləşdirir. Mərkəzi Bank uçot dərəcəsini müəyyənləşdirərkən ölkədəki mövcud makroiqtisadi durumu və maliyyə bazarının vəziyyətini nəzərə alır.

Mərkəz Bankı öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini pul bazarının likvidlik vəziyyətini nəzərə alaraq özünün açıq bazar, yenidən maliyyələşdirilmə və depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini təsbit etməklə və ya hərraclarda tələb və təklif əsasında müəyyənləşdirir.

Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarına məcburi ehtiyatlar saxlamaq barədə göstəriş verə bilər.

Mərkəzi Bank pul siyasətinin məqsədləri kontekstində kredit təşkilatlarının yenidən maliyyələşdirilməsini həyata keçirir. Bu zaman verilən kreditlər dövlət qiymətli kağızları, dövlətin və digər etibarlı emitentlərin qarantıyaları və zəminliyi, xarici valyuta, qızıl, müxtəlif formada qiymətli metallar və digər aktivlərlə təmin olunur. Belə kreditlər 6 aydan çox olmayan müddətə verilir və həmin müddətə uzadıla bilər.

Mərkəzi Bank özünün müəyyən etdiyi şərtlərlə və qarşılıqlı razılaşma əsasında kredit təşkilatlarından depozitlər cəlb edə və kredit təşkilatları tərəfindən aparılan ayrı-ayrı əməliyyatları müvəqqəti məhdudlaşdırır, o cümlədən onların əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin aşağı və yuxarı hədlərini müəyyənləşdirə bilər.

Öz növbəsində də, banklar tərəfindən bəzi sektorlara kredit açılması, bəzilərinə isə kredit verilməsində rədd siyasəti, I halda sektorun inkişafına yol açar, II halda isə sektorun daralması ilə nəticələnə bilər. Bankların kredit siyasəti şirkətlərin istehsal siyasətinə və mənfəət həcminə birbaşa təsir edir. Hətta banklar şirkətlərin iflasından qurtarmak imkanlarına malikdirlər.

Ümumiyyətlə, bank kapitalının adekvatlıq əmsalı bankların fəaliyyəti real sektorun tərkibinə daxil olan müəssisələrindən fəaliyyətindən çox fərqlidir:

1) banklar fəaliyyətləri üçün lisenziyanı Mərkəzi Bankdan alır;

2) Bankın rəsisçilərinin şəxsi keyfiyyətləri, vicdan və xarakterləri özəl bir araşdırma mövzudur. Məsələn, Azərbaycanda bank inzibatçıların mənavi keyfiyyətləri ilə bağlı tələblər «Banklar haqqında» Qanunda nəzərdə tutulur. Bu da inzibatçıların «məqbul və lazımi keyfiyyətlərə malik şəxs» və «vətəndaş qüsuruzluğu» göstəricilərinə malik olmasını və bank sistemi üçün daha layiqli namizədlərin seçilməsini şərtləndirir;

3) Lakin, bu çoxluq hədudsuz deyil, qanunla tənzimlənir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən kommersiya bankları və xarici bankların yerli filialları üçün kapitalın tərkib hissələrini (komponentlərini), habelə bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsinin müəyyən etdiyi prinsiplərə müvafiq surətdə kapitalın adekvatlıq əmsallarını və onların hesablanması qaydalarını «Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması qaydaları» müəyyən edir;

4) banklar mal deyil, satınalma gücü istehsal edir. Bankçılıq pul ticarəti deməkdir, yəni ucuz faizə aldığı pulları, daha yüksək faizə sataraq mənfəət əldə edir;

5) banklar rentabellik, likvidlik və riskin bölüşdürülməsi prinsiplərinə çox bağlıdırlar. Banklar əlindəki pulu mümkün olduğu qədər çox fiziki və hüquqi şəxslərə paylamaqla yanaşı kassadakı aktivlərin müəyyən bir hissəsini likvid formada saxlamaq məcburiyyətindədir. Məsələn, Azərbaycan Mərkəzi Bankın Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydalar respublikada fəaliyyət göstərən kommersiya banklarının və xarici bankların yerli filiallarının likvidlik riski və likvidliyin idarə olunması üzrə bankların daxili siyasət, qayda və prosedurlarına dair minimum tələbləri müəyyən edir;

6) banklar dövlət orqanları tərəfindən çox ciddi nəzarət altındadırlar. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının «Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdərəlməsinə qarşı mübarizə haqqında» Qanunu - cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və ya terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə bağlı hüquqpozmaların aşkar edilməsi və qarşısının alınması üçün hüquqi mexanizmin yaradılmasına, belə pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi məqsədi ilə maliyyə sistemindən istifadə olunması imkanlarını istisna edən şəraitin yaradılmasına, bu sahədə dövlətin və cəmiyyətin maraqlarının qorunmasına yönəlmişdir;

7) qanun, banklara kassalarında borclarına qarşı hər an likvid aktivlərinin nisbətini təsbit etdiyi halda, digər müəssisələrdə belə bir məcburiyyət yoxdur;

8) banklar pul yaratmaqla tədaviə pulun miqdarına təsir edərək qiymət mexanizminə təsir edə bilər, lakin digər müəssisələrin belə bir təsir etmə imkanları mümkün deyildir;

9) Nizamnamə kapitalının həcmi digər şirkətlərə nisbətən çox yüksəkdir. Hazırda, Azərbaycanı yeni bank təsis etmək üçün 10 milyon manat tələb edilir;

10) MB bankların sağlamlaşdırılması və iflası zamanı lazımi tədbirlər və proqramlar hazırlayır. Ona görə də krizis dövründə Mərkəzi Bank öz siyasətini Makroiqtisadi sabitliyin, Bankların və sistem əhəmiyyətli müəssisələrin maliyyə sabitliyinin qorunmasına, habelə İqtisadi artımın dəstəklənməsinə yönəlmişdir. Makroiqtisadi tənzimləmə potensialını və siyasətin çevikliyini artırmaq üçün Mərkəzi Bank haqqında qanuna dəyişikliklər edildi. Edilən dəyişikliklər əsasında Mərkəzi Bank sistem əhəmiyyətli müəssisələr və bankların maliyyə vəziyyətini stabiləşdirmək məqsədilə 2009-cu ildə Ümumi Daxili Məhsulun təxminən 5%-in səviyyəsində likvidlik inyeksiyası həyata keçirdi. Bu yardım onların xarici borclarının restrukturizasiyasına və maliyyə vəziyyətinin stabiləşməsinə imkan verdi.

Azərbaycanın monetar orqanı – Mərkəzi bank maliyyə sisteminin inkişafına, o cümlədən bank sektorunda beynəlxalq standartların və maliyyə əməliyyatlarının innovativ xidmət və məhsulların tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilir və bu istiqamətdə məqsədyönlü, sistemli və ardıcıl layihələr həyata keçirir. Bu nədənə kitabda Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankın fəaliyyəti geniş tədqiq edilmişdir.

Bank rəqabətinin güclənməsi, bank xidmətlərinin çeşidinin artırılması, investisiyaların genişlənməsi və bank xidmətləri bazarında bu kimi digər meyillərin artması bankları müxtəlif mənbələrdən vəsait cəlb etməkdə maraqlı edir. Belə bir şəraitdə əmanətçilərdən cəlb edilmiş vəsaitlərinin etibarlı qorunması xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu məqsədlə əmanətlərin sığortalanması mexanizmlərinin yaradılması üçün görülən tədbirlərin nəticəsi olaraq 29 dekabr 2006-cı ildə “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Azərbaycan Respublikasında əmanətlərin sığortalanması sisteminin yaradılmasının məqsədi banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə, fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Təsədüfi deyildir ki, qlobal maliyyə böhranının ən aktiv fazasında belə Azərbaycanın bank sisteminə xarici kapitalın axını dayanmamışdır. Azərbaycanın yerli bankları da aktiv surətdə xarici bazarlara çıxmaqdadırlar.

Bu gün Azərbaycan banklarının xarici ölkələrdə 2 törəmə bankı, 1 filialı, 6 nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir. Bankların xarici maliyyə bazarlarında fəaliyyətinin aktivləşməsi və nüfuzunun artması onların beynəlxalq reytingin alınmasına marağını artırmışdır. Belə ki, təkcə ötən il bank beynəlxalq reytingə malik olmuş və qlobal böhran şəraitində banklar reyting səviyyələrini qoruyub saxlamışlar.

Azərbaycanda Bankçılıq (suallara cavab) kitabında beynəlxalq standartlara uyğun müasir və rəqabətə dözümlü Azərbaycan maliyyə-bank industriyasının müasir vəziyyəti və perspektivləri haqqında elmi cəhətdən əsaslandırılmış məlumatlar yer alır.

Bank fəaliyyətinə aid mövzuların tədqiqi, özəlliklə qlobal maliyyə böhranı sonrası mərkəzi bankın məqsəd və vəzifələri; elektron ödəniş sistemlərinin fəaliyyətinin təhlükəsizliyi; Bank fəaliyyətinin təşkili, idarə edilməsi, təşkilati strukturu və rəqlamenti; bank öhdəliklərinin formalaşması və onların strukturunun optimallaşdırılması, öhdəliklərin mənbələrinin keyfiyyətə səmərəli idarə olunması və bank kapitalının ölçülməsi qaydası; bank aktivlərin təhlükəsizliyi; bankların kassa əməliyyatları və nağdsiz hesablaşmaların həyata keçirilməsi şərtləri; Banklarda kreditlərin verilməsi proseduru; bank sistemində risklərin idarə edilməsi prosesi; bank tərəfindən kredit sifarişlərinin qiymətləndirməsi meyarları; Bankların qiymətli kağızlar bazarında investisiya fəaliyyəti; Beynəlxalq bank işi və bankların valyuta əməliyyatları; Banklarda marketinq planı və maliyyə internet xidmətlərinin təkmilləşdirilməsi, Bank sistemində gəlirlərin formalaşması və onlardan istifadənin qiymətləndirilməsi kimi mövzular bankçılıq elmində tədqiqat obyekti kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bu nədənə yuxarıda qaldırılan bütün sualların cavabı kitabda ətraflı formada açıqlanmışdır.

Kitabın metodoloji və nəzəri əsası iqtisadi nəzəriyyənin, maliyyə və kredit nəzəriyyəsinin müddəaları, maliyyə hüququ, Azərbaycan Respublikasının maliyyə-bank institutlarının

fəaliyyətini tənzimləyən Qanunlar və Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının bankların fəaliyyətinə dair hazırladığı Normativ xarakterli sənəd və təlimatlar təşkil edir. Tədqiqat zamanı Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının elmi-tədqiqat nəşrlərindən istifadə olunmuşdur.

Əldə edilmiş nəticələr Azərbaycan maliyyə və bankçılıq iqtisad elmində ilk icmal məlumat əsəridir. Kitabın içində olan mövzuların hazırlanması prosesində xarici təcrübədən istifadə olunmuş və anlayışların izahlı şərhə müasir Azərbaycanın bank sistemi təcrübəsinə əsaslanaraq verilir.

Azərbaycan ali məktəblərində «maliyyə və bankçılıq» ixtisası üzrə tədris planına daxil edilmiş «bank işi» kurslarının tədrisində istifadəsi məqsədəuyğundur.

Ümumilikdə, kitab geniş oxucu auditoriyası, xüsusən də maliyyə və bankçılıq məsələləri ilə əlaqədar məşğul olan mütəxəssislər, ekspertlər «maliyyə», «dünya iqtisadiyyatı», «mühasibat uçotu və audit» ixtisasları üzrə tədris edən müəllimlər, təhsil alan bakalavr, magistr və doktorantlar üçün nəzərdə tutulan elmi nəzəri və praktiki nəşrdir.

Mövzuların öyrənilməsi prosesində tələbələri dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycanda bank sisteminin stabil və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi və tənzimlənməsi prinsipləri, qaydaları və normaları əks etdirən normativ sənədlərləri ilə tanış edəcək və bütövlükdə onlara bank industriyası haqqında kompleks bilik və informasiya veriləcəkdir.

«Bank işi» fənninin tədrisində əsas məqsəd- Azərbaycanda bank sisteminin hüquqi bazasının, iqtisadiyyatda bank xidmətlərinin rolunu, bank sisteminin stabil və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə Mərkəzi Bankın rolunu və əhəmiyyətini, bankların təşkili, daxili idarəedilməsi, fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ləğv edilməsi prinsiplərini, qaydalarını və normalarını öyrətmək və izah etməkdir.

«Bank işi» fənninin tədrisində əsas vəzifələr:

1. Bank sisteminin fəaliyyətini tənzimlənməsini əks etdirən normativ- hüquqi sənədlərlə yaxından tanış etmək;
2. Bank fəaliyyəti haqqında kompleks nəzəri biliklər vermək;
3. Bank xidmət və məhsulları, bank marketinqi və menedjmenti, bank fəaliyyətində maliyyə nəticələrinin təhlili qaydalarını praktik olaraq istifadəsini öyrətmək;
4. müasir bank sisteminin vəziyyəti, inkişafı və problemləri haqqında məlumatlandırmaq və bank sisteminə istifadə olunan əsas anlayışları izahını verməkdir.

I FƏSİL. MALİYYƏ-BANK İNDUSTRİYASI

1.1. YIĞIM- İNVESTİSİYA ƏLAQƏSİ

Hər hansı bir ölkədə iqtisadi vahidlər (ev idarələri, şirkətlər və dövlət) gəlirlərinin hamısını istehlak xərclərinə yönəltmirlər. Onlar gəlirin bir hissəsini yığma və ya investisiyaya ayırırlar. İqtisadi vahidlərin ən vacib məqsədlərindən biri də gündəlik istehlak ehtiyaclarını artırmaqdır. Ancaq iqtisadi vahidlərin bugünkü istehlaklarını artırma bilmələri üçün gələcəkdəki istehlak imkanlarından daha çox fədakarlıq etməyə hazır olmaları lazımdır və ya eyni ifadəni tərsinə söyləsək, şəxslərin bu gün müəyyən bir istehlak miqdarından əl çəkmələri onlara gələcəkdə, bu gün əl çəkdiklərindən daha çox həcmdə istehlak imkanı vəd edir. Bu çoxluğu isə faiz həddi müəyyənləşdirir. Məsələn, bir şəxsin bugünkü 100 manatlıq istehlakından əl çəkməsi ona bir il sonra 120 manatlıq istehlak imkanı təmin edərsə, deməli, faiz nisbəti 20%-dir (inflasiyanı nəzərə almadan).

Ümumiyyətlə, hər hansı bir ölkənin iqtisadi artımı o ölkədə yaradılan xalis real aktiv investisiyaların cəminə bağlıdır. Bu aktiv investisiyanın finans qaynağını isə ölkə daxilində cəlb edilmiş yığımlar ilə ölkə xaricindən gətirilən sərmayə fondları təşkil edir. Yığım ilə investisiya arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Yığım olmadan investisiyanın gerçəkləşdirilməsi mümkün deyildir, eyni zamanda investisiya imkanları və şəraiti olmadığı halda, iqtisadi anlamda yığımın da toplanması qeyri-mümkündür. Modern iqtisadi sistemlərdə, yığım sahibləri ilə investisiya qoymaq istəyənlər, adətən, müxtəlif şəxs və ya qruplardır. Bu səbəblə də müəyyən kəsirlərin planladıkları və gerçəkləşdirdikləri yığımların toplamı ilə başqa kəsirlərin planladıkları investisiyaların toplamının bərabər olması, gerçəkləşməsi ideal sayıla biləcək bir haldır.

Ümumiyyətlə, ölkənin iqtisadi artımı yığım (investisiya) miqdarına bağlıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələr yoxsul olduqlarından, onların yığımları da azdır. Sadəcə bu yığımlara əsaslanıb investisiya qoymaq ölkənin iqtisadi böyüməsini təmin edə bilməz və ya yetərli olmaz. Bu səbəbdən də inkişaf etməkdə olan ölkələr ölkənin iqtisadi böyüməsini sürətləndirmək məqsədi ilə xarici sərmayədən (xarici yığımlardan) yararlanmaq istərlər. Ümumiyyətlə, xarici sərmayə bir ölkəyə: özəl xarici sərmayə investisiyası və xarici kredit olmaqla iki formada gəlir.

Yığım fərdin pul gəlirinin istehlak üçün sərf edilməmiş hissəsidir. Şəxslərin məlum bir dövərdə əldə etdiyi cari gəlir (Ce) iki bölümdən ibarətdir: yığım (T) və cari xərclər (He). Bunu riyazi şəkildə belə göstərmək olar: $Ce = T + He$.

Cari gəliri sabit olaraq qəbul etsək, o zaman şəxslərin yığımı cari xərclərin böyüklüyünə bağlı olacaqdır. Cari xərclərin toplamının cari gəlirə bərabər olduğu və ya bu gəlirdən yüksək olduğu bir halda şəxsi yığım sıfır və ya mənfi olur. Hər hansı bir ölkədə toplanan yığımın qaynağı şəxs və qurumların gəlirləridir. Yığım qabiliyyəti şəxsin gəlir səviyyəsinə bağlıdır.

Yığım etmə arzusu haqqında isə müxtəlif amillərdən söz açıla bilər:

1. gözlənilməyən bir hadisəyə qarşı xərclərə hazır olma (xəstəlik, ani fəlakət və s.);
2. gələcəkdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan iri xərclər üçün bu gündən pul yığmaq (səyahətə çıxma, ev və ya avtomobil alma, uşaqlarının məktəb xərclərini maliyyələşdirmək və s.);
3. işqurma məqsədini gerçəkləşdirmək üçün hazırlıq görmə;
4. finans varlığı əldə etmə arzusu;
5. yüksək bir gəlirə sahib olma arzusu.

Klassik və neoklassik iqtisadçılara görə yığım faizin bir funksiyasıdır. Yüksələn faiz qiyməti, yığım meylini artıraraq məcmu yığım həcmi artırır. Faiz nisbətində azalma isə yığım həcmində azalmaya yol açır.

İnvestisiya definisiyası və investisiyanın stimullaşdırılmasına təsir edən amillər. Hər hansı bir dövərdə iqtisadiyyatda istehsal edilən məhsulun (output) yeni quruluşlar, yeni dayanıqlı təchizat və inventardakı dəyişmələr şəklindəki qisminin dəyərində investisiya deyilir və ya investisiya, gələcəkdəki istehlakı artırma bilmək məqsədilə bugünkü istehlakı qısmatqı lüzumlu qılmaqdadır. Qeyd edək ki, daxili və xarici kapital investisiyaları praktikaya keçiriliş şəklinə görə iki cür ola bilər. Belə ki, investisiyanın yatırıldığı daşınır qiymət və ya maddi dəyər ya ilk dəfə yaradılır, ya da daha öncədən mövcuddur. Daxili və xarici investorun bir ölkədə fabrik inşa etdirməsi və ya yeni çıxardılan hissə sənədini (səhmi) satın alınması birinci, daha öncə inşa edilmiş olan bir fabrikin

satın alınması və ya kapital bazarında alım-satım predmeti olmuş bir daşınır qiymətin mülkiyyətinin əldə edilməsi isə ikinci qrupa misaldır. Daha öncə qurulmuş olan bir fabrikin xarici sərmayədar tərəfindən alınması, yeniləmə və ya genişlənmə məqsədli ola bilər. Bununla bərabər, mövcud bir fabrik, bina və ya təsisin satın alınması, fərdi olaraq investisiya olmaqla birlikdə, makro-iqtisadi nöqteyi-nəzərdən investisiya sayılmaz. Çünki bu əməliyyat, əgər yeniləmə və genişlənmə məqsədli investisiya deyilsə, yəni istehsal kapasitəsini artırmırsa, sadəcə olaraq mövcud təsisin əl dəyişdirməsini təmin etməkdədir. Eyni şəkildə, səhm, finansman bonusu, xəzinə bonusu, dövlət istiqrazı kimi finansal varlıqların satın alımı da, iqtisadi mənada, investisiya sayılmaz; bu investisiyalar finans investisiyalarıdır. Burada əlavə bir dəyər yaradılmadığı kimi, fərd sadəcə olaraq əlindəki varlığın şəklini dəyişdirməkdədir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), investisiyaları 1953, 1968 və 1993-cü illərdə Milli Hesablar Sistemi (System of National Accounts – SNA) içində təsnif etmişdir 1993-cü ildəki SNA, BM, OECD, IMF, IBRD və Avropa Topluluqları Komissiyası tərəfindən müştərək hazırlanmışdır. Bununla rəsmi olaraq dünya miqyasında statistikaların müqayisə edilə biləcək duruma gəlməsi təmin edilmişdir. 1993-cü ildəki SNA iqtisadi varlıqları finansal iqtisadi varlıqlar və qeyri-finance iqtisadi varlıqlar olaraq ikiye ayırmışdır.

Finansal iqtisadi varlıqlar aşağıdakı komponentlərdən təşkil olmaqdadır: Bono; İstiqraz; Səhm; Pul funksiyasını yerinə yetirən qızıl; Kassa-bank; Avanslar; Debet hesabları.

Ümumi olaraq investisiyaların aşağıdakı şəkildə təsnif etmək mümkündür: etüd-proyekt investisiyaları; yeni investisiyalar; fəaliyyəti davam etdirmə və yeniləmə investisiyaları; ekspansiya investisiyaları; tamamlama və çətin situasiyaları açmaq üçün ekstremal investisiyalar; modernləşdirmə və təkmilləşdirmə investisiyaları; araşdırma-inkişaf etdirmək (research and development R&D) investisiyaları.

İqtisadiyyatda gəlir və məşğulluğu artıran təməl ünsür olan investisiya anlayışına, bəzi hallarda yanlış tərif verilir. Məsələn, mövcud bir fabrikin, bir ərazi və ya tarlanın satın alınması xalq arasında investisiya adlandırılır. O isə, bu kimi xərcləmələrdə iqtisadiyyatda yeni bir istehsal gücü təşkil etmir, sadəcə mövcud mal və xidmətlər bir əldən başqa ələ keçir. Mövzuya mikrosəviyyədə baxsaq, bu hadisə mövcud bir fabrikə satın alan şirkət baxımından bir investisiyadır. Ancaq mikrosəviyyədə düşünsək bunun bəsit bir əldən-ələ dəyişmə olduğunu görürük. Bunun kimi, qiymətli kağızların satın alınması halı da investisiya çərçivəsi xaricindədir. Səhm, istiqraz satın alan şəxsin etdiyi xərcləmə də bir investisiya xərcləməsi deyildir. Buna iqtisad dilində (ingiliscə placement) playsmant deyilir, yəni playsmant sadəcə mövcud yatırımların əldən-ələ keçməsidir, yeni bir investisiya deyildir. İntestisiya isə sadəcə sərmayə həcminə qoyulan əlavə kapitaldır.

Plasman - pulun, gəlir gətirən daşınır və daşınmaz mallara və ya digər sərvət ünsürlərinə qoyularaq dəyərləndirilməsidir. Plasman mövcud investisiyaların əl dəyişdirməsidir, yəni bir investisiya deyildir. Adətən, sənayeləşmiş ölkələrdə plasman aksiyalara qoyulmaqdır.

Bunların alqı-satqısı iqtisadiyyatda mövcud istehsal gücləri üzərindəki mülkiyyət haqqının bir əldən başqa ələ keçməsindən savayı bir şey deyildir. İqtisadi anlamda investisiya fondların sərmayə mallarına (real varlıqlara) yönəlməsidir. Ümumiyyətlə, hər hansı bir ölkədə yığının həcmi real investisiyalar təşkil edir, real investisiyaların həcmi isə bu investisiyaların gerçəkləşdirilməsi üçün yetərli fondların olmasına, digər bir ifadə ilə desək, yığım fondlarının axtarılmasına bağlıdır. Real varlıq investisiyaları yenidən qurmaya və istehsal gücünün artımına yönəldilmiş investisiyalardır.

Ümumiyyətlə, iqtisadçıların sərmayənin marjinal təsiri adlandırdıqları və finans nəzəriyyəsində daxili səmərə vermə nisbəti (internal rate) olaraq tanınan investisiyanın səmərəlilik nisbəti, şübhəsiz investisiyaya yönəlik planların qərara alınmasında önəmli faktlardır.

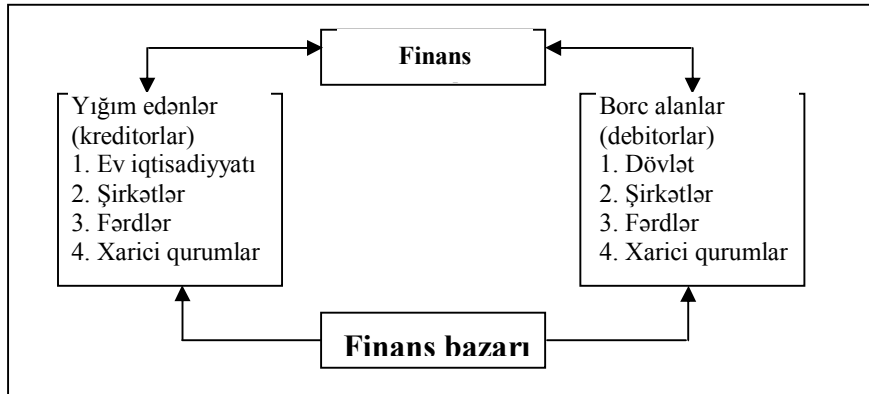
İntestisiyanın stimullaşdırılmasının 2 önəmli amili vardır: investisiyanın gəlirlilik nisbəti; və investisiyanın finans qaynaqlarının orta xərcləri.

İntestisiyanın səmərəliliyi investisiya mövzusuna ölkə iqtisadiyyatının ehtiyac hiss etməsi, başqa sözlə desək, investisiyanın qoyulacağı iş sahəsində bir təklif və tələb tarazlığının tapılması ilə yaxından əlaqədardır. Sərmayə xərcləri isə finansal bazarlarda təşkil edilən borclanma və özəl fondlarının xərcləri ilə investor şirkətin özəl şərtlərinə bağlı olaraq az və ya da yüksək səviyyədə təşkil edilə bilər.

Finans bazarında fondların xərclərinin aşağı və ya yuxarı səviyyədə olmasına təsir edən başlıca amillər: Mərkəzi Bankın apardığı pul siyasəti və ölkə iqtisadiyyatının yığım potensialı və onun kapital bazarındakı fəaliyyətinin əhatə dairəsi təşkil edir.

1.2. FINANS SİSTEMİ

Yığım və investisiyanın müxtəlif şəxslər tərəfindən həyata keçirildiyi bir toplumda yığımın investisiyaya dönməsi, finans sisteminin varlığını meydana çıxarır. Finans sistemi şirkət və fərdlərdən əmanətləri (depozitlər) cəlb edir və toplanmış vəsaitləri sonradan dövlət, şirkət və fərdlər arasında yenidən bölüşdürür. Beləliklə, öz vəsaitlərini təklif edən əmanətçilər (kreditörlər) və bu vəsaitlərə ehtiyacı olanlar (borclular) kimi iki qrup yaranır.

Finans sisteminin ən vacib çalışma mexanizmi borclama və borcvermə əməliyyatlarını asanlaşdırmaq və nizamlı bir şəkildə işləməsini təmin etməkdir.

Risk paylaşımı - əgər bir yığım sahibi əlindəki bütün fondları digər bir şəxsə borc olaraq verib və borcunu geri ala bilməzsə, böyük bir zərərə uğrayar. Amma eyni şəxs tək bir şəxsə borc verərsə, yükləndiyi riskə qarşı çox böyük gəlir əldə edərək borclanmanın qiymətini çox yüksəldə bilər. Amma eyni şəxs minlərcə şəxsə borc verərsə və bunlardan sadəcə bir neçəsi geri dönməzsə, qurumun fəaliyyətinə çox da ciddi təsir göstərməz. Buna görə də finans vasitəçi qurumları riski düşürmək məqsədi ilə toplanan finans ehtiyatlarını diversifikasiya edir və riski düşürməklə sistemin az xərclərlə daha məhsuldar çalışmasına səbəb olurlar.

İxtisaslaşma: bir şəxsin digər bir şəxsə kredit verməsi halında o şəxsin maliyyə durumunu yaxşı dəyərləndirə bilməsi kreditin geri dönüb-dönməyəcəyi mövzusunda sağlam qərarlar verə bilməsi üçün təminatlara nəzər yetirməsi çox vacibdir. Finans qurumları bu bilgilərlə silahlanmış mütəxəssislər çalışdıraraq düzgün kredit qərarları verirlər və bu şəkildə fondların geri dönməmə riskini ən aşağı səviyyəyə endirərək fond axtarma xərclərini düşürürlər. Bu da kreditlərin optimal paylanmasını şərtləndirir.

Fondların bölüşdürülmə prosesi - yığımın nə qədər gəlirli sahələrə qoyularsa, bu ölkənin iqtisadi artım səviyyəsi də o qədər yüksəlir. Ümumiyyətlə, iqtisadi artım ilə birlikdə inkişaf etmiş finans sisteminin ehtiyacı da artmaqdadır. İqtisadiyyatın inkişafı güclü finans sisteminin varlığına bağlıdır. Kredit sisteminin inkişafı ilə iqtisadi artım bir-birlərini tamamlayır və bir-birlərinin inkişafına kömək edirlər. İqtisadi sistemlərdə bəzi şəxslər məlum zaman kəsiyində əldə etdikləri gəlirlərinin bir hissəsini daimi yığma ayırırlar və yığımının qarşılığında müəyyən bir gəlir əldə etmək istəyirlər. Bəzi şəxslər isə əldə etdikləri gəlirlərdən daha çox xərcləməyə meyllidirlər.

Finans sisteminin strukturuna təsir edən başlıca amillər:

1. Qurumların sayı və ölçüləri;
2. Təklif edilən xidmətlərin xüsusiyyəti;
3. Sektora giriş və çıxış şərtləri (mobilitə);
4. İstehsal, marketinq və istehlak proseslərinin xüsusiyyətləri (şəffaflıq);
5. Texnoloji dəyişikliklər;
6. Qanun dəyişiklikləri;
7. Müştəri seçimləri;
8. Faiz nisbəti;
9. Qloballaşma və qiymətli kağızların geniş istifadəsi.

1.3. FİNANS İNSİTUTLARI

Finans vasitəçiliyinin ən çoxsaylı növləri inkişaf etmiş ölkələrdə inkişaf etmişdir. Finans vasitəçilərinin hər növünün öz fəaliyyət dairəsi və xidmət sferası olsa da onlar arasında kəskin rəqəbat şəraiti hökm sürür. Finans vasitəçilərinin ölkə iqtisadiyyatında və fond axınında rolu həm mütləq, həm də nisbi mənada xeyli dəyişməkdədir. Artıq tarixən qədim finans vasitəçiliyi olan banklar öz yerlərini digər finans qurumlarına verməkdədir. Finans aktivləri içərisində pensiya fondları və qarşılıqlı fondların xüsusi çəkisi artmaqdadır. Bu proses əsasən dezintermediasiya prosesi ilə bağlıdır. Banklar getdikcə investisiya institutları tərəfindən kapital bazarından sıxışdırılmaqdadır.

Bank sistemi ikipilləli təşkil olunur. Ölkənin bank sisteminin mərkəzində duran Mərkəzi Bank "Banklar Bankı" kimi çıxış edir və ona iqtisadi baxımdan bir çox vəzifə və funksiyalar verilmişdir. Hər şeydən əvvəl, Mərkəzi Bank son kredit instansiyasıdır. Qanunvericiliklə ona verilmiş hüquqdan istifadə edərək bank sistemini tənzimləyir, onların iqtisadiyyata təqdim etdiyi kreditləri və depozit qəbulunu dolayı yolla müəyyən edir. Mərkəzi Banklar dövrüdəki nağd pulun emitentidir və iqtisadiyyata pul təklifinin əsasını təşkil edən pul bazasını əlində olan pul siyasəti alətləri ilə müəyyən edir. Milli pulun daxili və xarici dəyərini qoruyur. Hökumətə maliyyə və iqtisadi məsələlərdə müşavirlik edir. Göründüyü kimi, bir dövlət orqanı kimi, onun bir çox vəzifələri vardır.

Kredit- maliyyə qurumlarının ən ilkin və geniş yayılmış forması bankların da daxil olduğu depozit institutlarıdır. Depozit institutu olan kommersiya bankları, demək olar ki, bütün ölkələrdə iqtisadiyyatın finansmanı üçün başlıca mənbəyidir. Banklar fiziki şəxslərdən, firmalardan, dövlət orqanlarından tələb ediləndək və müddətli əmanətlər qəbul edir və öz növbəsində onları kredit olaraq təqdim edir və ya ayrı-ayrı iqtisadi subyektlərin qiymətli kağızlarını yerləşdirir, investisiyaların həyata keçirilməsində iştirak edir.

Banklarının fəaliyyəti hər bir ölkənin bank qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Bəzi ölkələrdə onların fəaliyyətinə daha məhdud hüquqi çərçivədə, bəzilərinə isə bir qədər geniş çərçivədə imkan verilir.

Finans vasitəçiləri - finans qurumlarına vasitəçilik deyilməsinin səbəbi fond transferini saxlamaq məqsədi ilə yığım sahibləri ilə borclular arasında tam bir transfert vəzifəsi görməsindədir. Bu qurumlar özləri əmanət qəbul edir və bu əmanəti kredit halında ehtiyacı olanlara verərək fond axtarma prosesini tamamlayırlar. Vasitəçilər əldə etdikləri fondların istifadəsinə görə müəyyən bir komissiyon ödəyirlər, özləri də əmanətləri kreditə çevirdiklərinə borclulardan bir komissiyon tələb edirlər. Bu ikisinin arasındakı fərq qurumun mənfəətini təşkil edir. Vasitəçilər pul axtaranla pula ehtiyacı olanlar arasında vasitəçilik edir və müvəqqəti sərbəst pulları istifadəçilərin sərəncamlarına transformasiya edirlər.

Vasitəçi qurumlardan ən önəmlisi fərd və qurumların yığımlarının əmanət formasında toplayan "əmanət qəbul edən qurumlarıdır". Bu qurumlarda yığımları ilə bazardakı fond təklifini qarşılayan (fond çoxluğuna sahib olanlar) və bazardan fond tələbində olaraq fond kəsirlərini finans etmək istəyən (fond kəsiri olanlar) iştirakçılar yer alır. Əmanət qəbul edən qurumlar, fond çoxluğuna sahib olanlardan "əmanət" adı altında fond qəbul edər və qiymətli kağız alışı və kredit satma yolu ilə fond kəsiri olanlara fond təmin edirlər. Bu əməliyyatların finans bazarlarında rəqəbat görməsinin səbəblərini aşağıdakı şəkildə sıralaya bilərik: fond çoxluğuna sahib olanların yığımlarını əmanət formasına çevirmək; əmanətlərdən saxlanan fondların tələblərə uyğun şəkildə paketləmə və marketinqini həyata keçirirlər. Beləliklə, fond kəsiri olanların ehtiyac duyduqları miqdar və müddətlərdə kreditlərin bazarlamasını gerçəkləşdirirlər.

Əmanət qəbul edən qeyribank finans qurumlarının qaynaqlarının böyük bir hissəsini xalqın qoyduğu əmanət hesabları təşkil edir. Əmanət növləri bir-birindən fərqli olan bu qurumların ümumi xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sıralamaq mümkündür:

1. bu qurumlar, təklif etdikləri əmanət ilə bağlı şərtləri açıqlayır və tələb edilən miqdarı tam olaraq təklif edirlər və əmanət olaraq qoyulan pulun nominal toplamını gələcəkdə geri ödəməyi öhdəlik edirlər;
2. kiçik yatırımcılar tərəfindən də tələb edilə biləcək finans aktivləri təklif edilir;
3. bu qurumların təklif etdikləri əmanətlərin bir hissəsi dövlətlə bağlı xüsusi təyinatlı qurumlar tərəfindən sığorta edilir.

Finans bazarlarında əmanət toplayan qurumlar aşağıdakılardır: Kredit ittifaqları, Kommersiya bankları, Əmanət bankları, Əmanət və Kredit birlikləri və Poçt-bank qurumları olmaqla beş qrup altında toplaya bilərik.

Kommersiya bankları topladıqları müddətli və müddətsiz əmanətlərlə bərabər, dolayı finans alətlər qarşılığında fond toplayaraq səhm, istiqraz və çeşidli kredit alətlərinə yatıran finans qurumlarıdır. "Kommersiya bankı" adı bankların ticarətlə yaxından əlaqədar olmasını xəbər verir. Kommersiya bankları qurulduqları ilk günlərdən bəri şirkətlərə kredit vermə əməliyyatını həyata keçirirlər. Son illərdə kredit verilən qrupların sırası genişlənsə də, bu bankların təməl kreditləndirdikləri qruplar hələ də şirkətlərdir. Bütün kommersiya banklarının başlıca iki funksiyası vardır: borc almaq və borc vermək. Borc almaq çox zaman əmanət şəklində, borc vermək isə kredit şəklində ortaya çıxır. Kommersiya banklarının bank sistemi içərisində ən önəmli fəaliyyətlərindən biri də bank pulunu yarada bilməsidir. Bank pulu banka qoyulan əmanətin məcburi ehtiyat normalarına ayrılan miqdarı çıxıldıqdan sonra, təkrar kredit olaraq verilməsi nəticəsində yaranır. Bank pulu çek sisteminin tətbiq edildiyi ölkələrdə böyük rol oynayır. Kommersiya banklarının fond qaynaqlarını müddətsiz və müddətli əmanət hesabları, Mərkəz bankının avansları və iştirakların mənfəətləri təşkil edir. Kommersiya bankları çoxçeşidli əmanət hesabları təklif etməklə fond çoxluğuna sahib olanlara xidmət göstərirlər.

Əmanətlərdən təşkil edilən fondlar və həqiqətən verilən kreditlər və ya qiymətli kağız alımı ilə fond kəsri olanlara fond transfer edirlər. Kommersiya bankları əmanət və borcvermə xidmətləri, fərdlərə, şirkətlərə, dövlət qurumları tərəfindən verilən kredit əmanət servisləri kimi, özəl və ya dövlət sektorlarına xidmət göstərirlər.

Əmanət bankları - ipotekli kreditlər yolu ilə kiçik yatırımcılara yönəlik borcvermə əməliyyatlarında ixtisaslaşmış qurumlardır. Əmanət banklarının əsas funksiyası kiçik investorların əmanətlərinin toplanması və bu əmanətlərin iqtisadiyyata yönləndirilməsidir. Bank topladıqları fondların böyük bir hissəsini müştərilərinə verirkən, bir hissəsini də kredit şəklində ipotek qarşılığı olaraq inşaat-mənzil krediti kimi kiçik şirkətlərə verir. Əldə edilən mənfəətin 10-15%-i qarantı fondunu təşkil edir, qalan hissəsi isə əmanətçilərə faiz formasında verilir. Əmanət banklarında faiz dərəcələri kommersiya banklarına nisbətən aşağıdır.

Əmanət və kredit birlikləri (ƏKB)- kommersiya bankları ticari kreditlər üzərində ixtisaslaşarkən, əmanət və kredit qurumları ev, avtomobil kimi istehlak kreditləri sahəsində ixtisaslaşırlar. Əmanət və kredit birlikləri, əhəliyə topladıqları əmanətləri inşaat-mənzil finansmanı axtaran quruluşlardır. Əmanət və kredit birlikləri 150 il bundan öncə yaranmalarına baxmayaraq onların tam mənada inkişafı II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrə təsadüf edir. Əmanət və kredit birlikləri banklara qarşı rəqib olaraq ən ciddi qurumlardır. ƏKB mənzil tikintisi sahəsinin finansmanı mövzusunda ixtisaslaşır və bunların xidmətindən başlıca olaraq orta gəlirə sahib olan fərdlər istifadə edir. ƏKB balansının aktivində ən böyük payı kreditlər və ipotekə əsaslanan qiymətli kağızlar təşkil edir (ümumi aktivlərin 70%-i). Son vaxtlar ipotekə əsaslanan qiymətli kağızlar artmağa meyllidir, çünki onlar ipotekə görə daha asan satılmağa başlamışdır. ƏKB-də məcburi ehtiyat normaları tətbiq olunur. Buna əsasən ƏKB nağd pul, nağd və Mərkəzi bankda əmanət olaraq tutmaq məcburiyyətindədir.

Kredit ittifaqları - mənfəət məqsədi daşıyırlar və fəaliyyətləri sadəcə üzvləri ilə məhdudlaşır. Kredit ittifaqları daha çox üzvlərinin istehlak kreditləri ehtiyacına yatırım edirlər. Kredit ittifaqları ortaqlıq anlaşması təməlinə söykənirlər. Modern bir kredit ittifaqı hər hansı bir kommersiya bankının verdiyi bütün xidmətləri verə bilər. Kredit birlikləri kommersiya bankları kimi çalışır. Lakin, onlar bankları kredit ittifaqlarının gəlir vergisindən azaddırlar, haqsız rəqabətə yol açdığını söyləyirlər. Kredit ittifaqları ilə digər əmanət quruluşları arasındakı təməl fərq göstərdikləri xidmətlərlə bağlıdır. Kredit ittifaqları mənfəət əldə etmək məqsədi ilə qurulmamışdır. Kredit ittifaqları vergidən azad yardım alan qurumdur və yatırılan əmanətlərlə səhmdara çevrilir və faiz ödəmələri mənfəət payı olaraq üzvlərə (səhmdarlara) verilir. Kredit ittifaqlarında çalışanların əksəriyyəti maaşsız işləyir. Kredit ittifaqlarının kreditlərinin 60%-ə yaxını ittifaqın üzvlərinə açılır. Belə ki, ittifaqın üzvləri istehlakçı olduqlarına görə, onlar istehlak və ipotek kreditləri təqdim edirlər. Kredit ittifaqlarının aktiv hissəsində qiymətli kağızlara yatırımlar da yer alır.

Azərbaycan Respublikasında "Kredit İttifaqları Haqqında" Qanun 2 may 2000-ci ildə qəbul edilmişdir və kredit ittifaqları könüllü, mənafe əsasında birləşən fiziki şəxslərin, kiçik sahibkarlıq subyekti olan hüquqi şəxslərin sərbəst pul vəsaitlərini cəmləşdirmək yolu ilə özlərinin qarşılıqlı kreditləşdirilməsi üçün yaratdıqları bank olmayan kredit təşkilatıdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilə bilər və Depozit əməliyyatlarını yalnız banklar və poçt rabitəsinin milli operatoru tərəfindən həyata keçirilir.

Maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi üçün poçt rabitəsinin milli operatoruna xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi və fəaliyyətinə dair prudensial tənzimləmə qaydaları "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında", və "Poçt haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına və digər normativ hüquqi aktlarına uyğun olaraq hazırlanmış və poçt rabitəsinin milli operatoruna maliyyə xidmətlərinin göstərməsi üçün xüsusi razılıq (lisenziya), onun filial və şöbələrinə isə icazələrin verilməsi qaydalarını, habelə maliyyə xidmətləri sahəsində Milli operatorun fəaliyyətinə dair prudensial normativləri və tələbləri müəyyən edir. Milli operator, onun filial və şöbələri maliyyə xidmətləri sahəsində yalnız Mərkəzi Bankın verdiyi lisenziyada və icazədə nəzərdə tutulmuş fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər. Milli operatorun şöbəsinə maliyyə xidmətlərinin həyata keçirilməsi üçün icazə yalnız nəzdində fəaliyyət göstərirdiyi filialın maliyyə xidmətlərinin göstərilməsinə icazəsi olduğu halda verilə bilər. Maliyyə xidmətlərinin həyata keçirilməsi üçün lisenziya və icazələr müddətsiz verilir. Lisenziya və icazə verildiyi gündən qüvvəyə minir. Milli operatorun fəaliyyətinə dair prudensial normativlərin və tələblərin müəyyən edilməsi maliyyə xidmətləri sahəsində onun təhlükəsiz və etibarlı fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədini daşıyır. Avropa ölkələrində poçt sistemi müəssisələrində əhaliyə direkt geniş spektrli və keyfiyyətli bank-maliyyə xidmətləri təklif edilməkdədir.

Milli operator maliyyə xidmətləri sahəsində aşağıdakı fəaliyyət növlərini həyata keçirə bilər:

1. poçt hesablarının açılması və aparılması;
2. pul köçürmələrinin həyata keçirilməsi;
3. maliyyə təsisatlarında, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında müxbir hesabların açılması;
4. poçt əmanətlərinin qəbul edilməsi;
5. ödəniş vasitələrinin, o cümlədən debet və kredit kartlarının, poçt çeklərinin buraxılması;
6. müştərilərin sifarişi və vəsaiti hesabına xarici valyutanın alqı-satqısı;
7. nağd pulun və digər qiymətliyərin inkassasiyası.

Maliyyə xidmətlərinə bilavasitə rəhbərlik edən Milli operatorun vəzifəli şəxs(lər)i ali iqtisadi və ya hüquqi təhsilə və bank-maliyyə sahəsində azı 4 illik iş stajına və etibarlı işgüzar nüfuza malik olmalıdır. Maliyyə xidmətlərinə rəhbərlik edən filialın vəzifəli şəxsi(ləri) ali və ya orta ixtisas təhsilinə, azı 3 illik iş stajına, bank işinə dair peşə hazırlıq kursunun sertifikatına və etibarlı işgüzar nüfuza malik olmalıdır. Maliyyə xidmətlərini həyata keçirən şöbənin rəhbəri etibarlı işgüzar nüfuza malik olmalıdır.

Milli operator maliyyə xidmətləri sahəsində fəaliyyəti dövründə nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin, likvidlik göstəricilərinin və açıq valyuta mövqeyinin daimi olaraq aşağıdakı normativlər səviyyəsində saxlanmasını təmin etməlidir:

1. nizamnamə kapitalının minimum məbləği - 20 (iyirmi) milyon manat;
2. gündəlik ani likvidlik əmsali - azı 50 (əlli) faiz;
3. açıq valyuta mövqeyi üzrə:
 - 3.1. ayrılıqda hər bir sərbəst dövrəli valyuta üzrə 5 (beş) faiz;
 - 3.2. ayrılıqda hər bir qapalı valyuta üzrə 3 (üç) faiz;
 - 3.3. sərbəst dövrəli valyutalar üzrə məcmu açıq valyuta mövqeyi 10 (on faiz);
 - 3.4. qapalı valyuta üzrə məcmu açıq valyuta mövqeyi 7 (yeddi) faiz.

Ani likvidlik normativinin hesablanması, likvidliyin planlaşdırılması və idarə olunması ilə bağlı digər tələblər, eləcə də açıq valyuta mövqeyinə dair tələblər Mərkəzi Bankın müvafiq normativ xarakterli aktları ilə banklar üçün müəyyən etdiyi qaydada tənzimlənir.

Əmanət qəbul etməyən finans qurumları.

İnvestisiya bankları - uzunmüddətli investisiya kreditini təmin edən və ya da özəl şirkətlərin çıxardıqları istiqrazların satışına qərantıya verən qurumlardır. Hər iki durumda da bunların fəaliyyətləri kommersiya banklarından fərqli olub investisiyaların finansmanı məqsədinə yönəlikdir. İnvestisiya banklarının qaynaqları ortaqların (hökumət, kommersiya bankları və ya böyük holdinqlər kimi) qoyduqları öz sərmayədən çıxartdıqları uzunmüddətli istiqrazların satışından və ya xarici qaynaqlardan yaranır. İnvestisiya bankları, istiqraz çıxararaq investisiya krediti saxlamaq istəyən şirkətlərlə bir qərantı anlaşması (underwriting) imzalayırlar. İstiqrazların satışını nəzərdə tutan bu

anlaşma müxtəlif formalarda ola bilər. Məsələn, bir sxemə görə, investisiya bankı, istiqrazları topdan satın alır və bunları bazarda yenidən satır. Digər bir sxemə görə isə istiqraz ixrac edən qurum bunları özü bazarda satışa təklif edir, ancaq satılmayan hissə investisiya bankı tərəfindən satın alınır. Beləliklə, hər iki durumda istiqrazları çıxaran qurum bunların satılmasını qərantı altına almış olur. Şübhəsiz investisiya bankları bu xidmətlər müqabilində bir komisiyon (haqq) alırlar.

Beləliklə, investisiya bankları, kapital bazarının daha çox inkişaf etdiyi ölkələrdə xalqın qısa və uzun bir müddət üçün istifadə etmədiyi əmanətləri ilə şirkətlərin və dövlətin uzun müddətli kreditə olan ehtiyaclarının qarşılmasında vasitəçi olurlar.

İnvestisiya banklarının funksiyaları aşağıdakılardır: Aksiya və istiqrazların II bölgüsünü həyata keçirir; avrovalyuta bazarında avroistiqraz və avroaksiya yerləşdirilməsinə vasitəçilik edir və korporativ şirkətlərə investisiya mövzusunda müşavirlik xidməti verir.

İnkişaf bankları - daha çox sərmayə bazarının inkişaf etmədiyi və ya sərmayənin qıt olduğu ölkələrdə ortaya çıxmışdır. İnkişaf banklarının vəzifələri aşağıdakılardır: İnvestisiya layihələri hazırlamaq və investisiyanı stimullaşdırmaq məqsədi ilə uzunmüddətli kredit xətti açmada yardımlar; Şirkətlərin səhmlərini alaraq investisiya prosesində iştirak edirlər; Xarici sərmayənin investisiya sahələrinə yönəlməsinə vasitəçilik edirlər.

Finans şirkətləri öz varlıq və borclarına əsaslanıb qiymətli kağızlar ixrac etməklə və topladıqları fondları birbaşa olaraq nağd kredit istəyən istehlakçılara və ya istehlak mallarının finansmanı üçün şirkətlərə qısa və uzunmüddətli kredit təklif edən finans qurumlarıdır. Ümumiyyətlə, finans şirkətləri, hər hansı bir yerdən ucuz kredit əldə edə bilməyən kommersiya şirkətləri və fərdlərin qısa-ortamüddətli kreditlərə olan ehtiyacını ödəməyə yardımçı olur. Finans şirkətləri fond təklifçilərinə, banklara və ya digər finans vasitəçilərinə, qısa və ortamüddətli dolaylı finans aləti satmaqla topladıqları fondların çoxunu ya birbaşa olaraq nağd kredit istəyən istehlakçılara və ya uzunömürlü istehlak mallarının finansmanı məqsədi ilə şirkətlərə, qısa və ya uzunmüddətli kredit formasında təklif edən vasitəçi qurumlardır. Finans şirkətləri kommersiya finans şirkətləri, faksidlə satış finans şirkətləri və istehlak finans şirkətləri formasında üç qrupa bölünür. İlk finans şirkətlərinin II Dünya müharibəsindən sonra ABŞ-da, daha sonra isə Avropa ölkələrində fəaliyyəti genişlənməmişdir. Finans şirkətlərinin, banklardan fərqli olaraq, kiçik əmanətləri toplamaq yerinə, kapital bazarlarına qiymətli kağız satar və ya onları banklardan borc alaraq əldə edirlər.

Adətən, finans şirkətləri istehlakçıya kredit verir. Məsələn, ABŞ-ın, "General motors" avtomobil korporasiyası maşınlarını tez satmaq məqsədi ilə "General motors akseptans korporation" finans şirkəti təsis etmiş və beləliklə, maşınları kreditə satmaqla onun realizasiyasını gücləndirmişdir.

Taksitlə satış finans şirkətləri həm pərakəndə, həm də topdan satanlar üçün qısamüddətli kredit imkanı saxlayır. Ümumiyyətlə, finans şirkətləri pərakəndə və topdan satış şirkətlərinə kredit verməkdə ixtisaslaşmış şirkətlərdir. Bu qurumlar, qısa müddətli, kredit bazarında, kommersiya banklarına rəqibdirlər.

Sosial güvənlik qurumları - sərmayə bazarının ən önəmli qurumlarından biridir. Bu qurumlar üzvlərindən topladıqları fondlarla aksiya, istiqrazlar satın alaraq bu fondları verimli bir şəkildə istifadə etməklə üzvlərinə xidmət edirlər.

İnvestisiya fondları - fondlar investorlara mülkiyyət haqqı verən səhm ixrac edirlər. Investorlar üçün hər hansı bir təminat və ya sığorta mövzusu imkansızdır. Əldə edilən fondlardan qiymətli kağız portfelinin satın alınmasında istifadə edilir. Finans bazarlarındakı bəzi fondlar səhm və istiqraz kimi finans alətləri üzərində ixtisaslaşmışlar.

İnvestisiya fondları açıq və qapalı üçlü investisiya fondları olaraq ikiye ayrılır. Açıq investisiya fondları - səhmdarların istəyi ilə onların səhmlərini satın ala bilən finans qurumlarıdır. Qapalı investisiya fondları fondun təşkilində müəyyən sayda səhmlər ixrac edilir və səhmdarlar özlərinə aid səhmləri sadəcə digər yatırıncılara sata bilirlər.

Pul bazarda investisiya fondları xəzinə bonosu kimi likvidliyi çox olan yüksək pul bazan alətlərinə yatırımlar edirlər. İnvestisiya fondları iqtisadi vahidlərdən fond qəbul etməklə, bu fondlar şirkətin investisiya fəlsəfəsinə uyğun olaraq idarə edir. İdarə və digər xərclər çıxarılaq, investisiyadan əldə edilən qazancları şirkətin səhmdarlarına verilir. Əsas etibarilə investisiya fondları investorların sərbəst pul vəsaitlərin pul və kapital bazarında və xüsusi finans aktivlərinin alqı-satqısında dəyərləndirir.

Pensiya fondları - üzvlərinin əqidəsinə və gəlirinə görə təsbit edilən ayırmaları toplayaraq üzvlərini xəstəlik, ölüm və pensiyahılıq kimi risklərdən qoruyurlar. Toplanan ayırmalar uzunmüddətli və

sabit olduğundan likvid fond tutmaq ehtiyacına heç bir əsas qalmır. Bu səbəbdən də toplanan fondlar kapital bazarı alətlərinə yönəlir. Pensiya fondları iştirakçılara, yaşamlarının aktiv olaraq çalışmadıqları dönməndə, dönməmsəl gəlir saxlamaq üzrə, aktiv olaraq çalışdıqları dönməndə ödədikləri payların vasitəsi ilə topladıqları fondları finans bazarlarında dəyərləndirən qurumlardır.

Pensiya fondlarının yaradılmasında bir tərəfdə iştirakçı və ya qatılımcı, digər tərəfdə isə sistemin qurucusu olur. Pensiya fondları, qurucularından asılı olaraq fərqli formalar ala bilər. Əsas olaraq iki tip əməklilik fondu idarəsindən bəhs edir. Bunların birincisi müəyyən edilmiş maaş, digəri isə müəyyən edilmiş iştirak və ya qatqı modellərdir.

Hər iki sistemdə investisiya riskinin qurucu ilə iştirakı arasındakı paylaşdırılması fərqlənir. Məlum maaş modellərində qurucu əməkliliyə haqq qazanmış olan qatılımcılara son ildə aldıqları maaşın nə qədər səviyyəsində pensiya maaşı ödəyəcəyini öncədən müəyyən edilir. Müəyyən edilmiş qatqı modelindəki sözləşmədə, qatılımcıların çalışdıqları dönməndə maaşlarının nə qədərini qatqı payı olaraq ödəyəcəkləri müəyyən edilməklə, əməkli maaşı bu qatqı paylarının məcmu tutan təqdirdə təsbit edilir. Pensiya fondlarının qurulma məsələsi həm məcburi, həm də könüllü və ya istəyə bağlı ola bilər. Məcburi uygulamalar Çili, Malaziya və Sinqapurdadır. İstəyə bağlı pensiya fondları isə ABŞ və İngiltərədə rast gəlinir.

Ümumiyyətlə, Qərb ölkələrində istər dövlət, istərsə də özəl sektorda bütün çalışanların pensiya təminatları vardır. Bundan başqa, bütün işçilər sosial sığorta sistemi tərəfindən qorunurlar. Adətən, pensiya fondlarının aktivləri bölümündə 80% korporativ qiymətli kağızlardır, onun isə 30%-i aksiyadır ki, bununla pensiya fondları çeşidli şirkətlərin korporativ siyasətinə təsir etmə gücünə sahib olur.

Ümumiyyətlə, Avropada pensiya fondlarının fəaliyyəti dövlət tərəfindən dəstəklənir. Belə ki, Fransa və İtaliyada pensiya fondlarının fəaliyyətində əldə edilən gəlir vergidən azaddır. Bu isə onlara iri investor kimi çıxış etməyə imkan verir. Pensiya fondlarının vəsaiti həm işverənlər, həm də işçilərin ayırmaları hesabına formalaşır. Fond bu vəsaitləri müəyyən obyektlərə investisiya edir və sonradan dövrü olaraq yığılmış vəsaiti işdən azad olunanlara bütövlükdə və ya annuitet qaydasında ödəyir. Pensiya fondlarına vəsait yığılarkən vergiyə cəlb olunmur. Pensiya fondlarının passivləri uzunmüddətli xarakter daşıyır. Buna görə də onlar uzunmüddətli qiymətli kağızlara yatırım etmək imkanlarına sahib olurlar. ABŞ-da korporativ qiymətli kağızların əhəmiyyətli hissəsi pensiya fondlarının payına düşür.

Qiymətli kağızlarla əməliyyat aparan şirkətlər - əllərindəki uzunmüddətli fondları qanun çərçivəsində səhm və istiqraz satınalma yolu ilə dəyərləndirən qurumlardır. Finans bazarlarında, bu şirkətlərin çox çeşidli funksiyaları vardır. Bəzi qiymətli kağız şirkətləri iştirakçılar arasındakı qiymətli kağız əməliyyatlarının gerçəkləşdirilməsində bilgi qaynaqlarını "broker" (komisyonçu) kimi istifadə edirlər. Brokerlər əməliyyatlarını gerçəkləşdirmək üçün bir komisyon alırlar. Bu komisyon təklif və tələb arasındakı qiymət fərqi təsir edir. Komisyon əməliyyat miqdarının faizi olaraq hesablanır. Bəzi qiymətli kağız şirkətləri, yeni çıxarılmış şirkətin qiymətli kağız ixracını reallaşdırır. Hüquqi şəxsin müəyyən qiymətli kağızlarının alışı və satışı qiymətlərini elan edib, bu qiymətli kağızların elan edilmiş qiymətlərlə alınması və ya satılmasını öhdəsinə götürməklə öz adından və öz hesabından qiymətli kağızlarla alqı-satqı əqdlərinin bağlanması prosesi diler fəaliyyəti hesab edilir. Bəzi şirkətlər diler və broker olaraq xidmət göstərməklə, gəlirlərini də bu iki fəaliyyət növündən əldə edirlər.

Sığorta şirkətləri - sığorta şirkətlərinin əsil funksiyası, meydana gəlməsi düşünülmə təhlükələrdən doğa biləcək ilki və zərərləri azaltmaq məqsədi ilə üzvlərinə sığortaçılıq xidmətləri verirlər. Sığorta şirkətləri ölüm, xəstəlik, ya da qəza sığortası kimi sığorta polislərinin satılması qarşılığında prim (müəyyən edilən məbləğin yüzdə bir hissəsi) alırlar və topladıqları bu primləri çeşidli qiymətli kağız satın alınmasında istifadə edirlər. Bu yolla sığorta şirkətləri fonda ehtiyacı olanlara finans yardımı göstərirlər. Ümumiyyətlə, sığorta şirkətləri kapital bazarının ən önəmli iştirakçılarıdır. Sığorta şirkətləri sığorta strukturu içərisində, özəl sığorta və sosial sığorta olaraq iki yerə bölünür. Özəl sığorta isə öz növbəsində, həyat və mal sığortası olaraq ikiye ayrılır, sosial sığorta isə sosial müdafiə qurumlarını əhatə edir.

Mal və qəza sığortalarında şirkətlər, aktivlərində daha çox likvid tutmaqla və kapital bazarlarında likvidliyi yüksək olan finans alətlərinə yatırım qoyurlar. Burada investisiya qərarlarında mənfəətdən çox, likvidlik və təminatlıq ön plana çıxmaqdadır.

İnsanlar heç gözlənilməyən olaylarla hər gün qarşılaşa və bu qarşılaşmalar ölümə və ya qəza ilə nəticələnə və hətta bu zaman bir maddi varlığın itkisinə də yol açabilir. Bu məqsədlə insanlar gələcəyə və sağlığa yönəlik olaraq maddi itkiləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə sığorta şirkətləri təşkil etmişlər.

Sığorta iqtisadi mexanizmin yardımı ilə fərd və qurumlar öz risklərini (gələcəyin müəyyənsizliyinə görə) sığorta qurumlarına həvalə edirlər.

Sığorta şirkətləri fərdlərə həm əmanət və həm də investisiya xidmətləri göstərir.

Həyat sığorta şirkətləri. Həyat sığortası fondları uzunmüddətli və sabit olmasından dolayı daha çox şirkətlərin səhmlərinə, ipotek kreditlərinə və dövlət istiqrazlarına yatırılır. Həyat sığortasının əsas vəzifəsi sığortaçıını ölüm və yaşama risklərindən qorumaqdır. Sığortalı üçün ölüm bilinməzdi: Həyat sığortası (polisi) primləri aşağıdakı amillərə diqqət yetirməlidir: sığortalının yaşı; orta ömür gözləniləsi; sığorta fondundan gözlənilən investisiya gəlirləri; şirkət xərcləri; uyğun bir mənfəət marjı.

Həyat sığorta polisi iki tiplidir: ömürlük həyat sığortası və müvəqqəti həyat sığortası (həyat sığortasının müvəqqəti müddəti).

Lizinq. "Finans icarəçi", məlum bir müddət üçün icarələyən (lessor) və icarəçi (lessee) arasında imzalanan, icarəçi tərəfindən seçilib, icarələyən tərəfindən satın alınan bir mülkiyyətini icarələyəndə, malın istifadəsini müəyyən bir icarə haqqı ödəməsi qarşılığında icarəçidə buraxan bir kontraktıdır.

Dünyada lizinqə mövzu olan mallar: avtomobillər; büro avadanlıqları və ya cihazları; xəbərleşmə cihazları; kənd təsərrüfatı alət və maşınları; təyyarələr; yol-inşaat maşınları; avtobuslar; mətbəə avadanlıqları; tibbi cihazlar; enerji təsisatı.

Lizinq ölkədaxili icarə və beynəlxalq icarə olmaq üzrə ikiye ayrılır. Lizinqin ölkədaxili və ya da beynəlxalq olması, icarələnən malın idxal edilib-edilmədiyinə görə deyil, sözleşməyə tərəf olanların, ölkə daxilində olub-olmadığına bağlıdır. Başqa bir sözlə, bir mal ölkə daxilində fəaliyyət göstərən lizinq şirkəti tərəfindən icarələnirsə, bu mal istər Türkiyədə istehsal edilsin, istərsə də idxal edilmiş olsun, bu ölkədaxili icarələmədir. Başqa bir tərəfdən, əgər icarə edən şirkət ölkə xaricində fəaliyyət göstərsə və Azərbaycandakı bir lizinq şirkəti icarə işləməndə vasitəçilik edirsə, beynəlxalq lizinqdən söz edilir.

Beynəlxalq lizinqin inkişafında rol oynayan başlıca faktorlar aşağıdakılardır:

1) Təyyarə və gəmilərin satın alınmasının böyük investisiya tələb etməsi və şirkətlərin lizinq yolu ilə finansman yükünü həmin avadanlıqları çalışma ömrünə bölmək istəmələridir;

2) Ölkələr ixracatlarını inkişaf etdirmək üçün beynəlxalq finansal icarələmə metodundan istifadə edirlər. Məsələn, 1979-cu ildə yapon hökuməti tərəfindən dəstəklənən "Şamural leasing" proqramı hazırlanmışdır. Proqrama görə, yapon finansal lizinq şirkətləri, ABŞ təyyarələrini öncə satın almış sonra beynəlxalq sahədə icarələməklə, idxalatını artırmış və valyuta rezervlərini azalmış kimi göstərmişlər. Daha sonra valyuta risklərini azaltmaq üçün yapon iyni üzərindən daha aşağı faizli sözleşmələr quraraq, iyn gəlirlərinin özlərinə qayıtmasına nail olmuşlar. Bu proqram, "Shogun Lease" olaraq tanınır.

Faktoring. Faktoring, böyük miqdarda kreditli satış edən şirkətlərin, bu satışlardan alınan haqların "Faktor və ya Faktoring şirkəti" adlandırılan quruluşlar tərəfindən satın alınması əməliyyatıdır. Faktor şirkətlərin alacaq hesablarının satın alınmasında ixtisaslaşmış finansal bir qurumdur. Faktoring qısamüddətli satışlardan alınan haqların faktora satılması ilə şirkətlərə fond saxlama imkanı verən bir finans texnikasıdır. Faktoring əməliyyatı firma (müşəri), borclu və faktoring şirkəti (faktor) olmaq üzrə üç tərəfdən ibarətdir:

1. Firma (müşəri) faktoring xidmətini tələb edən və kreditli satışlardan əldə edilənləri faktoring şirkətinə dövr edən şirkətlərdir.

2. Faktoring şirkəti: müşərinin alacaqlarının dövr etdirərək və satın alaraq, qarşılığını nağd şəklində, alacaqlıya ödəyən şirkət və ya bu əməliyyatları yürüdən bankdır,

3. Borclu müşərinin alacaqlı olduğu fərdlər, şirkətlərdir.

Forfating. Forfating, faktoringdə olduğu kimi, alacaq hüquqlarının üçüncü şəxsə dövr edilməsidir. Forfating metodu ilə ixracatın 80% və ya 90%-ə kimi hissəsi finansə edilir. Çünki forfating əməliyyatında mal dəyərinin 10%-i və ya 20%-ə qədər hissəsi nağd olaraq ödənilir. Dünya miqyasında forfating əməliyyatı aparən 300-ə qədər bankın 80-i Londondadır. Beynəlxalq bazarlarda artan rəqabət, ixracatçıların idxalatçılara daha uzunmüddətli mal satmalarına səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində ixracatçıların, alacaqlarını almama riski, faiz və valyuta riski kimi əlavə risklərlə yüklənmələri və bu risklərdən qorunma arzusu forfating finansman texnikasının istifadəsinə yol açmışdır.

Forfatingq əməliyyatında yer alan tərəflər aşağıdakılardır: ixracatçı şirkət (forfaitist); idxalatçı firma; Forfait; Qarantlı bank.

Forfatingq prosesinin I mərhələsində ixracatçı ilə alıcı arasında satış sözleşməsi bağlanılır. II mərhələdə, forfaiter ixracatçıdan dəyərləndirmə ala bilmək üçün bəzi məlumat və sənədlər istəyir: tələb edilən kreditin həcmi, müddəti, valyuta cinsi, idxalatçının adı, ünvanı, yerləşdiyi ölkə, alacaqların şəkli, təminat növü, təminatı verəcək olan bankın adı, yerləşdiyi ölkə, sənədlərin məbləği, müddətləri, ödənəcəkləri yer, ixrac edilən malların cins və miqdarı, sənədlərin təslim tarixi və lazım olan digər sənədlər.

Forfatingq əməliyyatında ən çox istifadə edilən pullar aşağıdakılardır; ABŞ dolları, Avro və İsveçrə Frankı. Forfatingq əməliyyatında risk amilləri aşağıdakılardır: ölkə riski; siyasi risk; transfer riski; valyuta riski; ticari risk; faiz riski. Forfatingq ilə ixracatçı özünü bu risklərə qarşı qoruyur və müddətdən öncə finansman əldə edir.

Sistem əhəmiyyətli maliyyə institutları

Sistem riskləri maliyyə sisteminin fəaliyyətinin pisləşməsi nəticəsində maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının məhdudlaşdırılması və real sektora neqativ təsir kimi qiymətləndirilir. Sistem risklərinin qiymətləndirilməsi zamanı sistem əhəmiyyətli maliyyə institutları mühüm rol oynayır.

Maliyyə institutlarının sistem əhəmiyyətliyinin müəyyən edilməsində üç meyar seçilir. Meyarlar birbaşa və dolaylı təsir kanallarını özündə əks etdirirlər. Ölçü və əvəzetmə dərəcəsində birbaşa təsir, dolaylı təsir qarşılıqlı əlaqədə özünü göstərir. Bu meyarlar aşağıdakılardır:

1. Ölçü. Maliyyə institutlarının göstərdikləri xidmətlərin maliyyə sistemində xüsusi çəkisi sistem əhəmiyyətini əks etdirən amillərdən biridir. Maliyyə institutların apardıqları əməliyyatların xüsusi çəkisinin yüksək olması onun bazarda sistem əhəmiyyətli olmasının göstəricisidir.

2. Əvəzetmə. Bəzi maliyyə institutları iqtisadiyyatda vacib rol oynayırlar. Onlar böyük həcmə və ya digər institutlarla əlaqədə olduqları üçün deyil, bu institutlar xüsusi xidmətlər göstərdikləri üçün sistem əhəmiyyəti daşıyırlar. Belə institutlara ödəniş və kliring sistemləri, kastodial xidmətlər və s. aid etmək olar.

3. Qarşılıqlı əlaqə. Maliyyə sisteminin komponentləri arasında qarşılıqlı əlaqə nəticəsində fərdi maliyyə institutunda yaranan problemlərin maliyyə sistemə yayılmasıdır.

СИСТЕМНО ЗНАЧИМЫЕ БАНКИ ПО ВЕРСИИ СОВЕТА ПО ФИНАНСОВОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

	Bank of America Merrill Lynch Citigroup Goldman Sachs JP Morgan Chase Morgan Stanley		BNP Paribas Societe Generale
	Royal Bank of Canada		BBVA Santander
	Barclays HSBC Royal Bank of Scotland Standard Chartered		Mitsubishi UFJ Mizuho Nomura Sumitomo Mitsui
	Credit Suisse UBS		Banca Intesa UniCredit
			Deutsche Bank
			ING

Источник: Financial Times

1.4. FİNANS BAZARI

Fond təklif və tələbi arasındakı axınları nizamlayan hüquqi və idari qaydaların mövcud olduğu və fond transfer əməliyyatlarının gerçəkləşdiyi bazarlara "Finans bazarları" adı verilmiş və finans bazarları tərkibinə pul və kapital bazarları daxildir.

Finans bazarlarını çeşidliyinə görə qruplaşdırmaq mümkündür:

1) bu bazardan faydalananlar baxımından: iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə fond tələb etmək üzrə şəxslər, şirkətlər, mərkəzi hökumət, bələdiyyə idarələri, xarici sərmayədarlar kimi 5 çeşid yatırımcı gəlir. Şirkətlər kapital bazarına istiqraz və şirkətin səhmlərini satmaq üçün gəlirlər. Sərmayə bazarlarında ilk və ya II əl kapital alqı satqıları ola bilər. Ümumiyyətlə, şirkət orta müddətli kreditlərini bank və sığorta şirkətlərindən alırlar. Dövlət borcları arasında orta və uzunmüddətli xəzinə istiqrazları (borcları) xüsusən önəmlidir. Bunlar açıq bazarda satılır.

2) alətin tipi: borca və ya kapitalla görə, yəni istiqraz və səhm;

3) alətin müddəti: 1 gündən-1 ilədək (qısamüddətli), 5-10 ilədək (ortamüddətli) və daha uzunmüddətli alətlər;

4) mərkəzləşmə dərəcəsi: bəzi bazarlar regional, bəziləri ölkə əhəmiyyətlidir. Buraya ölkənin hər yerindən təklif və tələb gələ bilər;

5) I və II bazarlar. II Bazardakı əməliyyatların çoxu daha öncə bazara çıxarılan alətlərin investorlar tərəfindən alqı-satqısıdır, yeni fondlar saxlanması deyildir. Bunlara II işləmlər deyilir. Səhm və istiqraz bazarlara çıxarılarkən, bunlar ilk bazara gəlir və ilk satış orada aparılır. Bunları satın alanlar satmaq istədikləri zaman II bazara gəlirlər.

Müddətindən asılı olaraq finans bazarı pul bazarı və sərmayə bazarı kimi iki yerə bölünür:

1) **Pul bazarı** qısa fond təklifləri ilə qısa müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. Ümumiyyətlə, qısamüddətli fondlar hüquqi və fiziki şəxslərin dövriyyə vasitələrinə olan ehtiyacları üçün tələb olunur.

2) **Kapital bazarı** uzunmüddətli fond təklifləri ilə uzun müddətə olan fond tələblərinin qarşılaşdığı bir bazardır. Burada uzunmüddətli fondlar satılır və alınır. Uzunmüddətli fondlar sonradan hüquqi şəxslərin amortizasiya ayırmaları və mənfəətləri hesabına ödənilir.

Finans alətləri finans bazarında alqı-satqı obyektidir. Başqa sözlə, pul vəsaiti maliyyə alətləri vasitəsilə yığım sahiblərindən investora ötürülür. Finans qurumları isə bu prosesin vasitəçiləridir. Onlar pul sahiblərindən pulu cəlb edir və layihəçiyə ötürür. Başqa sözlə desək, finans qurumları

finans bazarının iştirakçılarıdır. Finans bazarı əlavə pul vəsaitinə sahib olanlarla pula ehtiyacı olanlar arasında finans alətləri vasitəsi və finans qurumlarının iştirakı ilə əlaqə yaradan orqanizmdir. Finans alətlərinin alqı-satqısı zamanı bağlanan müqavilənin xarakterinə görə finans bazarını spot və forvard bazarına bölmək olar. Spot bazarında maliyyə alətlərinin alqı-satqısı dərhal həyata keçirilir və ödənişlə qiymətli kağızın sahibin sərəncamına keçməsi eyni anda baş verir. Forvard bazarı isə əvvəlcədən razılaşdırılmış qiymətlə maliyyə alətlərinin müəyyən müddətdən sonra alınıb-satılmasını nəzərdə tutur. Bu bazarın alətlərinə törəmə qiymətli kağız da deyilir. Törəmə qiymətli kağızlara option, warrant və fyuçerslər aiddir. Spot bazarında risk forvard bazarına nisbətən aşağıdır. Forvard bazarında tərəflər birja kurslarının dəyişməsi, inflyasiya, faiz stavkalarında tərəddüdlər və s. ilə bağlı olaraq finans itkiləri ilə üzləşə bilərlər. Bu bazarda qiymətli kağızlar spot bazarına nisbətən daha yüksək qiymətə satılır.

Finans alətlərinin elementlərinə görə də finans bazarını dövlət qiymətli kağızları və korporativ qiymətli kağızlar bazarı kimi təsnifləşdirə bilərik. Dövlətin finans bazarında emitent kimi çıxış etməsi büdcə kəsirin borclanma yolu ilə örtülməsi ilə bağlıdır. Korporativ finans alətləri isə real iqtisadiyyatın özəl qurumlarının maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edir. Dövlət borc sənədlərinin finans bazarında ağırlığının artması özəl qurumların sərəncamlarına gələn maliyyə axınlarının məhdudlaşmasına gətirib çıxarır. Bu tendensiya ölkə iqtisadiyyatında investisiyaların azalmasına, nəticə etibarilə iqtisadi artım tempinin aşağı düşməsinə yol aşır (crowding təsiri). Dolaylı maliyyə vəsaitləri şəraitində əmanətçilər öz vəsaitlərini müəyyən müddət və faiz ödənilməsi şərti ilə finans institutlarına verirlər. Sonradan kreditə ehtiyacı olan şirkət və fərdlərin bu ehtiyacları finans qurumları tərəfindən təmin edilir. Göründüyü kimi, finans bazarında borc verənlərlə borc alanlar arasındakı qarşılıqlı münasibətləri finans sistemi tənzim edir. Lakin, bu zaman fondların axını göstərilən iqtisadi subyektlərin bilavasitə görüşməsi nəticəsində deyil, vasitəçi qurumların yardımı ilə baş verir. Təbii ki, əgər finans sistemi olmasa idi, borc vermək istəyənlərlə, borc almaq istəyənlər bir-birini tapmayacaq, nəticədə dolayı pul münasibətləri də qurulmayacaqdır. Birbaşa maliyyə vəsaitləri şəklində borc almaq istəyində olanlar finans bazarında doğrudan borc verənlərə qiymətli kağız sataraq fond təmin edirlər. Bu durumda borc alan iqtisadi vahidlər borclarını gələcəkdə əldə etdikləri gəlirlərdən ödəmək öhdəliyini öz üzərinə götürür.

Bu bazarlar axtarılan fondun müddətinə görə də adlandırılır. Ən çox bir il olaraq tanımlanan qısa müddətli fondların alınıb satıldığı bazarlara pul bazarları, bir ildən yuxarı, yəni uzun müddətli fondların axtarıldığı bazarlara isə sərmayə bazarları adı verilir.

Qısa müddətli fond təklif və tələbinin bir araya gəldiyi bazarlara "pul bazarları" (money markets) deyilir. Diqqət edilməsi lazım gələn ən önəmli nöqtə, bu bazarın qısamüddətli fondlardan təşkil edilməsidir. Burada göstərilən müddət, prinsipcə, bir ildən yuxarı ola bilməz.

Pul bazarlarında fəaliyyət göstərən ən önəmli qurumlar-banklardır. Kommersiya banklarının mənbələrini təşkil edən əmanətlər qısamüddətli olduğu üçün bankların satdıqları fondlar da (kreditlər) qısamüddətli olmaqdadır. Pul bazarı alətləri sırasına hökumətlərin ixrac etdiyi xəzinə bonoları, dövlət istiqrazları, özəl sektor qurumlarının ixrac etdiyi xəzinə bonoları, dövlət istiqrazları, özəl sektor qurumlarının ixrac etdiyi finansman fondları, bankların ixrac etdiyi depozit sertifikatları, Repo anlaşmaları daxil edilə bilər.

Pul bazarında əldə edilən fondlar şirkətlərin finansmanında istifadə edilir. Bu bazarda şirkətlərin gerçəkləşdirilməsində istifadə edilən alətlər isə ticari sənədlər və əmanətlərdir. Pul bazarında gerçəkləşdirilən əməliyyatlarda müddət qısa, risk və faiz nisbətləri aşağıdır.

Orta və uzun müddətli fond təklif və tələbinin bir araya gəldiyi bazara "kapital bazarları" adı verilir. Kapital bazarını pul bazarından ayıran ən əsas xüsusiyyət orta və uzunmüddətli (bir ildən çox olmaq şərti ilə) fondlardan meydana gəlməsi və bu fondların şirkətlərin durum varlıqlarının digər bir ifadə ilə sabit sərmayə ehtiyaclarının qarşılanması istifadəsidir. Qaynaqlar pul bazarlarındakı kimi yığım olub, alətləri isə aksiya və istiqraz kimi qiymətli kağızlardır. Bu bazardakı əməliyyatlarda müddət uzun, risk və faiz nisbətləri də aşağıdır.

Uzunmüddətli fond ehtiyaclarının qarşılandığı sərmayə bazarlarının ən təməl iki aləti isə istiqrazlar və səhm sənədləridir. Şirkətlər finans bazarından 2 şəkildə qaynaq əldə etmək imkanına malikdirlər. Ən çox istifadə olunan metod borc aləti (bono kimi) ixrac etməkdir. Bu alətlə firma borc alətini (bonoyu) alan quruma, məlum bir ödəmə zamanında (müddət sonunda) məlum bir gəlir ilə birlikdə əsas pulu ödəməyi öhdəlik edir. Borcun müddət sonu bir ildən az isə "qısa müddətli", bir illə

on il arasında ödəmə tarixi olan bonolara "orta müddətli", müddəti on ildən daha uzunmüddətli qiymətli kağızlara isə "uzunmüddətli" bonolar qoyulur.

Şirkətlərin cəlb edə biləcəkləri başqa bir finans mənbə aləti səhmlərdir. Səhm olan qurum və ya fərd, səhmi çıxaran şirkətə ortaqlıq etməkdədir. Şirkət il sonunda mənfəət əldə etməsi halında səhmdarlara "divident" verir. Səhmləri bono və ya istiqrazdan ayıran ən önəmli xüsusiyyətlər: səhmlərin müddətinin olmaması və ya müəyyən edilmiş olan bir gəlir nisbətinə sahib olmamasıdır.

Beləliklə, finans bazarı beş həlqədən təşkil edilir:

- 1) Yığımların sahibləri (fond təklif edənlər);
- 2) İnvestorlar (fond tələb edənlər);
- 3) Finansman alətləri;
- 4) Yardımçı qurumlar;
- 5) Hüquqi və idari nizamlayıcı qurumlar.

Finans bazarlarında yer alan fərdlərin və ya şirkətlərin verəcəkləri investisiya qərarlarında, finansal alətlər böyük önəmə malikdirlər. Finans alətlərinin çeşidli və çox saylı olması, investorlara alternativ investisiya imkanları saxlayır. Yığımlardan təşkil edilən fondların finans kəsiri olan investorlara təklif edilməsi finans bazarlarının mövcud olmasının başlıca səbəbidir.

Kapital bazarları içində də təşkilatlanmış və təşkilatlanmamış kapital bazarları olaraq bir fərqlənmə mümkündür. Təşkilatlanmış kapital bazarları, məsələn, İstanbul və ya Moskva Fond Birjasında əməliyyat görən "səhm bazarı" və "istiqraz və bono" bazarıdır. Kredit təklif və tələbi pul bazarlarından kapital bazarlarına və ya kapital bazarlarından pul bazarlarına doğru asanca axa biləcək xüsusiyyətdə olduğundan ikili xarakterə malikdir.

Pul bazarları ilə sərmayə bazarları bir-biri ilə çox yaxın əlaqəlidir, belə ki, faiz nisbətlərində meydana gələn artım və ya azalışlar, pul və sərmayə bazarlarındakı hərəkətlərin birindən digərinə doğru axınına təsir edir.

Faiz nisbətləri iki bazar arasındakı fond axınına nizamlayıcı, yəni nizamlayıcı dayanıqlı vəziyyət alır. Fond təklif edənlər öz investisiya siyasətini və əldə etməyi gözlədikləri qazanclara əsaslanaraq fondları bazarların birinə və ya hər ikisinə də istiqamətləndirə bilirlər. Fond tələb edənlər isə istədikləri fondun çeşidinə bağlı olaraq hər iki bazarı da saxlaya bilirlər. Bəzi vasitəçi qurumlar pul və ya kapital bazarlarında əməliyyat həyata keçirirlər. Hər iki bazar arasındakı cari faiz nisbətlərində dəyişiklik olmaqla yanaşı, həm də aralarında çox yaxın bir əlaqə mövcuddur. Fondlar aşağı faiz nisbətlərindən yüksək olana doğru tendensiya göstərir. Pul bazarında meydana gələn dəyişmə sərmayə bazarları üzərində təsirini göstərir.

Faiz nisbətləri isə bu iki bazar arasındakı fond axınına nizamlayıcı bir rol oynayır. Bu bazarlarda fond təklif edənlər investisiya siyasətləri və gözlədikləri gəlirlər istiqamətində fondları bir bazardan digər bazara və ya birdən çox bazarlara doğru yönəldə bilər. Fond tələb edənlər isə ehtiyac duyduqları kreditin növünə görə bir bazardan və ya birdən çox bazardan borclana bilər.

Bəzi vasitəçi qurumlar, xüsusilə banklar pul və kapital bazarlarına aid əməliyyatları gerçəkləşdirməklə hər iki bazarda da çalışma yetkisinə malikdir.

Finans bazarlarında fondlar aşağı faiz nisbətlərindən yüksək nisbətlili olanlara doğru hərəkət edir. Məsələn, pul bazarlarında görülən faiz nisbətlərindəki artımlar sərmayə bazarlarına mənfəət təsir göstərməklə fondların sərmayə bazarlarından pul bazarlarına doğru axınına səbəb olur.

Əməliyyatlarına görə finans bazarları: I və II bazarlar adlandırılır. Finans bazarlarında əməliyyat görən finans alətləri, bazarlara ilk dəfə girilməsinə görə, I və II bazarlar olaraq iki qrupa ayrılır. Finans bazarlarına ilk dəfə çıxarılan səhm və istiqraz kimi qiymətli kağızları ixrac edən şirkətlər ilə əmanət sahiblərinin doğrudan doğruya qarşılaşdıqları bazarlara "I bazarlar" (primary markets) deyilir. I bazarlar kapital bazarları məntiqi ilə uzunmüddətli fondların əmanət sahiblərindən şirkətlərə hərəkət etməsini saxlar və gerçəkləşdirilən istiqraz və aksiya sənədləri satışları ilə şirkətlərə yəni sərmayə yaradır. I bazarlara daha öncə təklif edilmiş və dövriyyədə olan uzunmüddətli qiymətli kağızların alınması satıldığı, aksiyalarda heç bir zaman, istiqraz müddəti gəldiyində, bu qiymətli kağızları ixrac edən zaman quruma baş vura bildikləri bazarlara "II bazarlar" (secondary markets) deyilir. II bazarlar qiymətli kağızların pula dönmə sürətini artıraraq, I bazara tələb yaradır və inkişafa yardımçı olur. Ayrıca, bu bazarda gerçəkləşdirilən fəaliyyətlərin şirkətlər ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Təşkilatlanmamış kapital bazarları isə hüquqi və idari qaydaları olmayan, fiziki və rəsmi bir məkana sahib olmayan, təşkilatlanmış bazarların xaricində alqı-satqı işləmələrinə davam edən,

əlaqəli qurum və quruluşların nəzarət və təftişindən uzaq (yəni ingiliscə buna "Over The Counter (OTC) Markets") olan finans bazarıdır.

Yerli və regional bazarlar. Bazarları ölkə içindəki yaygınlığına görə yerli və regional olaraq iki qrupa ayıra bilərik. Finansal alətlərin ölkə daxilindəki alqı-satqı işləmlərinin gerçəkləşdirildiyi bazarlara "yerli bazarlar" (national markets) adı verilir. Yerli bazarlar, sərmayənin tabana yayılmasına, əmanətlərin aktiv hala gətirilməsinə vasitəçi olmaqla, eyni zamanda alternativ finansman yönətmələri arasında ən ucuz qaynaq nitəliyində olan fondlar ilə şirkətlərə yeni investisiyalara girmə, qısamüddətli fondları uzunmüddətli fondlar halına gətirə bilmə imkanı saxlamaqla, gərək ölkə içində, gərəkse xarici şirkətlərin tanınmasına imkan saxlamaqdadır. Ayrıca, bu bazarlar şirkətlərə aid aksiyaların təşkilatlanmış bir bazarda, arzu edilən zamanda, təklif və tələbə görə təşkil edilən qiymətlərlə alınıb satılma imkanı verir.

Bir bölgənin sərhədləri içində alqı-satqı işləmlərinə davam edən bazarlara isə "regional bazarlar" (local markets) deyilir.

Finans alətlərinin istifadəsinə görə finans bazarları: Finans alətlərə görə bazarları aksiya bazarları və istiqraz-bono və ya istiqraz törəmələri olaraq iki qrupa ayıra bilərik. Sadəcə aksiyalar və törəmələrinin alqı-satqı işləmlərinin gerçəkləşdiyi bazarlara "Aksiya bazarları" adı verilmişdir. Birja üzv üçün vasitəçi qurumlar arasında qiymətli kağız hərəkətini stumullaşdırıcı və investisiyaların aksiya sənədi xaricindəki istiqraz, bono və törəmələri alqı-satqı işləmlərinin gerçəkləşdiyi bazarlara "istiqraz-bono bazarları" adı verilir.

Pul bazarında qaynaqlar müddətli və müddətsiz əmanət, kapital bazarlarında isə davamlılıq təklif edilən yığımlardır. Pul bazarının başlıca xüsusiyyəti bu bazarların qısamüddətli fondlardan təşkil olunmasıdır. Pul bazarının alətləri ticari sənədlərdən, qaynaqları isə çeşidli əmanətlərdən təşkil edilir. Pul bazarında saxlanan fondlar kreditlərdir və bu kreditlər daha çox şirkətlərin dövrüyyə vəsaitlərinin finansmanı üçün istifadə edilir.

Pul bazarı ilə kapital bazarı arasındakı fərqli yönlərə baxmayaraq, bu iki bazar bir-biri ilə yaxın əlaqəlidir. Aralarındakı əlaqələri aşağıdakı kimi sıralaya bilərik: Fond təklif edənlər bunlardan birinə və ya digərinə gedə bilərlər. Fond təklif edənlərin hansı bazara gedəcəyi, bunların investisiya və mövcud gəlir əldə etmə imkanları ilə bağlıdır. Eyni şəkildə fondları istifadə edənlər, bunları iki bazarın hər hansı birində saxlaya bilərlər.

Fondlar, iki bazar arasında gedib gələ bilər. Məsələn, Dövlət, müddəti başa çatan qısamüddətli borclarını uzunmüddətli borclarla (istiqrazlarla) dəyişdirə bilər. Və ya hər hansı bir bank müddəti başa çatan istiqraz gəlirini bir şirkətə qısamüddətli borc vermək surəti ilə istifadə edə bilər.

Bəzi qurumlar hər iki bazara xidmət götürə bilərlər. Məsələn, qısamüddətli dövlət borclarını alıb-satan agentlər, uzunmüddətli istiqrazları da ala bilər. Kommersiya bankları həm ortamüddətli, həm də qısamüddətli kredit verə bilər. Qısa və uzunmüddətli bazarların gəlirləri bir-biriylə əlaqəlidir. Örnəyin kredit sıxıntısı dolayısı ilə qısamüddətli fondların gəliri artınca uzunmüddətlilərininki də artar. Hər nə qədər qısa və uzunmüddətli bazarlar arasında arbitraj qurmaq surəti ilə bir əlaqə qurulsun da, pul bazarı uzunmüddətli bazarlara nisbətən daha həssasdır. Ayrıca pul bazarlarındakı kağızlar pula çox yaxındır, riskləri azdır.

1.5. FİNANS ALƏTLƏRİ

Finans bazarı çoxsaylı alətlərin alqı-satqısını və müxtəlif finans vasitəçilərinin fəaliyyətini əhatə edir. Biz finans bazarının işləyişinə diqqət yetirmək üçün orada əməliyyat görən finans alətlərinin və finans vasitəçilərinin növləri üzərində dayanacağıq. Qeyd etdiyimiz kimi, finans alətləri çoxsaylıdır. İnkişaf etmiş finans bazarı olan ölkələrdə finans alətlərinin bir-birindən olduqca fərqli və eyni zamanda oxşar cəhətləri olan növlərinə rast gəlinir. Fond təklif edənlər fond tələbində olanlardan dövr etdirdikləri fondların qarşılığında və bu alış-veriş nəticəsində doğan alacaq və ya ortaqlıq haqqlarını göstərən bir sənəd alırlar. İşdə bu sənədə "Finans instrumenti (aləti) və ya finans investisiya aləti" adı verilmişdir. Finans alətləri müəyyən bir satın alma gücünü təmsil edirlər və fond tələbində olanlar tərəfindən yaradılmaqla, fond sahiblərinə fondlarının əvəzində verilir.

Finans alətləri onu əlində tutanlar üçün finans aktivləri, bazara çıxaranlar üçün isə finans bazarları təşkil edirlər. Finans alətləri fond alış-verişinə fond təklif edənlər və ya fond istifadəçilərinin öz aralarında imzaladıqları sözləşmənin özəlliyinə, etimad və haqqlara, gəlir səviyyəsinə, müddətinə və likvidliyinə görə fərqlənilir. İqtisadi vahidlərin fond tapmaq məqsədi ilə həqiqətən çıxardıqları finans alətləri

vasitəsiz finans alətləridir. Vasitəli finans alətləri isə finans qurumları tərəfindən çıxarılan və yığım sahiblərinin həqiqətən bu qurumlar üzərindəki haqqlarını və alacaqlarının, bilavasitə vasitəçi qurumlardan fond saxlayan iqtisadi vahidlər üzərindəki haqqlarını və alacaqlarını göstərən sənədlərdir. Başqa bir tərəfdən, saxladıkları haqqlara görə finans alətləri ortaqlıq haqqı saxlayan və alacaq haqqı doğuran finans alətləri olaraq qruplaşdırıla bilər.

Son illərdə finans innovasiyalarının güclənməsi təcrübədə finans alətlərinin daha yeni formalarını ortaya gətirmişdir. Dünya ölkələrində finans alətlərinin yeni növlərinin meydana gəlməsi həm də dezintermediasiya və sekyuritizasiya prosesi ilə bağlıdır. Finans vasitəçiliyinin bahalıqı və istifadəçilər üçün ağırlığı, onları birbaşa olaraq yığım sahibləri ilə əlaqə yaratmağa sövq etmiş və bankların borc kapitalı bazarındakı vətəçiliyindən imtina edərək, birbaşa finans alətlərini buraxmağa üstünlük vermişdir. Bununla da sekyuritizasiya, yəni finans bazarında borclanmanın əsas forması kimi qiymətli kağızların rolu güclənmişdir. Hazırda subyektlər mənfəət artırmaq və finans vasitəçiliyinin maya dəyərini aşağı salmaq, bununla da vasitəçilik xidmətlərinin ucuzlaşdırılması məqsədilə finans innovasiyalarından geniş istifadə edirlər. Finans innovasiyaları daha yeni, tərəflərin maraqlarını qarşılıqlı təmin olunması baxımından daha təkmil və dəyişən makroiqtisadi situasiyaya uyğunlaşmaq qabiliyyətinə malik olan finans alətlərini ortaya gətirir. Finans innovasiyaları sürətləndikcə finans alətlərinin də sayı artmaqdadır. Təbii ki, finans vasitəçilərinin təklif etdiyi finans məhsullarının bazarda daha çox reallaşması üçün onların məzmununa daim yeniliklər edilməsi tələb olunur. Finans innovasiyaları həm də bir sıra səbəblərlə bağlı olaraq daha da təşviq olunmaqdadır. Bu səbəblər sırasında ilk növbədə faiz dərəcələrinin və inflyasiya tempinin sabit olmamasını göstərmək olar. Dünya ölkələrində son dövrlərdə faiz dərəcələri və inflyasiya tempi həm nominal, həm də real baxımdan kəskin tərəddüdlərə məruz qalır. Bu tərəddüdlərdən irəli gələn riski azaltmaq məqsədilə yeni növ finans xidmətlərinə tələb ortaya çıxır. Finans innovasiyalarının güclənməsinə səbəb olan mühüm amillərdən biri də requlyativ xarakterli dəyişikliklərdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə 70-ci illərdə finans bazarının deregulyasiyası müxtəlif finans vasitəçilərinin fəaliyyətini məhdudlaşdıran hədləri ortadan götürdü və bununla da rəqabət arenasını xeyli dəyişikliyə məruz qaldı. Öz fəaliyyət arenasını xeyli genişləndirən finans vasitəçiləri yeni daxil olduqları segmentdə yeni finans xidmətləri təklif etməyə başladılar. Finans innovasiyalarını gücləndirən digər səbəb texnologiyanın təkmilləşməsi ilə bağlıdır. Kompüterlərin finans əməliyyatlarına tətbiqi finans xidmətləri sferasını xeyli genişləndirir və sazişlər üzrə xərclərin dəyərini azaldır. Pul vəsaitlərinin elektron köçürülməsi, bankomatlar, ticarət mərkəzlərində terminallar, yaşayış evlərini tərk etmədən finans sazişləri bağlamağa imkan verən personal kompüterlər, həmçinin telekommunikasiya finans proseslərinin sürətlənməsinə səbəb olur və əmanətçilərin, borc alanların tələbatlarının daha dolğun şəkildə ödənilməsinə imkan verən finans məhsullarını ortaya çıxarır. Finans innovasiyaları iqtisadi aktivlik səviyyəsindən asılı olaraq da güclənməkdədir. İqtisadi tsiklin çiçəklənmə dövründə daha yeni finans alətlərinə tələb yaranır. Eyni zamanda iqtisadi tsiklin enmə dövründə də riskin azaldılmasına və likvidliyin qorunub saxlanılmasına üstünlük verilir. Bu da finans innovasiyası tələb edir. Finans innovasiyaları təkcə finans vasitəçiliyinin dəyərini aşağı salmır. Eyni zamanda pula ehtiyacı olanların müəyyən növ finans mənbələrinə çıxışını yüngülləşdirir və pul vəsaitlərinin, likvidli qiymətli kağızlar portfelinin idarə olunmasına müsbət təsir göstərir.

Finans alətləri birbaşa və dolaylı finans alətlərinə ayrılır. Tarixən finans alətlərinin ən qədim növü veksəl olmuşdur. Veksəl tarixən təsərrüfat həyatına daxil olan ilk qiymətli kağız növüdür. 1718-ci əsrlərdə isə Avropada veksəl qanunvericiliyi qəbul edilmişdir. Veksəl bir tərəfin digər tərəfə müəyyən müddətdə nəzərdə tutulmuş pul məbləğinin qeyd şərtsiz məcburi ödənməsini və sonuncunun bu məbləği tələb etmək hüququnu təsdiq edən ciddi formalı yazılı borc öhdəliyidir. Veksəl hər şeydən əvvəl kredit alətidir. Veksəl vasitəsilə müxtəlif kredit öhdəlikləri: alınmış əmtəənin və göstərilmiş xidmətin kommersiya krediti şərti ilə ödənilməsi, alınmış borcun qaytarılması, kreditin təqdim edilməsi, həmçinin əlavə dövrüyyə kapitalının cəlb edilməsi rəsmiyyətə salınır. Hər şeydən əvvəl veksəl tədiyə vasitəsi rolunu oynayır. Başqa sözlə vekselin əsas xassəsi onun pul hesablaşmalarının aləti olmasıdır. Bu zaman veksəl tədavülü hesablaşmaları bir neçə dəfə sürətləndirir. Belə ki, veksəl onun ödənilməsinə qədər onlarla subyektin əlindən keçərək pul öhdəliklərini qarşılıq və nağd pula olan tələbatı azaldır.

Veksellərin kommersiya bankları tərəfindən uçuğunun aparılması onların likvidliyini xeyli artırır. Veksellərin likvidliyini daha da artırmaq üçün Mərkəzi Bank tərəfindən onların yenidən uçuğu siyasəti aparılır. Mərkəzi Bankın bu tədbiri kommersiya banklarının veksellərin uçuğuna olan həvəsini artırır və eyni zamanda iqtisadiyyatın pula olan ehtiyacları daha dolğun şəkildə qarşılır.

Mərkəzi banklar tərəfindən veksellərin yenidən uçuotu iqtisadiyyatın tənzimlənməsi məqsədilə aparılır. Veksellər borcun yaranması şəraitindən və onun yerinə yetirdiyi funksiyalardan asılı olaraq kommersiya, finans və təminat veksellərinə ayrılır. Kommersiya vekseli kreditə verilən əmtəənin alqı-satqısı üzrə real sazişə əsaslanır. Kommersiya vekseli faktiki olaraq əmtəənin girovu ilə verilir və vekselin vasitəsilə əldə edilmiş həmin əmtəənin satışından daxil olacaq pul vəsaiti ilə təmin olunur. Buna görə də həmin veksellər bəzən əmtəə vekseli, alıcı, yaxud örtülmüş veksəl adlandırılır. Veksellərin digər bir növü də finans vekselidir. Finans vekseli bir tərəfin digər tərəfdən vekselin əvəzində pulun borc şəklində alınmasına əsaslanır. Xüsusi finans vekselləri davamlı finans vəziyyətinə malik olan iri məşhur firmalar tərəfindən buraxılır. Finans vekselləri qısamüddətli olduğundan istiqrazlara nisbətən az əhəmiyyətə malikdir. Bu veksellər banklar tərəfindən uçota qəbul edilmir.

Əsasında konkret əmtəə sazişi dayanan kommersiya vekseli sadə və köçürmə formasında olur. Sadə veksəl veksəlverənin veksəl sahibinə konkret məbləği bitmiş müddət üzrə ödənilməsinin yerinə yetirilməsi barədə heç nə ilə şərtlənməyən öhdəliyidir. Sadə vekselin üzərində yalnız tədiyəni ödəməyə məsul şəxsin bir imzası olur. Köçürmə veksəl (tratta) veksəlverənin ödəyici - borcluya ünvanlanmış, veksəl sahibinə pulun ödənilməsi barədə əmrini nəzərdə tutan yazılı sənəddir. Sadə vekseldən fərqli olaraq köçürmə vekseldə iki tərəf deyil, üç və daha artıq tərəf iştirak edir.

Müddətli hesablar və depozit sertifikatları ilə yanaşı bank vekselləri də bankların vəsait cəlb etməsində mühüm rol oynayırlar. Bank vekseli veksəlverənin veksəl sahibinə müəyyən məbləği konkret müddətdə ödəməsi barədə borc öhdəliyidir. Bank vekseli müddətli hesablardan və depozit sertifikatlarından öz likvidliyi ilə fərqlənir. Belə ki, bank vekseli tədiyə vasitəsi rolunu oynamaq hüququna sahibdir və indossament qaydasında üçüncü şəxsə ötürülə bilər. Bank vekseli banklar üçün də əlverişlidir. Bu alətlərin emissiyası rəsmi qeydiyyat tələb etmir. Lakin bank vekselinin buraxılması kommersiya veksəlindən fərqli olaraq real əmtəə sazişlərindən qaynaqlanmaması onların iqtisadiyyatda tədaviyə cəlb edilməsi üçün nəzarət olunması zərurətini ortaya çıxarır. Buna görə də Mərkəzi banklar tərəfindən veksəl emissiyasına məhdudiyyət qoyan normativlər müəyyən edilir. Kommersiya veksəlindən fərqli olaraq bank vekselinin banklar tərəfindən uçuotu qadağan edilir.

İndi isə finans vasitəçiləri ilə olan bankların və qeyri-bank institutlarının emissiya etdikləri finans alətləri növləri üzərində dayanacaq. Məlumdur ki, dolaylı finans alətləri içərisində əsas yeri pul finans alətləri tutur. Bu tip alətlər alqı-satqı prosesində tədiyə vasitəsi rolunu oynamaq hüququna sahibdirlər.

Banknot dövlətin rəsmi puludur, pul sisteminin əsil finans alətidir, Mərkəzi bank tərəfindən tədaviyə buraxılır, qanun gücü və pul siyasətinə məsul rəsmilərin qərarı ilə təşkil edilən satınalma gücüdür, dövlətin cəmiyyətə borcudur. Banklar cari hesab açan başlıca finans qurumlarıdır. Cari hesablar böyük hərəkət göstərən fondlardır. Hər hansı bir cari hesaba gündə çoxlu pul yatırılır və çəkilə bilər. Milyonlar, cari hesablarda aparılan tək bir əməliyyatla əldən-ələ dəyişdirilə bilər. Müştərinin hər hansı bir anda cari hesabdən çıxarda biləcəyi miqdara provizyon deyilir. Provizyon müştərinin hesabındakı istifadə edilə bilən likvid limitidir. Provizyon müştərinin hesaba qoymuş olduğu ödəmə miqdarından çox, az və ya ona bərabər ola bilər. Kommersiya bankları cari hesab kreditləri ilə əmanət və satınalma gücü yaradırlar.

Çek - istifadəyə hazır provizyona söykənən bir ödəmə əmridir, qeydiyyatlı pul ödəmələrində istifadə edilən başlıca alətdir. Banknot ilə çek arasında hüquqi baxımdan fərqlər vardır. Banknot dövlətin rəsmi puludur və onu rədd etmək qadağandır və onu qəbul etmək bütün ticarət təşkilatları tərəfindən məcburidir. Lakin birisinə pul yerinə çek verilsə, o, bunu rədd edə bilər. Çəklə aparılan əməliyyatların uçuotu dəqiq olduğundan iş həcmi və qazanclarını vergi dairəsindən gizlədənlər, rüşvət alanlar və s. bu kimi bənzəri şəxslər çeki qəbul etməzlər. Çəklə ödəmə aparan və aparılan şəxslərin qazandığı praktik fayda onlara pul tutma, daşıma və sayma çətinliyindən qurtarır. Çek verənin banka çek alıcısının alacağı pul məbləğinin bankdan alması barədə yazılı tapşırığıdır. Çek qiymətli kağızın bir növü olub ödəmə hesabat kitabçasıdır. Çekin də veksəl kimi öz vacib rəqəmləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır: adi "çek"; çek verənin çekdə göstərdiyi pul məbləğinin ödənilməsi barədə banka tapşırığı; çek tədiyəçisinin adı və hesab nömrəsi; çek verənin imzası; çekin tərtib edildiyi gün və yer.

Çekin bir neçə növü vardır ki, bunların da ən əsasları aşağıdakılardır:

1. Adli çek - konkret şəxsin adına yazılır və gələcəkdə onun başqa şəxsə ötürülməsi mümkün ola bilməz;

2. Order çeki - bu da konkret şəxsin adına yazılır, amma bu çeklərin gələcəkdə ötürücü imzalarla indosament ötürülməsi mümkündür;

3. Təqdim edilənin adına olan çek - təqdim edilənin adına yazılır və o bir şəxsdən digər şəxsə adi təqdim edilmə ilə ötürülə bilər;

4. Hesab çekləri - onunla nağd pul ödənişlərinin aparılmasına icazə verilmir. Pul çeki bankdan nağd pul alınması üçün təyin edilib.

Konosament yüklərin daşınmasında dünya praktikasında hamı tərəfindən qəbul edilən standart formalı sənəddir. Konosament yükləmə, daşınma və alınma hüququnu təsdiq edən sənəddir və beynəlxalq nəqliyyatda yüklərin daşınmasında istifadə edilir. Konosamentin aşağıdakı formaları vardır: təqdim edilənin adına konosamentdə təqdim edilən yükün sahibi hesab edilir; adlı konosament yükün konosamentdə adı çəkilən şəxs hesab edilir; Adlı konosament başqa bir şəxsə aid ola bilməz. Konosamentin də öz rekvizitləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır: gəminin adı; firmanın adı; yükün qəbul olunma yeri; yükü göndərəninin adı; yükü alanın adı; yükün adı və onun əsas xarakteristikası; konosamentin verildiyi vaxt və yer; gəmi kapitanının imzası.

Pul bazarında əməliyyat görəən alətlərin başında əmanət dayanır. "Əmanət" dedikdə, istəniləyi zaman və ya məlum bir müddət sonunda geri alınmaq üçün banklar qoyulan pul anlaşılır. Əmanət sahibləri verdikləri pul qədər banklardan alacaqlı olurlar. Başqa bir sözlə, pulunu banka qoyan bir kimsə banka kredit vermiş olur. Bir sıra ölkələrdə ödəmələrin böyük bir hissəsi (təxminən 90%) banklar vasitəsilə olur. Pulun banknot yerinə əmanət şəklində bankda tutulması əmanətçiyə gəlir gətirir. Müddətləri baxımından əmanətləri aşağıdakı şəkildə sıralamaq mümkündür: müddətsiz və müddətli əmanət.

Banklardan istənilən an çıxarılmaq üzrə qoyulan əmanətlərə müddətsiz, müəyyən bir müddət sonunda götürülmə ilə qoyulan əmanətlərə isə müddətli əmanət deyilir. Tələb olunanadək depozitlər müxtəlif bank hesablarındakı vəsaitlərin sahibinin pul və hesablaşma sənədlərini yazmaqla birinci tələbdən əldə edə bilməsidir. Bunlara hüquqi şəxslərin cari və hesablaşma hesabında saxlanılan vəsaitlər, müxtəlif təyinatlı fondların vəsaitləri, hesablaşmalardakı vəsaitlər, digər kreditörlərin vəsaitləri, digər bankların müxbir hesablarındakı vəsaitlərin qalığı, fiziki şəxslərin tələb edilənədək əmanətlərdəki vəsaitləri və s. aiddir. Depozit sahiblərinin kateqoriyalarından asılı olaraq depozitləri hüquqi və fiziki şəxslərin depozitlərinə bölmək olar. Depozit əməliyyatının subyekti banklar və pulun sahibləri olan kreditörlər, obyekt isə banka verilən pullar sayılır. Bu hesabın sahibi üçün üstünlüyü onun yüksək likvidli olmasıdır. Ancaq onlar üzrə faizlər ya ödənilmir, ya da aşağı faiz müəyyən edilir.

Nəzərə alsaq ki, dünya bank təcrübəsində bankların cəlb etdiyi vəsaitlərin əsas hissəsini (təqribən 60-70 %ni) müddətli depozitlər təşkil edir. Müxtəlif növlü depozit və əmanətlər üzrə ödənilən faiz siyasəti stimullaşdırıcı rola malik olmalı və müştəriləri öz vəsaitlərini nəinki qısa müddətə, hətta uzun müddətə banklarda saxlamağa təhrik etməlidir.

Bankların əsas xərcləri depozit və ya əmanət xidməti ilə bağlıdır.

Azərbaycan Respublikasında mövcud bank qanunvericiliyinə uyğun olaraq əhalinin əmanətləri banklar tərəfindən yalnız Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının verdiyi lisenziya əsasında qəbul edilə bilər.

Əmanətçi ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən bank əmanətçinin qoyduğu pul vəsaitini saxlamağı, əmanət üzrə faiz şəklində və bankların təklif etdiyi başqa formada gəlir ödəməyi, əmanətlə hesablaşmalar üzrə əmanətçinin tapşırıqlarını yerinə yetirməyi tutulmuş şərtlərlə və qaydada geri qaytarmağı öhdəsinə götürür.

Banklar ilk növbədə müştərilərin vəsaitlərini cəlb etmək və ya onların vəsaitlərini özündə saxlamaq üçün onlara kifayət qədər yüksək faiz gəliri əldə etməyi təmin etməlidir. Digər tərəfdən isə banklar kifayət qədər yüksək faiz dərəcəsindən qaçmalıdırlar.

Depozit hesabları onun sahibləri üçün puldur. Eyni zamanda depozit faiz gətirən bank puludur. Dolayısı ilə depozit onun sahibləri üçün bir tərəfdən tədiyyə vasitəsi, digər tərəfdən kapital rolunu oynayır. Lakin depozitin gətirdiyi faiz həmişə kapitalın adi gətirisindən az olur. Depozitin özünəməxsus xüsusiyyəti onun faiz gətirən likvid vəsait olmasıdır. Banklar tərəfindən açılan tələb edilənədək hesablar onun sahibləri üçün ən yüksək likvidliyə malikdir. Onlar bu hesablardakı vəsaiti istənilən vaxt geri götürə və onu digər subyektin hesabına köçürə bilərlər. Belə hesabı adətən firmalar, hökumətlər, fiziki şəxslər cari xərclərini bank köçürmələri vasitəsilə həyata keçirmək üçün açırlar. Tələb edilənədək hesablardan vəsait istənilən vaxt çağrıla bilsə də, təcrübə prosesində bankların daim bu

hesablarında qalıqlar mövcud olur (transaksion qalıqlar). Banklar həmin vəsaiti fond olaraq pula ehtiyacı olan subyektlərə təqdim edə bilər. Finans sistemi əsas etibarilə banklara söykənən ölkələrdə bu transaksion qalıqlar fond axtaranların qısamüddətli ehtiyaclarının ödənilməsində böyük rol oynayır.

Hal-hazırda isə banklar depozit və əmanət əməliyyatları üzrə faiz siyasətini təyin etməkdə sərbəstdirlər. Kommersiya banklarının bu cür siyasətinə müəyyən amillər təsir göstərir. Bankların faiz dərəcəsinə təsir göstərən əsas amillərdən biri Mərkəzi Bankların apardığı uçot siyasətidir. Çünki uçot siyasətinin aşağı düşməsi və ya qalxması kommersiya banklarının ssuda və depozitləri üzrə faizlərinin aşağı düşməsinə və ya qalxmasına səbəb olur. Mərkəzi bankların açıq bazarda apardığı əməliyyatlar da kommersiya banklarının faiz siyasətinə təsir göstərən pul-kredit tənzimlənməsinin əsas metodlarından biridir.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək olar ki, kommersiya banklarının səmərəli fəaliyyət göstərməsi onun faiz dərəcəsinin nə qədər səmərəli olduğundan asılıdır. Bildiyimiz kimi bank öz gəlirlərini bir tərəfdən faiz dərəcəsini artırmaqla çoxalda bilər (indiki şəraitdə faizlərin bazarda tələbdən və təklifdən asılı olaraq formalaşdığı şəraitdə bu qeyri-mümkündür). Digər tərəfdən isə kommersiya bankları apardıqları əməliyyatların kəmiyyətini artırmaqla əldə etdiyi faiz dərəcələrinin həcmi və öz gəlirlərini artırmaqla artırmaqla bilər. Bu baxımdan indiki şəraitdə yerli kommersiya bankları öz gəlirlərini artırmaq üçün son istiqaməti üstün tutmalıdırlar. Banklar əlavə vəsaitləri cəlb etmək üçün özlərinin uzunmüddətli öhdəliklərini, yəni istiqraz vəərəqlərini də buraxa bilərlər. Bu vaxt bank qiymətli kağızların emitenti kimi çıxış edir. İndiki şəraitdə banklar resurs çatışmazlığı ilə üzləşməmək üçün, cəlb etdiyi müddətli qoyuluşların xüsusi çəkisini artırmaq üçün öz passivlərinin strukturunu təkmilləşdirməlidirlər.

Bank hesabları növlərindən biri də müddətli hesablardır. Bu hesablarda bankların bəlli bir müddət üzrə cəlb etdiyi vəsaitlər yerləşdirilir. Müddətli hesablar bank resurslarının formalaşmasında önəmli rol oynayır. Bu hesablardakı vəsait tədiyyə rolunu oynaya bilməz. Müddəti bir ilə qədər olan hesablar pul bazarı aləti, müddəti bir ildən yuxarı olan hesablar isə kapital bazarı alətidir. Son vaxtlar inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində vəsaitlərin maksimum cəlb olunması məqsədilə banklar tərəfindən daha geniş spektrli xidmətlər göstərilməkdədir.

Banklar tərəfindən emissiya edilən depozit sertifikatları da son illərdə finans bazarlarında daha çox əməliyyat görməkdədir. Depozit sertifikatı banka pul vəsaitinin yerləşdirilməsi barədə əmanətinin hüququnu təsdiq edən şəhadətnamədir. Onun sahibi sertifikatı digər şəxsə verməklə həmin hüquqları, yəni əmanəti və onun faizini almaq hüququnu ona ötürmüş olur. Bankın depozit sertifikatları qiymətli kağızların bir növü kimi çıxış edir və müvafiq qanunvericilik əsasında tənzimlənir. Depozit sertifikatları təkrar bazara çıxarıla və orada əməliyyat görə bilər. Onlar müddətli hesablara nisbətən likvidli alət hesab edilir. Lakin depozit sertifikatları tədiyyə rolunu oynaya bilməzlər.

Finans bonusu - pul bazarında əməliyyat görən qısamüddətli pul alətidir.

Təminat məktubları - bankların firmalara, xüsusilə də xarici ticarətlə məşğul olan firmalara verdikləri sənəddir. Bank təminat məktubu isə bankın müştərisi olan şirkətin öhdəliklərini yerinə yetirməməsi halında ortaya çıxacaq olan borcu ödəməyi qəbul etdiyi öhdəlikdir.

Repo - qiymətli kağızların geri satın alınmaq öhdəliyi ilə satılması, əks-repo isə qiymətli kağızları geri satmaq öhdəliyi ilə satın alınması kimi tərif edilir. Əməliyyatın başlanğıcında borc pul verilərək qarşılığında qiymətli kağız satın alınır, sonunda isə qiymətli kağız borc verənə geri verilir və borcu alan aldığı pulu əlavə faizlə geri qaytarır. Reponun müddəti 1 gecədən 30 günədək və ya daha çox müddətə ola bilər.

Poliçə - alacaqlının borcluya xitabən imzaladığı bir ödəmə əmridir. Əmrə yazılı sənədi imzalayan borclu, poliçəni imzalayan alacaqlıdır. Poliçə iki borcu eyni vaxtda ödəməyə yarayan bir kredit alətidir. Məsələn topdansa, mal satmış olduğu pərakəndəçiyə xitabən imzaladığı poliçə ilə borclu olduğu sənayeçiyə alacağını transfer edir.

Warrant - özəlliyi mal qarantisinə dayanan bir kredit alətidir. Mağazalara malı kredit verən bir kommensarta iki ayrı sənəd verilir. Bu sənədlərin biri mal alınmasını göstərən sənəd, digəri isə warrantdır. Qaimə malın mülkiyyət sertifikatıdır. Warrant isə mal üzərində ipotek haqqıdır. Kommersant özünə kredit açan şəxsə və ya müəssisəyə qaranti olaraq warrantı verir. Qaimə isə özündə qalır. Kommersant borcunu ödəmədən mal satarsa, alıcıya yalnız qaiməni verə bilər. Qaiməyə warrantın əlavə edilməsi, malın bir borc qarantisi olaraq tutulduğunu isbat edir. Alıcı, dəyəri ödərkən bu borcu da diqqətə almaq imkanını əldə edir, ancaq borcunu ödəmək şərti ilə warrantı geri ala bilər.

Mağazalar qaimə ilə warrantı bərabər gətirən şəxsə malı təslim edir. Warrant metodu kənd təsərrüfatında, otelçilikdə, sənayedə və neft ticarətində istifadə edilir.

Kənd təsərrüfatı warrantı tarladakı və ya fermerin əlindəki məhsulu qarantı göstərərək kredit alınmasını təmin edə bilər.

Xəzinə bonusu - pul bazarında əməliyyat görən pul alətidir. Xəzinə bonusu 3, 6 və 12 ay müddətli, büdcə kəsirini maliyyələşdirmək üzrə dövlət tərəfindən çıxarılan borc sənədləridir. Xəzinə bonusu adsız olduğu üçün tam likvid aktivdir. Ancaq dövlətə qarşı etibarın zəif olduğu ölkələrdə müddət daha da qısadır.

Kredit kartları istehlak xərcləmələrində, çəkin yerini alan bir ödəmə alətidir. Bank kartları kredit kartlarından fərqlidir. Kredit kartının sahibi müəyyən bir miqdara qədər ödəmə həyata keçirmədən xərcləmələri edə bilər. Bank kartı isə kredit əməliyyatını aparmaq haqqını verməz. Kredit kartının işləmə sxemasını aşağıdakı kimidir: Müştəri banka bank kredit kartoçkasının alınması üçün ərizə təqdim edir. Şirkətin kredit qabiliyyəti yoxlanıldıqdan sonra, şirkətin ödəmə quçu təsbit edilərək limit çərçivəsində özəl kart hesabı açılır və ona plastik kart hazırlanır. Kart sahibi mal və xidmət alarkən kartını satıcıya təqdim edir və satıcı ticarət hesabı hazırlayır (slip) və bu prosesə impintinq (imprinting) deyilir. Hesab üç nüsxədə hazırlanır, 1-ci nüsxə kart sahibinə, 2-ci satıcıya, 3-cü isə banka, yəni bank - ekvayerə göndərilir. Bank ekvayer günlük və ya müştəri ilə bağladığı müqavilə əsasında, ticarət hesabı olan kimi orada qeyd edilən məbləği satıcının hesabına köçürüb və bunun qarşılığında məbləğin 2-5%-ni komisiyon haqqı olaraq özündə saxlayır. Bank-ekvayer pulları bank-emitent vasitəsilə, yəni informasiya mübadiləsi interchange sistemi ilə alır və məlumat qarşılığında ekvayer emitentə komisiyon haqqı ödəyir. Hər ayın sonu tarixinə bank emitent kart sahibinə onun kart hesabının xüsusi çıxarışını göndərir. Alıcı, yəni kart sahibi müqavilədə nəzərdə tutulmuş komisiyon haqqını və ay ərzində həyata keçirdiyi xərcləri də ödəyir.

Əgər kart sahibi ilə satıcının hesabı bir bankda olarsa, o zaman hesablaşmalar sadələşir.

Debet kartoçkasına sahib olan şəxs onun cari hesabında tutulan vəsait limitində xərcləmə həyatı keçirə bilər. Dünyada ilk bankomat 1967-ci ildə Londonda fəaliyyətə başlamışdır. Hal-hazırda dünyada ən böyük bankomat istifadəçiləri Sakit okean - Asiya regionu ölkələrinin payına düşməkdədir. Bankomatlar apardıqları əməliyyatlarına görə bir neçə növə bölünür:

Sadə bankomatlar- və tam funksiyalı. Tam funksiyalı bankomatlar daha mürəkkəb əməliyyatlar həyata keçirə bilərlər: pul köçürməsi, xarici valyutaların dəyişməsi. Bankomat aparatları həm küçələrdə, həm də ofislərdə yerləşdirilə bilər. Bankomatların çalışma rejimi aşağıdakı kimidir: on line rejimi; avtonom rejim (off line); cədvəl rejimi.

Kart sahibinə bank pul verərkən, bank ondan pin kodunu tələb edir. Kartı əlində tutan, ancaq kodu bilməyən şəxsin bankomatdan pul alması mümkün deyildir. Kredit kartları, nağd puldan istifadə edilmədən, mal və xidmət satılma imkanı saxlayan kartlardır. Digər tərəfdən isə kredit kartları ödəmə prosesində və ya alış-verişlərdə kreditdən istifadə etməni genişləndirir.

Kredit kartları "indi al daha sonra ödə" amerikan həyat tərzı fəlsəfəsinin bir məhsuludur. Başlanğıcda yalnız ticarəti asanlaşdırmasına baxmayaraq, günümüzdə bankçılıq, işlətmə və fərdi pul menecmentinin təməl ünsürü halına gəlmişdir. Günümüzdə kredit kartları effektiv və çəkin yerini alan bir ödəmə vasitəsi alətinə çevrilmişdir. Kart sahibinin yanında pul daşması vacib deyil, ona çəkin qəbul edilməməsindən doğa biləcək problemləri aradan qaldırmaq, bəlli bir miqdara qədər bütün ehtiyaclarını bu yolla ödəyə bilməkdir. 1994-cü ildən etibarən dünyada başlıca kredit kartları arasında yer alan Eurocard /Mastercard dünya bazarlarında 140 milyon, American Express 30 milyon, Diners club kredit kartı 5.7 milyon və Visa 190 milyon kredit kartını istifadəsinə almış və bu kartları ödəmə vasitəsi olaraq qəbul edən ticarət qurumlarının sayı 17.5 milyona çatmışdır. Kredit kartlarının müxtəlif növləri mövcuddur: ödəmə, borclandırma (charge cards, kreditli kart (credit cards), səyahət və əyləncə kartları (travel and entertainment cards), mağaza kartları (store cards), firma kartları, beynəlxalq və ölkə daxili kartlardır. Kredit kartları ilə sürətlə artan əməliyyat həcminə diqqət yetirdikdə, kredit kartları sisteminin inkişaf etmiş ölkələrdə oturmuş bir sistem olduğunu qəbul etmək məcburiyyətindəyik.

Kredit kartından istifadə etmənin üstünlükləri aşağıdakılardır: nağd pul daşımamaq, uyğun bir mal və ya xidmətin satın alınması zamanı böyük miqdar pulun itirilmə və ya oğurlanma riskini ortadan qaldırır; yolçuluq sırasında planlaşmamış olayların sonda təşkil edilən proqram dəyişikliklərinin ödəmə gücünə təsir etməməsi; beynəlxalq keçərli kart sahibinin xaricə gedərkən hədsiz miqdarda valyuta daşıma məcburiyyətinin olmaması, ödənişlərdə müəyyən faizin olması, kartların bir

hissəsinin nağd çəkmə imkanı olması, təklif edilən bəzi xidmətlərdən aşağı qiymətlərlə yararlanmaq və bunlara bənzər bir çox xidməti bərabərində təklif etməsidir.

Kredit kartları mövzusunda yeniliklərdən biri də bu kartın eyni zamanda telefon kartları əvəzinə telefonlarda da istifadə edilməsidir. Kredit kartları ilə bağlı ən önəmli problem kartlar mövzusunda yetərli qanunların olmamasıdır.

Overdraft hesabları xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrin bank işində daha geniş yayılmışdır. Overdraftla kontokorrent hesabları bir-birinə çox oxşardır. Overdraft hesabından silinənlər qalıqlardan çox olduqda kredit münasibətləri ortaya çıxır. Lakin overdraft hesablarında passiv saldo təsadüfi hallarda və qeyri-müntəzəm şəkildə yaranır. Bundan başqa, kontokorrent hesabları yalnız təsərrüfat subyektləri üçün açıldığı halda, overdraft hesabları fiziki şəxslər üçün də açılır.

Kapital bazarının başlıca alətləri istiqraz və səhmləridir. Bunlara qoyulan investisiya risklidir. Qeyd etdiyimiz kimi, dövlət uzunmüddətli ehtiyaclarını sərmayə bazarına çıxarmaqla ödəyir. İqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi ilk növbədə sərmayə bazarının inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Çünki sərmayə bazarı investisiyaların finanslaşmasının mühüm mənbəyidir. Sərmayə bazarı alətləri pul bazarı alətlərinə nisbətən az likvidlidir və onların riski yüksəkdir. Sərmayə bazarı iqtisadi və siyasi cəhətdən stabil olan, adambaşına milli gəliri yüksək olan ölkələrdə inkişaf edir. Sərmayə bazarı alətlərinə səhm, istiqraz, uzunmüddətli kreditlər, həyat sığortası polisləri s. aiddir.

Kapital alətlərinin geniş yayılmış növü sahibinə iştirak hüququ verən səhmdir. Səhm sahibinə səhmdar cəmiyyətin mənfəətinin bir hissəsini dividend şəklində almaq, cəmiyyətin idarə olunmasında iştirak etmək və müəssisə ləğv olduqdan sonra onun əmlakından pay almaq hüququ verir.

Səhmin sahibi cəmiyyətin bütün təsərrüfat müvəffəqiyyətsizliyinə görə malik olduğu səhmin həcmi qədər məsuliyyət daşıyır. Səhmdə ifadə olunmuş pul məbləği onun nominal dəyərini təşkil edir. Səhmin üzərində göstərilmiş nominal, daha doğrusu onun qiyməti hələ onun real dəyəri deyildir. Səhmin real dəyəri yalnız bazarda müəyyən olunur. Səhmin bazarda alınıb-satıldığı qiymət onun kursu adlanır. Səhmin kursu və nominal qiyməti onun bazar və emission qiymətinin və ödənəcək dividendin həcmindən müəyyən olunmasında başlıca oriyentirdir.

Borc münasibətləri yaradan əsas qiymətli kağız növü istiqrazlardır. İstiqraz uzunmüddətli finans aləti olub, müxtəlif borcular tərəfindən emissiya edilir. İstiqraz səhmdən fərqli olaraq bəlli müddətə və qəti təyin edilmiş faizlə ödənişi nəzərdə tutur. İstiqraz firmaların uzunmüddətli finanslaşdırmasının əsas aləti hesab edilir.

Finans bazarında əməliyyat görən əsas qiymətli kağızlarla yanaşı son illərdə meydana gələn törəmə qiymətli kağız növləri də əməliyyat görməkdədir. Fyuçers sazişləri hər iki tərəfə əmtənin alqı-satqısı üzrə öhdəlik qoyur və göstərilmiş müddətdə və saziş bağlanan momentin qiyməti ilə həmin öhdəliyin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur. Bir tərəf göstərilən müddətdə və qiymətdə əmtəni almalı, digəri həmin şərtlərlə onu satmalıdır. Fyuçers sazişləri alıcı və satıcıyı qiymət dəyişmələrindən qorumaq və sığorta etmək məqsədi güdür. Törəmə qiymətli kağızın digər növü opsiyondur. Opsion onun sahibinə müəyyən müddətdən sonra qəti təyin edilmiş qiymətlə əsas qiymətli kağızı almağa hüquq verir. Varrant sahibinə opsiyondan fərqli olaraq qiymətli kağızı almaq hüquq və ya vəzifəsi qoyur. Başqa sözlə, əgər opsiyon sahibinə əsas qiymətli kağızı almaq vəzifəsi qoyulmursa, warrantın sahibinə belə vəzifə qoyulur.

Törəmə finans alətləri iqtisadi və texnoloji inkişafın qanuni şərtləri və müştəri tələbatındakı dəyişmələr finansal yeniliklərin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Törəmə bazarı hər hansı aktivin və ya malın bugünkü və ya ona uyğun qiymətlərlə müəyyən edilmiş gələcək dövrdə alınıb-satılması münasibətlərini əhatə edir.

Alqı və satqı zamanı bağlanılan müqavilələr törəmə bazarının alətləri adlanır.

Törəmə finans alətlərinə aiddir: Forward, Futures, Opsiyon və SWAP kontraktları. Törəmə finans alətləri daha öncə mövcud finans alətlərindən törəmələrinə görə deyil, bazarın ehtiyacından törədikləri üçün törəmə (derivative) finansal alətlər kimi adlandırılmışdır.

Futures kontraktı iki qrup arasında, müəyyən edilən gələcək bir tarixdə, məlum qiymətdən hər hansı bir pul, mal və ya da qiymətli kağızı satma anlaşmasıdır. Bu anlaşmanın əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- 1) alıcı ilə satıcı arasında və ya alıcı ilə birja arasında aparılan qanuni bir anlaşmadır;
- 2) anlaşmalar standartdır (miqdar, keyfiyyət, müddət, teslim zamanı və yer baxımından);
- 3) mərkəzi birjalarda əməliyyat aparırlar;

4) likvidirlər. Kontraktlarda digər finans alətləri kimi II bazarlarda alqı-satqı predmeti ola bilərlər;
5) qiymətlər tender metodu ilə müəyyən edilir;
6) bir miqdar başlanğıc investisiyası zəruridir;
7) futures kontraktının qiymətinə görə və investorun qısa və ya uzun müddətdə olmasına görə takos mərkəzinə günlük ödəmə edilməsi zəruridir.

Futures bazarlarında fəaliyyət göstərən üç əsas səbəbi vardır:

1) Spekulasyon. Spekulyatorlar futures bazarlarında riskə girərək mənfəət əldə etməyə çalışan investorlardır;

2) Qoruma (hedging) gələcəkdəki faiz, qiymət və valyuta kursu dalğalanmalarından doğacaq riskin, mənfəətə ən az səviyyədə təsir edəcək şəkildə azaldılmasını saxlayacaq qoruma metodlarını ifadə edir. Hedgerlər futures bazarlarında müvqə olaraq bəzi risklərdən qurtulma məqsədindədir. Əsas məqsəd isə riski minimuma endirməkdir;

3) Arbitraj qurmaq. Arbitraj hər hansı bir məhsulu zaman və məkan olaraq bir-birindən fərqli bazarında, ucuz olanda almaq, bahalı olanda satmaqdır. Mənfəəti isə bu əməliyyatın nəticəsidir. Arbitraj məqsədi ilə futures bazarlarında yer alan investorlar heç bir riskə girmədən futures qiymət və günlük bazar qiyməti arasındakı fərqlilikdən yararlanmaqla mənfəət əldə edirlər. Spekulasyon və arbitraj arasındakı təməl fərq ondan ibarətdir ki, spekulasyonda olan risk arbitrajda yoxdur.

Ümumiyyətlə, müddətli əməliyyatlar başlıca olaraq üç qrupa ayrılır:

- 1) əsas mal və qiymətli mədənlər üzərində futures əməliyyatları;
- 2) finansal varlıqlar üzərində futures əməliyyatları;
- 3) aksiya indeksi üzərində futures əməliyyatları.

Əsas mal və qiymətli mədənlər üzərində müddətli əməliyyatlara mövzu olan mallar buğda və pambıq, qəhvə, kakao, yun, qızıl və işlənmiş neft kimi beynəlxalq bazarı olan, beynəlxalq və keyfiyyət standartına sahib əmtəələrdir. Finansal aktivlər isə valyuta, istiqraz və səhm kimi qiymətli kağızlardır. İndeksə bağlı futures əməliyyatlarında isə, müəyyən bir indeksdə yer alan səhmlər indeksdə yer aldıkları nisbətdə bir portfel üzərinə qoyulur.

Forward bazarları. Forward kontraktı, iki qrup arasında müəyyən edilən gələcək bir tarixdə, müəyyən edilən qiymətdən bir mal, pul, ya da qiymətli kağızların alqı-satqı anlaşmasıdır. Standartlaşdırılmış bir forward kontraktı yoxdur. Forward kontraktları alıcı və satıcı arasında yer alan, bir malın, pulun və ya da qiymətli kağızın miqdarını, təslim yerini və zamanını və qiymətini göstərən kontraktdır. Forward və Futures kontraktları bir-birinə oxşayır, yəni hər ikisində də bir malın və ya qiymətin irəlidə təhvilə mövzudur. "Futures" ilə "Forward" sözləşmələri arasındakı müəyyən fərqlər aşağıdakılardır:

1) "Futures" kontraktlarından fərqli olaraq "forward" sözləşmələri standartlara bağlı deyildir. Bir forward əməliyyatında tərəflər mal ilə əlaqəli bütün ayrıntıları aralarında təsbit edirlər;

2) Forward sözləşmələri III şəxslərə dövr edilməz və ləğvi də ancaq tərəflərin razılığı ilə mümkündür;

3) Forward kontraktlarında təminat yatırma məcburiyyəti yoxdur;

4) Forward kontraktlarında tərəflər bir-birlərini tanıyırlar, təhvil öhdəliklərini bir-birlərinə qarşı yerinə yetirirlər.

Opsiya (seçənəqli əməliyyat) bazarları. Opsiya sahibinə müəyyən bir qiyməti, müəyyən bir tarixdə və ya müəyyən bir müddət içində, öncədən müəyyən edilən bir qiymətdən satma və ya satınalma haqqı verən bir kontraktdır. Opsiya haqqı haqq sahibinə irəlidəki bir tarixdə qərar vermə imkanı saxlayır. Şərtlər uyğundursa satma haqqı istifadə edilir, deyilsə istifadə edilməz. Haqqın mövzusunı təşkil edən varlıq keçən müddət içində dəyər qazanmışsa, onda opsiya haqqı alma tətbiq edilir, satma haqqı isə istifadə edilməz.

Malın dəyəri düşdüüyü təqdirdə də, opsiya satma haqqı tətbiq edilir, alma haqqı isə istifadə edilməz. Opsiya istifadə edilməyi təqdirdə, yatırımçının opsiya dəyəri qədər itkisi olur. Opsiya valyuta kursu və faiz nisbəti kimi riskləri ortadan qaldırmaq məqsədi ilə istifadə edilən və bu gün istifadə sahələri daha da genişlənən aksiya və istiqrazlar kimi alətlər üzərinə də yazıla bilən finans alətləridir. Opsiya alış və satış opsiyonu olaraq ikiye ayrılır. Alış opsiyonu müəyyən bir tarixdə müəyyən bir hissənin sənədini alıb-almama, satış opsiyonu isə müəyyən bir tarixdə bir aksiyanı satıb-satmama haqqını verir.

Opsiya əməliyyatlarında tərəf olan investordan biri opsiya kontrakt hazırlayan və satan tərəf, digəri isə bəlli bir dəyər qarşılığı opsiyonu satın alan yatırımçıdır.

Opsiyon və futures əməliyyatlarının bəzi bənzər və fərqli cəhətləri vardır:

1) Hər ikisi gələcək bir tarixdə təhvil əsasına dayanır;

2) Futures sözleşməsi satın alanların (satanların qazancları, zərərləri) futures qiymətlərdəki artıma bağlıdır. Alış və satış opsiyonu satıcılarının mənfəət və zərər durumu isə investorların mənfəət və zərər profilinin tam tərsidir;

3) Opsiyon almaq opsiyonu yazmaqdan daha az risklidir. Alıcının riski opsiyon primi ilə məhduddur. Futures kontraktlarında isə uzun müddətə alanın riski qısa müddətə alandan daha yüksəkdir; Opsiyon primi opsiyon satın alınan anda ödənilir. Futures üçün isə prim ödənməz. Buna qarşı futures kontraktları üçün başlanğıc marjı və günlük hesablaşma tətbiqi vardır;

4) Opsiyon yazıldığında (satıldığında) prim gəliri əldə edilir. Futures kontraktlarında isə belə bir gəlir yoxdur;

5) Opsiyonlar və futureslər meylli qorumağa malikdirlər.

SWAP əməliyyatları. SWAP sözünün mənası dəyişmə deməkdir. SWAP əməliyyatı hər hansı bir pulun, ya da finansal varlığın eyni anda spot bazarda və forward bazarlarında əməliyyat görməsidir. SWAP əməliyyatında bir müddət başqa bir müddət ilə dəyişdirilir. Məsələn, bir xarici pul spot bazarda alınıb forward bazarda satıla bilər. Ya da eyni xarici pul fərqli müddətlərdə iki ayrı forward əməliyyatının predmeti olur. SWAP texnikasından istifadənin səbəbləri aşağıdakılardır: arbitraj, varlıqların gəliri nisbətini yüksəltmək üçün risk menecment xərcini azaltmaqdır.

1.6. KAPİTAL BAZARI

Kapital bazarı orta və uzunmüddətli fond təklif və tələbinin qarşılaşdığı bazardır. Kapital bazarının tipik xüsusiyyəti və pul bazarından ayrıldığı ən başlıca əsası bu bazarın uzunmüddətli fondlardan meydana gəlmiş olmasıdır. Kapital bazarından saxlanan fondlar daha çox şirkətlərin bina, avadanlıq kimi olan vəsaitlərinin finansmanında istifadə edir. Qısaca, desək, kapital bazarından saxlanan fondlar sabit sərmayə ehtiyacının ödənilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir.

Pul bazarında olduğu kimi, kapital bazarının mənbələri yığımlardır. Kapital bazarının ən önəmli və ya uyğun olaraq istifadə etdiyi alətlər: səhm və istiqrazlardır. Kapital bazarında təklif və tələb bəzi alətlər yardımı ilə qarşılaşır. Sərmayə fondları qiymətli kağızların alqı-satqısı yolu ilə bir əldən digər ələ dəyişdirilir. Ona görə də bu halda kapital bazarını qiymətli kağızlar bazarı ilə birlikdə düşünmək məcburiyyətindəyik. Adətən, kapital bazarı ilə qiymətli kağızlar bazarı anlayışları çox vaxt bir-birinə yaxın olduğundan, sinonim kimi qəbul edilir. Qiymətli kağızlar bazarı isə özəlliklə istiqraz və səhm bazarlarını əhatə edir. Bir az da dərinliyə girsək, sərmayə bazarları ilə qiymətli kağız bazarındakı hərəkətlərin gerçəkdə tərs yöndə olduğu anlaşılır. Kapital bazarında "Mal" kapital fondları, qiymətli kağız bazarında isə istiqraz, səhm kimi "kağızlar"dır. Bir kimsə 100 manatlıq aksiya satın almaq istədiyi zaman, bu kapital bazarı yönündən sərmayə təklifi, qiymətli kağızlar bazarı yönündən isə qiymətli kağız tələbi anlamını verir. Göründüyü kimi, kapital bazarı qiymətli kağız bazarı gerçəkdə bərabər anlamlı deyil, tərs anlamlı qurumlardır.

Birində təklifi təşkil edən bir hərəkət, digərində tələbi şərtləndirir. Bu tərs yönüyə baxmayaraq, qiymətli kağızlar bazarını kapital bazarı içində və ya onun bir parçası olduğunu söyləmək mümkündür, ya da başqa bir yöndən baxsaq, əsil bazarın kapital bazarı olduğunu, qiymətli kağızların isə ayrıca bir bazarı təşkil etmədiyini sadəcə qiymətli kağızların kapital bazarında fondların əldən-ələ dəyişdirilməsində istifadə edilən alətlər olduğunu da irəli sürə bilərik. Qiymətli kağız bazarında, digər bazarlarda olduğu kimi təklif-tələb qanuni keçərliliyi ilə bərabər, bəzi hallarda bundan kənaraçıxmalar da müşahidə olunur, yəni bu bazarda xatırladılan qanun işləmir. Digər bazarlarda bir malın qiyməti düşsə ona qarşı tələb artırsa, qiymətli kağızlar bazarında isə bəzi hallarda qiymət düşsə tələb azalır da bilər. Alın-batılan malın fiziki bir dəyərinin olmaması, doğrudan-dogruya hər hansı bir ehtiyacı ödəməməsi və spekulativ xarakterli olması təklif və tələbdə tərsinə elastikliyi yarada bilər.

Kapital bazarının növləri. Kapital bazarını müxtəlif meyarlara görə qruplara ayıra bilərik:

1) Qiymətli kağızların ilk dəfə bazara çıxıb-çıxmadığına görə: I bazar, tədaviyə ilk dəfə çıxarılan qiymətli kağızların əldən-ələ dəyişdirildiyi bazarlardır; II bazar - kapital bazarlarına daha öncə çıxarılmış və hələ də tədaviyə olan qiymətli kağızların alın-batıldığı bazarlardır.

2) bazarların təşkilatı vəziyyətlərinə görə:

təşkiləndirilmiş kapital bazarı, yəni qiymətli kağızların alqı və satqısı birjələrdə aparılır; sərbəst kapital bazarı, yəni müəyyən məkan olmayan bazarlardır.

3) ölkə miqyasında olub-olmamasına görə: ölkə səviyyəsində kapital bazarı; bölgə miqyaslı kapital bazarı.

4) qiymətli kağız çeşidlərinə görə: özəl sektora aid aksiya və istiqrazların bazarı və dövlətə aid istiqraz və xəzinə bonolar bazarı.

Kapital bazasının funksiyaları. I) yığımların sənaye sektoruna axımını təmin edir; II) aksiyaların dəyərinə uyğun olaraq şirkət menecmentinin fəaliyyətinə qiymət vermək olur.

Sərmayə bazarında fondlar qiymətli kağız müqabilində əldən-ələ dəyişdirildiyinə görə, fond sahibləri bu sənədləri iki formada satın ala bilirlər: ya ilk ixracdan, ya da ikinci əldən. Məhz bu səbəbdən kapital bazarı iki kəsimdən ibarətdir: I bazar: yığım sahibləri istiqraz və aksiya kimi haqq təmsil edən sənədləri bilavasitə ixrac edən qurumların və ya bunları ixraca vasitəçilik edən qurumlardan ala bildikləri hallarda I bazardan (primary market) söhbət gedə bilər. I bazarda ən önəmlisi qiymətli kağızların ixracdan alınmasıdır. Arada bir vasitəçi qurumun olması bu alışı I bazarda gerçəkləşməsinə maneçilik törətməz. II bazarda qiymətli kağızları ixracdan alanlar bunları pula çevirmək istədikləri təqdirdə, sonsuz müddətli sənədlərdə (aksiyalarda) heç bir zaman, orta və uzunmüddətli sənədlərdə (istiqrazlarda) müddətindən əvvəl, bunları ixrac edən qurumlara müraciət edə bilməzlər.

II bazar bu durumdakı qiymətli kağızların pula çevrilməsini saxlayan bazardır və qiymətli kağızların likvidliyini artıraraq I bazara tələb yaradır, onun inkişafını təmin edir. Bu baxımdan, kapital bazasında II bazar I bazar qədər önəmlidir. İnkişaf etmiş bazarlarda II bazanın iş həcmi I bazardan dəfələrcə böyükdür. II bazanın ən yaxşı təşkilatlanmış bölümü qiymətli kağız birjasıdır.

I bazar daha çox sərmayə bazarı bilinci ilə, II bazar isə qiymətli kağız bazar bilinci ilə çalışır. I bazarda uzunmüddətli fondların yığım sahibindən şirkətlərə transferi prosesi ortaya çıxır və I bazarda istiqraz və aksiya satışları sonuncuda şirkətin strukturuna təzə pul halında yeni sərmayə daxil edir. Ancaq II bazarda əldən-ələ dəyişdirilən qiymətli kağızlar fondları istifadə edənlərdən çoxdur. II bazardakılar öz aralarında qiymətli kağızları alıb-satırlar burada alınıb-satılan şey sərmayə fondları deyil, bir neçə qiymətli kağızlardır. Qiymətli kağız bazarında tələb faktoruna təsir edən amillər aşağıdakılardır:

1. Ümumi pul miqdarı;
2. Xalqın yığım imkanları;
3. Yığım meylı;
4. Sosial sığorta fondları sığorta şirkətləri;
5. Pensiya fondları;
6. Sosial müdafiə fondu.

Yuxarıdakı amillər inkişaf etdikcə, bazarda qiymətli kağızlara tələb də artır. Qiymətli kağız bazarındakı təklifə təsir edən amillər aşağıdakılardır:

- 1) yeni qurulan səhmdar şirkətlər;
- 2) mövcud şirkətlərin xalqa açılması; (İPO tədbiri)
- 3) xalqa açıq mövcud şirkətlərin sərmayə artımı.

1.7. QIYMƏTLİ KAĞIZ BAZARI

Qiymətli kağız bazasının bir sıra funksiyaları vardır ki, onları şərti olaraq iki qrupa bölmək olar: ümumi bazar funksiyaları (hər bir adi bazara xas olan) və xüsusi funksiyalar - bu funksiya onu digər bazarlardan fərqləndirir.

Ümumi qiymətli kağız bazar funksiyalarına aşağıdakılar aid edilir:

1. Kommersiya funksiyası - bazarda görülməli əməliyyatlardan gəlir əldə etmək funksiyası;
2. Qiymət funksiyası;
3. İnformasiya funksiyası - bazanın ticarət obyektləri və onun iştirakçıları haqqında olan bazar məlumatlarının bazar iştirakçıları üçün hazırlanması və çatdırılması;
4. Tənzimləyici funksiya bazarda ticarət və iştirak etmək üçün qayda-qanunlar yaradır, iştirakçılar arasında mübahisələri həll edən nəzarət orqanlarını və yaxud da idarə orqanlarını təşkil edir.

Qiymətli kağız bazasının xüsusi funksiyalarına isə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Yenidən bölüşdürülmüş funksiya;

2. Qiymət və finans risklərinin sığortası funksiyası:

Yenidən bölüşdürülmüş funksiyanın özünü şərti olaraq 3 yerə bölmək olar: Pul vəsaitlərinin bazar fəaliyyəti sahələri və sferaları arasında yeni bölüşdürülməsi: Əmanətlərin qeyri-istehsal formasından istehsal formasına çevrilməsi və dövlət büdcəsi kəsirinin qeyri-informasiya əsasında maliyyələşdirilməsi, yeni tədaviyə əlavə pul vəsaitlərinin buraxılmaması.

Qiymət və finans risklərinin sığorta edilməsi funksiyasının meydana gəlməsi törəmə qiymətli kağızlar olan fyuçers və opsiyonların meydana gəlməsi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Qiymətli kağız bazarları quruluşlarındakı qanuni xüsusiyyətlər baxımından üç ana qrupa ayrılır:

1) Dövlət qiymətli kağız bazarları. Qanun ilə qurulan, idarə heyəti və qaydaları rəsmi məqamlar tərəfindən müəyyən edilən bazarlardır;

2) Özəl qiymətli kağız bazarları. Qiymətli kağız bazarlarının üzvləri tərəfindən qurulan, mənfəət məqsədi olmayan və əsas etibarilə əqidə quruluşu statusunda olan bazarlardır. Anqlosakson ölkələrindəki qiymətli kağız bazarları buna nümunədir;

3) Qarışıq xüsusiyyətə malik qiymətli kağız bazarları, qismən dövlət, qismən də özəl qiymətli kağız bazarlarının xüsusiyyətlərinə sahib bazarlardır.

Fond birjasının təməli 1801-ci ildə qoyulmuş və binası isə 1802-ci ildə tikilmişdir, ancaq birja qanuni fəaliyyətə 1875-ci ildən başlamışdır. Azərbaycanda fond birjası ilk dəfə 15 fevral 2001-ci il tarixdə fəaliyyətə başlamışdır.

Qiymətli kağızlar bazasının strukturu və növləri. Qiymətli kağızlar bazasının strukturunda əsas 2 bazar götürülür: Qiymətli kağızların birinci bazarı və qiymətli kağızların ikinci bazarı.

Birinci bazara şirkətlər və bələdiyyə orqanları tərəfindən ilk ixrac edilmiş qiymətli kağızlar çıxarılır. Birinci bazarda istiqrazlar və aksiyalar kimi qiymətli kağızlar alınıb-satılır. Birinci bazanın özəyi qiymətli kağızların ixracdan satın alınmasıdır. Birinci bazardan alınan qiymətli kağızlar ikinci bazarda satıla bilər, yeni əl dəyişdirilə bilər. İkinci bazar qiymətli kağızların hər an pula çevrilməsini saxlayan bazardır. İkinci bazar qiymətli kağızların likvidliyini artıraraq birinci bazara tələbi artırır və onun inkişafını təmin edir.

İkinci bazanın özü dörd bazara bölünür: birja; qeyri-birja bazarı; üçüncü bazar və dördüncü bazar.

Fond birjası. İkinci bazanın ən vacib elementlərindən biri fond birjasıdır. Fond birjası qiymətli kağızlar bazasının likvidliyini və onun tənzim olunmasını təmin edir. Fond birjası qiymətli kağızların bazar qiymətini müəyyən edir, qiymətli kağızlara olan tələb və təklif arasında tarazlığı əks etdirməklə həmçinin onlar haqqında lazımı informasiyanın yayılmasını təşkil edir.

Qeyri-birja bazasında qiymətli kağızlar birjada qeydiyyatdan keçmir. Qeyri-birja bazarı avtomatlaşdırılmış şəkildə fəaliyyət göstərir ki, bu da alıcılara və satıcılara qiymətli kağızların cari qiymətlərini izləmək imkanı verir.

Üçüncü bazar qeyri-birja bazarıdır ki, burada qiymətli kağızların alqı-satqısı vasitəçilər tərəfindən qeydiyyata alınaraq yüksək komissiyon məbləği tələb olunur. Bu bazar ən çox ABŞ-da inkişaf edib.

Dördüncü bazar və yaxud da kompüterləşdirilmiş bazar. Bazar dördüncü bazanın əsasında aksiyaların elektron ticarət sistemi sistemi fəaliyyət göstərir. Bu bazar investorlara sazişləri güclü kompüter sisteminin vasitəsilə imzalamaq imkanı verir ki, burada da birjaya toxunmadan böyük komissiyon xərclərinə qənaət etmək olar. Investor istənilən vaxt şəbəkə vasitəsilə öz istədiyi qiyməti fayla göndərir və əgər qarşılıqlı təklif alınarsa, sövdələşmə baş tutmuş hesab olur.

Yuxarıda adları çəkilən qiymətli kağızlar bazasını müxtəlif əlamətlərinə görə də segmentləşdirmək olar. Qiymətli kağızlar öz növlərinə görə aşağıdakı bazarlara bölünürlər.

1. Aksiya bazarları;
2. İstiqraz bazarları;
3. Veksel bazarları;
4. Opsiyon bazarları;
5. Depozit və əmanət sertifikatları bazarı.

Emitentlərə görə də qiymətli kağızlar bazasını aşağıdakı bazarlara bölmək olar:

1. şəxsi qiymətli kağızlar bazarı;
2. dövlət qiymətli kağızlar bazarı;
3. beynəlxalq qiymətli kağızlar bazarı.

İnvestorlara görə də qiymətli kağızlar bazarı aşağıdakı bazarlara bölünürlər:

1. institusal investorların qiymətli kağızlar bazarı;
2. fərdi investorların qiymətli kağızlar bazarı;

3. ərazi meyarına görə qiymətli kağızlar bazarının aşağıdakı növləri vardır: regional; milli və qlobal.

Qiymətli kağızlar bazarı işlədilən ticarət "texnologiyasına" görə aşağıdakı növlərə bölünürlər:

1. Kassa bazarları;
2. Təcili bazarlar;
3. Aukسیون bazarları;
4. Diler bazarları.

Əgər maraqlı tərəflər öz qiymətli kağızlarını təcili alıb-satmaq istəyirlərsə, onda onlar kassa bazarlarından istifadə edirlər. Bu bazarda sövdələşmələr 12 gün ərzində həyata keçirilir.

Aukسیون bazarları aşağıdakı bazarları özündə birləşdirir:

- Sadə aukسیون bazarları;
- Holland aukسیون bazarları;
- ikili aukسیون bazarları;
- Onkol bazarları;
- Fasiləsiz aukسیون bazarları.

Sadə aukسیون bazarları əsasən fond alətlərinə qarşı yüksək alıcılıq tələbi olduğu zaman işləyir və satıcı monopoliyası yaranır. Burada ən yaxşı vəziyyətdə satıcılar olurlar ki, alıcılar həmin qiymətli kağızın alınması üçün yüksək qiymətlər verirlər.

Holland aukسیون bazarları bu bazarın fəaliyyəti alıcıların ərizələrinin əvvəlcədən yığılması vasitəsi ilə həyata keçirilir. Bundan sonra isə ərizələr emitent və ya vasitəçilər tərəfindən qiyməti analiz edilir və son olaraq bu qiymətli kağızları almaq istəyən alıcıları razı salacaq qiymət müəyyənləşdirilir.

İkili aukسیون bazarlarının sadə aukسیون bazarlarından fərqi odur ki, burada çoxlu sayda alıcılar və satıcılar iştirak edirlər ki, onlar burada öz qiymətli kağızlarını alıb-satmaq hüququnu qazanmaq üçün öz aralarında yarışirlər.

Onkol bazarlarından isə qiymətli kağızlara olan tələb və təklifin təmərküzü tələb olunan səviyyəyə çatmadıqda istifadə edilir. Onkol ticarət sistemində müəyyən vaxt ərzində qiymətli kağızların alınıb-satılması üçün sifarişlər yığılır. Sonra sifarişlər içində ən yüksək qiymət verən ərizəyə üstünlük verilir. Bundan sonra əgər müxtəlif ərizələrdə qiymətli kağızların alınıb satılmasına eyni qiymətlər göstərilərsə, bunların içində həcmi böyük olana üstünlük verilir. Qərb ölkələrində onkol bazarları əsasən fond birjalarında geniş yayılmışdır.

Fasiləsiz aukسیون bazarlarının əsasən fərqi ondan ibarətdir ki, bu bazara qiymətli kağızların alınıb-satılması haqda ərizələr daxil olduqda tez bir zamanda həyata keçirilir. Əgər daxil olmuş sifarişlər şəxsi razı salmırsa, ərizəni verən tərəf ya qiymət şərtlərini dəyişə bilər, ya da ki onun təzədən icra edilməsini qeydiyyatdan keçirib icrasını gözləyər. Fasiləsiz aukسیون bazarının iş mexanizmi sazişi bağlayan hər iki tərəfin razı salınmasına yönəldilmişdir.

Diler bazarı birjadan kənarda fəaliyyət göstərir və qiymətli kağızlar bazarında mühüm yer tutur. Öz şəxsi hesabına fond alətlərini almaq və satmaq imkanına malik olan şəxs diler bazarını təşkil edə bilər. Dilerlərin qiymətli kağızların alqı-satqısında rəsmən elan etdikləri elan bütün investorlarla imzalanan sazişlər zamanı qüvvədə qalmalıdır. Diler rəsmən elan etdiyi sazişin şərtlərindən yayına bilməz.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz bütün bazarlar müəyyən faktorlar əsasında yaradılır və bu bazarların hamısının yeganə məqsədi gəlirlərini maksimum səviyyəyə qaldırmaq və öz təsir gücünü artırmaqdır. İnvestor bütün bu bazarları analiz edərək öz qiymətli kağızını hansı bazarda satacağına qərar verir. Əlbəttə, hər bir investor özünə sərf edəcək bazarı seçəcəkdir. Bütün bu bazarların funksiyaları və vəzifələri normativ aktlarda göstərilmişdir.

1.8. FOND BİRJASI

Qiymətli kağızlar birjası (stock exchange, securities bourse) gerçəkdə sərmayə bazarının deyil, qiymətli kağızlar bazarının qurumudur. Ancaq bu bazarlarda alqı-satqı mövzusu olan "Qiymətli kağızlar" deyilən aksiya və istiqraz kimi dəyərli kağızlar bilavasitə iqtisadi dəyər olmayıb, iqtisadi dəyərləri təmsil edən sənədlərdir. Qiymətli kağız bazarlarında alqı-satqı edənlərin məqsədi mənfəət əldə etməkdir. Aksiyanı satın alan şəxsin məqsədi dividend və ya aksiyanı daha yüksək qiymətə sataraq qazanc əldə etməkdir.

Qiymətli kağızların ikinci bazarında əsas yerlərdən birini fond birjası tutur. Birjanın meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri bazar münasibətlərinin inkişaf etməsi olmuşdur. İlk dəfə birja anqlosakson dövlətlərində meydana gəlmişdir.

Fond birjası, müstəqil olaraq, fəaliyyət predmeti qiymətli kağızlar üçün zəruri şəraitin yaradılması, onların bazar qiymətlərinin müəyyən edilməsi, kağızlara olan tələb və təklif arasında tarazlığı əks etdirən, həmçinin onlar haqqında lazımi informasiyanın yayılması, qiymətli kağızlar bazarı iştirakçılarının yüksək peşəkarlıq səviyyəsini nümayiş etdirmək üçün şərait yaradılması olan təşkilatdır. Fond birjası qapalı səhmdar cəmiyyət formasında olur. Fond birjası yalnız birja üzvləri arasında ticarəti təşkil edir.

Fond birjası fəaliyyətini müvafiq icra hakimiyyəti orqanının verdiyi xüsusi razılıq əsasında həyata keçirir. Fond birjası depozitari və klirinq fəaliyyəti istisna olmaqla, digər fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilməz. Fond birjasının nizamnaməsinin, onun ticarət qaydalarının pozulması və fond birjasının digər daxili sənədlərinin pozulması zamanı cərimələr müəyyən edilir. Fond birjasının üzvlərinə aid olan daxili normativ aktlar fond birjası tərəfindən onun üzvlərinin təklifləri nəzərə alınmaqla müstəqil müəyyənləşdirilir.

Fond birjasının beş əsas funksiyası vardır:

- 1) likvidlik ehtiyaclarını qarşılamaq;
- 2) alıcıları-satıcıları qiymətli kağızların alqı-satqısını etmək üçün bir məkanda qarşılaşdırmaq;
- 3) qiymətli kağızların real kursunu müəyyən etmək;
- 4) kapitalın bir sahədən digər sahəyə axmasını təmin etmək;
- 5) real bazarın yaradılmasına xidmət etmək.

Dünya praktikasında fond birjalarının 3 tipi mövcuddur: ictimai hüquqi; xüsusi birjalar; və qarışıq birjalar.

İctimai-hüquqi birjalar hər zaman dövlətin nəzarəti altında saxlanılır. Dövlət birja ticarət qanunlarının tərtib edilməsində iştirak edir və onların həyata keçirilməsinə nəzarət edir, ticarət zamanı birjada qayda-qanunların olmasını təmin edir. Bu cür tip birjalara Almaniyada, Fransada rast gəlmək olar.

Xüsusi birjalar səhmdar cəmiyyət formasında yaradılır. Tam sərbəst birja ticarətini təşkil edirlər. Bu, o demək deyil ki, dövlət bir kənarda qalır. Dövlət birja ticarətinin tənzim edilməsində öz üzərinə heç bir təminat götürmür. Buradakı bütün sazişlər qanun çərçivəsində olur, heç bir qanun pozuntusuna yol verilmir, əgər qanun pozuntusuna yol verilərsə, onu pozanlar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Bu tip birjalar Böyük Britaniya və ABŞ dövlətləri üçün xarakterikdir.

Əgər fond birjası səhmdar cəmiyyət formasında yaradılsa və onun kapitalının 50 %-indən az olmayaraq dövlətə məxsusdursa, onda bu cür birjalara qarışıq birjalar adlandırılır. Bu cür birjaların başında seçilmiş birja orqanı durur. Birjanın fəaliyyətinə birja komissar nəzarət edir və rəsmi şəkildə birja kurslarını qeydiyyatdan keçirir. Bu cür birjalar Avstriya, İsveç və İsveçrə dövlətləri üçün xarakterikdir.

Fond birjası, həmçinin, birja sazişlərində iştirak edəcək iştirakçıların hamısına eyni səviyyədə məlumat verməlidir. Fond birjasının bir vasitəçi kim iştirak etməsinə baxmayaraq, o müştəriyə alacağı qiymətli kağızın gəlir verib-verməyəcəyi barədə təminat verə bilməz. Birja müştəriyə yalnız alacağı qiymətli kağız haqqında dolğun məlumat verə bilər. Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, birjada yalnız o şirkətlərin aksiyaları kotirovka edilir ki, onlar listingdən keçmiş olurlar. Birja ekspertiza qiymətini müəyyən etmək və qiymətli kağızı qiymətləndirmək üçün qiymətli kağızı ixrac edən şirkətdən auditor tərəfindən yoxlanılmış mühasibat balansını, mənfəət və zərər hesabat sənədlərini tələb edə bilər. Birja bu sənədləri aldıqdan sonra bir ay müddətində bu sənədlərlə tanış olur və öz rəyini bildirir. Listingin bir üstünlüyü də ondan ibarətdir ki, listingdən keçmiş şirkətlər kredit idarələrinin etibarına sahib olurlar. Listingdən keçmiş şirkətlər müəyyən şöhrətə sahib olurlar. Buna misal olaraq Nyu-York fond birjasında listingdən keçmək üçün aşağıdakı tələblərə cavab vermək lazımdır:

1. aksiyaların bazar qiyməti 18 mln. dollar olmalıdır;
2. tədaviyə ehtiyacı olan aksiyaların ümumi sayı 1100 ədəddən az olmayaraq, onların bazar dəyəri 18 mln. dollar olmalıdır;
3. şirkətin 100 və daha artıq aksiyasını əlində tutan 2000 səhmdar olmalıdır;
4. son maliyyə ili üçün vergini ödədikdən sonra gəliri 2,5 mln. dollar olmalı və son iki il üçün isə 2.0 mln. dollar olmalıdır;
5. şirkətin əmlakı 18 mln. dollardan aşağı olmamalıdır.

Bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, hər bir birjanın özünəməxsus müxtəlif şərtləri vardır. Bir birjadan listingdən keçməyən şirkət digər bir birjada listingdən keçə bilər. Birjada listingdən keçmiş

qiymətli kağızların investorlar üçün faydaları aşağıdakılardır: birjada listingdən keçmiş şirkət qanun çərçivəsində aksiya və istiqraz ixrac edir. Bu səbəbdən də investorların bu mövzuda aldanılması imkansızdır.

Qiymətli kağızların listingdən keçmiş şirkətlər birjaya fəaliyyətləri ilə əlaqədar, o cümlədən maliyyə durumlarına yönəlik ən son məlumatları birjaya vermə məcburiyyətindədirlər. Buna görə də investor qiymətli kağız alarkən və ya satarkən əlaqəli şirkət haqqında doğru, yetərli və yeni məlumatları birjadan hər an saxlaya bilər.

Birjada listingdən keçmiş qiymətli kağızlar üçün sabit bazar vardır. İnvestorlar portfəllərindəki bu cür aksiyaları və ya istiqrazları çox qısa vaxtda nağda çevirə bilərlər. Birjada qiymətlər günlük yayımlandığına görə, investorlar qiymət indeksini izləyə və özlərini riskə qarşı qoruma imkanı əldə edə bilərlər.

Birjada qiymətli kağızlar alınıb və ya satılarkən investor çox az bir komissiyon haqqı ödəyir. Bu səbəbdən də onun qiymət mövzusunda aldanılması imkansızdır, çünki alış və ya satış qiyməti rəsmən bəllidir.

Listingdən keçmiş finans sahələri investorlar üçün əmanətli investisiya alətləridir.

Birja iqtisadi barometr kimi. Yeni qurulan hər hansı bir birja həmişə bir çalışma tempi göstərməz, bir müddət özlərini və təmsil etdiyi investisiya sahələrini xalqa tanımaq məcburiyyətindədir. Bu tanıma yavaş-yavaş gerçəkləşdikcə birjaya qarşı xalqda bir güvən yaranmağa başlayır.

Fəaliyyətə keçmə (manipulation) artan bağlılığın yetərli bir səviyyəyə çıxması ilə birjada ilk əməliyyatlar görülür. Lakin bunların miqdarı azdır, birjada investisiya qoyanlar zamanla qazanlı çıxışlarını və investisiyaların uzun müddətdə digər alətlərdən daha verimli olduğunu gördükcə yatırımlarını artırır. Buna paralel olaraq qiymətlər yüksəlməyə başlayır. Qiymətlərin yüksəlməsi ilə hər kəs qazanır. Tələb bir az daha artır. Birjada mənfəət əldə edildiyini görən və duyan hər kəs birjaya qaçmağa başlayır.

Panikanın başlaması ilə öncə qiymətlər sürətlə aşağı düşür. Daha sonra, alıcı olmadığı üçün iş həcmi də azalır. Azalma nə qədər davam edir?

Qiymət və iş həcmindəki azalma başlanğıc nöqtəyə qədər azalmaz və bu nöqtədən az və ya çox ola bilər. Həmin nöqtədə bazarda qiymətlər sabitləşirmi? Təbii ki, yox. Xatırladılan on kritik nöqtədə dartsma başlayır və satıcılar artıq satmaqdan əl çəkirlər. Beləliklə, yeni bir təklif-tələb tarazlığı meydana çıxır və qiymətlər sabitləşir. Bazar bu təcrübədən zərər görür. Artıq sahələrin sonsuzadək yüksəlməyəcəyi və düşərkən də sıfıra qədər enməyəcəyi öyrənilmişdir.

Birjalar yalnız iqtisadi həyatı deyil, bütün sosial siyasətin barometridir. İqtisadi olaylar, faktorlar və göstəricilər qədər, hətta onlardan daha çox sosial-siyasət və sosial-psixoloji dəyişmələr birjaya təsir edir.

Kotirovka. Fond birjalarının əsas funksiyalarından biri onun üzvləri olan hüquqi və fiziki şəxslərin kotirovkaya qəbul edilmiş qiymətli kağızların kursu haqqında informasiyanın verilməsidir. Kotirovka sözü fransız sözü olub *вз* mənası nömrələmək, irəli sürmək deməkdir.

Hər bir fond birjası öz nizamnaməsinə uyğun olaraq kotirovka komissiyasını yaradır və onun əsas funksiyaları aşağıdakılardır.

1. qiymətli kağızların kursunu müəyyən etmək;
2. kotirovka ediləcək qiymətli kağız üçün birja qiymət bülletenlərinin çap edilməsi;
3. keçən birja ticarət gününün nəticəsi barədə informasiyanın təqdim edilməsi;
4. birja şurası və rəhbərliyinə qiymətli kağızın kotirovkə vəərəqəsindən kənarlaşdırılması təklifinin təqdim edilməsi;
5. qiymətli kağızların və onların emitentlərinin reytinginin həyata keçirilməsi.

Kotirovka komissiyasının tərkibi hissəsi aşağıdakı kimidir:

1. komissiyanın sədri bir il müddətinə seçilir;
2. komissiya sədrinin müavini;
3. birja üzvlərinin nümayəndələri;
4. birja aparatının işçiləri.

Kotirovka komissiyasının iclasında komissiyanın sədrinin və yaxud da onun müavininin iştirak etməsi vacibdir. Onların kotirovka vəərəqəsində imza etmə hüququ vardır.

Kotirovka komissiyasının keçirilən iclasları qeyd edilir və bu iclasda aşağıdakı məsələlərə baxılır:

1. kotirovka əsasında salınmış sazişlər sadalanır;

2. kotirovka əsasında kotirovka komissiyasının qərarları qeyd edilir. Jurnal komissiyasının sədri və yaxud da onun müavini qol çəkir. Jurnal elektron şəkildə də mövcud ola bilər.

Kotirovkanın nəticələri kotirovka vərəqəsində qeyd edilir. Kotirovka vərəqəsi aşağıdakıları özündə cəmləşdirir:

1. kotirovkanın tarixi;
2. qiymətli kağızın emitentinin adı;
3. qiymətli kağızın növü;
4. qiymətli kağızın nominal qiyməti;
5. aksiya başına dividend;
6. birja açılarkən qiymətli kağızın kursu;
7. birja bağlanarkən qiymətli kağızın kursu;
8. birja günü ərzində ən maksimal qiymət;
9. birja günü ərzində ən minimal qiymət;

10. keçən və bugünkü, birja günü bağlanarkən qiymət fərqi. Kotirovka vərəqəsi komissiyasının sədri və yaxud da onun müavini tərəfindən imzalanı bilər. Kotirovka vərəqəsinə daxil edilmiş informasiya birja bülletenlərində nəşr edilməli və tabloda nümayiş etdirilməlidir.

Birja qanunlarına uyğun olaraq kotirovkaya qəbul edirlər:

1. ikinci bazarda tədaviə olan ilkin şəkildə hüquqi-təşkilati formada yaradılan səhmdar cəmiyyətlərin aksiyaları;
2. yerli və daxili idarəetmə orqanlarının özəlləşdirilməsi nəticəsində yaradılmış səhmdar cəmiyyətlərin aksiyaları;
3. səhmdarların çoxunun razılığı ilə ikinci bazara çıxarılan qapalı səhmdar cəmiyyətlərin aksiyaları;
4. səhmdar cəmiyyətin və ya digər hüquqi şəxsin iqtisadları;
5. opsiyon sertifikatları və ya digər istehsal qiymətli kağızlar.

Sazişlərin həyata keçirildiyi qiymət kurs adlanır. Birjada hər bir kotirovka ediləcək qiymətli kağız üçün hər gün vahid kurs müəyyən edilir. Kotirovka komissiyası tələb və təklifi nəzərə alaraq vahid kurs müəyyənəşdirir ki, bu kurs da hər iki tərəflə razı salır.

Birja indeksləri. İlk fond indikatoru XIX əsrin sonunda işlənilib hazırlanmışdır. Çarlz Dou 1884-cü ildə 11 sənaye şirkətinin aksiyasını birləşdirən fond indeksini işləyib hazırlamışdır. 1928-ci ildə isə bu indeks otuz ən iri sənaye şirkətinin aksiyasını ehatə etmişdir. Amma bütün bunlar sənaye sektorunu əhatə etmir. Dörd "Do Cons" indeksi mövcuddur. "Do Cons" sənaye indeksi. "Do Cons" sənaye indeksi dünyada ən qədim və geniş yayılmış indekslərindən biridir. Nyu-York fond birjasında kotirovka edilən aksiyaların 15-20 %-ə qədəri "Do Cons" indeksinin payına düşür. Bu indeksli birjada tədaviə buraxılan aksiyalar toplanılır və alınan məbləğin müəyyən edilmiş deminotora bölünməsi ilə hesablanır. "Do Cons" indeksi hər səhər Amerikanın iqtisadi profilli qəzetlərində çap edilir. Amma Nyu-York fond birjasında isə "Do Cons" indeksi hər yarım saatdan bir hesablanır və bu barədə məlumat verilir. "Do Cons" şirkəti bu indeksdən fyuçers kontraktları və opsiyonlarla iş zamanı istifadə etməyi qadağan edir. "Do Cons" nəqliyyat indeksinə iyirmi nəqliyyat şirkətinin aksiyaları daxil edilir. Bura avia şirkətlər, dəmir yol şirkətləri və avtoyol şirkətləri daxildir. "Do Cons" kommunal indeksi - qaz və elektrik təchizatı ilə məşğul olan on beş iri şirkətin aksiyalarını özündə cəmləşdirir. "Do Cons" tərkib indeksi - bu indeks həm də "indeks-GS" adı ilə də məşhurdur. Bu indeksin göstəriciləri "Do Cons"-un sənaye nəqliyyat və kommunal indekslərinin əsasında tərtib edilir. "Do Cons" indeksinin hesabına aşağıdakı şirkətlərin aksiyaları daxil edilmişdir: General Elektrik, General Motors, İnko, Dirop, Amerikan - 10, Cons Linvil, Merk, Prokter ənd Kembeli, Teksako, Vulvort, Standart Oyl".

"Standard and Poors" - "500" indeksi 500 iri şirkətin aksiyasının bazar qiymətini ölçən indeksdir. 500 iri şirkətin tərkibinə aşağıdakı şirkətlər qrupu aid edilir: 400-sənaye, 20 nəqliyyat, 40 finans və 40 kommunal şirkətlər. Bura əsasən Nyu-York fond birjasından, Amerika fond birjasından və qeyri-birja dövriyyəsiindən qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərin aksiyaları daxildir "SR-500" indeksinin hesablanma metodu "D.S" indeksinə nisbətən çox çətindir.

"SR-500" indeksi 1941-43-cü illərdən hesablanmağa başlanmışdır. "SR-500" indeksinin bazis qiyməti kimi 1941-43-cü illərdə olan müvafiq aksiyaların orta qiyməti götürülür.

Məsələn, SR-500 indeksinin 1997-ci il 4 aprelində indeksi 757.90 punkt təşkil edirsə, bu onu bildirir ki, 500 şirkətin aksiyalarının orta bazar qiyməti 1941-45-ci illərlə müqayisədə 75 dəfədən bir az çox olaraq artmışdır.

"SR-100" indeksinin əsasını Çikaqo opsiyon birjasından qeydiyyatdan keçmiş şirkətlərin opsiyonları təşkil edir. Bu indeks də əsas etibarilə Nyu-York fond birjasından qeydiyyatdan keçmiş sənaye şirkətləridir. "SR-100" indeks də "SR-500" indeksi kimi hesablanır, amma burada 100 şirkətin aksiyaları götürülür. Məsələn "SR-100" indeks kəmiyyəti 410 punkt təşkil edirsə, bu onu göstərir ki, aksiyaların orta qiyməti 41 dəfə artmışdır.

ABŞ-ın qeyri-birja dövriyyəsində ən əsas indeks NASDAQ indeksidir. "NASDAQ" indeksi qeyri-birja bazarının 5000 aksiyasını özündə birləşdirir. "NASDAQ" indeksinin də hesablanma metodu "SR-500" indeksi kimidir. İlk dəfə bu indeksin hesablanmasına 1971-ci ildən başlanılmışdır və 100 punkta bərabər olub, 1997-ci ilin 4 aprelində bu indeksin kəmiyyəti 1236,7 punkt təşkil etmişdir. Bu da onu göstərir ki, aksiyaların orta qiyməti 12 dəfə artmışdır.

İlk Avropa indeksi İngiltərədə meydana gəlmiş və 30 şirkəti özündə birləşdirmişdir. Fond bazarında edilən müəyyən dəyişikliklərdən sonra P-90 indeksi meydana gəldi. Bu indeks işləyib hazırlayanlar iqtisadiyyatda müəyyən struktura və gücə sahib olan 30 ən iri şirkəti seçdilər. İngiltərədə ən məşhur indekslərdən biri də "Futsi-100" indeksidir. Bu indeks real zaman rejimində hesablanır. Yaxın qonşumuz olan Rusiya Federasiyasında da bir sıra fond indeksləri fəaliyyət göstərir. 1) "Skeytpress" indeksi, 2) "AKVM" fond indeksi, 3) "Kommersont" qəzetinin fond indeksi, 4) "Ros" indeksi, 5) "Tront" finans mərkəzinin fond indeksi.

Fond sazişləri . Bir qayda olaraq, qiymətli kağızların alqı-satqısında bir neçə adam iştirak edir. İki maraqlı tərəf alqı-satqı zamanı sazişləri öz aralarında bağlaya bilsələr də amma çox zaman onlar brokerlərin, dilərlərin və fond birjalarının xidmətlərindən istifadə edirlər. Belə ki, sazişlər birja daxilində, eləcə də birjadan kənarda da bağlana bilər. Birja və qeyri-birja sazişləri bir-birlərindən fərqlənirlər. Birja sazişləri brokerlərin, dilərlərin və yaxud da digər birja rəsmilərinin vəstəçiliyi ilə bağlanır. Bu heç də o demək deyil ki, birja vasitəçilərinin iştirakı vacibdir. Fond birjalarının sazişləri iki yerə bölünür: kassa və həcmli sazişlər.

Kassa sazişləri adi sövdələşmələr olub, burada bütün hesabatlar qiymətli kağızların yoxlanılması, yenidən qeydə alınması və yoxlanılması müəyyən müddət ərzində baş verir. Kassa sazişlərində iş formulası bu cür hesablanır: $T+n$ burada T sövdələşmənin baş verdiyi gündür və ticarət sistemində n gündür. Burada tam müddət $T+3$ gündür. Onlar öz növbələrində adi və marjlı ola bilərlər. İlk marjın ölçüsünü birja özü və yaxud da broker kontorlu müəyyən edir. Marjın kəmiyyəti kontraktın nominal qiymətindən fərqli olaraq 4550% arasında dəyişir və onun qiymətindən asılıdır. Qiymətli kağızların marjla alınıb-satılması alıcı və satıcılar üçün, eləcə də brokerlər üçün qorxuludur. Buna görə də dünyanın bir çox ölkələrində bu cür sazişlər ciddi tənzim edilir.

Təcili sazişlər. Bu o sazişlərdir ki, onların gələcək zamanda həyata keçirilməsi güman edilir. Sazişlərin bağlanılma mexanizmindən asılı olaraq qiymətlərin və hesabatların müəyyən edilməsi vasitələri müxtəlif cür ola bilər. Təcili sazişlərin yerinə yetirilməsi müddəti kontraktın konkret təyin olunan bir vaxta bağlıdır. Məs: Saziş bir aylıq müddətə bağlanılır. 1 iyulda bağlanan saziş 1 avqustda yerinə yetirilmir, 10 iyunda bağlanan 10 iyulda yerinə yetirilməlidir. Təcili sazişlərin yerinə yetirilməsi müddəti onların mürəkkəbliyindən asılıdır. Əgər sazişi 23 gün ərzində başa çatdırmaq olarsa, onu bir ay müddətinə uzatmağın heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Təcili sazişlərin bağlanma mexanizmindən asılı olaraq onlar adi, şərti və propoloqasiyalı olurlar.

Şərti sazişlərin bağlanması zamanı kontragentlərdən biri saziş bağlanan və bitən zaman kurslar arasındakı fərqi ödəməlidir. Bu növ sazişlər oyun xarakterini daşıyırlar.

Adi saziş zamanı isə istənilən hər hansı bir qiymətli kağızın faiz dərəcəsi alınıb-satıla bilər.

Prolonqasiya sazişlərinin iki növü mövcuddur: report (müasir adı "peno"); və deport.

Bu növ sazişlər sövdələşmədəki birja oyunçusunun vəziyyəti ilə müəyyən edilir: "öküzlər" report edir, "ayılar" isə deport.

Report birja sazişinin vaxtının uzadılmasının bir növüdür. Burada "öküz", yəni birja spekulyantı artıma doğru gedir. "Öküzlər" çox zaman sazişləri "ayılar"la bağlayırlar, amma banklara da müraciət edə bilərlər. "Ayı əməliyyatları 3 mərhələdən ibarətdir: Qiymətli kağızların borc şəklində əldə edilməsi, qiymətli kağızların satılması, satılan qiymətli kağızların sonra daha ucuz qiymətə alınıb borc sahibinə qaytarılması. "Ayı"dan fərqli olaraq "öküz" artıma gedir. "Öküz" gözləyir ki, qiymətlər yuxarı qalxsın və

onda satır. Burdan da belə nəticə çıxır ki, deməli, "öküz" əvvəlcə ucuz alır, baha satır, "ayı" isə əvvəl satır, sonra isə daha ucuz alır.

Deport reportun əks əməliyyatıdır. Deporta daha çox "ayı"lar meyl edirlər ki, onlar da bildiyimiz kimi, azalmaya doğru gedirlər.

Təcili sazişlərin müəyyən növləri vardır ki, bu zaman kontraktı bağlayan tərəflərdən biri müəyyən şərtləri yerinə yetirməyə məcbur olur. Bu sazişlərə ilk öncə girovlu sazişlər, mükafatlı sazişlər, opsiyon və fyuçers sazişləri aid edilir. Girovlu saziş zamanı kontragent digər maraqlı tərəfə müqavilə əsasında müəyyən edilmiş pul məbləği ödəyir. Bu pul məbləği öz öhdəliklərini yerinə yetirilməsi üçün qarantdır.

Mükafatlı sazişlər vaxt seçmək ixtiyarından asılı olaraq sadə, sərt, ikitərəfli və spellajlı olurlar. Mükafatlı sadə sazişlər zamanı mükafatı ödəyən kontragent sazişi icra edə də bilər, etməyə də. Mükafatlı sərt və sərbəst sazişlər zamanı mükafat ödəyən sayı müəyyən edilmiş qiymətli kağızların bir hissəsinin qəbul edilməsindən imtina edə bilər.

Mükafatlı spellajlı sazişi zamanı mükafatı ödəyən şəxs satınalma və yaxud da satma seçimi hüququ alır və gün qurtardıqdan sonra isə müqavilədə təshih edilmiş qiymətli kağızları təyin edilmiş yüksək kursla ala bilər və yaxud da özü aşağı təyin edilmiş kursla sata bilər. Kurslar arasındakı fərq mükafatın ölçüsünü müəyyən edir.

Təcili sazişlərdə əsas yerlərdən birini də opsiyon və fyuçers sazişləri tutur. Opsion zamanı iki şəxs arasında bağlanan kontrakta müvafiq olaraq bir tərəf digər tərəfə qiyməti müəyyən edilmiş qiymətli kağızı müəyyən edilmiş vaxt ərzində alıb-satmaq hüququ verir. Bu hüquq alınıb-satıla bilər. Opsionların bir çox növləri vardır. Bunlardan Amerika, ikili, Avropa, alıcı (opsiyon "koll", satıcı (opsion "put", opsiyonlarını misal göstərmək olar. Bunların hamısı gəlirliliyinə görə yüksək yerlər tuturlar. Opsion sazişlərin yerinə yetirilməsi zamanı tərəflər müxtəlif öhdəliklər yerinə yetirirlər.

"Amerika" opsiyonu. Bu opsiyon hər zaman onun müddəti qüvvədən düşənə qədər realizə ilə satıla bilər. "İkili" opsiyon. Opsion "koll" - Bu saziş ilkin mükafatlıdır ki, bu zaman alıcıya müəyyən fyuçers kontraktlarını şərtləşdirilmiş qiymətlər əsasında almaq hüququ verir.

Opsion "put". Bu zaman isə alıcıya fyuçers kontraktlarının şərtləşdirilmiş qiymətlər əsasında satmaq hüququ verilir. "Koll" və "put" opsiyonları psixoloji cəhətdən "öküz" və "ayı" davranışlarını xatırladır.

Hal-hazırda dünyanın bir çox dövlətlərində opsiyon sazişləri xüsusi birjalarda bağlanılır. Opsion sazişləri 3,6 və 9 ay müddətinə bağlanılır. Opsionlarla alqı-satqı klirinq palatasının köməkliliyi ilə xeyli genişlənmişdir. Son zamanlara qədər fyuçers sazişləri əmtəə birjalarında bağlanırdı. 70-ci illərin əvvəllərində isə fyuçers sazişləri fond birjalarında bağlanılmağa başladı. Birja kontraktın şərtlərini işləyib hazırlayır ki, bu da hər bir konkret finans aktivini növü üçün standart hal kimi qəbul edilir. Fyuçers sazişləri hər zaman pula çevrilə bilər. Fyuçers çoxlu sayda əldən-ələ keçə bilər. Fyuçers kontraktlarının opsiyonlardan əsas fərqi ondan ibarətdir ki, finans fyuçers sazişləri heç vaxt real tədarük etmə ilə və tam ödəmə ilə başa çatmır. Fyuçerslərdə opsiyonlarda olduğu kimi alıcı və satıcının hüququnu təsdiq edən sertifikatlar yoxdur və bu da onların gələcəkdə xüsusi bazarlarda satılmasına imkan vermir. Elə bu göstəricilərinə görə də fyuçers sazişlərini finans əməliyyatlarının ən sadə forması kimi qəbul etmək lazımdır. Son zamanlar indeksli fyuçers sazişləri ən populyar olmuşdur. Bu cür sazişlər dünyanın bir çox birjalarında bağlanılır və bunların da təxminən 50-60 %-ə qədəri Çikaqonun iki ixtisaslaşdırılmış birjalarının payına düşür. Onlara ciddi rəqabəti London və Paris fyuçers birjalrı göstərir. Almaniya, İspaniya və b. ölkələrdə də fyuçers saziş birjalrı fəaliyyət göstərir.

1.9. ALTERNATIV MALIYYƏ INSITUTLARI (İslam bankinq)

İqtisadi həyatda pulun istifadəsi ilk bankların quruluşundan sonradır. Bəs, o zaman, pul olmayan yerdə necə bank təsis edilə bilər və ya kredit əməliyyatları

aparıla bilərdi? İnsanlar o vaxtdan bəri, sərvətlərinin etibar və ya güvəndikləri yerlərdə saxlamaq ehtiyacı hiss etmişlərdir. İlk çağlarda, din qorxusu son dərəcə təsirli idi. Tanrıları aldatmaq və ya fırıldaqçılıq etmək, kimsənin ağlından keçmirdi. Ən böyük sərvət və gücə sahib olan insanlar belə, Tanrının qəzəbindən çəkinir və dini qurumların mulkiyyətinə toxunmazdılar. Bu səbəblə də, mallarını oğru, düşmən və hökmdarlardan qorumaq istəyənlər də sərvətlərini rahiblərə əmanət olaraq rahatlıqla buraxırdılar. Rahiblərin əmanətinə buraxılan əşyalar isə tarla, heyvan, kənd təsərrüfatı alətləri, qiymətli daş və mədən xüsusiyyətində idi. Rahiblər isə bu dəyərli əşyaların hesablarını tutar və istəyə uyğun sahiblərinə qaytarardılar. Deyə bilərik ki, ilk banklar tanrı evləridir və ilk bankçılar da rahiblər idi. Rahiblərə qoyulan əmanət tanrı evlərinin tək varlıq mənbəyi deyildi. Tanrıların sevgi və məhəbbətini qazanmaq məqsədilə kilsələrə dindarlar tərəfindən təklif edilən hədiyyələr çox böyük miqdarlara çatırdı. Hərb dönüşü, kralların müharibədən əldə etdiyi qənimətlərdən də «tanrı evlərinə» pay olaraq verilirdi. Bundan başqa, işləri yaxşı gedənlər şükran borclarını, günaha girənlər isə səhvlərinin bağışlanması istəyi ilə «tanrı evlərinə» bağışlar və hədiyyələr gətirərlirdirlər. Kredit əməliyyatlarına ən çox mövzu olan dəyərlər cüt heyvanlar və ya damazlıqlar idi. Bu səbəblə, əski dillərdə, yavrulama (doğum) sözcüyü, eyni zamanda faiz anlamına gəlirdi. Tanrılara borclananlar, tanrılarına aldatmağa cəsarət etməzdilər. Borclu, sözünə yerinə gətirmək üçün hər cür fədakarlığa istəklə yanaşırdı. Lakin, bankçılıq sistemi dünyəviləşdirilsə insanın insana borclanması güclənmiş və bununla da vəziyyət dəyişmiş və nəticədə banklar alacaqlarını sağlam müstəviyə oturmaq arzusunda olmuşlardır.

İslam banklarının yaranması üçün maddi zəminləri 1973-cü ilin neft böhranı yaratmışdır ki, bu zaman neftin qiymətlərinin kəskin artması nəticəsində Uzaq Şərqlə neftdən gələn dollarlar axını başlamışdır. Dini müsəlmanların sıralarından olan müştərilərin vəsaitlərinin axını islam banklarına müəyyən passivlər yaratmaq imkanını vermişdir. Son iki ildə Fars körfəzi ölkələrində, islam banklarının sürətli inkişafı müşahidə olunur, bu sektorun sabit inkişafı Cənubi-Şərqi Asiya ölkələrində, xüsusilə də Malayziyada davam edir.

İslam maliyyə sistemi aşağıdakı institutları daxil edir:

1. İslam bankları – depozitləri qəbul edən və yığılmış vəsaitlərin investisiyasını həyata keçirən maliyyə institutlarıdır. Qeyd edək ki, bu qrupa istər tamdəyərli islam bankları, istərsə də yardımçı bank bölmələri və ya adi bankların islam “pəncərələri” daxildir.

2. Bank olmayan islam maliyyə institutları. Bura islam lizinq və faktoring şirkətləri, maliyyə şirkətləri, mənzil-tikinti kooperativləri, mikromaliyyə institutları, xüsusi investisiya və vençur fondları, dini mərasimlər və xeyriyyəçiliklə məşğul olan institutlar.

3. İslam sığortası (“təkaful”).

4. İslam kapital bazarı və onun iştirakçıları, məsələn, broker kontorları, investisiya bankları və sair.

5. islam maliyyə ifrastrukturunu. Aşağıdakıları daxil edir: ödəmə sistemini; skrininq sistemlərini, ticarət və klirinq sistemlərini, internet-biznesin strukturunu, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə və pula çevrilə bilmə qabiliyyətinin qorunmasına xidmət edən təşkilatlar; tənzimləyici orqanlar; maliyyə hesabatı standartlarına riayət edilməyə nəzarət edən orqanlar; reyting agentlikləri, təhsil müəssisələri və elmi-tədqiqat təşkilatları.

Hal hazırda şəriət prinsipləri əsasında idarə olunan aktivlərin ümumi məbləği müxtəlif qiymətləndirmələrə görə təxmini olaraq 300 mlrd. dollar təşkil edir. Dünya göstəricilərinə görə bu çox deyil – bir iri Yaponiya və ya Amerika bankının aktivlərindən belə azdır. Lakin, islam banklarının inkişaf dinamikası xüsusilə də son illər ərzində, onların böyük gələcəyinin olduğunu bildirir: bu sektorda illik artım templəri 10-15% təşkil edir.

Son on il ərzində “islam bankı” məfhumu əksər inkişaf etmiş dövlətlərdə maliyyəçilərin dilində əhəmiyyətli yer tutmuşdur. Müsəlman ölkələrində fəaliyyət göstərən bu maliyyə institutu ənənəvi maliyyə sistemlərində getdikcə daha böyük rol oynamağa başlayır. İslamı təbliğ edən və ənənəvi bankların xidmətlərindən imtina edən vətəndaşların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Böyük Britaniya və ABŞ kimi ölkələrdə islam institutlarını tanımaq mümkünsüzdür. 2000-ci illərdə

İslam bankını açmaq cəhdləri Azərbaycan da həyata keçirilmişdir. Beləliklə, islam maliyyə institutlarının öyrənilməsi dünya iqtisadi ədəbiyyatda kifayət qədər aktual mövzudur, həmçinin, ölkəmizdə və xaricdə iqtisadi agentlər üçün praktiki maraq kəsb edir. Yaxın illərdə bu institutların bəziləri Azərbaycan da açıla bilər, bu səbəbdən yerli banklar, qeyri maliyyə müəssisələri, dövlət hakimiyyəti orqanları və əhali hadisələrin bu cür inkişafına hazır olmalıdır və ölkə iqtisadiyyatı üçün bu cür tendensiyanın nəticələrini dərk etməlidir.

1970-1980-ci illərdə islam bank sistemi olduqca sürətli inkişaf etməyə başladı, bu ilk növbədə neftin qiymətlərin kəskin artmasının Yaxın Şərq ölkələrinin ixracdan əldə edilən gəlirlərinin böyük artımına səbəb olduğu 1973-cü ilin neft böhranı nəticəsində baş vermişdir. Mömin müsəlmanların arasından olan müştərilərin vəsaitlərinin cəlb edilməsi islam banklarına böyük passivləri formalaşdırmağa imkan verdi, lakin islam kapital bazarının yaxşı inkişaf etməməsilə əlaqədar olaraq banklar vəsaitləri effektiv surətdə investisiya şəklində qoya bilmirdilər. 80-ci illərdə islam banklarının əsas məqsədi maliyyə məhsullarının standartlaşdırılması olmuşdur. İndiki dövrdə islam bankı ilk növbədə həmin bankların potensial müştərilərinin əksəriyyətinin cəmləşdiyi müsəlman ölkələrdə: Cənubi, Cənub-Şərqi və Orta Asiyada və Afrikada tələb olunur. Lakin hal-hazırda bu cür təşkilatları yuxarıda qeyd olunan regionların ölkələrindən başqa həmçinin Avropada, ABŞ-da və Avstraliyada görmək olar.

Müsəlman maliyyə təşkilatlarının müştəriləri hələ ki əsasən sayı bütün dünyada 1,6 milyarda yaxın insan təşkil edən müsəlmanlardır. Lakin Yaxın Şərqdən daxil olan investisiyalara artıq həm Köhnə, həm də Yeni Dünyada müxtəlif dinlərin nümayəndələri maraq göstərir. İslam banklarının xidmətlərindən General Motors, IBM, Alcatel, Daewoo kimi nəhəng transmilli və digər təşkilatlar istifadə edir.

Bu gün islam maliyyə sektoru sürətlə inkişaf edir, onun inkişafının orta templəri ildə 10-15% təşkil edir. Eyni zamanda Standart&Poors reyting agentliyi islam banklarını yüksək gəlirlilərin sırasına aid edir. İslam maliyyə institutlarının aktivlərinin orta inkişaf templəri ildə 10-15% hesablanır. İslam kredit və sığorta

təşkilatlarının əksəriyyəti Bəhreində, Malayziyada və Sudanda cəmləşir, investisiya fondlarının əksəriyyəti isə Səudiyyə Ərəbistanı və Malayziya bazarlarında fəaliyyət göstərir.

Bu gün dünyada islam maliyyə institutlarının inkişafına kömək edən bir sıra təşkilat fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda islam bankının tənzimlənməsində əsas trend kimi idarəetmə və nəzarət tədbirlərinin standartlaşdırma çıxış edir. İslam inkişaf bankı (İİB) beynəlxalq standartların və prosedurların işlənilib hazırlanmasında və müxtəlif ölkələrdə həmin sektorun inkişafında əsas rol oynayır. Tədqiqat fəaliyyəti və kadr hazırlığı məqsədilə 1981-ci ildə İslam inkişaf bankının himayəsi altında xüsusi institut yaradılmışdır.

Hal-hazırda islam normalarına cavab verəcək qiymətli kağızlar portfelinin gəlirliliyini qiymətləndirməyə imkan verən islam bazar indeksləri mövcuddur. Bunlar ilk növbədə 1999-cu ildən hesablanan və təxminən 700 şirkəti, yəni fəaliyyəti şəriət normalarına cavab verən ən böyük dünya şirkətlərini əhatə edən və Dou-Cons indeksinə analoji olan indekslərdir. Alkoqol, tütün, donuz əti istehsalı, həmçinin qumar oyunu kimi qadağan edilmiş əyləncə növləri ilə məşğul olan firmalar bu cür indekslərin hesabına daxil edilmir.

Bütövlükdə islam bankı MDB ölkələrində geniş inkişaf etməyib, bu da həm tarix boyunca formalaşmış iqtisadi agentlərin üstünlükləri, həm də müştərilərin, bankirlərin və dövlət hakimiyyəti orqanlarının islam maliyyə sistemi haqqında yaxşı məlumatlandırılmaması ilə bağlıdır.

MDB-də islam banklarının inkişafına mane olan səbəblərdən biri islam bankı prinsiplərinin milli qanunvericiliyə uyğun olmamasıdır. Eyni zamanda bir çox MDB ölkələri İslam İnkişaf Bankının üzvləridir – Azərbaycan, Qırğızıstan, Qazaxıstan, Tacikistan, Türkmənistan, Özbəkistan.

Qazaxıstan. Ölkədə islam maliyyə institutlarının işi üçün müvafiq qanunverici və tənzimləyici əsas hələ ki mövcud deyil. Qazaxıstanda şəriət normalarını səlahiyyətli şəkildə şərh etməyə və islam maliyyə əməliyyatlarına qüsursuz nəzarəti həyata keçirməyə qadir olan xüsusi təşkilat yoxdur. İslam bankının tətbiqi zamanı olan maneələr ilk növbədə islam tranzaksiyalarının tənzimlənməsi və uçotu məsələsidir. 2003-cü ildə TuranAləm Qazaxıstan bankı ölkədə ilk dəfə islam normalarına uyğun kredit tranşı açmışdır və iki ildən sonra

isə islam maliyyələşdirmə prinsipləri əsasında 50 milyon dollar məbləğində ilk ictimai əqd bağlamışdır. 2007-ci ilin may ayında TuranAləm bankı və Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Emirates Islamic Bank adlı bankı arasında, Qazaxıstanda islam maliyyələşdirmənin inkişafı üzrə tədbirlər nəzərdə tutan, əməkdaşlıq haqqında memorandum imzalanmışdır. Həmçinin tərəflər Qazaxıstanda şəriət prinsiplərilə işləyəcək bankın yaradılması haqqında razılaşıdılar. 2007-ci ilin mart ayında Qazaxıstanın “Alyans Bank”ı Calyon Corporate and Investment Bank SA və Abu Dhabi Islamic Bank banklarının köməyi ilə “mürabahə” sistemi ilə kreditin verilməsi haqqında saziş imzalamışdır. Əqdin məbləği 150 milyon dollar təşkil etdi, həmin sazişdə Yaxın Şərq ölkələrindən kredit bankları iştirak etmişdir. Qeyd edək ki, Alyans Bank aktivlərin həcminə görə Qazaxıstanın üçüncü bankıdır.

Hal-hazırda mürabahə ölkədə istifadə olunan islam maliyyələşdirmənin yeganə növüdür. Xatırladaq ki, mürabahə prinsiplərinə görə bank müştərinin adından müəyyən mal (komplektləşdiricilər, xammal və s.) alır və sonra onu artırılmış qiymətlə müştəriyə satır. Qiymət artımının həcmi tərəflərlə əvvəlcədən razılaşdırılır və müəyyən müddət ərzində ödənilir. Müdarabə, icarə, sükuk, müşarakə kimi və digər məhsullar öyrənilmə mərhələsindədirlər.

Özbəkistan. Özbəkistan İslam İnkişaf Bankının üzvüdür. 2007-ci ilin iyul ayında İslam İnkişaf Bankı Özbəkistanın üç kommersiya bankına 15 milyon dollar məbləğində maliyyənin ayrılmasını müəyyən etmişdir. “Asaka” Dövlət-Səhmdar Kommersiya Bankına 8 milyon dollar, “Özsənayetikintibank” Səhmdar Şirkətinə 4 milyon dollar və “İpoteka-bank” Səhmdar-Kommersiya İpoteka Bankına 3 milyon dollar məbləğində kredit xəttinin ayrılması planlaşdırılır. Kredit xəttinin məqsədi sənaye və kənd təsərrüfatı sektorunda kiçik biznes və xüsusi sahibkarlıq subyektlərinin maliyyələşdirilməsidir. Müqavilənin şərtlərinə görə bu vəsaitlər bütün məmulatlarının istehsalı və lotereya biznesində istifadə edilməməlidir.

Qırğızıstan. Həmçinin Qırğızıstan İslam İnkişaf Bankının üzvüdür. Lakin, bu gün ölkədə islam bank fəaliyyəti inkişaf etməyib, çünki ölkədə lazımi qanunvericilik və hüquqi baza yox idi. Yalnız 6 mart 2007-ci ildə Qırğızıstanın Milli Bankı “Qırğızıstan Respublikasında islam maliyyələşdirmə prinsiplərinin həyata keçirilməsi haqqında” əsasnamə qəbul etmişdir. Sınaq layihəsi “Ekobank” ASC bazasında həyata keçirilir. Həmin əsasnamə islam maliyyələşdirmə prinsiplərinə uyğun icazə verilən fəaliyyət növlərinin həyata keçirilməsi qaydasını müəyyən edir.

Rusiya. Hal-hazırda Rusiyada tam islam bankları fəaliyyət göstərmir. Rusiyada hələ müvafiq qanunvericilik yoxdur, bu da islam banklarının fəaliyyətini praktiki olaraq mümkünsüz edir. Badr-Forte bankı Rusiyada islam

maliyyələşdirmə prinsiplərilə işləməyə çalışan yeganə bank idi, lakin 2006-cı ilin dekabr ayında RF MB bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyanı ondan geri almışdır. 30 sentyabr 2006-cı il tarixinə Badr-Forte bankının aktivləri cəmi 703,4 milyon dollar (bütün bank sistemi aktivlərinin 0,006%) təşkil etmişdir və, o, Rusiya bank sistemində aktivlərin həcminə görə 596-cı yerdə idi. Eyni zamanda bankın şəxsi kapitalı 517,1 milyon rubl təşkil edirdi. Aktivlərin böyük hissəsini qeyri-bank sektoruna verilən kreditlər (77%), öhdəliklərin böyük hissəsini isə qeyri-bank sektorunun hüquqi şəxslərin hesablaşma hesabları və depozitləri şəklində vəsaitləri (71%) təşkil edirdi.

Rusiya Bankının Xarici və ictimai əlaqələr departamentinin məlumatına görə lisenziya bank tərəfindən bank fəaliyyətini tənzimləyən federal qanunların, həmçinin Rusiya Bankının normativ aktlarının yerinə yetirilməməsi və “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş gəlirlərin leqallaşdırılmasına (yuyulmasına) və terrorizmin maliyyələşdirilməsinə əks təsir haqqında” qanunla nəzərdə tutulmuş tələblərin pozulması ilə əlaqədar geri götürülmüşdür. Rusiyada islam maliyyə institutlarının xüsusi marağı Tatarıstana yönəlib. 21 iyun 2006-cı ildə Tatarıstan Respublikası Ticarət və xarici iqtisadi əməkdaşlıq nazirliyi, İslam maliyyəsi üzrə beynəlxalq təhsil mərkəzi (Malayziya) və “Linova” investisiya maliyyə şirkəti arasında Tatarıstanda islam prinsiplərilə fəaliyyət göstərə biləcək maliyyə institutlarının – bank və sığorta şirkətlərinin yaradılması niyyətləri haqqında protokol imzalanmışdır. Tatarıstanın paytaxtında həmçinin Qazaxıstanın “BTA Kazan” bankının filialı fəaliyyət göstərir, lakin lazımi qanunvericiliyin olmaması ilə əlaqədar olaraq, o, lazımi islam maliyyə xidmətlərini göstərmir.

Azərbaycan. Azərbaycan iqtisadiyyatında köklü dəyişikliklər davam edir: makro və mikro iqtisadi idarəetmə sistemlərindən tutmuş müasir maliyyə-kredit siyasətinin bütün aspektlərində dərin və zəruri islahatlar baş vermişdir. Azərbaycan Respublikasının müasir bank sistemi və onun idarəedilməsi, bank resurslarının təşkili və istifadəsi, bank menecmenti və marketinqi kimi məsələlər bugünkü günümüzdə xüsusi aktualıq kəsb edir.

Azərbaycan müxtəlif investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün kreditlər verən İslam İnkişaf Korporasiyasının üzvüdür. İlk bu cür layihələrdən biri Azərbaycan Beynəlxalq Bankı tərəfindən 2003-2004-cü illərdə həyata keçirilmişdir. Layihənin maliyyələşdirilməsi üçün mənbə İslam İnkişaf Korporasiyasının Azərbaycan Beynəlxalq Bankı üçün açdığı 4,5 milyon dollar məbləğində kredit xətti olmuşdur. 1989-cu ildə təsis edilmiş “Kövsər Bank” (2003-cü ildən bank İslam Bankları Assosiasiyasının, o cümlədən islam maliyyə institutlarının əməliyyatlarının uçotu və auditi üzrə Təşkilatların üzvü)

Azərbaycanda şəriət qaydalarına uyğun fəaliyyət göstərən yeganə kredit təşkilatı idi. İranın özündə şəriət qaydaları ilə işləyən “Melli” İran bankının Azərbaycanda filialı fəaliyyət göstərir.

Azərbaycanda hal-hazırda İslam bankçılığının müştəri segmenti mövcuddur və ilk növbədə aşağıdakı amillərə bağlıdır: Azərbaycan əhalisinin əksəriyyəti müsəlmandır; Azərbaycanda investisiyaya yönümlü sahələr çoxdur və bu nədənə Azərbaycan İslam bankçılığının inkişafı üçün çox böyük imkanlar var.

Azərbaycanda İslam bankçılığının fəaliyyətinin inkişafı üçün nə etməli: ilk növbədə Azərbaycan bank qanunvericiliyində dəyişiklik etməli və islam banking kadrların hazırlanmasına keçid.

Beləliklə, biz qeyd etdik ki, hal-hazırda islam maliyyə institutları dünya maliyyə sistemində getdikcə daha böyük rola malik olurlar. Həmçinin islam banklarının ənənəvi bank bazarlarına çıxışı çox vaxt həm bankların özlərinin uyğunlaşması, həm də bank fəaliyyətinin qanunvericilik tənzimlənməsi ilə əlaqədar müəyyən çətinliklərlə bağlı olur. İslam bank sisteminin normal fəaliyyət göstərməsi üçün Azərbaycan mühitini nəzərə almaqla islam bankçılıq haqqında qanunvericiliyin hazırlanması zəruridir. Lisenziyaların verilmə şərtlərini, yol verilən maliyyələşdirmə modellərini ciddi şəkildə razılaşdırmaq, tənzimləmə norma və qaydalarını dəqiq şəkildə müəyyən etmək lazımdır. Həmçinin, qanunda dəqiq qeyd olunmalıdır ki, məhz hansı təşkilatlar özlərini islam bankı adlandırı bilər və islam prinsipləri əsasında bank fəaliyyətini həyata keçirə bilər.

II FƏSİL. BANK SİSTEMİ

2. 1. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BANK SİSTEMİ haqqında icmal məlumat

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) 2.1. maddəsində deyilir: Azərbaycan Respublikasının bank sistemi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından və kredit təşkilatlarından ibarətdir. Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, bu Qanun, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» və «Kredit İttifaqları haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunları, Mərkəzi Bankın bunlara müvafiq olaraq, qəbul edilmiş normativ aktları, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Bank sisteminin sabit, normal iş şəraitini təmin edən amillərdən biri qanunvericilikdir. Bank qanunvericiliyi bu sistemin zəruri bir hissəsidir.

Mərkəzi Bank dövlətin mərkəzi bankıdır və onun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, bu Qanun və bunlara müvafiq olaraq, qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir. Büdcə layihəsinin müzakirəsi zamanı Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin sədri qarşıdakı il üçün pul siyasətinin əsas istiqamətləri barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə məlumat verir.

Mərkəzi Bank qanunla onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə bütün banklar, bank olmayan kredit təşkilatları, habelə digər şəxslər üçün məcburi normativ xarakterli aktları müstəqil qəbul edir.

Mərkəzi Bank Azərbaycan dövlətinin bankıdır. Mərkəzi Bank Azərbaycan dövlətinin maliyyə agentini kimi çıxış edə bilər.

Cari bank fəaliyyəti ilə bağlı qərarları qəbul edərkən, kredit təşkilatları dövlət hakimiyyəti və bələdiyyə orqanlarından asılı deyildir və onlar kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə qarışa bilməz.

Kredit təşkilatları qanunla onların fəaliyyət növlərinə aid edilməyən fəaliyyəti həyata keçirməyə məcbur edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Banklar haqqında, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» və «Kredit İttifaqları haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunları, Mərkəzi Bankın bunlara müvafiq olaraq, qəbul edilmiş normativ aktları, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Cari bank fəaliyyəti ilə bağlı qərarları qəbul edərkən, kredit təşkilatları dövlət hakimiyyəti və bələdiyyə orqanlarından asılı deyildir və onlar kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə qarışa bilməz.

Kredit təşkilatları qanunla onların fəaliyyət növlərinə aid edilməyən fəaliyyəti həyata keçirməyə məcbur edilə bilməz. Kredit təşkilatlarının və dövlətin müvafiq öhdəlik götürdüyü hallardan başqa, bütün digər hallarda kredit təşkilatları dövlətin, dövlət isə kredit təşkilatlarının öhdəlikləri üçün məsuliyyət daşıyır.

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) Azərbaycanda bank sisteminin hüquqi bazasının beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılması, iqtisadiyyatda bank xidmətlərinin rolunun artırılması, bank əmanətçilərinin və kreditorlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi və bütövlükdə bank sisteminin stabil və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə bankların təşkili, daxili idarəedilməsi, fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ləğv edilməsi prinsiplərini, qaydalarını və normalarını müəyyən edir. “Banklar haqqında” yeni Qanun beynəlxalq standartlara, o cümlədən bank nəzarəti üzrə Bazel prinsiplərinə tam uyğun olmaqla ölkənin bank sisteminin etibarlılığının artırılması istiqamətində

əsaslı islahatların aparılmasına təkan vermiş, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının daha səmərəli qorunmasına zəmin yaratmışdır. Bank qanunvericiliyi tarixində ilk dəfə olaraq inzibatçıların mənəvi keyfiyyətləri ilə bağlı tələblər önə çəkilmişdir. Bu da inzibatçıların “məqbul və lazımi keyfiyyətlərə malik şəxs” və “vətəndaş qüsursuzluğu” göstəricilərinə malik olmasını və bank sistemi üçün daha layiqli namizədlərin seçilməsini şərtləndirir.

Bank-fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasında hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə resurslarına olan ehtiyaclarının daha dolğun ödənilməsi, maliyyə xidmətlərindən istifadəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə bank olmayan kredit təşkilatlarının təsis edilməsi, idarə olunması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi qaydalarını müəyyən edir.

Bank olmayan kredit təşkilatı xüsusi razılıq əsasında kreditlərin verilməsi və Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər fəaliyyət növlərini həyata keçirən ixtisaslaşmış kredit təşkilatıdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilə bilər. Depozit əməliyyatları yalnız banklar və poçt rabitəsinin milli operatoru tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Bank ən azı üç hüquqi və/və ya fiziki şəxs tərəfindən açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Siyasi partiyalar, ictimai birliklər, fondlar və digər qeyri-kommersiya təşkilatları bankın səhmdarı ola bilməzlər. Bank yalnız adlı səhmlər buraxa bilər. Bankın imtiyazlı səhm sahibləri səs hüququna malik ola bilməzlər. Bankın təsisçiləri olan səhmdarları onun sonrakı səhmdarlarına nisbətən hər hansı əlavə üstünlüklərə malik ola bilməz və ya hər hansı əlavə vəzifələr daşıya bilməzlər.

Banklar məcmu kapitalını və likvid ehtiyatlarını daimi olaraq müəyyən olunmuş səviyyədə saxlamalı, öz öhdəliklərini yerinə yetirmək və zərərə yol verməmək üçün aktivlərin qiymətdən düşməsinə qarşı zəruri tədbirlər görməli, mühasibat sənədlərini və digər zəruri sənədləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərtib etməli, bankın fəaliyyətinə nəzarət mexanizmlərini formalaşdırmalı və tətbiq etməli, zərərin əmələ gəlməsi riskini maksimal şəkildə azaltmaq məqsədi ilə aktivlərin diversifikasiyasını (bölüşdürülməsini) təmin etməlidirlər.

Kredit təşkilatlarının və dövlətin müvafiq öhdəlik götürdüyü hallardan başqa, bütün digər hallarda kredit təşkilatları dövlətin, dövlət isə kredit təşkilatlarının öhdəlikləri üçün məsuliyyət daşıyır.

1991-ci il 18 oktyabr tarixində Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. Maraqlıdır ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin, o cümlədən Milli Bankın yaradılması üçün hüquqi baza bundan bir qədər əvvəl formalaşmışdır. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 25 may tarixli Konstitusiyaya Qanununun “Bank sistemi və pul tədavülü” adlanan 14-cü maddəsi bütövlükdə məhz bu məsələləri əhatə edirdi. Azərbaycanda müstəqil bank sisteminin və milli pul vahidinin tədavülünün hüquqi əsaslarını təsbit etməklə yanaşı həmin maddə Milli Bankın da statusunu və səlahiyyətlərini müəyyən etmişdir. Belə ki, Milli Bank kredit, pul tədavülü, hesablaşmalar və valyuta münasibətləri sahəsində dövlət siyasətini yeridən, bütövlükdə bank sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən və ehtiyat bank funksiyalarını icra edən ali emissiya idarəsi elan edilmişdir.

Bununla belə həmin dövrdə Milli Bank hələlik yaradılmamışdı. Eyni zamanda “Respublikanın iqtisadi və ictimai-siyasi həyatını sabitləşdirmək sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 8 oktyabr tarixli Qanununa əsasən büdcə-maliyyə sisteminin tənzimi, habelə mərkəzi dövlət idarəetmə orqanlarının yaradılması və ləğvi məsələləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə müəyyən olunurdu. Məhz, “Azərbaycan Respublikası Milli Bankının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin 1992-ci il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı yaradılmışdır. Fərman fevralın 12-də qüvvəyə minmişdir.

Artıq 1992-ci il 7 avqust tarixdə “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə yanaşı “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanun da qəbul olunmuşdur. Həmin ayın 15-də Azərbaycan Respublikasının milli valyutası – manat tədaviyə buraxılmışdır (rublla bərabər). 1992-ci il 1 dekabr tarixdə isə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” qərar qəbul etmişdir. Bank işi üçün əhəmiyyətli dərəcədə vacib olan bu qanunvericilik aktları milli bank hüququnun təməlini qoymuş və bank fəaliyyətinin yeni ictimai-iqtisadi şəraitə uyğunlaşmasına şərait yaratmışdır. Sözügedən aktlarda Milli Bank tədaviyə pul nişanları buraxılmasına müstəsna hüququ olan və ehtiyat sistemi rolunu yerinə yetirən dövlətin mərkəzi bankı kimi müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda Milli Banka bank sistemi üzərində tənzimləyici və nəzarətedici səlahiyyətlər verilmişdir.

1994-cü il yanvarın 1-dən manat ölkənin yeganə ödəniş vasitəsi elan olundu. 1995-ci il 12 noyabr tarixdə keçirilən referendumda qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II bəndində isə pul nişanlarının tədaviyə buraxılması və tədaviyeden çıxarılması hüququnun yalnız Milli Banka mənsub olması bir daha təsdiq edilmişdir. Eyni zamanda həmin bənddə Milli Bankın dövlətin müstəsna mülkiyyətində olması da təsbit edilmişdir. Yeni Konstitusiyanın qəbulu Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində keyfiyyətcə yeni mərhələnin başlanmasından xəbər verirdi. Məhz buna görə də bütün sahələrdə olduğu kimi bank qanunvericiliyi sahəsində də yeniliklər zəruri idi.

Buna görə də 1996-cı il 10 iyun tarixdə “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında”, 14 iyun tarixdə isə “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Qanunlar yeni redaksiyada qəbul edildi. Yeni bank qanunları respublikanın bank sisteminin qabaqcıl dünya bank təcrübəsinə yaxınlaşmasına, kredit təşkilatlarının yaradılmasına imkan yaratdı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 26 dekabr tarixli Fərmanı ilə verilən tapşırıq əsasında 2002-2004-cü illər ərzində hazırlanan “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” və “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunları 2004-cü ildə qəbul edilib qüvvəyə minmişdir. Yeni qanunların hazırlanması prosesində keçmiş nəsil qanunların üstün cəhətlərinin saxlanılması ilə yanaşı, həm də müasir dövrün tələbləri nəzərə alınmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanun 10 dekabr 2004-cü ildə qəbul edilmiş və 22 dekabr 2004-cü ildə qüvvəyə minmişdir. 12 fəsil, 66 maddədən ibarət olan yeni qanun Milli Bankın hüquqi vəziyyətini, onun məqsəd və funksiyalarını, dövlət qurumları arasında yerini və rolunu daha dəqiq müəyyən etmiş, Milli Bankın məsuliyyətinin və fəaliyyətinin şəffaflığının artırılması üçün müvafiq mexanizmlər nəzərdə tutmuşdur.

Yeni qanun Milli Bankın bütün funksional sahələri üzrə fəaliyyətinin daha səmərəli və effektiv həyata keçirilməsi üçün imkan yaratmışdır. Pul və valyuta siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi, ölkənin ödəniş sisteminin tənzimlənməsi və inkişafı, bank nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlətin beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının saxlanması və idarə edilməsi – bunlar Milli Bankın mühüm funksiyalarından yalnız bir hissəsidir.

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” 18 mart 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq “Azərbaycan Respublikası Milli Bankı” “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı” adlandırılmışdır.

Bununla əlaqədar olaraq “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanuna və digər qanunvericilik aktlarına müvafiq əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bank sisteminin səmərəli fəaliyyəti üçün bank birlikləri və konyorsiumları, holdinqləri, xüsusi təyinatlı banklar, kredit kooperasiyaları haqqında qanunlar işlənilib hazırlanmalıdır. Həmçinin bankların fəaliyyətini nizamlayan qanunlar toplusuna kredit işi, elektron ödəniş sistemi, bank sirri, bankların iflası qanunları da daxil edilməlidir.

Maliyyə-kredit sistemində banklarla bərabər fəaliyyət göstərən digər maliyyə institutları-qiymətli kağızlar və fond birjası, faktoring və trast şirkətləri, investisiya fondları haqqında qanunlar da az əhəmiyyət kəsb etmir.

Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 29 Dekabr 2006-cı ildə ölkə parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 9 fevral 2007-ci il tarixli Fərmanına əsasən Əmanətlərin Sığortalanması Fondu yaradılmış, 2007-ci ilin 12 Avqust tarixindən isə fəaliyyətə başlamışdır. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun yaradılmasının məqsədi banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, Azərbaycan Respublikasında maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Fondun sığorta ehtiyatları Fonda üzv olan banklardan rüblük olaraq yığılan təqvim haqlarının hesabına formalaşdırılır. ƏSF hüquqi şəxsdir, qeyri-kommersiya təşkilatıdır və öz əmlakının mülkiyyətçisidir. Fond, üzərində öz adı olan möhürə, habelə Mərkəzi Bankda və bu Qanunla müəyyən olunmuş qaydada digər banklarda hesablara malikdir. Fondun əsas məqsədi mənfəət götürmək deyil və onun fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi bütün mənfəət sığorta ehtiyatlarının artırılmasına yönəldilir. Dövlət və Mərkəzi Bank Fondun öhdəlikləri üzrə, Fond isə dövlətin və Mərkəzi Bankın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşımır.

Fiziki şəxslərin əmanətlərinin cəlb edilməsi üçün bank lisenziyasına malik olan bütün banklar və xarici bankların yerli filialları Fondun məcburi iştirakçılarıdır. İştirakçı bankların Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarda yerləşən filiallarındakı əmanətlər Fond tərəfindən sığorta olunmur və onlar üzrə kompensasiya ödənilmir.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun bugünə olan əsas hədəfi üzv banklardakı fiziki şəxslərin əmanətlərini sığortalamaqdır.

Fond yarandığı gündən etibarən qorunan əmanətlərə görə faiz dərəcələri bir neçə dəfə dəyişdirilmişdir. 01 avqust 2013-cü il tarixindən etibarən 10 faizdən çox olmayan faizlə yerləşdirilən hər bankdakı 30.000 manata qədər əmanətlər sığortalanır. Kompensasiyanın maksimum həddi 30.000 manatdır. Əmanətçilər əmanətlərin sığortalanması üçün heç bir ödəniş etmir və sığorta haqları yalnız üzv banklar tərəfindən ödənilir.

Respublikasında əhalinin yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq, mənzil tikintisinin səmərəli maliyyələşdirmə mexanizmini yaratmaq, bu sahədə formalaşan təklifin alıcılıq qabiliyyətli real tələbə uyğunlaşmasını təmin etmək və ipoteka kreditləşməsinə yerli və xarici investorları cəlb etmək məqsədi ilə "Azərbaycan Respublikasında ipoteka kreditləri sisteminin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 16 sentyabr tarixli 299 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu yaradılmışdır. 22 dekabr 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti tərəfindən "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu haqqında Əsasnamə" təsdiq edilmişdir. Azərbaycan İpoteka Fondu dövlət təsisatıdır, hüquqi şəxsdir. Azərbaycan İpoteka Fondu əhaliyə birbaşa ipoteka kreditlərinin verilməsi ilə məşğul olur. Əhaliyə ipoteka kreditlərinin verilməsi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən seçilmiş müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan İpoteka Fondunun əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

1. Müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş ipoteka kreditlərini yenidən maliyyələşdirir;
2. Yenidən maliyyələşdirilən ipoteka kreditlərinə dair tələbləri müəyyən edir;
3. Maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunması məqsədilə ipoteka ilə təmin olunmuş qiymətli kağızlar emissiya edir;
4. Öz fəaliyyətinin sabitliyini və likvidliyini təmin etmək üçün maliyyə risklərini idarə edir;
5. İpoteka kreditləşməsi sahəsində likvidliyin təmin olunması və Fonda ucuz maliyyə resurslarının cəlb olunması məqsədilə öz səlahiyyətləri daxilində tədbirlər görür.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 23 fevral tarixli 66 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti Azərbaycan Respublikasında cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində qanunvericiliklə və «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti haqqında Əsasnamə» ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən dövlət orqanıdır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirir, bu sahədə nəzarət sistemini təkmilləşdirir və aidiyyəti dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində fəaliyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə hesabat verir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidmətinin funksiyaları:

- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində müvafiq məlumatları toplayır, təhlil edir, aparılmış təhlil nəticəsində həyata keçirilən əməliyyatda cinayətin əlamətlərini müəyyən etdikdə məlumatları aidiyyəti dövlət orqanlarına göndərir;
- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində normativ tənzimləməni həyata keçirir;
- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində nəzarət funksiyalarını həyata keçirir;
- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində vahid informasiya sisteminin tətbiqini təmin edir;
- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əlaqələrini təmin edir.

Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestri Xidməti. Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestri (MKR) 2005-ci ildə Mərkəzi Bankda yaradılmışdır. MKR-də ölkənin bank sektorunda kredit öhdəliyi olan fiziki və hüquqi şəxslərin məbləğindən asılı olmayaraq bütün kreditləri haqqında məlumatlar toplanılır. Bu məlumatlardan istifadə hüququ kredit müraciətçisini qiymətləndirmək məqsədilə yalnız banklara, bank olmayan kredit təşkilatlarına (BOKT), habelə haqqında məlumat toplanmış şəxslərə məxsusdur.

MKR bankların və “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən fəaliyyət göstərən bank olmayan kredit təşkilatlarının cari və potensial borcalanlarının ödəmə qabiliyyəti haqqında məlumatlar almaq, borcalanların icra intizamını və borcalma nüfuzunun qorunmasını təşviq etmək, habelə bankların və BOKT-lərin kredit risklərini azaltmaq məqsədi daşıyır.

“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 35.4-cü maddəsinə uyğun olaraq MKR-in iş rejimi, o cümlədən məlumatların xarakteri, verilməsi və alınması qaydaları və şərtləri Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin 11 mart 2013-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Mərkəzləşdirilmiş kredit reyestrinin aparılması və istifadəsi haqqında Qaydalar”-ı ilə tənzimlənir.

Reyestrədə borcalanların həm aktiv, həm də tam ödənilmiş kreditləri haqqında məlumatlar saxlanılır. Məlumatların tərkibi borcalanın eyniləşdirmə məlumatları, kredit və kreditin təminatı haqqında məlumatlardan ibarətdir. Reyestrədə məlumatlar ayda bir dəfə hər ayın ilk 4 (dörd) iş günü ərzində yenilənir. Yeni verilmiş kreditlər isə 2 (iki) iş günü ərzində MKR-ə göndərilir.

Məlumat təchizatçıları MKR-ə təqdim edilən məlumatların dəqiqliyini təmin etməlidirlər. Hər bir şəxsin onun haqqında toplanmış məlumatlardakı qeyri-dəqiq məlumatlardan şikayət etmək hüququ vardır. Borcalanlar şikayətləri yazılı formada bilavasitə Mərkəzi Banka təqdim edirlər. Şikayətçi öz şikayət ərizəsində onun fikrincə düzgün olan kredit öhdəliyini və/və ya şikayətin digər səbəbini dəqiq göstərməlidir. Fiziki və hüquqi şəxslərin şikayətlərinə Mərkəzi Bank tərəfindən baxılır və araşdırılma tələb olunduqda şikayət məlumat təchizatçısına göndərilərək şikayətin araşdırılması tələb edilir. Şikayət əsaslı olduqda bank və ya BOKT həmin şəxsin kredit məlumatlarında dərhal müvafiq dəyişiklik aparır, şikayət əsassız olduqda isə bu barədə MKR-ə əsaslandırılmış cavab verir.

MKR-də borcalanlar haqqında toplanan və əldə edilən məlumatlara Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi və “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilən bank sirri rejimi tətbiq edilir. MKR-ə sorğular banklar və BOKT-lər tərəfindən cari borcalanları haqqında sorğu edilən şəxsin razılığı tələb olunmadan, potensial borcalanları və zəminləri haqqında isə yalnız barəsində sorğu edilən şəxsin (şəxslərin) imzaladığı yazılı razılıq əsasında edilir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının (AMB) ödəniş sistemləri sahəsində fəaliyyəti onun struktur bölməsi olan Ödəniş sistemləri və hesablaşmalar departamenti tərəfindən həyata keçirilir. Ödəniş sistemləri və hesablaşmalar departamentinin missiyası müasir standartlara cavab verən elektron ödəniş sistemlərinin yaradılması, onların sabit və fasiləsiz istismarının təşkil edilməsi, beynəlxalq aləmdə bu istiqamətdə baş verən meyllər nəzərə alınmaqla daim inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir.

AMB tərəfindən beynəlxalq təcrübə əsasında beynəlxalq maliyyə qurumlarının texniki yardımı və maliyyə köməyindən istifadə edilməklə son on il ərzində Milli Ödəniş Sisteminin yaradılması və inkişafı istiqamətində geniş islahatlar aparılmışdır.

1998-ci ildə Milli Ödəniş Şurasında Milli Ödəniş Sisteminin yaradılmasının konseptual əsasları və strategiyası hazırlanmışdır.

2001-ci ilin əvvəllərində Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının əsasını təşkil edən [Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi](#) yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. AZIPS sisteminin istismara verilməsi nəticəsində banklar arasında hesablaşmaların real vaxt rejimində (on-line) həyata keçirilməsinə, pul dövriyyəsinin sürətinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artmasına, banklar tərəfindən likvidliyin daha çevik idarə olunmasına imkan yaranmışdır.

2002-ci ilin sonlarından etibarən Milli Telekommunikasiya Şəbəkəsinin bazasında Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının ikinci mühüm elementi olan [Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Kliring Sistemi](#) yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Beləliklə, kiçik həcmli, lakin daim təkrarlanan xırda ödənişlərin (əmək haqqı, sosial müdafiə ödənişləri, telefon, qaz, su, elektrik enerjisi üzrə kommunal ödənişlər və s.) elektron daşıyıcılar əsasında həyata keçirilməsinə, eyni zamanda, xırda ödənişlərin əsas iştirakçıları olan kommunal xidməti müəssisələrinin, böyük sayda ödəniş əməliyyatları (məs., vergi, gömrük və sosial müdafiə ödənişləri) aparan hökumət qurumlarının Milli Ödəniş Sisteminin infrastrukturuna inteqrasiyası üçün əlverişli zəmin yaradıldı.

AZİPS və XÖHKS sistemlərinin fəvqəladə hallarda etibarlı və davamlı fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə onların Sumqayıt Ehtiyat Mərkəzində ehtiyat surətləri yaradılmışdır. Sistemlərin əsas və ehtiyat mərkəzlərdə yerləşən serverləri arasında real vaxt rejimində informasiya mübadiləsi təşkil edilmişdir.

Ödəniş sistemləri sahəsində aparılan islahatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və regionlara istiqamətləndirilməsi, yaradılmış Milli Ödəniş Sisteminin imkanlarından daha aktiv istifadə olunması, bütün ölkə üzrə vahid elektron ödəniş məkanının yaradılması, hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının daha da artırılması zərurətini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 9 dekabr tarixli Fərmanı ilə [Azərbaycan Respublikasında Milli Ödəniş Sisteminin İnkişafı üzrə 2005-2007-ci illər üçün Dövlət Proqramı](#) edilmişdir.

[Dövlət Proqramına uyğun olaraq ölkədə kart ödənişlərinin daha da inkişaf etdirilməsi və Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının tamamlanması üçün yeni infrastrukturun – “MilliKart” Prosesinq Mərkəzi](#) yaradılaraq respublikada fəaliyyət göstərən 18 bankın idarəçiliyinə və istifadəsinə verilmişdi.

Kommunal xidməti müəssisələrinin daxili informasiya sistemlərinin beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi və ödəniş sistemləri infrastrukturuna texnoloji inteqrasiyasının tamamlanmasının icrası ilə əlaqədar olaraq kommunal xidməti haqlarının yığımı üzrə [Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya Sisteminin](#) yaradılaraq 2008-ci ilin 11 iyul tarixindən etibarən istismara verilmişdir. Sistem vasitəsilə KÖMİS-ə qoşulmuş kommunal xidməti müəssisələri üzrə ödənişləri həm nağd, həm də bankomatlarda və KÖMİS-in internet xidmətindən (www.apus.az) istifadə etməklə ödəniş kartları vasitəsilə həyata keçirmək mümkündür.

2011-ci ilin 8 avqust tarixindən etibarən KÖMİS vasitəsilə yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə əlaqədar törədilmiş inzibati xətalara görə cərimələr haqqında məlumat almaq və ödəniş aparmaq mümkündür.

Dövlət büdcəsinə ödəniləcək vəsaitlərin vahid platforma üzərindən qəbul edilməsinin təmin edilməsi məqsədilə KÖMİS-in texniki və funksional imkanlarının genişləndirilərək “Hökumət Ödəniş Portalı”-ı yaradılmışdır. Vergilər və Maliyyə nazirliklərinin aktiv iştirakı ilə bu qurumlar tərəfindən toplanılması təmin edilən vergi və tədiyə növlərinin 90 iqtisadi təsnifat kodu üzrə ödənişlərinin “Hökumət Ödəniş Portalı” vasitəsilə toplanması təmin edilmişdir. Yaradılmış imkan nəticəsində 11 aprel 2012-ci il tarixindən etibarən vergi ödəyiciləriləri KÖMİS-in ödəniş məntəqələrində və eyni zamanda internet sahifəsində (www.apus.az), həmçinin Vergilər Nazirliyinin İnternet Vergi İdarəsi portalında ödəniş kartları vasitəsilə vergi və tədiyə növləri üzrə ödənişlərini apara bilərlər. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun daxili informasiya sisteminin “Hökumət Ödəniş Portalı”na inteqrasiya olunması üzrə işlər uğurla yekunlaşdırılmışdır. İnteqrasiya nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər, torpaq pay mülkiyyətçiləri və digər sığortaedənlərin ödənişlərinin “Hökumət Ödəniş Portalı”nın infrastruktur imkanlarından istifadə edilməklə qəbul edilməsi imkanı yaradılmışdır. Digər dövlət qurumlarının daxili informasiya sistemlərinin “Hökumət Ödəniş Portalı”na inteqrasiyası istiqamətində işlər görülür.

2.2. BANK İNFRASTRUKTURU

Bank sisteminin fəaliyyətini təmin edən müəssisələr, agentliklər və xidmət sahələri Bank infrastrukturuna aiddir. Bank infrastrukturunu özündə məlumat, metodik, elmi, kadr təminatı, həmçinin rabitə vasitələri və kommunikasiyanı birləşdirir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində banklar hər şeydən əvvəl ölkə iqtisadiyyatının, onun sahələrinin, həmçinin xidmət göstərdiyi fiziki və hüquqi şəxslərin fəaliyyəti barədə geniş və operativ məlumatlara ehtiyac duyurlar. Bu banklara müştərilərin kredit qabiliyyətliliyi, iqtisadi və işgüzar bazarın, əmlakın idarə edilməsi vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi və müştərilərin vaxtlı vaxtında məlumatlandırılmasını təşkil etmək üçün vacibdir.

Bazar iqtisadiyyatında mövcud olan güclü rəqabət, baş verə biləcək iqtisadi böhran, müəssisələrin və dövlətin qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti şəraitində düzgün qərarlar qəbul etməkdən ötrü məlumat təminatı banklar üçün günün tələbinə çevrilir. Bunsuz banklar hətta müvəqqəti maliyyələşmə fəaliyyətin həyata keçirə bilməz, müştərilər üçün lazımı xidmətləri vaxtlı-vaxtında keyfiyyətlə icra edə bilməzlər. Eyni zamanda kapitalı itkisinə yol verə bilərlər.

Banklar lazım olan məlumatlar müxtəlif mənbələrdən -xüsusi agentliklərdən, çoxsaylı məlumat kitablarından, jurnal və operativ nəşrlərdən, mərkəzi banklardan və s., beynəlxalq aləmdə baş verən mühüm dəyişikliklər barədə məlumatları isə internet vasitəsilə əldə edə bilərlər.

Metodiki təminat bank infrastrukturunun mühüm elementlərindən biridir. İndi bankların fəaliyyətinə dair bütün lazım olan sənədlər toplusu Mərkəzi Bank tərəfindən hazırlanır və fəaliyyətə buraxılır. Azərbaycan Mərkəzi Bank strukturunda Tədqiqatlar və İnkişaf Mərkəzi **Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə dair aşağıdakı modelləri hazırlamışlardır:** [Manatın real effektiv valyuta məzənnəsinin tarazlıq səviyyəsi və məzənnə uyğunsuzluğunun qiymətləndirilməsi](#); [Manatın məzənnəsinin inflyasiyaya ötürücülük qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi](#); [Daşınmaz əmlak bazarında “köpüyün” proqnozlaşdırılması](#); [İnflyasiyaDinamik stoxastik ümumi tarazlıq Məcmu buraxılış kəsiri](#); [Pula tələb Makro stress-testləşmə \(hüquqi və fiziki şəxslər üzrə\)](#) və [Maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə istifadə edilən indekslər](#).

Bank infrastrukturunun mühüm elementlərindən biri də elmi təminatdır. O həm ayrı-ayrı bankları, həm də bütövlükdə bank sistemini əhatə etməlidir.

Elmin nailiyyətlərinin vaxtlı-vaxtında praktikada tətbiqinə şərait yaratmaq üçün mütləq kifayət dərəcədə yüksək səviyyəli təhlil mərkəzləri yaradılmalıdır.

Kadr təminatı bank infrastrukturunun ən vacib elementidir. 80 ildən yuxarı ölkəmizdə maliyyə və bank orqanları üçün kadrlar hazırlayan Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində «Beynəlxalq valyuta kredit və maliyyə münasibətləri», «Bank işi», «qiymətli kağız bazarı» və bir çox digər fənlər tədris olunur ki, son məqsəd iqtisadi sistemlər üçün yüksək ixtisaslı kadr hazırlığından ibarətdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərinin artması banklar tərəfindən göstərilən xidmətlər çeşidinin və həcmnin çoxalmasına gətirib çıxarır. Öz növbəsində bu, bankları keyfiyyətə yeni, texniki cəhətdən yüksək səviyyəli ödəmələrin və hesablaşmaların sürətli icrasını təmin edən rabitə və digər texniki vasitələrin əldə edilməsinə məcbur edir.

Bank sisteminin sabit, normal iş şəraitini təmin edən amillərdən biri qanunvericilikdir. Bank qanunvericiliyi bu sistemin zəruri bir hissəsidir.

Hal-hazırda Azərbaycanda bank sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən bir neçə əsas qanunlar qüvvədədir:

Hal-hazırda Azərbaycanda bank sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən bir neçə əsas qanunlar qüvvədədir:

1) Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)

2) Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə). Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə) ;

3) Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 dekabr 2009-cu il); Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə);

4)Valyuta tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 27 noyabr 2001-ci il tarixli, 220-IIQD nömrəli; 30 aprel 2002-ci il tarixli, 317-IIQD nömrəli; 3 mart 2006-cı il tarixli, 82-IIIQD nömrəli; 17 aprel 2007-ci il tarixli, 320-IIIQD nömrəli; 7 dekabr 2007-ci il tarixli, 507-IIIQD nömrəli; 30 iyun 2009-cu il tarixli, 856- IIIQD nömrəli; 5 mart 2010-cu il tarixli, 972-IIIQD nömrəli Qanunlara əsasən dəyişikliklər və əlavələrə;

5) Kredit İttifaqları Haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu (2001-ci il 23 noyabr və 30 sentyabr 2010-cu il tarixli əlavə və dəyişikliklərə);

6) Poçt haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1 may 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla edilmiş əlavə və dəyişikliklərə);

7) Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 25 dekabr 2009-cu il).

8) “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.15 aprel 2005-ci il

9) “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 29 dekabr 2006-cı il.

10) “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqəlləşdirilməsinə və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 25 fevral 2009-cu il

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bank sisteminin səmərəli fəaliyyəti üçün bank birlikləri və konyorsiumları, holdinqləri, xüsusi təyinatlı banklar, kredit kooperasiyaları haqqında qanunlar işlənib hazırlanmalıdır. Həmçinin bankların fəaliyyətini nizamlayan qanunlar toplusuna kredit işi, elektron ödəniş sistemi, bank sirri, bankların iflası qanunları da daxil edilməlidir. Maliyyə-kredit sistemində banklarla bərabər fəaliyyət göstərən digər maliyyə institutları-qiymətli kağızlar və fond birjası, faktoring və trast şirkətləri, investisiya fondları haqqında qanunlar da az əhəmiyyət kəsb etmir.

2.3. BANK SİSTEMİNDƏ NƏZARƏT MODELƏRİ

Dünyada bank sferasına nəzarətə və bu sferanın tənzimlənməsinə ciddi ehtiyac ötən əsrin 20-30-cu illərində baş vermiş Böyük depressiyadan sonra formalaşmağa başlamışdır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra bank biznesinin beynəlmilləşdirilməsi və kapitallaşmanın sürətləndirilməsi beynəlxalq bank nəzarəti qayda və normalarının formalaşmasını şərtləndirdi. Bununla belə, bank sferasında nəzarət səlahiyyətləri hər bir ölkədə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş institusional formalarda həyata keçirilir. Bu sistemlərin müxtəlif ölkələr üzrə fərqlərinə baxmayaraq, onların hamısı aşağıdakı əsas məqsədlərin həyata keçirilməsinə istiqamətlənib:

1. Pul və maliyyə sabitliyinin saxlanması. Bu da bankların iflasına yol verilməməsi və aktiv və passivlərin səmərəli idarə edilməsinə yönəldilmiş bank tənzimlənməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi deməkdir.

2. Bank sisteminin səmərəliliyinin təmin olunması. Bu isə aktivlərin keyfiyyətinin artırılması və potensial risklərin azaldılması hesabına əldə olunur. Bank nəzarətinə həmçinin daxili bank əməliyyatlarının və maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi daxildir ki, bu da bankların həyati əhəmiyyətli iqtisadi əməliyyatları və institutları maliyyələşdirmək qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir.

3. Əmanətçilərin maraqlarının müdafiəsi: əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə müvafiq orqanlarının əmanətçilərə münasibətdə öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə nəzarəti gücləndirilməlidir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə bank nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri də müxtəlifdir ki, bu da bir sıra institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, habelə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və kapital bazarlarının həcmi ilə izah olunur. Bəzi ölkələrdə Mərkəzi Banka nəzarət və bu bankların tənzimlənməsi vahid orqan tərəfindən həyata keçirilir, digər ölkələrdə bu funksiyaları öz aralarında sıx əməkdaşlıq edən xüsusi nəzarət orqanları icra edir, çünki pul-kredit siyasətinin və bank nəzarətinin işlənilib hazırlanması funksiyaları kəşir.

Elə ölkələr var ki, burada nəzarət funksiyası tamamilə Mərkəzi Bankın əlindədir. Bu ölkələrə məsələn, Rusiyanı aid etmək olar. Bəzi ölkələrdə Mərkəzi Bank özünün nəzarət və tənzimləyici funksiyalarından qismən məhrum olunub (Fransa, Almaniya, Avstraliya, Kanada, İsveçrə, Türkiyə və s.). Nəhayət, elə ölkələr də vardır ki, onlarda mərkəzi banka və ya oxşar funksiyalara malik orqana nəzarət və tənzimləyici səlahiyyətlərin bir hissəsi verilir. Belə orqanın tipik nümunəsi kimi ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Sistemini göstərmək olar.

Beləliklə, nəzarət orqanları arasında funksiyaların bölünməsinin bir neçə modelini fərqləndirmək olar:

Bununla, nəzarət orqanları arasındakı funksiya bölgüsünün bir neçə modelini ayırmaq olar:

Model 1. Bank fəaliyyətinə nəzarət və onun tənzim olunması sahəsində istisna səlahiyyətlərə malik olan mərkəzi banklar üzrə qanunverici təhkimçiliyə əsaslanır. Bank işi sahəsində nəzarət təcrübəsinin yarandığı ilk gündən bəri bu modelin yeganə model olmamasına baxmayaraq, məhz bu model tarixən üstünlük təşkil edib (hakim olub). Özünün hakim mövqeyini itirməsinə baxmayaraq, bu gün də, o, hələ də əvvəlki kimi həyat tərəfindən tələb edilir.

Model 2. “Qarışıq”. Nəzarət və idarə funksiyaları mərkəzi bankın və maliyyə nazirliyinin bilavasitə iştirakı ilə ixtisaslaşdırılmış orqanlar tərəfindən həyata keçirilir.

Model 3. Bank fəaliyyəti üzərində nəzarət maliyyə nazirliyi ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan ixtisaslaşdırılmış sərbəst orqanlar tərəfindən mərkəzi bankın iştirakı ilə həyata keçirilir.

Model 4. Maliyyə xidmətləri bazarında meqa - tənzimləyici orqanların yaradılması haqqında qanunverici qərar qəbul edən ölkələri birləşdirir.

Model 5. Beynəlxalq və ya milli. Nəzarət sahəsində mövcud olan nöqtəyi - nəzərdən bütün beynəlxalq maliyyə təşkilatları arasından ən əhəmiyyətli olanları bunlardır: Mərkəzi Avropa Bankı (MAB), bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı.

Bu gün Azərbaycanın bank sektorunda səmərəli bank nəzarəti və tənzimlənmənin daha böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi yeni inkişaf mərhələsi başlayır. Azərbaycanda bank nəzarətinin və tənzimlənməsinin əsas məqsədləri bank sistemində sabitliyin saxlanması, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının müdafiəsidir.

Azərbaycanda bank tənzimlənməsinin qanunverici əsasını “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Qanun” təşkil edir. Həmin qanuna əsasən, Azərbaycanda kredit təşkilatlarına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı həyata keçirir.

Qanunvericiliklə Mərkəzi Banka bank əməliyyatlarının keçirilmə qaydalarının təyin olunması, kredit təşkilatlarının dövlət qeydiyyatı, onların fəaliyyətlərinin lisenziyalandırılması, kredit təşkilatlarının (bank və qeyri-bank) fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi üzrə funksiyaların həvalə olunması ilə əlaqədar Mərkəzi Bank tərəfindən normativ aktlar işlənib hazırlanır.

Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin sabit işləməsini təmin etmək, bank kreditorlarının və əmanətçilərin maraqlarını müdafiə etmək məqsədilə Mərkəzi Bank qüvvədə olan qanuna, “Banklar haqqında” və “Kredit ittifaqları haqqında” AR qanunlarına, Mərkəzi Bankın normativ aktlarına və səmərəli bank nəzarəti üzrə beynəlxalq təcrübəyə müvafiq olaraq, bank fəaliyyətinin lisenziyalandırılması, tənzimlənməsi və bank fəaliyyəti üzərində nəzarət funksiyalarını həyata keçirir.

Bank nəzarətinin və tənzimlənməsinin təşkilinin konkret üsulunun seçilməsi bir sıra amillərin məcmusu ilə təyin olunur ki, bu amillərin də özünəməxsus müxtəlifliyi onların hər birinə təkrarolunmaz milli səciyyə qazandırır. Bir mübahisəsiz faktı qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarlarının bütün seqmentlərinin artan inteqrasiyası şəraitində nəzarət funksiyalarının meqatənzimləyicinin əlində cəmlənməsi tendensiyası özünü daha dolğun şəkildə büruzə verir.

Vaxtilə bir sıra inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr maliyyə bazarının meqatənzimləyicisini yaratmaqla maliyyə bazarının dövlət tənzimlənməsi sistemində islahatların aparılması yolunu seçmişdilər. Onların sırasına Norveç (1986), Kanada (1987), Danimarka (1988), İsveç (1991), Böyük Britaniya (1997), Yaponiya (1998), Koreyan (1998), Avstraliya (1998), İslandiya (1999), Cənubi Afrika (1990), Macarıstan (1996), və Sinqapur aid etmək olar. Meqatənzimləyici, mahiyyətə, İsveçrədə də yaradılıb.

Maliyyə bazarının bütün bölmələri üzərində nəzarətin və yoxlamanın birləşdirilməsi nadir hadisə deyil. Britaniyada təxminən 10 il əvvəl yaradılmış Maliyyə Xidmətləri İdarəsi (FSA) ilk vaxtlardan həm investisiya xidmətləri sektorunu tənzimləyir, həm də banklara nəzarət edirdi (bank sistemi üzərində nəzarət ona İngiltərə Bankından keçmişdi). Sonralar ipoteka kreditləşməsi sektoruna, 2005-ci ildən isə sığorta sektoruna nəzarət də bu quruma verildi.

Beləliklə, etiraf etmək olar ki, bir çox xarici ölkələrdə meqatənzimləyicilərin yaradılması və ya ən azı maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərən bir neçə tənzimləyici orqanın funksiyalarının birləşdirilməsi tendensiyası kifayət qədər diqqətlə izlənilir. Lakin müxtəlif ölkələrdə maliyyə bazarlarının meqatənzimləyicilərinin yaradılması prinsipləri bir-birindən fərqlənir. Meqatənzimləyicilərin formalaşma prinsipləri hətta Avropa İttifaqı çərçivəsində də fərqlənir. Məsələn, tam inteqrasiya olunmuş meqatənzimləyicilər üç ölkədə mövcuddur, iki dövlətdə tənzimlənmə əsasən bir institutda mərkəzləşib, bir ölkədə konfederal sistem, altı ölkədə üç idarədən ibarət tənzimlənmə strukturu mövcuddur, daha ikisində isə mövcud sistem dəyişiklik prosesindədir. Mərkəzi bankların iştirakına gəlincə, yeddi dövlətdə bank nəzarəti mərkəzi bankın daxilindədir və ya onunla sıx əlaqədədir, beş ölkədə banklara nəzarət orqanının mərkəzi bankdan heç bir asılılığı yoxdur, ikisində əsasən müstəqildir, bir dövlətdə isə sistem yenidən nəzərdən keçirilməkdədir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin heç də hamısı öz maliyyə bazarlarının meqatənzimləyicilərinin yaradılması yolu ilə getməyiblər. Məsələn, ABŞ-da maliyyə sektorunun seqmentlərinə nəzarəti müxtəlif təşkilatlar həyata keçirir. Onlardan heç biri hökumət strukturuna daxil deyil, sığorta sahəsinin isə, ümumiyyətlə, federal tənzimləyicisi yoxdur. Maliyyə bazarı dünyanın ən çox inkişaf etmiş bazarlarından olan ABŞ maliyyə bazarının tənzimlənməsi istiqamətində islahatların gedişində (1999-cu ilin ikinci yarısında qəbul edilmiş maliyyə qanunvericiliyinin modernizasiyası haqqında qanun) meqatənzimləyicinin yaradılmasından imtina edib. ABŞ funksional tənzimləmə prinsipinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə getmiş və maliyyə bazarlarının bir neçə idarəetmə orqanını qoruyub saxlamışdır. Sözügedən qanuna görə, ABŞ-ın qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının lisenziyalandırılması və nəzarəti SEC tərəfindən həyata keçirilir.

Qəbul olunmuş bir faktdır ki, bank işi etimada əsaslanır. Biz artıq müştərilərin bir çox hallarda ayrı-ayrı bankların və bütövlükdə bank sisteminin əmanətləri qorumaq qabiliyyətinə etimadını itirdiyinin şahidi olmuşuq. Sərt və ciddi bank nəzarəti özlüyündə maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün kifayət deyil. Maliyyə qeyri-sabitliyinin bank sektorundan kənarda çox sayda digər potensial mənbələri var, odur ki, nəzarətin məqsədləri böhranın qarşısının alınması üçün daha irəli getməlidirlər.

Maliyyə qloballaşması özündə ölkələr arasındakı maliyyə əlaqələrinin dərinləşməsini, qiymətlərin liberallaşmasını və investisiya axınlarının artmasını, millətlərarası maliyyə institutlarının (idarələrinin) yaranmasını ifadə edir. Valyuta və avro-valyuta bazarlarının, xarici valyutada olan bank depozitlərinin, beynəlxalq maliyyə bazarlarından cəlb edilən vasitələrin, institusional investorların müştərək ehtiyatlarının, ayrı-ayrı ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında xarici ehtiyat paylarının artan həcmi və yüksək dinamikası maliyyə qloballaşması proseslərinin güclənməsini təsdiq edir.

Bank nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri müxtəlif ölkələrdə fərqlidir ki, bu da müxtəlif institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, həmçinin iqtisadiyyatın inkişaf dərəcəsi və kapital bazarının həcmi ilə izah edilir. Bəzi ölkələrdə vahid Mərkəzi Bank nəzarəti və tənzimi orqanı mövcuddur, digər bir sıra ölkələrdə isə bu funksiyaları bir-biriləri ilə sıx əməkdaşlıq edən xüsusi nəzarət

orqanları icra edir, belə ki, pul-kredit siyasətinin və bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi funksiyaları yenidən qurulur.

Müxtəlif ölkələrdə istifadə olunan institusional yanaşmalardan asılı olaraq ölkənin maliyyə sektorunun fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi göstərilən funksiyaya əsasən və ya başqa şəkildə hökumət tərəfindən bu iş üzrə səlahiyyətləndirilən müxtəlif orqanlar arasında bölüşdürülür. Digər bəzi ölkələrdə koordinasiya problemləri idarələrarası işçi qruplarının, şuraların və digər konsultativ orqanların yaranması yolu ilə həll edilir ki, yaradılan bu qrupların, şuraların tərkibinə tənzimləyici (nizamlayıcı) və nəzarət orqanlarının nümayəndələri daxil edilir. Bir çox ölkələrdə maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzim olunması və ona nəzarət mərkəzi bankların, maliyyə nazirliklərinin, həmçinin, banklara, sığorta şirkətlərinə və qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarna nəzarət üzrə komissiyalar və s. bu kimi digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilirdi.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatlarına görə, ölkələrin 76 %-ində bank nəzarəti mərkəzi banklar, 4 %-ində maliyyə nazirliyi, 20 %-ində qarışıq tipli orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Sonuncu üsul məsələn, Fransada həyata keçirilir ki, burada nəzarət xüsusi olaraq yaradılan orqan-Bank Komissiyası tərəfindən Fransa'nın Milli Bankı ilə birgə icra edilir. Yalnız milli banklara təhkim edilən prudensial nəzarət fikrini Mərkəzi Avropa Bankı ısrarla dəstəkləyir¹.

Bir çox ölkələrdə fond bazarlarını nizamlayan orqanlar bankları nizamlayan orqanları ilə paralel olaraq işləyirlər. Buna misal olaraq Rusiyanı göstərmək olar ki, burada, nəzarət orqanları sistemindəki rəhbər bənd rolunu Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı və Maliyyə Bazarları üzrə Federal Xidməti bərabər hüquqlu şəkildə icra edir. Həmişinin Fransada da Bank Komissiyası, Birja Əməliyyatları üzrə Komissiya və Maliyyə Bazarları üzrə Şura ilə paralel olaraq işləyir. Yaponiyada fond bazarları, Financial Services Agency (FSA)–Maliyyə

¹ Захид Мамедов. Влияние кризиса на логику реформирования банковской системы.– СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2005. 127 с.

Xidmətləri Agentliyi tərəfindən müşahidə olunur, Yaponiyanın Mərkəzi Bankı isə bank sektorunu tənzimləyir.

Yalnız milli banklara təhkim edilən prudensial nəzarət fikrini Mərkəzi Avropa Bankı israrla dəstəkləyir. Bir çox ölkələrdə fond bazarlarını nizamlayan orqanlar bankları nizamlayan orqanları ilə paralel olaraq işləyirlər. Buna misal olaraq Rusiyanı göstərmək olar ki, burada, nəzarət orqanları sistemindəki rəhbər bənd rolunu Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı və maliyyə bazarları üzrə Federal Xidmət, bərabər hüquqlu şəkildə icra edir. Həmişinin Fransada da Bank komissiyası birja əməliyyatları üzrə Komissiya və maliyyə bazarları üzrə Şura ilə paralel olaraq işləyir. Yaponiyada fond bazarları, Financial Services Agency of Japan–Yaponiya, Maliyyə Xidmətləri Agentliyi tərəfindən kurasıya olunur, Yaponiya Bankı isə bank sektorunu tənzimləyir.

Avropa Birliyində bank nəzarəti orqanları Avropa Birliyi səviyyəsində necə olmalıdır, onun səlahiyyətlərinə nələr daxildir, bu orqan mərkəzi bank yanında fəaliyyət göstərməlidir ya tamamilə sərbəst, heç bir orqandan asılı olmayan bir orqan olmalıdır və s. bu kimi mövzularda geniş müzakirələr getməkdədir. 22 sentyabr 2010-cu il tarixində Avropa Parlamenti tərəfindən həmçinin Avropa Birliyinin (AB) maliyyə sistemində islahatların keçirilməsi ilə bağlı qərar da bəyənilmişdir ki, bu islahatlar çərçivəsində maliyyə bazarlarının tənzimi, risklərin milli səviyyədə fraqmentləşdirilmiş fərdi təhlil problemlərinin aradan qaldırılması, həmçinin sistem risklərin erkən aşkar edilməsi və qarşısının alınması sisteminin inkişaf etməsi arxitekturasının və institusional quruluşunun təkmilləşməsi hesabına onun davamlılığını və sabitliyini təmin etməyə yönəlik bir sıra qanunverici təşəbbüslər qəbul olunmuşdur. Verilmiş bu əlaqədə milli tənzim xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır, belə ki, müxtəlif ölkələrdə bank tənzimləyici funksiyalar ya ölkənin mərkəzi bankının üzərinə, ya da nazirliyin və ya xüsusi olaraq yaradılan komissiyanın digər orqanının üzərinə qoyulub. Bu orqanlar üzərilərinə qoyulan bu vəzifəni ya müstəqil surətdə icra edirlər, ya da mərkəzi bankın və ya maliyyə nazirliyinin iştirakı ilə icra edirlər.

Xüsusi ilə, bank sahəsinin tənzimlənməsi üzrə olan vəzifələri, Avstraliyada Maliyyə Nəzarəti üzrə Xidmət, Belçikada–Banklar, Maliyyə və Sığorta üzrə Komissiya, Böyük Britaniyada–Maliyyə Xidmətləri İdarəsi, Almaniyada–Maliyyə Nəzarəti üzrə Federal Xidmət, Kanadada–Maliyyə Nazirliyi, Lyuksemburqda–Büdcə və Xəzinə Nazirliyi, Fransada–Kredit Təşkilatları və İnvestisiya Fondları üzrə Komitə, İsveçrədə–Federal Bank Komissiyası, Yaponiyada–Maliyyə Xidməti və Yaponiya Bankı və s. icra edir.

Mərkəzi bank pul–kredit siyasətini formalaşdırmaq və həyata keçirtməklə yanaşı Bolqarıstanda, Yunanıstanda, İtaliyada, Litvada, Niderlandda, Yeni Zelandiyada, Portuqaliyada, Slovakiyada, MDB ölkələrində həmçinin bank idarələrini də tənzim edir.

Vahid maliyyə bazarında nəzarətin müxtəlif milli nəzarət orqanlar tərəfindən paralel şəkildə həyata keçirilməsi nəzarət orqanlarının banklar arasındakı rəqabətə göstərdikləri təsirə nisbətən onların bitərəflik tələblərinin mövcudluğuna təhlükə yaradır. Bizim fikrimizcə hazırkı problem xüsusi ilə Avropa üçün daha aktualdır, çünki, burada yalnız bank nəzarətinin beynəlmilləşdirilməsi prosesi inkişaf etmir, həm də vahid avropa supermilli bank nəzarəti orqanının yaradılması istiqamətinə yönələn hərəkət tendensiyası da müşahidə olunur.

Bizim fikrimizcə, cümlədən bank tənziminin harmonizasiyası hal-hazırda maliyyə integrasiyasının ən vacib şərti və elementi hesab edilir. Tənzimləyici (nizamlayıcı) orqanların harmonizasiyası prosesi dedikdə vahid normaların, lisenziyalasdırma üsullarının və maliyyə idarələri üzərindəki nəzarətin uyğunlaşdırılması prosesi başa düşülməlidir.

Çox tez-tez alimlər maliyyə tənzimi sistemlərinin dövlətlərarası konvergensiyasına zəruri şərt kimi baxırlar, amma digər başqa hallarda isə onu bazar integrasiyasının nəticəsi kimi də qiymətləndirirlər, lakin demək olar ki, alimlər həmişə maliyyə tənzimi sistemlərinin dövlətlərarası konvergensiyasını mütləq surətdə maliyyə integrasiyasının ən vacib elementi hesab ediblər.²

² Кали Джордан, Джованни Маджони Глобализация и национальные финансовые системы.- Весь мир, Москва.- 2005, с. 281.

AB-dəki maliyyə integrasiyası təcrübəsi üzərində tərəfimizdən aparılan tədqiqatların göstərdiyi kimi dövlətlərarası konvergensiya prosesi maliyyə integrasiyasının zəruri şərti hesab edilir və o olmadan praktiki olaraq integrallaşdırılmış maliyyə bazarını yaratmaq mümkün deyil.

Maliyyə bazarının fəaliyyətinə yeni nəzarət modeli – Meqarequlyator

Dünya Bankının verilmiş tədqiqatlarına görə qismən və ya tam şəkildə integrallaşmış maliyyə nəzarəti orqanları (bank sahəsi, sığorta xidmətləri sahəsi və meqa-tənzimləyici adını almış qiymətli kağızlar bazarı da daxil olmaqla maliyyə bazarının əsas seqmentləri üzərində nəzarəti həyata keçirir) bu beynəlxalq maliyyə təşkilatının üzvləri hesab edilən 30 % ölkələrdə fəaliyyət göstərmişdirlər. Maliyyə bazarının bütün sahələri üzərində nəzarət və tənzimin birləşdirilməsi nadir hadisə deyil. Maliyyə Tənzimi və Nəzarəti üzrə Britaniya İdarəsi, Böyük Britaniyanın maliyyə xidmətləri bazarına nəzarət edən mərkəzi orqandır. FSA-Böyük Britaniya ərazisində fəaliyyət göstərən bütün investisiya, maliyyə və bank şirkətlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarətinə görə məsuliyyət daşıyan sərbəst qeyri-hökumət orqanıdır. 2010-cu ilin iyun ayında Krallıq hökuməti, maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi sisteminin yeni arxitektura keçməsi üzrə qurulan planlar haqqında məlumatlar bəyan etmişdir. Yeni arxitektura mövcud sistemin transformasiyasının Maliyyə Hərəkətləri Agentliyinə (Financial Conduct Authority - FCA) Maliyyə Xidmətləri üzrə İdarə qismində yaranmasına, həmçinin 2012-ci ilin sonunda üçtərəfli tənzim sisteminin–FSA, İngiltərə Bankının və Krallıq Xəzinəsinin–Maliyyə Siyasəti üzrə Komitə (Financial Policy Committee – FPC), Prudensial Tənzim İdarəsi (Prudential Regulation Authority- PRA) və İngiltərə Bankının törəmə şirkətinə malik İstehlakçıların və Bazarın Hüquqlarının Müdafiəsi İdarəsindən (Consumer Protection and Markets Authority–CPMA) ibarət olan yeni quruluşa əvəz olunmasına səbəb olacaq.

Yenidən yaradılan orqanların öhdəlikləri çox geniş olacaq. Belə ki, planlaşdırılır ki, FCA-nın mövqeli məqsədləri ilə Böyük Britaniyanın maliyyə sisteminin müdafiəsi olacaq və ona qarşı etibarın artması müşahidə ediləcək. Daha

üç operativ məqsədlər bunlardır: istehlakçıların müdafiəsinin lazımı dərəcədə təmin edilməsi, maliyyə xidmətləri bazarının effektivliyinin artması, həmçinin, milli maliyyə sisteminin bütövlüyünün qorunub saxlanılması.

Almaniyanın Federal Maliyyə Nəzarəti İdarəsi (BaFin)–Almaniyanın maliyyə xidmətləri üzrə mərkəzi nəzarət orqanı hesab edilir. BaFin AFR-nın Federal Hökumətinin bir hissəsi sayılır. BaFin–nin hüquqi statusu və funksiyaları “Maliyyə Nəzarətinin Federal İdarəsi haqqındakı Qanunda”, “AFR–nın bank Fəaliyyəti haqqındakı Qanununda” və digər xüsusi qanunlarda öz əksini tapmışdır. Banklara və investisiya şirkətlərinə nəzarət sahəsindəki öhdəliklərin yerinə yetirilməsində BaFin Alman Federal Bankı ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Beynəlxalq valyuta fondunun dəstəyi və bilavasitə iştirakı ilə Türkiyədə yeni bank nəzarəti orqanı–Banking Regulatory and Supervisory Agency of Turkey (BDDK) yaradılması böhrandan sonra Türkiyədə ən əhəmiyyətli hadisələrdən olmuşdur. Bu, tamamilə sərbəst olan və maliyyə bazarının bütün iştirakçıları tərəfindən yüksək etibarlılıqla istifadə edilən bir quruluşdur. Böhrana qədər BDDK ölkənin xəzinə quruluşunun daxilində idi. Hal-hazırda BDDK müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərir və qanunla ona növbəti səlahiyyətlər verilmişdir: bankların fəaliyyətlərinə nəzarət etmək; kredit təşkilatlarının işlərini nizama salmaq; qanuni əsaslara görə bankların fəaliyyətlərinin (banklar bağlananadək) müxtəlif aspektləri üzrə qərarlar qəbul etmək və əmanətçilərin hüquqlarının qorunması; maliyyə sisteminin effektiv işləməsi üçün şəraitin yaradılması və depozitlərin sığortasının Türkiyə Fondu tərəfindən (TMSF) idarə olunması³.

BDDK özünün idarə funksiyalarını bütün bank idarələri üzərində, o cümlədən islam bankları üzrərində cəmləmişdir. Bununla belə, “Banklar üzrə Nəzarət və Tənzimləmə Şurasının” sədrinə həmçinin bankların maliyyə fəaliyyətlərinin təsdiq olunması və onların ləğv edilməsi sxemlərinin seçilməsi məsələlərində də istisna səlahiyyətlər verilmişdir.

³ Мамедов З.Ф. Структурная перестройка банковской системы Турции после кризиса //«Вестник Финансовой Академии» - 2010. № 1.

Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, heç də bütün inkişaf etmiş ölkələrin hamısı özlərinin maliyyə bazarlarının meqa–nizamlayıcılarını yaratmaq yoluna baş vurmədilər. Tam şəkildə integrallaşdırılmış nəzarət orqanlarının yaradılmasına yönəlik tendensiyaların mövcud olmasına baxmayaraq bir çox ölkələrdə maliyyə nəzarətinin ənənəvi funksional quruluşu qorunub saxlanılmaqdadır ki, həmin ənənəvi funksional quruluş ayrı–ayrı sahələrə aid edilən nəzarət orqanlarının mövcudluğunu tələb edir.

2007–2008–ci illərdə ABŞ–da yaranan maliyyə böhranı sistem riskin və maliyyə idarələrinin tənzimində mövcud olan çatışmamazlıqların üstünü bir daha açdı ki, bu da öz növbəsində maliyyə tənzimi və nəzarəti üzrə olan idarə quruluşlarında yenidən islahatların keçirilməsinin vacibliyini vurğuladı.

Sistem risklərin aradan qaldırılması və monitorinqi üzrə səlahiyyətlərin icra edilməsi üçün yeni Maliyyə Sabitliyi Üzərində Nəzarət Şurası (The Financial Stability Oversight Council–FSOC) yaradıldı, həmçinin Federal Ehtiyat Sisteminin səlahiyyətləri dəyişdirildi. FSOC–un əsas funksiyaları: tənzimlənmədə sistem cəhətdən önəmli olan idarələrin və boşluqların təyin olunması; məlumatların toplanması və potensial riskləri üzə çıxartmaq məqsədi ilə maliyyə xidməti bazarının monitorinqi; sistem əmələ gətirən bank və qeyri–bank maliyyə idarələrinin və maddi vəsaiti 50 milyarddan çox olan holdinqlərin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin daha sərt standartlarını işləyib hazırlamaq; özündə bütün maliyyə sistemi üçün təhlükəli olan yüksək riskləri daşıyan təşkilatların ləğv edilməsi və onların yenidən qurulması.

MDB və Azərbaycanda banklara nəzarət sistemi

Rusiyada makroprudensial tənzimləmə sisteminin qurulması üzrə təşəbbüslərin həyata keçirilməsi yalnız 2011–ci ildə Rusiya Bankında maliyyə sabitliyi Departamentinin yenidən qurulması ilə başlamışdır. Bundan başqa, qiymətli kağızlar bazarında, o cümlədən sığorta sahəsində də tənzimlənmə funksiyalarının qanunvericilik cəhətdən parçalanması baş verdi: tənzimlənmə funksiyaları Maliyyə Nazirliyinə, nəzarət və idarə vəzifələri isə Maliyyə Bazarları

üzrə Federal Xidmətə (ФСФР – Федеральная служба по финансовым рынкам) təhkim edildi. 2012-ci ildən Maliyyə Bazarları üzrə Federal Xidmətə bəzi önəmli qanun yaradıcı funksiyalar geri verildi. 2012–ci ilin yanvar ayında bank sahəsində nəzarət metodologiyasını təcrübi nəzarətdən (konkret bankların və nəzarət reaksiyalarının maliyyə vəziyyətlərinin qiymətləri) ayırmaq məqsədi ilə Rusiya Bankının Bank Tənzimi və Nəzarəti Departamentinin iki müstəqil departamentdə yenidən qurulması fikri təsdiq edildi. Bu, tənzimləyici və nəzarət funksiyalarının birləşdirilməsi zamanı meydana çıxaraq maraq mübahisələrinə səbəb olan bütün əsasları şərtsiz olaraq ləğv edirdi.

Belarus Respublikasının Milli Bankı ölkənin maliyyə bazarı üzərindəki nəzarəti, tənzimi və maliyyə bazarının inkişafı üzrə olan funksiyalarını genişləndirməyi planlaşdırır. Bununla əlaqədar olaraq irəli sürülür ki, hal–hazırda Belarus Respublikasında qüvvədə olan modelə əsasən ölkənin maliyyə bazarlarının fəaliyyətinə nəzarət və onların tənzimlənməsi Belarus Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin tərkibinə daxil olan üç orqan–Belarus Respublikasının Milli Bankının Bank Nəzarəti üzrə Baş İdarəsi, Qiymətli Kağızlar üzrə Departament və Sığorta Nəzarəti üzrə Baş İdarə tərəfindən həyata keçirilir. Belarus Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qiymətli kağızlar bazarının inkişafına, sığorta bazarına, lombardların fəaliyyətinə nəzarət edir. Lizinq fəaliyyətinin və investisiya fondlarının inkişafına isə Belarus Respublikasının İqtisad Nazirliyi cavabdehdir. Eyni zamanda Belarus maliyyə bazarının bəzi iştirakçıları heç bir dövlət orqanının nəzarəti altına düşmür.

Azərbaycanın indiki nəzarət sistemi maliyyə bazarlarındakı nəzarətin, idarənin və tənzimin vahidlik prinsipini təmin etmir. Fond bazarının peşəkar iştirakçılarına Azərbaycanın Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, sığorta şirkətlərinə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti, pensiya yığımlarına qoyulan kapitala Dövlət Sosial Fondu, banklara isə, Azərbaycanın Mərkəzi Bankı nəzarət edir. Hesab edirik ki, bütün riskləri ümumi nəzarət çərçivəsində tənzimləmək daha məqsədə müvafiqdir.

Hesab edirik ki, 2013- cü ildə bank sisteminin tənzim edilməsinin ən son beynəlxalq standartlar və təcrübəyə əsaslanaraq müasirləşdirilməsi Azərbaycanın maliyyə sistemində ən böyük yenilik olacaqdır. Perspektiv olaraq zənn etdiyimiz kimi vahid maliyyə nəzarəti sistemi maliyyə təşkilatlarının öz risklərini idarə etmək keyfiyyətinin artırılmasına, həmin təşkilatların riskləri vaxtında aşkar etmək və onları aradan qaldırmaq qabiliyyətlərinin qiymətləndirilməsinə yönəlməlidir.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, son bir–neçə ildə Azərbaycanın Mərkəzi Bankı beynəlxalq bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsinin tələblərini və beynəlxalq standartları nəzərə almaqla prudensial tənzim metodlarının və yanaşmalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində müəyyən uğurlara nail olmuşdur. Mərkəzi Bankın əsas nailiyyəti kimi distant nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı ancaq rəsmi meyarlardan istifadə etməkdən imtina üzrə məzənnəni göstərmək olar. Bank nəzarəti təcrübəsinə tədricən “iş etibarı”, “stress–testi sistemi”, “davranış modeli”, “risk dərəcəsi və maddi vəsaitlərin–aktivlərin keyfiyyəti haqqında əsaslandırılmış mülahizələr”, “fərdi kuratorluq idarəsi–institutu” kimi yeni səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olan meyarlar daxil edilməkdədir.

Hal–hazırda Azərbaycanda müxtəlif səviyyələrdə maliyyə bazarının müxtəlif seqmentlərinin tənzimlənməsi üzrə baş idarə və ya “meqa–tənzimləyici” kimi adlanan və səlahiyyətlərinə maliyyə bazarı üzərindəki nəzarət və tənzimin bütün aspektləri daxil edilən vahid dövlət orqanının yaradılması haqqında məsələlər fəal şəkildə müzakirə edilir.

Azərbaycanda Bank nəzarəti sistemi

2007-ci ildən etibarən Mərkəzi Bank tərəfindən banklara tövsiyə olunan təmkinli biznes strategiyası global böhran dövrünün “yumşaq” keçməsində və böhran sonrası nəticələrin minimallaşdırılmasında böyük rol oynamışdır. Post-böhran dövründə də bank sektoru təmkinli biznes strategiyasını davam etdirmişdir.

Ötən illərdə olduğu kimi, 2010-cu ildə də Mərkəzi Bank banklarla birgə “maliyyə immunizasiyası” tədbirlərini davam etdirmiş, o cümlədən maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin gücləndirilməsinə dəstək vermişdir. Ötən dövrlərdə toplanmış kredit riskləri ehtiyatlanma və kapitalizasiya səviyyəsinin artırılması ilə neytrallaşdırılmışdır.

Bank nəzarəti çərçivəsində tənzimləmə və nəzarət tədbirləri artım və dayanıqlıq arasında optimal nisbətin təminatına yönəldilmiş, sistem risklərin minimallaşdırılması, sektorun sabit fəaliyyətinin təmin edilməsi, əhəlinin və investorların etimadının qorunmasını hədəfləmişdir.

Banklar üzərində intensiv nəzarət rejimi optimallaşdırılmışdır ki, bunun da əsas məqsədi risklərin adekvat qiymətləndirilməsi və bu əsasda maliyyə dayanıqlığının, o cümlədən kapital

adekvatlığının düzgün diaqnostikası olmuşdur. Diaqnostika işləri arasında müntəzəm stress-testlər xüsusi rol oynamışdır.

İlk dəfə banklara nəzarət risk profillərinə uyğun olaraq “matrisa modeli” əsasında həyata keçirilmişdir. Hər bir bank üzrə fərdi fəaliyyət proqramı və nəzarət rejimi müəyyən olunmuşdur. Zəif və həyat qabiliyyəti olmayan 2 bankın lisenziyası ləğv edilmişdir. Bu bankların aktivləri və depozit bazası kiçik olduğu üçün onların ləğvi bank sistemində təsirsiz olmuşdur.

Bank nəzarəti çərçivəsinin qlobal çağırışlara adaptasiyası davam etdirilmiş, requlyativ çərçivə kontrstiklik tənzimləmə prinsipləri əsasında yenilənmiş və erkən xəbərdarlıq potensialı gücləndirilmişdir. Kapital, likvidlik və makroprudensial nəzarət alətləri üzrə “Bazel-III” konsepsiyasına əsaslanan yeni dayanıqlıq normativləri araşdırılmışdır. Nəticədə, bank kapitalının keyfiyyətinin artırılması, bank aktivlərinin artımının dayanıqlılığının təmin edilməsi məqsədilə kapital yetərliliyinin yeni əmsalı – leverec əmsalının tətbiqinə başlanılmışdır.

Eyni zamanda bank sisteminin sabit və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin olunmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən likvidlik riskinin idarə olunması ilə bağlı bankların daxili siyasət, qayda və prosedurlarına dair yeni tələblər müəyyən edilmişdir. Təsdiq edilmiş əlavələr bank sisteminin dayanıqlılığını artırmaqla yanaşı, bank sistemində qarşı olan etimadın yüksəldilməsini təmin etmişdir. Banklarda risk menecment potensialı gücləndirilmişdir.

Mərkəzi Bank tərəfindən banklarda risklərin idarə edilməsi sisteminin səviyyəsi, işləkliyi və adekvatlığının yeni qiymətləndirmə sistemi müəyyən edilmiş və onun ilkin olaraq sistem əsaslı banklarda tətbiqinə başlanılmışdır.

Banklarda stress-testlərin keçirilməsi üzrə yeni qaydalar hazırlanmışdır. Stress-testlərin aparılması haqqında qaydaları layihəsində stress-test üzrə bankdaxili siyasət, qayda və prosedur, hesabatlıq sistemləri,

habelə stress-test işinin təşkilinə dair minimum tələblər müəyyən edilmişdir. Risk menecerlərinin beynəlxalq səviyyəli sertifikatı daha qabaqcıl səviyyədə davam etdirilmişdir.

İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi və bank xidmətləri haqqında maarifləndirilməsi cəmiyyətin banklara etimadının artırılmasında mühüm rol oynayır. İl ərzində Mərkəzi Banka daxil olmuş müraciətlərin əksəriyyəti kreditlərin verilməsi, kredit müqavilələlərindən irəli gələn öhdəliklərin icrası ilə bağlı yaranmış mübahisələr, plastik kartlarla və bankomatların işi ilə bağlı yaranmış problemlərlə əlaqədar olmuşdur. Müraciətlər mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq müvafiq qaydada baxılmış, cavablandırılmış və qaldırılmış problemlərin həlli istiqamətində lazımi tədbirlər həyata keçirilmişdir.

2.7. BANK SİSTEMİNDƏ ƏMANƏTLƏRİN SİĞORTALANMASI

Bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar hazırlanır. Məhz, bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar kontekstində Əmanət sığorta sistemi (ƏSC) fəaliyyət göstərir.

1930-cu illərdə ABŞ-da banklardan əmanətin çəkilməsini önləmək üçün mükəmməl bir dərman olaraq ortaya çıxmış və illərdən bəri özəl sektoru əmanət riskindən qorumaqdadır. Bankın əmanət sahibləri, bank seçimində öz təhlillərindən çox hökumətin sığorta sahəsində təcrübəsinə əsaslanaraq güvən alır.

Əmanət sığorta sisteminin tətbiqatı 1930-cı illərdə ABŞ-da bank iflaslarına cavab olaraq qanuni çərçivəyə minmişdir. Əmanət sığorta sisteminin təməlləri 1933-cü ildə FDİC (Federal Deposit Insurance Commite) qurulması ilə başlanmışdır. ABŞ-da bank əmanətlərinə təminatı Federal Deposit Insurance Corporatin (FDİC) adlı qurum həyata keçirir.

Avropa birliyinə üzv olan ölkələrdə “əmanət – sistemlərinə aid təlimatlar 30 may 1994- cü il 94/19 EC sayılı Avropa parlamentində qəbul edilmişdir. Təlimata görə birliyə daxil olan dövlətlərdə fəaliyyət izni olan bütün bankların cəlb etdikləri əmanətlər qarşılığında əmanət sığorta sisteminə iştirakına məcburiyyət gətirmişdir. Təlimatın 3-cü maddəsinin 1 bəndinə görə kredit qurumları əmanət sığorta sisteminə qatılmadıqca, banklara əmanət toplamaq lisenziyası verilmir. Təlimatın 7-

ci maddəsinə görə birliyə üzv olan dövlətlərin əmanətçilərə 20.000 Avroya qədər olan bölümünü ödəməklə məsuldur.

2008 –ci ilin global maliyyə böhranı Avropa Birliyi ölkələri arasında əmanət sığorta sistemi haqqında qəbul etdikləri qərarların deklarativ olduğunu ortaya qoydu. Məsələn, İrlandiya və Yunanıstan hökumətləri tək tərəfli olaraq bank əmanətlərinə (həcmindən asılı olmayaraq) 100 % zəmanət verdi. Böyük Britaniya hökuməti İrlandiya hökumətinin bu qərarına təpki olaraq əmanətlərin tam kompensasiya olunan həcmi 35 min funt sterlinqdən 50 min funt sterlinqədək artırdı. Bütün bu kimi addımlar AB üzv ölkələrində “iqtisadi millətçilik” siyasətinin bank sektorunda “moral hazard” təhlükəsinə yol verəcəyini ortaya qoydu.

2008-ci ilin sentyabrında Rusiya əmanətlərin tam kompensasiya olunan həcmi 100 min rubldan 200 min rubla, ödənişlərin maksimal məbləğini isə 400 min rubldan 700 min rubla qaldırmaqla əmanətlərə tətbiq olunan dövlət təminatının artırılmasını elan etdi. Lakin bu tədbir hələ ki, əhəmiyyətli kapital axınına səbəb olmadı.

Azərbaycanda «Əmanətlərin Sığortalanması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 11 fevral 2007-ci ildə dərc edilməklə qüvvəyə minmişdir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə kompensasiya ödənilməsi qaydalarını müəyyən edir. Fond tərəfindən sığortalanan əmanətlər üzrə kompensasiya məbləği 4000 manatdan 6000 manata qaldırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 08 may 2009-cu il tarixdə “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul etmişdir.

Qanuna edilmiş dəyişikliklə qorunan əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddinin müəyyən edilməsinin Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının uçot faiz dərəcəsiindən asılılığı aradan qaldırıldı. Qəbul olunmuş Qanuna əsasən illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası müəyyən edir. 10 iyun 2009-cu il tarixdə keçirilmiş növbədənəkar iclasda Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası qorunan əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla 15 faiz müəyyən etdi.

Qeyd edək ki, 2009-cu il 01 yanvar tarixindən etibarən Fonda üzv olan banklarda 15 faiz dərəcəsi ilə və bu faiz dərəcəsi həddində əmanətlər yerləşdirmiş əmanətçilərin əmanətləri qorunan əmanətlər hesab olunur və Fond tərəfindən sığortalınır.

Xatırladaq ki, Qanuna edilmiş dəyişikliyə əsasən kompensasiya məbləğinin maksimum həddi 30 min manatdır. Əmanətçilər əmanətlərin sığortalanması üçün heç bir ödəniş etmirlər. Sığorta haqları yalnız banklar tərəfindən ödənilir. Bundan başqa Qanuna dəyişikliyə uyğun olaraq hər hansı iştirakçı bankda sığorta hadisəsi baş verərsə, əmanətçilər sığortalanmış əmanətlər üzrə əmanətin 100 % həcmində və maksimum 30 000 min manat məbləğində kompensasiya ala biləcəklər. Qeyd etmək lazımdır ki, kompensasiya məbləğinin 30 min manata çatdırılması MDB məkanında ən yüksək kompensasiya məbləğidir. Müqayisə üçün Qazaxıstanda kompensasiya məbləği 33 min, Rusiyada isə 25 min ABŞ dolları təşkil edir.

Əmanətlərin sığortalanması sisteminin yaradılmasının məqsədi banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə, fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə kompensasiya ödənilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Fondun əsas məqsədi mənfəət götürmək deyil və onun fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi bütün mənfəət sığorta ehtiyatlarının artırılmasına yönəldilir.

Dövlət və Mərkəzi Bank Fondun öhdəlikləri üzrə, Fond isə dövlətin və Mərkəzi Bankın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşıyır.

Fiziki şəxslərin əmanətlərinin cəlb edilməsi üçün bank lisenziyasına malik olan bütün banklar və xarici bankların yerli filialları Fondun məcburi iştirakçılarıdır. İştirakçı bankların Azərbaycan

Respublikası ərazisindən kənarda yerləşən filiallarındakı əmanətlər Fond tərəfindən sığorta olunmur və onlar üzrə kompensasiya ödənilmir.

Xarici bankın öz ölkəsindəki əmanətlərin (depozitlərin) sığorta sistemi onun Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən filialını (filiallarını) əhatə etdikdə, xarici bankın yerli filialındakı əmanətlər Fond tərəfindən sığorta olunmur, bu şərtlə ki, həmin ölkədə əmanətlərin sığortalanması sisteminin qaydaları bu qanunla müəyyən olunmuş şərtlərdən az əlverişli olmasın. Əks təqdirdə xarici bankın yerli filialındakı əmanətlər bu qanunla müəyyən edilmiş qaydada əlavə sığortalanmalıdır.

Fond öz gəlirləri, iştirakçı banklar isə Fonda ödədikləri sığorta haqları üzrə Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş güzəştlərdən istifadə edir.

Fondun funksiyaları

Fond aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

1. iştirakçı bankların reyestrini tərtib edir və onlara şəhadətnamələr verir;
2. sığorta haqlarını yığır və onların uçotunu aparır;
3. öz əmlakını idarə edir və ona dair sərəncam verir;
4. sığorta hadisəsi baş verdikdə, əmanətçilərin tələblərinin uçotunu aparır və kompensasiya ödəyir;
5. Fondun funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün iştirakçı banklardan bu qanunla müəyyən edilmiş lazımi məlumatı (o cümlədən, əmanət siyasəti haqqında) və hesabatları alır;
6. bu qanuna müvafiq olaraq Fondun qaydalarını qəbul edir;
7. öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün vəsaiti çatışmadıqda, maliyyə bazarlarından, Mərkəzi Bankdan və ya Azərbaycan hökumətindən borc vəsaitləri cəlb edir;
8. öhdəlikləri üzrə kompensasiya ödədikdə, həmin məbləği reqress qaydasında iştirakçı bankdan tələb edir;
9. iştirakçı banklardan sığorta haqları üzrə borcun və hesablanmış dəbbə pulunun ödənilməsinə tələb edir və bu barədə Mərkəzi Banka məlumat verir;
10. əmanətlərin sığortalanması sisteminin fəaliyyətini təmin edən digər funksiyaları həyata keçirir.

Fondun sığorta ehtiyatları

Fondun sığorta ehtiyatları aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

1. iştirakçı bankların üzvlük haqları;
 2. iştirakçı bankların təqvim haqları;
 3. iştirakçı bankların əlavə haqları;
- Fondun buraxdığı uzunmüddətli borc öhdəlikləri hesabına cəlb olunan vəsait;
5. iştirakçı banklar tərəfindən ödənilən dəbbə pulları;
 6. cari xərclər çıxılmaqla, Fondun vəsaitinin idarə olunması nəticəsində əldə edilmiş gəlir; 7. qrant, ianələr və ya qanunvericilikdə qadağan edilməmiş digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər;
 8. kompensasiyaların ödənilməsi üçün çatışmayan məbləğdə alınmış borc vəsaitləri;
 9. reqress qaydasında tələb hüququ ilə bankdan və ya xarici bankın yerli filialından alınan vəsaitlər. İştirakçı banklar Fondun reyestrinə daxil olduqdan sonra 10 təqvim günü müddətində Fondun Mərkəzi Bankda olan hesabına 10 (on) min manat məbləğində birdəfəlik üzvlük haqqı ödəyirlər. üzvlük haqqını ödəmiş iştirakçı banklar birləşmə və ya qoşulma şəklində yenidən təşkil olunduqda, yaxud fiziki şəxslərdən əmanətlərin cəlb edilməsi hüququ Mərkəzi Bank tərəfindən bərpa edildikdə, üzvlük haqqı ödəmədən iştirakçı bankların bu qanunla müəyyən olunmuş hüquq və vəzifələrini əldə edir.

Fondun sığorta ehtiyatları aşağıdakı məqsədlərə istifadə edilə bilər: kompensasiyaların ödənilməsinə; illik büdcə çərçivəsində Fondun idarə edilməsinə və əmlakının alınmasına; borc öhdəliklərinin ödənilməsinə.

Fond risklərin bölüşdürülməsi (diversifikasiyası) məqsədi ilə, habelə aktivlərin təhlükəsizliyini, yetərli likvidliyini və əqləbatan gəlirliyini təmin etmək üçün sərbəst pul vəsaitlərini yalnız aşağıdakı maliyyə alətlərində yerləşdirir: dövlət qiymətli kağızlarında; mərkəzi bankların qiymətli kağızlarında; mərkəzi banklarda və yüksək reytingli digər banklarda depozitlərdə, habelə yüksək reytingli başqa maliyyə alətlərində.

Fond tərəfindən hər bir iştirakçı bankda sığortalanmış əmanət üzrə əmanətin 100 faizi həcmində, lakin 30 (otuz) min manatdan çox olmamaq şərtlə kompensasiya ödənilir. Mərkəzi

valyutada olan əmanətlər üzrə kompensasiya manatla, xarici valyutada olan əmanətlər üzrə isə əmanətlərin valyutasında ödənilir. Əmanətlər ABŞ dolları və ya Avroda olmadıqda, kompensasiya bu valyutaların biri ilə sığorta hadisəsinin baş verdiyi günə Mərkəzi Bankın müvafiq valyutalar üzrə müəyyən etdiyi rəsmi məzənnələr əsasında hesablanmış çarpaz məzənnə üzrə hesablanır və ödənilir. Bir əmanətçinin bir bankda, o cümlədən bankın yerli filiallarında və şöbələrində bir neçə əmanəti olduqda, yaxud həm Mərkəzi, həm də xarici valyutada əmanətləri olduqda, onlar toplanır və bir əmanət kimi manatla kompensasiya olunur. Sığorta hadisəsi əmanətçinin əmanəti olan bir neçə iştirakçı bankda baş verdikdə, kompensasiya hər bir bankda olan əmanət üzrə ayrı-ayrılıqda ödənilir. Birgə əmanət hesabı olan əmanətçinin həmin bankda digər əmanəti olduqda, birgə əmanət üzrə ona məxsus olan hissə və digər əmanəti toplanır və bir əmanət kimi kompensasiya ödənilir. 18 yaşı tamam olmamış övladının adına əmanət hesabı üzərində sərəncam vermək hüququ qanunvericiliyə uyğun olaraq valideynə və ya övladlığa götürənə məxsus olduqda, kompensasiya onlara ödənilir. Bu zaman valideynin və ya övladlığa götürənin həmin bankda əmanəti olduqda, bu əmanət üzrə ayrıca kompensasiya ödənilir. Əmanət üzrə sərəncam vermək hüququ qanunvericiliyə uyğun olaraq qəyyuma və ya himayəçiyə, yaxud müqaviləyə və ya etibarnaməyə müvafiq olaraq üçüncü şəxsə məxsus olduqda, kompensasiya həmin şəxsə ödənilir. Bu zaman qəyyumun və ya himayəçinin həmin bankda əmanəti olduqda, bu əmanət üzrə ayrıca kompensasiya ödənilir. İştirakçı banklar birləşmə və ya qoşulma şəklində yenidən təşkil olunduqda əmanətçinin varis banka keçmiş hər bir əmanətinə müqavilə müddəti qurtaranadək ayrıca əmanət kimi baxılır və ayrı-ayrılıqda kompensasiya ödənilir.

Beləliklə, əmanət sığorta sisteminin məqsədi – makro baxımdan əmanət sahiblərinin bank sistemlərinə olan güvəni gücləndirir və əmanətlərin bankcılıq sistemi kənarında qalmasını və ya sistem kənarına çıxarılmasının qarşısını almaq üçün fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, ƏSS yığım sahiblərinin əmanətlərini topla və ani olaraq banklardan çəkmələri durumunda bu sektorda yaşana-biləcək böhranların da qarşısını alır və ya ola biləcək mənfi təsirləri minimuma endirilməsində böyük xidməti vardır.

2.4. BANK SİSTEMİNDƏ BÖHRAN

Müasir rus və xarici ədəbiyyatlarda maliyyə böhranı definisiyasının bir mənalı izahı yoxdur. Maliyyə böhranı sadəcə olaraq geniş spektrə malik böhranın bir parçasıdır hansı ki, iqtisadiyyatın ümumi böhranı zamanı yaranır. “Maliyyə böhranı” termininin son vaxtlar istifadəsi genişləni. Adətən əvvəllər “pul böhranı” termini istifadə olunurdu.

Finans böhranlarının səbəbləri müxtəlifdir. İlk növbədə, bunun səbəbləri əsassız (tutarsız) makroiqtisadi siyasət, dövlət borc münasibətləri sisteminin kökündən pozulması, inflyasiyanın güclənməsi, bank sektorundakı çaxnaşma, zəif və ya axsaq milli finans sistemi, əlverişsiz xarici şərtlər (məsələn, əsas milli ixrac mallarının qiymətinin düşməsi, və ya əsas idxal mallarının qiymətinin qalxması), düzgün olmayan mübadilə kursu (adətən, yüksək), siyasi qeyri-sabitlikdir.

F.Mişkin hesab edir ki, “maliyyə böhranı fenomeni” – maliyyə aktivlərinin qiymətlərinin kəskin enməsi və bir çox maliyyə şirkətlərinin müflisləşməsi ilə xarakterizə olunur. F. Mişkin maliyyə böhranının aşağıdakı səbəblərini qeyd etmişdir:

1. faiz dərəcələrinin artımı;
2. fond bazarlarında qiymətlərin enməsi;
3. qiymətlərin ümumi səviyyəsinin gözlənilmədən enməsi;
4. qeyri-müəyyənliyin artması;
5. bank panikası.

“Beynəlxalq iqtisadiyyat” adlı ədəbiyyatın məşhur amerikan müəllifləri Tomas Puqel və Piter X. Lindert maliyyə böhranının yaranma səbəbinin beş amilini müəyyən etmişlər: həddindən artıq kredit və borc, xarici beynəlxalq şoklar, valyuta riski, daimi olmayan beynəlxalq qısamüddətli kreditlər, qlobal infeksiya. Bu amillər əsasən Türkiyə, Cənub-Şərqi Asiya Ölkələrində, Rusiyada (1998), Latın Amerikasının ölkələrində müşahidə olunurdu.

Beləliklə maliyyə böhranının tərkib hissəsi kimi aşağıdakı elementləri müəyyən edə bilərik:

1. valyuta böhranı – milli valyutanın devalvasiyasına gətirib çıxardır.
2. bank böhranı – dövlətdən iri həcmdə maliyyə dəstəyi tələb edir.
3. borc böhranı – xarici və daxili borcda problemlərin kəskinləşməsi ilə bağlıdır.

4. birja – qiymətli kağızların kursunun kifayət qədər enməsi prosesi.

Valyuta böhranları- bu valyuta sferasında stabilliyin kəskin ziddiyyətləridir. Bu əsasən özünü valyuta kurslarının kəskin oynamasında, kapitalın “qaçışında”, devalvasiya və revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin pisləşməsində, valyuta kredit və maliyyə münasibətlərində ziddiyyətlərin kəskinləşməsində özünü biruzə verir.

BVF-nun müəyyənləşməsinə görə valyuta böhranı dəyişim kursuna spekulativ hücumlar zamanı devalvasiyaya yol açan və ya hökumətin valyutanı müdafiə məqsədi ilə kifayət qədər xarici ehtiyatlar istifadəsi zamanı baş verir.

Valyuta böhranlarının aşağıdakı klassifikasiyası mövcuddur:

- Birinci tip – hər hansı ölkədə kursun sabitləşdirilməsi şəraitində pul kütləsinin artımı ilə bağlıdır, hansı ki, daxili qiymətləri dünya qiymətlərinə nisbətdə artırır bu isə ticarət balansını pozur və nəticədə sabit valyuta kursundan imtina olunur.

- İkinci tip - həddən artıq dövlət borcunun yığılması ilə əlaqədardır. Bu müəyyən müddətdə investorların itməsinə yol açır, kapitalın “qaçışı” baş verir və kurs kəskin enir.

- Üçüncü tip – özəl sektorun borcları ilə bağlıdır.

- Dördüncü tip- dövlət borcunun həddən artıq yığılması və bu borcun büdcənin ödəmə qabiliyyətində olmaması bu isə sonda inflyasiya və devalvasiyaya yol açır.

Borc böhranı – elmi ədəbiyyatda borc böhranının birmənalı traktovkası yoxdur. Bu ele bir vəziyyətdir ki, bu zaman borclu tərəf kredit qrafikinə uyğun öz xarici borcunu ödəmək qabiliyyətində olmur. Bir çox ölkələr daxili investisiyalasdırma zamanı daxili resursların çatışmadığına görə xarici borclanmaya müraciət edir. Bu əsasən dövlət büdcəsinin maliyyələşməsi, sosial-iqtisadi islahatlar, artıq mövcud borc öhdəlikləri zamanı meydana gələn problemdir.

R.İ.Xasbulatov hesab edir ki, borc böhranının kəskinləşməsinin səbəblərinə aşağıdakı amilləri aid etmək mümkündür:

1. Borclu ölkənin xarici borclanma sferasında düzgün seçilməmiş siyasəti

2. Xarici konyukturanın kifayət qədər oynaması və ən əsas beynəlxalq bazarlarda faiz dərəcələrinin kəskin artması.

3. Bazar risklərinin dəyərləndirilməsində buraxılan səhvlər və s.

Fond böhranı – fond bazarında böhranı qiymətli kağızların kursunun kəskin enməsi ilə müəyyən etmək mümkündür. Ən məşhur fond böhranı 1929-1933-cü illərdə baş vermişdir.

Maliyyə liberallaşması ilə bank böhranları arasında sıx əlaqə mövcuddur. Liberallaşma olan ölkələrdə bir çox kanallar mövcuddur ki, bunun nəticəsində banklara neqativ təsirlər yarana bilər. Maliyyə liberallaşması imkan verir ki, maliyyə institutlarına onlar özləri kredit şərtlərini, kreditlərin faiz dərəcələrini və s. müəyyən etsinlər.

Elmi ədəbiyyatda valyuta, böhranının birmənalı şərhı mövcud deyil. Valyuta böhranı maliyyə böhranı ilə əlaqələndirilir və qarşılıqlı əvəz oluna bilən anlayışlar kimi nəzərdən keçirilir. Valyuta böhranına geniş nəzər onu valyuta bazarındakı vəziyyətin kəskin ağırlaşması kimi təqdim edilir. Valyuta böhranı – valyuta sferasındakı qarşıdurmanın kəskin ağırlaşmasıdır. O, valyuta kurslarının kəskin tərəddüdlərində, kapital axınında, devalvasiya və revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin zəifləməsində, valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərində qarşıdurmanın kəskinləşməsində özünü göstərir.

BPF-nin verdiyi tərifə görə «valyuta böhranı mübadilə kursuna spekulativ hücumlar zamanı xarici rezervlərin xərclənməsinə və ya faiz dərəcələrinin kəskin qalxmasına səbəb olur». Nəzərə alsaq ki, real mübadilə kursu yaxınlaşmaqda olan valyuta böhranını müəyyənləşdirən əsas amildir, elə o da bank qeyri-sabitliyinin əsas indikatoru olacaqdır. Deməli, valyuta və bank qeyri-sabibliyinin yaranmasını iqtisadçılar xüsusi terminlə ifadə ediblər – “ikiqat böhran” (twin crises) .

Valyuta və bank sferasının qarşılıqlı əlaqəsi bu böhranların indikatorlarının da qarşılıqlı əlaqəsi və bir-birini tamamlamasına səbəb olmuşdur. Milli valyutanın devalvasiyası bank çaxnaşmasının yaxınlaşmasının göstəricisidir.

Maliyyə böhranının bir elementi də borc böhranıdır. Yerli və qərbin iqtisadçı-alimləri kifayət qədər uzun müddətdir ki, borc böhranının təbiətini ətraflı araşdırırlar. Borc böhranı dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin kreditorlar qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Bu mənada borc böhranı bank böhranı ilə oxşar görünə bilər. Bu iki anlayış arasında yeganə prinsipial fərq münasibətlərin subyektidir. Əgər bank böhranını araşdırarkən biz bank institutlarını nəzərdən

keçiririk, borc böhranın isə finans müəssisələri və dövlətlə bir əlaqəsi yoxdur. Bundan başqa, bank böhranı mahiyyət etibarilə kredit böhranıdır, yəni kreditorun problemlərini öyrənir və təhlil edir, borc böhranı isə debitorun və ya borc alanın fəaliyyətindəki qeyri-sabitliyə işarə edir.

Fond böhranı maliyyə böhranının ayrılmaz hissəsidir, belə ki, xüsusən bazar iqtisadiyyatı şərtləri altında fond bazarında baş verən proseslər bank sisteminin vəziyyətinə müstəsna dərəcədə güclü təsir göstərir. Bir halda ki, qiymətli kağızlar real və maliyyə sektorlarının (ilk növbədə, bankların) aktivlərinin əsas hissəsini təşkil edir, birjanın iflası, müvafiq olaraq, bankların ödəmə qabiliyyətini pisləşdirir.

Məlumdur ki, 1929-1933-cü illər dünya böhranı Nyu-York birjasında fəlakətli çökməsi ilə başladı. Bunun nəticəsində nəinki qiymətli kağızlar bazarında fəal işləyən minlərlə şirkətlərlə yanaşı bir çox banklar da çökdü. 1929-1933-cü illərdə 25000 amerikan bankından 11000-i müflisləşdi. 1929-cu ilin oktyabr ayından sonra bankların müflisləşməsi epidemiya miqyasını aldı. Əksər banklar aktivlərin “quruması” və əmanətlərin tələb olunması arasında mənəfiyyətə düşmüşdülər. Bankların aktivlərində qiymətli kağızlar və qiymətli kağızlar girovu altında borclar üstünlük təşkil edirdi. Böhran şəraitində bu kağızların dəyəri dəfələrlə azaldı, əksəriyyəti isə bütün dəyərini itirdi. Məsələn, 1931-ci ildə 1700 mln. dollarlıq depoziti olan 2250 bank, 1933-cü ildə isə 2875 mln. dollarlıq depoziti olan 2700 bank iflasa uğradı.

Beləliklə, maliyyə böhranı – ağır iqtisadi və sosial nəticələr verən xoşagəlməz hadisədir. Sistemli finans böhranının bütün mümkün nəticələri arasında ondan cəmiyyətin aldığı düzgün dərslər və sağlam təhlil əsasında qəbul olunmuş adekvat qərarların reallaşdırılması müsbət nəticələr adlandırıla bilər.

Maliyyə sarsılmaları sferasındakı işləri yekunlaşdıraraq belə qərara gəlmək olar ki, maliyyə böhranının tərkibinin mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: maliyyə böhranı – maliyyə aktivlərinin dəyərinin kəskin düşməsi ilə və ya maliyyə bazarında vəziyyətin kəskin ağırlaşması, xüsusən də milli pul vahidinin dəyərsizləşməsi və suveren borcun ödənilməsi problemi, maliyyə sisteminin funksiyalarının pozulması (maliyyə bazarı və maliyyə institutları), nəhayət, qiymətli kağızların mübadilə dəyərinin kəskin düşməsi ilə xarakterizə olunur.

Maliyyə böhranının tərifinə əsaslanaraq, yerli və xarici müəlliflərin elmi araşdırmalarında maliyyə qeyri-sabitliyinin yaranması və inkişafının dəqiq çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsinə dair vahid yanaşmanın olmadığını əminliklə sübut etmək olar. Maliyyə böhranı anlayışı o qədər genişdir ki, onun mahiyyətini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Maliyyə böhranının strukturu məsələsində də iqtisadçı alimlər arasında fikir birliyi yoxdur.

Qərb ədəbiyyatında maliyyə böhranı termini, faktiki olaraq, bank böhranı kateqoriyası ilə eyni tutulur. Lakin maliyyə böhranı anlayışına belə yanaşma optimal deyildir, çünki bank böhranı maliyyə böhranının bir komponentidir. Maliyyə böhranı anlayışı bank böhranı anlayışına nisbətən daha geniş anlayışdır.

Beləliklə, maliyyə böhranının strukturu aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

1. Valyuta milli valyutanın devalvasiyasına səbəb olur;
2. Bank bir və ya bir neçə bankın müflisləşməsi ölkədə ödəmə böhranını yaradır və onun fonunda da iqtisadiyyatda bankların müflisləşmə epidemiyası yayılır;
3. Borc daxili və ya xarici borc probleminin kəskinləşməsi ilə əlaqədardır;
4. Birja qiymətli kağızların bazar dəyərinin sürətlə düşməsi.

Sistemli bank böhranın başlanğıcı ümumilikdə bank sektorunda müstəsna rolu olan bir və ya bir neçə bankın ödəmə qabiliyyətində ciddi problemlərin yaranması ilə bağlı ola bilər. Bu cür bankların dağılması «domino effekti»ni təhrək edə və bununla da sistemli böhran yarada bilər.

Bank sistemində böhran. Ümumiyyətlə, hər bir ölkədə bank sisteminin böhrana salan fərqli səbəblərlə bərabər, bütün ölkədə keçərləyən ümumi səbəblər də var və beynəlxalq təcrübədə bank böhranının ən geniş yayılmış izahına görə əgər aşağıdakı dörd şərtəndən biri mövcud olarsa bank sisteminin vəziyyəti böhranlı hesab oluna bilər:

1. Bankların aktivlərində işləməyən, yəni gəlir gətirməyən aktivlərin payı 10 %-dən çoxdur;
2. Bankların xilas etmə əməliyyatına sərf olunan məsrəflər ÜDM-un 2 %-dən çoxdur;
3. Bank sektorunun problemləri bankların əhəmiyyətli hissəsinin (10 %-dən artıq) milliləşdirilməsinə gətirib çıxarıb;

4. Əmanətçilər arasında şaiyələr (panika) yaranıb və depozitlərin kütləvi surətdə geri götürülməsi baş verib və ya depozitlərin dondurulması, ya da ki, böhrana cavab olaraq hökumət tərəfindən depozitlərə ümumi zəmanətlərin tətbiq olunması kimi fəvqəladə tədbirlər görüldü.

Maliyyə böhranının hərərət dərəcəsinin şiddətlənməsinə təsir edən amillər aşağıdakılardır:

1. Faiz dərəcələrində yüksəlmə;
2. Bankın balansındakı pozuntular;
3. Fond birjasında çöküş;
4. İqtisadiyyatda qeyri- müəyyənsizliyin artımı.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank böhranları qanunauyğun haldır və ona xas olan immanent disproporsiyalar və ziddiyyətlərlə şərtləndirilir. Bu çərçivədə bank sektorundakı böhranların səbəblərini araşdıran elmi-tədqiqat işləri son illər artmaqdadır.

Bank sisteminin böhrana girməsinin başlıca problemi sistemin dövlətə və cəmiyyətə yüklədiyi maliyyə ağırlığındadır. Bəzi hallarda, bankların xilas edilmə əməliyyatı maliyyə böhranların şaxələrini artıraraq daha böyük zərərlərə yol açır. 2007- ci ildə ABŞ-da başlayan və daha sonra əksər ölkələrə yayılan maliyyə böhranı dünyanın keçirdiyi ən iri tutumlu qlobal böhrandır. 1975-2009 -ci illərdə 50 -dən artıq ölkədə 200 -dən çox valyuta və 54 borc/bank böhranlarını qeydə alıb.

2007- 2008 -ci illərdə ABŞ baş verən böhranın daha çox “finans infeksiyası” kimi yeni fenomenin nəticəsi olduğu aydınlaşandan sonra yeni dünya finans böhranının yaranma təhlükəsi xüsusilə kəskin şəkildə qəbul olunmağa başladı.

1970-2000-ci illərdə maliyyə böhranları onlarla ölkədə milli finans aktivlərinin 10-30 %-nin itirilməsinə səbəb oldu. 2008- 2009-cu illərdə bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin bank sistemlərində böhranlar baş verdi və bu böhranlar yalnız batan və çətin vəziyyətə düşən bankları deyil, eyni zamanda banklarla əlaqəsi olan real sektoru və ev idarələrini də əhatə etdi. 2008-ci ilin II yarısı - fond indekslərində azalma: 70-80%, global maliyyə sektorunda itkilər: 3 trln. \$ və ya qlobal ÜDM-in 4.3%-i təşkil etmişdir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bank böhranının aradan qaldırılmasına yönəlik çəkilən məsrəflər orta hesabla ÜDM-un 15-20%-ni təşkil edir. Məlumdur ki, əksər ölkələrdə bank böhranının qarşısının alınması çox böyük məsrəflər tələb olunmuşdur: İspaniya və Macarıstanda 15%-ə qədərini, Malayziyada 20,5%-i həcmində, Meksikada isə 30%-dən yuxarı səviyyəyə çatmışdı. Bir sıra ölkələrdə bu göstərici 40-50%-ə çata bilər. Türkiyənin bank sektorunun yenidən kapitallaşmasına və struktur yenilənməsinə dövlətin sərf etdiyi məsrəflər 40-50 mlrd. dollar və ya ÜDM-un üçdəbirini təşkil edirdi. Türkiyədə hətta bank sektorunun 25%-nin öhdəliklərini öz üzərinə götürəcək yeni tənzimləyici orqan (BDDK) yaradıldı.

Rusiyada bankların struktur yenilənməsinə sərf olan birbaşa maliyyə məsrəfləri 1998- ci ildə ÜDM-un 0,2%-ni təşkil etdiyi halda, 2009- ci ilin aprel ayına bu göstərici 21,7% təşkil etmişdi. 2007 – 2008 ci il böhranından sonra ABŞ hökuməti bankların struktur yenilənməsinə sərf etdiyi birbaşa maliyyə məsrəfləri ÜDM-un 38,7 %-ni təşkil edir, yəni rəqəmlə ifadə etsək- 5500 mlr. \$. Avrozonada isə, böhranın qarşısının alınması ilə əlaqədar məsrəflər ÜDM-un 23,4%-i həcmində çatmışdı (3285mlr. \$), o cümlədən AFR hökumətinin antiböhran proqramının həcmi 500 mlr. Avro, Fransada 360 mlr. Avro, İrlandiyada 400 mlr. Avro təşkil etmişdir.

Son məlumatlara görə hazırkı finans böhranı nəticəsində dünya üzrə bankların məcmu itkiləri 700 mlrd dollardan çox təşkil edir, bunlardan yarıya qədəri Amerika banklarının payına düşür. Banklar bu məbləğin təxminən 50%-ni artıq yeni kapitalın cəlb olunması hesabına kompensasiya edə bilirlər. Lakin BMF-nun son hesablamalarına görə bankların itkilərinin məbləği iki dəfədən də çox- 1,6 trln. dollaradək arta bilər.

Beləliklə, Qlobal maliyyə böhranı (2008) və postkrizis ssenarisinin inkişafı ardıcılıqla aşağıdakı kimi olmuşdur:

1. ABŞ ipoteka kreditləşmə sisteminin çöküşü;
2. kredit həcmində azaldılması və kredit xəttinin açılmasına ciddi nəzarət;
3. Fond indekslərinin aşağı doğru meyli;
4. büdcə defisitlərinin artımı;
5. Real sektorda geriləmə;
6. işsizliyin güclənməsi;
7. istehlak xərclərinin azalması.

Məlum olduğu kimi, dünya maliyyə böhranı Amerikanın daşınmaz əmlak bazarında möhtəkirlikdən başlanmışdır. Bundan başqa, törəmə maliyyə alətlərinin yaranma səbəblərindən biri risklərdən qorunmaq olsa da, onların spekulyativ məqsədlə istifadəsi sürətlə artdı. İpoteka “köpüyü” partlayaraq, bütün dünyada bank sektorundakı böhrana təkan vermişdir ki, bu da öz növbəsində, dünyanın bütün dövlətlərinin iqtisadiyyatında real sektorda resesiyyə səbəb olmuşdur. Bütün bunlar maliyyə bazarlarında güvən amilinin itməsinə və panikanın yayılmasına gətirib çıxardı. Amerikanın bank sistemində başlayan böhran sürətlə dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinə yayıldı.

Beləliklə, 2007- 2008 –ci illərdə başlanan və indiyədək davam edən global maliyyə böhranını 4 mərhələyə bölmək olar:

1. Anglo- sakson maliyyə böhranı (2007 –ci ilin yaz ayından 2008- ci ilin mart ayınadək). Qlobal böhranın ilk mərkəzi ABŞ ipoteka bazarında problemlərin yaranması ilə meydana çıxdı və ABŞ-ın ən iri ipoteka Bankının “Bear Stearns” qurtarılmasına yönəlik başlanan əməliyyat oldu.

2. Hüdud çəkmə və ya sərhəd çəkmə (decoupling, mart- avqust 2008- ci il). Böhran bütünülklə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə yayıldı, ancaq bununla yanaşı ümid var idi ki, böhran inkişaf etməkdə ölkələrə təsir etməyəcək və nəticədə onların dinamik iqtisadi inkişafı burulğan içində olan ölkələrin xilas edilməsində əsas katalizator olacaqdır.

3. Kredit daralma əməliyyatı (de- leveraging, sentyabr- noyabr 2008 ci il). Qlobal böhranın inkişaf etməkdə ölkələrə bulaşması və inkişaf etmiş ölkələrdə resesiyanın başlanması haqqında rəsmilərin etirafı. Dünyanın bir çox ölkələrində bank sisteminin kollaps təhlükəsinin başlanğıcı.

4. Emissionla vurulmaq və ya doldurmaq (quantitative easing, noyabr 2008 –ci ilin sonundan indiyədək olan müddətə). Dünya ölkələrinin əksər hökumətləri istehsalat kollapsına yol verməmək üçün monetar və fiksəl xarakterli çox çeşidli tədbirlər paketi hazırladı və məqsəd ilk növbədə, pul təklifini artırmaqla tələbi stimullaşdırmaqdır.

2.5. BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏR PROQRAMI

Bir çox ölkələrin hökumətləri və mərkəzi bankları bank böhranının həlli və öz bank sistemlərinin struktur yenilənməsi ilə müxtəlif üsullarla məşğul olurdular. Təcrübə göstərdi ki, nə struktur yenilənməsinin ideal forması, nə də bank sektorunda vəziyyətin normallaşdırılmasının universal strategiyası mövcud deyil və bir çox hallarda bu və ya digər fəaliyyət konkret vəziyyətlərdən asılıdır. Vaxt keçdikcə banklar da, dövlətlər də böhran hallarının mənfi nəticələrinin qarşısının alınmasına yönəlmiş bütöv tədbirlər kompleksləri, o cümlədən, kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və Mərkəzi Bank infrastrukturlarının bütövlükdə etibarlılığını yüksəldən tədbirlər işləyib hazırladılar.

Bir qayda olaraq əsas maliyyə yükü birbaşa və ya dolayı yolla, o cümlədən, restrukturizasiya üçün yaradılan dövlət agentliklərinin fəaliyyətinin maliyyələşdirmək dövlət büdcəsinin üzərinə düşdü. Bank sisteminin struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilmə zamanı əksər ölkələrdə bu prosesin həyata keçirilməsinin həvalə edildiyi xüsusi institutlar yaradıldı. Ənənəvi olaraq dövlətlər bank böhranlarının nəticələrinin aradan qaldırılması prosesində aktiv rol oynayırlar. Onlar bank sisteminin problemlərinin həlli üçün maliyyə resursları ayırmaqla özlərinin təşkilatçı rolunu təsdiqləmiş olurlar. Bu məqsədlər üçün görülən tədbirlər müxtəlif amillərdən, hər şeydən əvvəl bank böhranlarının konkret səbəblərindən və onların yarandığı, inkişaf etdiyi ümumi iqtisadi vəziyyətdən asılıdır. Böhranın səbəbləri bəzi ölkələrdə üst-üstə düşürdü, bəzilərinə öz spesifikasiyası ilə fərqlənirdi, lakin onun qarşısının alınması formaları hər yerdə bir çox cəhətdən oxşar idi: sabitləşdirici kreditləşdirmə, rekapitalizasiya və s.

Bununla belə digər ölkələrin təcrübəsi, dövlət strukturlarının bank böhranlarının nəticələrinin aradan qaldırılmasında fəaliyyətinin təhlili bank sisteminin struktur dəyişikliklərinin üç əsas istiqamətini qeyd etməyə imkan verir:

1. Əsas vəzifəsi bank sisteminin likvidliyinin saxlanması və onun hesablaşmaların həyata keçirilməsində vasitəçilik funksiyalarının bərpa edilməsi olan antiböhran tədbirləri;

2. Bank sisteminin struktur dəyişiklikləri (kredit təşkilatlarına tətbiq olunan və ödəmə qabiliyyətinin bərpa olunmasına və ya ləğv etmə prosesinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksi);

3. Bank sisteminin tənzimlənməsi və bank nəzarəti sisteminin möhkəmləndirilməsinə yönələn islahat.

Beynəlxalq təcrübədən çıxış edərək bankların struktur yenilənməsinin dörd əsas prinsipini göstərmək olar:

1. Struktur yenilənməsi sürətlə və diqqətlə aparılmalıdır ki, finans bazarları vasitəçik funksiyasının yerinə yetirilməsinə mümkün qədər tez başlaya bilsinlər;

2. Vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən maliyyə yükü mütləq minimumda saxlanmalıdır;

3. Problemli banka yardım edərək yaranan mənəvi risk problemdən qaçmaq üçün səhmdarlar, menecment və işçi heyət bankın üzləşdiyi vəziyyətə görə məsuliyyəti bölüşməlidirlər;

4. Gələcəkdə məhkəmə çəkişmələri ilə üzləşməmək üçün bankın struktur yenilənməsi şəffaf və obyektiv kriteriyalara uyğun şəkildə aparılmalıdır.

Bank sisteminin antiböhran proqramında: ölkənin makro iqtisadi vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi, məqsəd və vəzifələr, prioritetlər, tədbirlər və maliyyələşmə həcmi öz əksini tapmalıdır. Bundan başqa, proqramda müddət və icraçılar dəqiq göstərilməlidir.

Ümumiləşdirərək, bank sisteminin antiböhran tədbirlərini dörd qrupda cəmləşdirə bilərik:

I. Bank sisteminin təcili xilas etmə tədbirləri.

Bu tədbirlər paketinə daxildir:

1. bankın rekapitalizasiyası;

2. stabilizasiyon kredit xətti açmaq;

3. fiziki şəxslərin banklarda açılan əmanətlərə tətbiq edilən kompensasiya həcmi bəzi hallarda 100 %-dək artırmaq.

4. bank balansını problemli aktivlərdən təmizləmək, əgər gərəkirse problemli aktivlərə dövlət zəmanəti vermək.

II. Monetar siyasət tədbirləri - antiinflasionist siyasətdən stimullaşdırıcı siyasətə keçid.

Bu tədbirlərə daxildir:

1. Bəzi ölkələr inflyasiya qorxularını nəzərə alaraq, faiz dərəcələrini aşağı salır;

2. Milli pul vahidinin məzənnəsini aşağı salmaq;

3. Məcburi ehtiyat normalarını aşağı salmaq;

4. Mərkəzi Bank tərəfindən birbaşa maliyyələşdirmə əməliyyatı.

Bununla yanaşı maliyyə qeyri stabilliyinin qarşısının alınması məqsədilə maliyyə resursları və alətləri kifayət etmədiyi təqdirdə indikator siqnalları sistemindən istifadə olunur bu iqtisadiyyatın maliyyə sisteminin diaqnostikasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Qlobal proseslər fonunda son illəri əhatə edən dünyada baş verən qlobal böhranlarla bağlı **G-20 sammitinin antiböhran strategiyasını** da nəzərdən keçirmək əhəmiyyətli olardı:

■ Əsas istiqamətləri:

1. Maliyyə risklərinin optimal idarə edilməsinə imkan verən qlobal maliyyə arxitekturasının yaradılmasında beynəlxalq əməkdaşlıq;

2. Maliyyə sistemləri və bazarlarının sərt tənzimləmə çərçivəsinin və şəffaflığının təmin olunması;

3. Hədə fondlarının fəaliyyətinə nəzarətin və onların hesabatlığının artırılması;

4. Kredit reytingi agentliklərinin reytinglərinin dürüsləşdirilməsi və onların da tənzimləmə ilə əhatə olunması.

■ Qərar - maliyyə yardımı:

1. 2009-cu ildə BVF-yə əlavə vəsait - 1,1 trln. \$

2. 2010-cu ilin sonunadək kollektiv fiskal ekspansiya – 5 trln. \$

■ Gözlənilən nəticə:

1. Qlobal ÜDM-də 4% artım effekti

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan hökumətinin yanvar 2009 – cü ildə keçirilmiş iclasında səsləndirdiyi tədbirlər kompleksini Prezidentin 7 antiböhran istiqamətlərinin tezisləri aşağıdakılar olmuşdur:

1. İstehlak qiymətlərinin azaldılması zərurəti.

2. İnhisarçılıqla mübarizə.
3. Milli banklara dəstəyi, kreditlərə və faiz dərəcələrinə nəzarəti əhatə edən maliyyə monitorinqi.
4. Real iqtisadiyyata sərmayə qoyuluşunun davam etdirilməsi.
5. Sosial öhdəliklərin dəstəklənməsi.
6. Sənaye müəssisələrinin daxili bazara istiqamətləndirilməsi.
7. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Bank sistemində antiböhran kontekstində həyata görülməli ilk tədbirlər aşağıdakılar olmalıdır:

1. Bazarlarda likvidliyin təminatı məqsədilə məcburi ehtiyat normalarının həddini azaltmaqla likvidliyin genişləndirilməsi (Mərkəzi Bank başlıca makroiqtisadi tendensiyaları və real sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrin mikroiqtisadi monitorinqinin nəticələrini nəzərə alaraq ucot dərəcəsini ötən ilin sonlarından bəri 15%-dən 2%-ə, məcburi ehtiyat normalarını isə 12%-dən 0.5%-ə endirmişdir. Ümumilikdə, dolayı və birbaşa alətlər hesabına Mərkəzi Bank iqtisadiyyata 2008-ci ilin oktyabrından təqribən 1.8 mlrd. Manat həcmində likvidlik vermişdir. Bu likvidlik dəstəyi bank sistemi ilə yanaşı sistem əhəmiyyətli real sektor müəssisələrini (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti, Azəraluminium ASC) də əhatə etmiş, bu şəraitdə cari ilin on bir ayında ölkədə iqtisadi artım davam edərək 9% təşkil etmişdir. Məcburi ehtiyat normaları 6%-dən 0,5%-ə salınmışdır;

2. Faiz dərəcələrini aşağı salmaq (25. May.2009. Uçot dərəcəsi 2%-ə, faiz dəhlizinin yuxarı həddi 7%-ə endirilmişdir);

3. Vergi yükünün azaldılması(Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə 2009- 2012-ci illər ərzində bank və sığorta şirkətlərinin kapitalizasiyaya yönəldəcəyi mənfəət vergidən azad edilmişdir. Hesablamalara əsasən bank sistemi üzrə əlavə 170 mln. manat məbləğində kapitalın yaradılmasına zəmin yarandı);

4. Çətin durumda olan maliyyə və ya real sektor qurumuna maliyyə dəstəyinin göstərilməsi (2009-cu il ərzində Azərbaycan Mərkəzi Bankının antiböhran proqramı makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasına və iqtisadi artımın dəstəklənməsinə yönəlmişdir.Manatın sabit məzənnəsi əsasında Mərkəzi Bankın iqtisadiyyata birbaşa yardım paketi Ümumi Daxili Məhsulun 5%-i səviyyəsində olmuşdur. Antiböhran proqramının həyata keçirilməsi pul kütləsinin azalmasının qarşısı alınmış, bankların maliyyə dayanıqlığını və iqtisadi aktivliyini qorumuş, sistem əhəmiyyətli iri müəssisələrin istehsal- investisiya fəaliyyətinə zəruri dəstəyi təmin etmişdir).

5. Banklara qoyulan əmanətlərin kompensasiyası məbləğinin artırılması tədbirləri (qorunan əmanətlərin məbləği altı dəfə artırılaraq 30 min manata çatdırılmışdır);

6. Milli pul vahidinin dəyərinin qorunması tədbirləri (ölkəyə xarici maliyyə axınlarının əhəmiyyətli azalmasına, qonşu ölkələrdəki devalvasiya dalğasının psixoloji təsirinə baxmayaraq, manatın məzənnəsinin sabitliyi qorunmuşdur. Manatın məzənnəsinin sabitliyi həm də: əhalinin əmanətlərinin dəyərsizləşməsinin, xarici valyutada borc yükünün artmasının, manata etimadın azalmasının və iqtisadiyyatda yüksək dollarlaşmanın qarşısını almışdır).

Həyata keçirilmiş antiböhran proqramı nəticəsində bank sektorunun maliyyə dözümlülüyü daha da güclənmişdir:

1. bank sistemi cari öhdəliklərinin təqribən 80%-i səviyyəsində likvid aktivlərə malikdir ki, bu da minimal normadan (30%) çoxdur;

2. sektorun kapital adekvatlığı göstəricisi qəbul edilmiş normadan iki dəfə çox -19% olmuşdur;

3. kredit portfelinin keyfiyyəti məqbul səviyyədə qorunub saxlanılmış, vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi portfeldə xüsusi cəkisi 3.3% təşkil etmişdir;

4. bankların maliyyə nəticələri müsbət olmuş, cari ilin on bir ayında aktivlər üzrə gəlirlik 2.6%, kapitalın gəlirliyi isə 17.8% təşkil etmişdir.

Bundan başqa, Böhran hallarını qabaqlamağa xidmət edən aşağıdakı tövsiyələr ciddi maraq doğurur:

- Kommersiya bankları üzərində nəzarət sisteminin gücləndirilməsi (lakin onların kəsirlərinin dövlət hesabına örtülməsi yox);

- Finans bazarları üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;

- Böyük həcmdə borc vasitələrindən istifadə edən təşkilatların (banklar, investisiya və sığorta təşkilatları və s.) fəaliyyətində şəffaflığın (sürətli və əlçatan informasiyanın) təmin olunması;

- Kredit təsisatları ilə məşğul olan reyting agentliklərinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması;
- bank və təşkilatlar üzərində korporativ idarəetmə sisteminin gücləndirilməsi;
- Sabit pul dövriyyəsi və real valyuta kursunun təmin olunması (bu onların iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış hərəkətliliyini istisna etmir);

- Qısamüddətli beynəlxalq finans axınları üzərində güclü nəzarətin təşkili.

II FƏSİL. BANK SİSTEMİ

2. 1. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BANK SİSTEMİ haqqında icmal məlumat

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) 2.1. maddəsində deyilir: Azərbaycan Respublikasının bank sistemi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından və kredit təşkilatlarından ibarətdir. Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, bu Qanun, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» və «Kredit İttifaqları haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunları, Mərkəzi Bankın bunlara müvafiq olaraq, qəbul edilmiş normativ aktları, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Bank sisteminin sabit, normal iş şəraitini təmin edən amillərdən biri qanunvericilikdir. Bank qanunvericiliyi bu sistemin zəruri bir hissəsidir.

Mərkəzi Bank dövlətin mərkəzi bankıdır və onun fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, bu Qanun və bunlara müvafiq olaraq, qəbul edilmiş digər normativ hüquqi aktlar, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir. Bütçə layihəsinin müzakirəsi zamanı Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin sədri qarşıdakı il üçün pul siyasətinin əsas istiqamətləri barədə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə məlumat verir.

Mərkəzi Bank qanunla onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər üzrə bütün banklar, bank olmayan kredit təşkilatları, habelə digər şəxslər üçün məcburi normativ xarakterli aktları müstəqil qəbul edir.

Mərkəzi Bank Azərbaycan dövlətinin bankıdır. Mərkəzi Bank Azərbaycan dövlətinin maliyyə agentini kimi çıxış edə bilər.

Cari bank fəaliyyəti ilə bağlı qərarları qəbul edərkən, kredit təşkilatları dövlət hakimiyyəti və bələdiyyə orqanlarından asılı deyildir və onlar kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə qarışa bilməz.

Kredit təşkilatları qanunla onların fəaliyyət növlərinə aid edilməyən fəaliyyəti həyata keçirməyə məcbur edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasında kredit təşkilatlarının fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Banklar haqqında, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında» və «Kredit İttifaqları haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunları, Mərkəzi Bankın bunlara müvafiq olaraq, qəbul edilmiş normativ aktları, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrlə tənzimlənir.

Cari bank fəaliyyəti ilə bağlı qərarları qəbul edərkən, kredit təşkilatları dövlət hakimiyyəti və bələdiyyə orqanlarından asılı deyildir və onlar kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə qarışa bilməz.

Kredit təşkilatları qanunla onların fəaliyyət növlərinə aid edilməyən fəaliyyəti həyata keçirməyə məcbur edilə bilməz. Kredit təşkilatlarının və dövlətin müvafiq öhdəlik götürdüyü hallardan başqa, bütün digər hallarda kredit təşkilatları dövlətin, dövlət isə kredit təşkilatlarının öhdəlikləri üçün məsuliyyət daşıyır.

Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) Azərbaycanda bank sisteminin hüquqi bazasının beynəlxalq standartlara tam uyğunlaşdırılması, iqtisadiyyatda bank xidmətlərinin rolunun artırılması, bank əmanətçilərinin və kreditorlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi və bütövlükdə bank sisteminin stabil və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə bankların təşkili, daxili idarəedilməsi, fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ləğv edilməsi prinsiplərini, qaydalarını və normalarını müəyyən edir. “Banklar haqqında” yeni Qanun beynəlxalq standartlara, o cümlədən bank nəzarəti üzrə Bazel prinsiplərinə tam uyğun olmaqla ölkənin bank sisteminin etibarlılığının artırılması istiqamətində

əsaslı islahatların aparılmasına təkan vermiş, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının daha səmərəli qorunmasına zəmin yaratmışdır. Bank qanunvericiliyi tarixində ilk dəfə olaraq inzibatçıların mənəvi keyfiyyətləri ilə bağlı tələblər önə çəkilmişdir. Bu da inzibatçıların “məqbul və lazımi keyfiyyətlərə malik şəxs” və “vətəndaş qüursuzluğu” göstəricilərinə malik olmasını və bank sistemi üçün daha layiqli namizədlərin seçilməsini şərtləndirir.

Bank-fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasında hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə resurslarına olan ehtiyaclarının daha dolğun ödənilməsi, maliyyə xidmətlərindən istifadəsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması məqsədilə bank olmayan kredit təşkilatlarının təsis edilməsi, idarə olunması və fəaliyyətinin tənzimlənməsi qaydalarını müəyyən edir.

Bank olmayan kredit təşkilatı xüsusi razılıq əsasında kreditlərin verilməsi və Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş digər fəaliyyət növlərini həyata keçirən ixtisaslaşmış kredit təşkilatıdır.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilə bilər. Depozit əməliyyatları yalnız banklar və poçt rabitəsinin milli operatoru tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Bank ən azı üç hüquqi və/və ya fiziki şəxs tərəfindən açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Siyasi partiyalar, ictimai birliklər, fondlar və digər qeyri-kommersiya təşkilatları bankın səhmdarı ola bilməzlər. Bank yalnız adlı səhmlər buraxa bilər. Bankın imtiyazlı səhm sahibləri səs hüququna malik ola bilməzlər. Bankın təsisçiləri olan səhmdarları onun sonrakı səhmdarlarına nisbətən hər hansı əlavə üstünlüklərə malik ola bilməz və ya hər hansı əlavə vəzifələr daşıya bilməzlər.

Banklar məcmu kapitalını və likvid ehtiyatlarını daimi olaraq müəyyən olunmuş səviyyədə saxlamalı, öz öhdəliklərini yerinə yetirmək və zərərə yol verməmək üçün aktivlərin qiymətdən düşməsinə qarşı zəruri tədbirlər görməli, mühasibat sənədlərini və digər zəruri sənədləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tərtib etməli, bankın fəaliyyətinə nəzarət mexanizmlərini formalaşdırmalı və tətbiq etməli, zərərin əmələ gəlməsi riskini maksimal şəkildə azaltmaq məqsədi ilə aktivlərin diversifikasiyasını (bölüşdürülməsini) təmin etməlidirlər.

Kredit təşkilatlarının və dövlətin müvafiq öhdəlik götürdüyü hallardan başqa, bütün digər hallarda kredit təşkilatları dövlətin, dövlət isə kredit təşkilatlarının öhdəlikləri üçün məsuliyyət daşıyır.

1991-ci il 18 oktyabr tarixində Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. Maraqlıdır ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin, o cümlədən Milli Bankın yaradılması üçün hüquqi baza bundan bir qədər əvvəl formalaşmışdır. Belə ki, “Azərbaycan Respublikasının iqtisadi müstəqilliyinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 25 may tarixli Konstitusiyaya Qanununun “Bank sistemi və pul tədavülü” adlanan 14-cü maddəsi bütövlükdə məhz bu məsələləri əhatə edirdi. Azərbaycanda müstəqil bank sisteminin və milli pul vahidinin tədavülünün hüquqi əsaslarını təsbit etməklə yanaşı həmin maddə Milli Bankın da statusunu və səlahiyyətlərini müəyyən etmişdir. Belə ki, Milli Bank kredit, pul tədavülü, hesablaşmalar və valyuta münasibətləri sahəsində dövlət siyasətini yeridən, bütövlükdə bank sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən və ehtiyat bank funksiyalarını icra edən ali emissiya idarəsi elan edilmişdir.

Bununla belə həmin dövrdə Milli Bank hələlik yaradılmamışdı. Eyni zamanda “Respublikanın iqtisadi və ictimai-siyasi həyatını sabitləşdirmək sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il 8 oktyabr tarixli Qanununa əsasən büdcə-maliyyə sisteminin tənzimi, habelə mərkəzi dövlət idarəetmə orqanlarının yaradılması və ləğvi məsələləri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə müəyyən olunurdu. Məhz, “Azərbaycan Respublikası Milli Bankının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası

Prezidentinin 1992-ci il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı yaradılmışdır. Fərman fevralın 12-də qüvvəyə minmişdir.

Artıq 1992-ci il 7 avqust tarixdə “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə yanaşı “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanun da qəbul olunmuşdur. Həmin ayın 15-də Azərbaycan Respublikasının milli valyutası – manat tədavi ilə buraxılmışdır (rublla bərabər). 1992-ci il 1 dekabr tarixdə isə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında” qərar qəbul etmişdir. Bank işi üçün əhəmiyyətli dərəcədə vacib olan bu qanunvericilik aktları milli bank hüququnun təməlini qoymuş və bank fəaliyyətinin yeni ictimai-iqtisadi şəraitə uyğunlaşmasına şərait yaratmışdır. Sözügedən aktlarda Milli Bank tədavi ilə pul nişanları buraxılmasına müstəsna hüququ olan və ehtiyat sistemi rolunu yerinə yetirən dövlətin mərkəzi bankı kimi müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda Milli Banka bank sistemi üzərində tənzimləyici və nəzarətedici səlahiyyətlər verilmişdir.

1994-cü il yanvarın 1-dən manat ölkənin yeganə ödəniş vasitəsi elan olundu. 1995-ci il 12 noyabr tarixdə keçirilən referendumda qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II bəndində isə pul nişanlarının tədavi ilə buraxılması və tədavidən çıxarılması hüququnun yalnız Milli Banka mənsub olması bir daha təsdiq edilmişdir. Eyni zamanda həmin bənddə Milli Bankın dövlətin müstəsna mülkiyyətində olması da təsbit edilmişdir. Yeni Konstitusiyanın qəbulu Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu sahəsində keyfiyyətə yeni mərhələnin başlanmasından xəbər verirdi. Məhz buna görə də bütün sahələrdə olduğu kimi bank qanunvericiliyi sahəsində də yeniliklər zəruri idi.

Buna görə də 1996-cı il 10 iyun tarixdə “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında”, 14 iyun tarixdə isə “Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Qanunlar yeni redaksiyada qəbul edildi. Yeni bank qanunları respublikanın bank sisteminin qabaqcıl dünya bank təcrübəsinə yaxınlaşmasına, kredit təşkilatlarının yaradılmasına imkan yaratdı.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2002-ci il 26 dekabr tarixli Fərmanı ilə verilən tapşırıq əsasında 2002-2004-cü illər ərzində hazırlanan “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” və “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunları 2004-cü ildə qəbul edilib qüvvəyə minmişdir. Yeni qanunların hazırlanması prosesində keçmiş nəsil qanunların üstün cəhətlərinin saxlanması ilə yanaşı, həm də müasir dövrün tələbləri nəzərə alınmışdır.

“Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanun 10 dekabr 2004-cü ildə qəbul edilmiş və 22 dekabr 2004-cü ildə qüvvəyə minmişdir. 12 fəsil, 66 maddədən ibarət olan yeni qanun Milli Bankın hüquqi vəziyyətini, onun məqsəd və funksiyalarını, dövlət qurumları arasında yerini və rolunu daha dəqiq müəyyən etmiş, Milli Bankın məsuliyyətinin və fəaliyyətinin şəffaflığının artırılması üçün müvafiq mexanizmlər nəzərdə tutmuşdur.

Yeni qanun Milli Bankın bütün funksional sahələri üzrə fəaliyyətinin daha səmərəli və effektiv həyata keçirilməsi üçün imkan yaratmışdır. Pul və valyuta siyasətinin müəyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi, ölkənin ödəniş sisteminin tənzimlənməsi və inkişafı, bank nəzarətinin həyata keçirilməsi, dövlətin beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarının saxlanması və idarə edilməsi – bunlar Milli Bankın mühüm funksiyalarından yalnız bir hissəsidir.

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” 18 mart 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq “Azərbaycan Respublikası Milli Bankı” “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı” adlandırılmışdır.

Bununla əlaqədar olaraq “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanuna və digər qanunvericilik aktlarına müvafiq əlavə və dəyişikliklər edilmişdir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bank sisteminin səmərəli fəaliyyəti üçün bank birlikləri və konyorsiumları, holdinqləri, xüsusi təyinatlı banklar, kredit kooperasiyaları haqqında qanunlar işlənilərək hazırlanmalıdır. Həmçinin bankların fəaliyyətini nizamlayan qanunlar toplusuna kredit işi, elektron ödəniş sistemi, bank sirri, bankların iflası qanunları da daxil edilməlidir.

Maliyyə-kredit sistemində banklarla bərabər fəaliyyət göstərən digər maliyyə institutları-qiyəmətli kağızlar və fond birjası, faktoring və trast şirkətləri, investisiya fondları haqqında qanunlar da az əhəmiyyət kəsb etmir.

Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 29 Dekabr 2006-cı ildə ölkə parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 9 fevral 2007-ci il tarixli Fərmanına əsasən Əmanətlərin Sığortalanması Fondu yaradılmış, 2007-ci ilin 12 Avqust tarixindən isə fəaliyyətə başlamışdır. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun yaradılmasının məqsədi banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, Azərbaycan Respublikasında maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Fondun sığorta ehtiyatları Fonda üzv olan banklardan rüblük olaraq yığılan təqvim haqlarının hesabına formalaşdırılır. ƏSF hüquqi şəxsdir, qeyri-kommersiya təşkilatıdır və öz əmlakının mülkiyyətçisidir. Fond, üzərində öz adı olan möhürə, habelə Mərkəzi Bankda və bu Qanunla müəyyən olunmuş qaydada digər banklarda hesablara malikdir. Fondun əsas məqsədi mənfəət gətirmək deyil və onun fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi bütün mənfəət sığorta ehtiyatlarının artırılmasına yönəldilir. Dövlət və Mərkəzi Bank Fondun öhdəlikləri üzrə, Fond isə dövlətin və Mərkəzi Bankın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşıyır.

Fiziki şəxslərin əmanətlərinin cəlb edilməsi üçün bank lisenziyasına malik olan bütün banklar və xarici bankların yerli filialları Fondun məcburi iştirakçılarıdır. İştirakçı bankların Azərbaycan Respublikası ərazisindən kənarda yerləşən filiallarındakı əmanətlər Fond tərəfindən sığorta olunmur və onlar üzrə kompensasiya ödənilmir.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun bugünə olan əsas hədəfi üzv banklardakı fiziki şəxslərin əmanətlərini sığortalamaqdır.

Fond yarandığı gündən etibarən qorunan əmanətlərə görə faiz dərəcələri bir neçə dəfə dəyişdirilmişdir. 01 avqust 2013-cü il tarixindən etibarən 10 faizdən çox olmayan faizlə yerləşdirilən hər bankdakı 30.000 manata qədər əmanətlər sığortalanır. Kompensasiyanın maksimum həddi 30.000 manatdır. Əmanətçilər əmanətlərin sığortalanması üçün heç bir ödəniş etmir və sığorta haqları yalnız üzv banklar tərəfindən ödənilir.

Respublikasında əhalinin yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaq, mənzil tikintisinin səmərəli maliyyələşdirmə mexanizmini yaratmaq, bu sahədə formalaşan təklifin alıcılıq qabiliyyətli real tələbə uyğunlaşmasını təmin etmək və ipoteka kreditləşməsinə yerli və xarici investorları cəlb etmək məqsədi ilə "Azərbaycan Respublikasında ipoteka kreditləri sisteminin yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 16 sentyabr tarixli 299 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu yaradılmışdır. 22 dekabr 2005-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti tərəfindən "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondu haqqında Əsasnamə" təsdiq edilmişdir. Azərbaycan İpoteka Fondu dövlət təsisatıdır, hüquqi şəxsdir. Azərbaycan İpoteka Fondu əhaliyə birbaşa ipoteka kreditlərinin verilməsi ilə məşğul olur. Əhaliyə ipoteka kreditlərinin verilməsi Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən seçilmiş müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycan İpoteka Fondunun əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

6. Müvəkkil kredit təşkilatları tərəfindən verilmiş ipoteka kreditlərini yenidən maliyyələşdirir;
7. Yenidən maliyyələşdirilən ipoteka kreditlərinə dair tələbləri müəyyən edir;
8. Maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunması məqsədilə ipoteka ilə təmin olunmuş qiymətli kağızlar emissiya edir;
9. Öz fəaliyyətinin sabitliyini və likvidliyini təmin etmək üçün maliyyə risklərini idarə edir;
10. İpoteka kreditləşməsi sahəsində likvidliyin təmin olunması və Fonda ucuz maliyyə resurslarının cəlb olunması məqsədilə öz səlahiyyətləri daxilində tədbirlər görür.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 23 fevral tarixli 66 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti Azərbaycan Respublikasında cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində qanunvericiliklə və «Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti haqqında Əsasnamə» ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirən dövlət orqanıdır.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində dövlət siyasətini həyata keçirir, bu sahədə nəzarət sistemini təkmilləşdirir və aidiyyəti dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidməti cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinin qarşısının alınması sahəsində fəaliyyəti barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə hesabat verir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı yanında Maliyyə Monitorinqi Xidmətinin funksiyaları:

- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində müvafiq məlumatları toplayır, təhlil edir, aparılmış təhlil nəticəsində həyata keçirilən əməliyyatda cinayətin əlamətlərini müəyyən etdikdə məlumatları aidiyyəti dövlət orqanlarına göndərir;
- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində normativ tənzimləməni həyata keçirir;
- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində nəzarət funksiyalarını həyata keçirir;
- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində vahid informasiya sisteminin tətbiqini təmin edir;
- cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə sahəsində Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq əlaqələrini təmin edir.

Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestri Xidməti. Mərkəzləşdirilmiş Kredit Reyestri (MKR) 2005-ci ildə Mərkəzi Bankda yaradılmışdır. MKR-də ölkənin bank sektorunda kredit öhdəliyi olan fiziki və hüquqi şəxslərin məbləğindən asılı olmayaraq bütün kreditləri haqqında məlumatlar toplanılır. Bu məlumatlardan istifadə hüququ kredit müraciətçisini qiymətləndirmək məqsədilə yalnız banklara, bank olmayan kredit təşkilatlarına (BOKT), habelə haqqında məlumat toplanmış şəxslərə məxsusdur.

MKR bankların və “Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən fəaliyyət göstərən bank olmayan kredit təşkilatlarının cari və potensial borcalanlarının ödəmə qabiliyyəti haqqında məlumatlar almaq, borcalanların icra intizamını və borcalma nüfuzunun qorunmasını təşviq etmək, habelə bankların və BOKT-lərin kredit risklərini azaltmaq məqsədi daşıyır.

“Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 35.4-cü maddəsinə uyğun olaraq MKR-in iş rejimi, o cümlədən məlumatların xarakteri, verilməsi və alınması qaydaları və şərtləri Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin 11 mart 2013-cü il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Mərkəzləşdirilmiş kredit reyestrinin aparılması və istifadəsi haqqında Qaydalar”-ı ilə tənzimlənir.

Reyestrdə borcalanların həm aktiv, həm də tam ödənilmiş kreditləri haqqında məlumatlar saxlanılır. Məlumatların tərkibi borcalanın eyniləşdirmə məlumatları, kredit və kreditin təminatı haqqında məlumatlardan ibarətdir. Reyestrə məlumatlar ayda bir dəfə hər ayın ilk 4 (dörd) iş günü ərzində yenilənir. Yeni verilmiş kreditlər isə 2 (iki) iş günü ərzində MKR-ə göndərilir.

Məlumat təchizatçıları MKR-ə təqdim edilən məlumatların dəqiqliyini təmin etməlidirlər. Hər bir şəxsin onun haqqında toplanmış məlumatlardakı qeyri-dəqiq məlumatlardan şikayət etmək hüququ vardır. Borcalanlar şikayətləri yazılı formada bilavasitə Mərkəzi Banka təqdim edirlər. Şikayətçi öz şikayət ərizəsində onun fikrincə düzgün olan kredit öhdəliyini və/və ya şikayətin digər səbəbini dəqiq göstərməlidir. Fiziki və hüquqi şəxslərin şikayətlərinə Mərkəzi Bank tərəfindən baxılır və araşdırılma tələb olunduqda şikayət məlumat təchizatçısına göndərilərək şikayətin araşdırılması tələb edilir. Şikayət əsaslı olduqda bank və ya BOKT həmin şəxsin kredit məlumatlarında dərhal müvafiq dəyişiklik aparır, şikayət əsassız olduqda isə bu barədə MKR-ə əsaslandırılmış cavab verir.

MKR-də borcalanlar haqqında toplanan və əldə edilən məlumatlara Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi və “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilən bank sirri rejimi tətbiq edilir. MKR-ə sorğular banklar və BOKT-lər tərəfindən cari borcalanları haqqında sorğu edilən şəxsin razılığı tələb olunmadan, potensial borcalanları və zəminləri haqqında isə yalnız barəsində sorğu edilən şəxsin (şəxslərin) imzaladığı yazılı razılıq əsasında edilir.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının (AMB) ödəniş sistemləri sahəsində fəaliyyəti onun struktur bölməsi olan Ödəniş sistemləri və hesablaşmalar departamenti tərəfindən həyata keçirilir. Ödəniş sistemləri və hesablaşmalar departamentinin missiyası müasir standartlara cavab verən elektron ödəniş sistemlərinin yaradılması, onların sabit və fasiləsiz istismarının təşkil edilməsi, beynəlxalq aləmdə bu istiqamətdə baş verən meyllər nəzərə alınmaqla daim inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir.

AMB tərəfindən beynəlxalq təcrübə əsasında beynəlxalq maliyyə qurumlarının texniki yardımı və maliyyə köməyindən istifadə edilməklə son on il ərzində Milli Ödəniş Sisteminin yaradılması və inkişafı istiqamətində geniş islahatlar aparılmışdır.

1998-ci ildə Milli Ödəniş Şurasında Milli Ödəniş Sisteminin yaradılmasının konseptual əsasları və strategiyası hazırlanmışdır.

2001-ci ilin əvvəllərində Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının əsasını təşkil edən [Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi](#) yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. AZIPS sisteminin istismara verilməsi nəticəsində banklar arasında hesablaşmaların real vaxt rejimində (on-line) həyata keçirilməsinə, pul dövriyyəsinin sürətinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artmasına, banklar tərəfindən likvidliyin daha çevik idarə olunmasına imkan yaranmışdır.

2002-ci ilin sonlarından etibarən Milli Telekommunikasiya Şəbəkəsinin bazasında Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının ikinci mühüm elementi olan [Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Kliring Sistemi](#) yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Beləliklə, kiçik həcmli, lakin daim təkrarlanan xırda ödənişlərin (əmək haqqı, sosial müdafiə ödənişləri, telefon, qaz, su, elektrik enerjisi üzrə kommunal ödənişlər və s.) elektron daşıyıcılar əsasında həyata keçirilməsinə, eyni zamanda, xırda ödənişlərin əsas iştirakçıları olan kommunal xidməti müəssisələrinin, böyük sayda ödəniş əməliyyatları (məs., vergi, gömrük və sosial müdafiə ödənişləri) aparan hökumət qurumlarının Milli Ödəniş Sisteminin infrastrukturuna inteqrasiyası üçün əlverişli zəmin yaradıldı.

AZİPS və XÖHKS sistemlərinin fəvqəladə hallarda etibarlı və davamlı fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə onların Sumqayıt Ehtiyat Mərkəzində ehtiyat surətləri yaradılmışdır. Sistemlərin əsas və ehtiyat mərkəzlərdə yerləşən serverləri arasında real vaxt rejimində informasiya mübadiləsi təşkil edilmişdir.

Ödəniş sistemləri sahəsində aparılan islahatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və regionlara istiqamətləndirilməsi, yaradılmış Milli Ödəniş Sisteminin imkanlarından daha aktiv istifadə olunması, bütün ölkə üzrə vahid elektron ödəniş məkanının yaradılması, hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının daha da artırılması zərurətini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 9 dekabr tarixli Fərmanı ilə [Azərbaycan Respublikasında Milli Ödəniş Sisteminin İnkişafı üzrə 2005-2007-ci illər üçün Dövlət Proqramı](#) edilmişdir.

[Dövlət Proqramına uyğun olaraq ölkədə kart ödənişlərinin daha da inkişaf etdirilməsi və Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının tamamlanması üçün yeni infrastrukturun – “MilliKart” Prosesinq Mərkəzi](#) yaradılaraq respublikada fəaliyyət göstərən 18 bankın idarəçiliyinə və istifadəsinə verilmişdi.

Kommunal xidməti müəssisələrinin daxili informasiya sistemlərinin beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi və ödəniş sistemləri infrastrukturuna texnoloji inteqrasiyasının tamamlanmasının icrası ilə əlaqədar olaraq kommunal xidməti haqlarının yığımı üzrə [Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya Sisteminin](#) yaradılaraq 2008-ci ilin 11 iyul tarixindən etibarən istismara verilmişdir. Sistem vasitəsilə KÖMİS-ə qoşulmuş kommunal xidməti müəssisələri üzrə ödənişləri həm nağd, həm də bankomatlarda və KÖMİS-in internet xidmətindən (www.apus.az) istifadə etməklə ödəniş kartları vasitəsilə həyata keçirmək mümkündür.

2011-ci ilin 8 avqust tarixindən etibarən KÖMİS vasitəsilə yol hərəkəti qaydalarının pozulması ilə əlaqədar törədilmiş inzibati xətalara görə cərimələr haqqında məlumat almaq və ödəniş aparmaq mümkündür.

Dövlət büdcəsinə ödəniləcək vəsaitlərin vahid platforma üzərindən qəbul edilməsinin təmin edilməsi məqsədilə KÖMİS-in texniki və funksional imkanlarının genişləndirilərək “Hökumət Ödəniş Portalı”-ı yaradılmışdır. Vergilər və Maliyyə nazirliklərinin aktiv iştirakı ilə bu qurumlar tərəfindən toplanılması təmin edilən vergi və tədiyə növlərinin 90 iqtisadi təsnifat kodu üzrə ödənişlərinin “Hökumət Ödəniş Portalı” vasitəsilə toplanması təmin edilmişdir. Yaradılmış imkan nəticəsində 11 aprel 2012-ci il tarixindən etibarən vergi ödəyiciləriləri KÖMİS-in ödəniş məntəqələrində və eyni zamanda internet sahifəsində (www.apus.az), həmçinin Vergilər Nazirliyinin İnternet Vergi İdarəsi portalında ödəniş kartları vasitəsilə vergi və tədiyə növləri üzrə ödənişlərini apara bilərlər. Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun daxili informasiya sisteminin “Hökumət Ödəniş Portalı”na inteqrasiya olunması üzrə işlər uğurla yekunlaşdırılmışdır. İnteqrasiya nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər, torpaq pay mülkiyyətçiləri və digər sığortaedənlərin ödənişlərinin “Hökumət Ödəniş Portalı”nın infrastruktur imkanlarından istifadə edilməklə qəbul edilməsi imkanı yaradılmışdır. Digər dövlət qurumlarının daxili informasiya sistemlərinin “Hökumət Ödəniş Portalı”na inteqrasiyası istiqamətində işlər görülür.

2.2. BANK İNFRASTRUKTURU

Bank sisteminin fəaliyyətini təmin edən müəssisələr, agentliklər və xidmət sahələri Bank infrastrukturuna aiddir. Bank infrastrukturunu özündə məlumat, metodik, elmi, kadr təminatı, həmçinin rabitə vasitələri və kommunikasiyanı birləşdirir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində banklar hər şeydən əvvəl ölkə iqtisadiyyatının, onun sahələrinin, həmçinin xidmət göstərdiyi fiziki və hüquqi şəxslərin fəaliyyəti barədə geniş və operativ məlumatlara ehtiyac duyurlar. Bu banklara müştərilərin kredit qabiliyyətliliyi, iqtisadi və işgüzar bazarın, əmlakın idarə edilməsi vəziyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi və müştərilərin vaxtlı vaxtında məlumatlandırılmasını təşkil etmək üçün vacibdir.

Bazar iqtisadiyyatında mövcud olan güclü rəqabət, baş verə biləcək iqtisadi böhran, müəssisələrin və dövlətin qeyri-sabit maliyyə vəziyyəti şəraitində düzgün qərarlar qəbul etməkdən ötrü məlumat təminatı banklar üçün günün tələbinə çevrilir. Bunsuz banklar hətta müvəqqəti maliyyələşmə fəaliyyətin həyata keçirə bilməz, müştərilər üçün lazımı xidmətləri vaxtlı-vaxtında keyfiyyətlə icra edə bilməzlər. Eyni zamanda kapitalı itkisinə yol verə bilərlər.

Banklar lazım olan məlumatlar müxtəlif mənbələrdən -xüsusi agentliklərdən, çoxsaylı məlumat kitablarından, jurnal və operativ nəşrlərdən, mərkəzi banklardan və s., beynəlxalq aləmdə baş verən mühüm dəyişikliklər barədə məlumatları isə internet vasitəsilə əldə edə bilər.

Metodiki təminat bank infrastrukturunun mühüm elementlərindən biridir. İndi bankların fəaliyyətinə dair bütün lazım olan sənədlər toplusu Mərkəzi Bank tərəfindən hazırlanır və fəaliyyətə buraxılır. Azərbaycan Mərkəzi Bank strukturunda Tədqiqatlar və İnkişaf Mərkəzi **Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinə dair aşağıdakı modelləri hazırlamışlardır:** [Manatın real effektiv valyuta məzənnəsinin tarazlıq səviyyəsi və məzənnə uyğunsuzluğunun qiymətləndirilməsi](#); [Manatın məzənnəsinin inflyasiyaya ötürücülük qabiliyyətinin qiymətləndirilməsi](#); [Daşınmaz əmlak bazarında “köpüyün” proqnozlaşdırılması](#); [İnflyasiyaDinamik stoxastik ümumi tarazlıq Məcmu buraxılış kəsiri](#); [Pula tələb Makro stress-testləşmə \(hüquqi və fiziki şəxslər üzrə\)](#) və [Maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi məqsədi ilə istifadə edilən indekslər](#).

Bank infrastrukturunun mühüm elementlərindən biri də elmi təminatdır. O həm ayrı-ayrı bankları, həm də bütövlükdə bank sistemini əhatə etməlidir.

Elmin nailiyyətlərinin vaxtlı-vaxtında praktikada tətbiqinə şərait yaratmaq üçün mütləq kifayət dərəcədə yüksək səviyyəli təhlil mərkəzləri yaradılmalıdır.

Kadr təminatı bank infrastrukturunun ən vacib elementidir. 80 ildən yuxarı ölkəmizdə maliyyə və bank orqanları üçün kadrlar hazırlayan Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində «Beynəlxalq valyuta kredit və maliyyə münasibətləri», «Bank işi», «qiymətli kağız bazarı» və bir çox digər fənlər tədris olunur ki, son məqsəd iqtisadi sistemlər üçün yüksək ixtisaslı kadr hazırlığından ibarətdir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfat subyektlərinin artması banklar tərəfindən göstərilən xidmətlər çeşidinin və həcmnin çoxalmasına gətirib çıxarır. Öz növbəsində bu, bankları keyfiyyətə yeni, texniki cəhətdən yüksək səviyyəli ödəmələrin və hesablaşmaların sürətli icrasını təmin edən rabitə və digər texniki vasitələrin əldə edilməsinə məcbur edir.

Bank sisteminin sabit, normal iş şəraitini təmin edən amillərdən biri qanunvericilikdir. Bank qanunvericiliyi bu sistemin zəruri bir hissəsidir.

Hal-hazırda Azərbaycanda bank sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən bir neçə əsas qanunlar qüvvədədir:

Hal-hazırda Azərbaycanda bank sisteminin fəaliyyətini tənzimləyən bir neçə əsas qanunlar qüvvədədir:

1) Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)

2) Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə). Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə) ;

3) Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (25 dekabr 2009-cu il); Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə);

4)Valyuta tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 27 noyabr 2001-ci il tarixli, 220-IIQD nömrəli; 30 aprel 2002-ci il tarixli, 317-IIQD nömrəli; 3 mart 2006-cı il tarixli, 82-IIIQD nömrəli; 17 aprel 2007-ci il tarixli, 320-IIIQD nömrəli; 7 dekabr 2007-ci il tarixli, 507-IIIQD nömrəli; 30 iyun 2009-cu il tarixli, 856- IIIQD nömrəli; 5 mart 2010-cu il tarixli, 972-IIIQD nömrəli Qanunlara əsasən dəyişikliklər və əlavələrə;

5) Kredit İttifaqları Haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu (2001-ci il 23 noyabr və 30 sentyabr 2010-cu il tarixli əlavə və dəyişikliklərə);

6) Poçt haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1 may 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla edilmiş əlavə və dəyişikliklərə);

7) Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 25 dekabr 2009-cu il).

8) “İpoteka haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu.15 aprel 2005-ci il

9) “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 29 dekabr 2006-cı il.

10) “Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 25 fevral 2009-cu il

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bank sisteminin səmərəli fəaliyyəti üçün bank birlikləri və konyorsiumları, holdinqləri, xüsusi təyinatlı banklar, kredit kooperasiyaları haqqında qanunlar işlənib hazırlanmalıdır. Həmçinin bankların fəaliyyətini nizamlayan qanunlar topusuna kredit işi, elektron ödəniş sistemi, bank sirri, bankların iflası qanunları da daxil edilməlidir. Maliyyə-kredit sistemində banklarla bərabər fəaliyyət göstərən digər maliyyə institutları-qiymətli kağızlar və fond birjası, faktoring və trust şirkətləri, investisiya fondları haqqında qanunlar da az əhəmiyyət kəsb etmir.

2.3. BANK SİSTEMİNDƏ NƏZARƏT MODELƏRİ

Dünyada bank sferasına nəzarətə və bu sferanın tənzimlənməsinə ciddi ehtiyac ötən əsrin 20-30-cu illərində baş vermiş Böyük depressiyadan sonra formalaşmağa başlamışdır. İkinci Dünya müharibəsindən sonra bank biznesinin beynəlmilləşdirilməsi və kapitallaşmanın sürətləndirilməsi beynəlxalq bank nəzarəti qayda və normalarının formalaşmasını şərtləndirdi. Bununla belə, bank sferasında nəzarət səlahiyyətləri hər bir ölkədə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş institusional formalarda həyata keçirilir. Bu sistemlərin müxtəlif ölkələr üzrə fərqlərinə baxmayaraq, onların hamısı aşağıdakı əsas məqsədlərin həyata keçirilməsinə istiqamətlənib:

1. Pul və maliyyə sabitliyinin saxlanması. Bu da bankların iflasına yol verilməməsi və aktiv və passivlərin səmərəli idarə edilməsinə yönəldilmiş bank tənzimlənməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi deməkdir.

2. Bank sisteminin səmərəliliyinin təmin olunması. Bu isə aktivlərin keyfiyyətinin artırılması və potensial risklərin azaldılması hesabına əldə olunur. Bank nəzarətinə həmçinin daxili bank əməliyyatlarının və maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi daxildir ki, bu da bankların həyati əhəmiyyətli iqtisadi əməliyyatları və institutları maliyyələşdirmək qabiliyyətini qiymətləndirməyə imkan verir.

3. Əmanətçilərin maraqlarının müdafiəsi: əmanətçilər qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə müvafiq orqanlarının əmanətçilərə münasibətdə öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyən bankların fəaliyyətinə nəzarəti gücləndirilməlidir.

Ayrı-ayrı ölkələrdə bank nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri də müxtəlifdir ki, bu da bir sıra institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, habelə iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi və kapital bazarlarının həcmi ilə izah olunur. Bəzi ölkələrdə Mərkəzi Banka nəzarət və bu bankların tənzimlənməsi vahid orqan tərəfindən həyata keçirilir, digər ölkələrdə bu funksiyaları öz aralarında sıx əməkdaşlıq edən xüsusi nəzarət orqanları icra edir, çünki pul-kredit siyasətinin və bank nəzarətinin işlənilib hazırlanması funksiyaları kəşir.

Elə ölkələr var ki, burada nəzarət funksiyası tamamilə Mərkəzi Bankın əlindədir. Bu ölkələrə məsələn, Rusiyanı aid etmək olar. Bəzi ölkələrdə Mərkəzi Bank özünün nəzarət və tənzimləyici funksiyalarından qismən məhrum olunub (Fransa, Almaniya, Avstraliya, Kanada, İsveçrə, Türkiyə və s.). Nəhayət, elə ölkələr də vardır ki, onlarda mərkəzi banka və ya oxşar funksiyalara malik orqana nəzarət və tənzimləyici səlahiyyətlərin bir hissəsi verilir. Belə orqanın tipik nümunəsi kimi ABŞ-ın Federal Ehtiyatlar Sistemini göstərmək olar.

Beləliklə, nəzarət orqanları arasında funksiyaların bölünməsinin bir neçə modelini fərqləndirmək olar:

Bununla, nəzarət orqanları arasındakı funksiya bölgüsünün bir neçə modelini ayırmaq olar:

Model 1. Bank fəaliyyətinə nəzarət və onun tənzim olunması sahəsində istisna səlahiyyətlərə malik olan mərkəzi banklar üzrə qanunverici təhkimçiliyə əsaslanır. Bank işi sahəsində nəzarət təcrübəsinin yarandığı ilk gündən bəri bu modelin yeganə model olmamasına baxmayaraq, məhz bu model tarixən üstünlük təşkil edib (hakim olub). Özünün hakim mövqeyini itirməsinə baxmayaraq, bu gün də, o, hələ də əvvəlki kimi həyat tərəfindən tələb edilir.

Model 2. “Qarışıq”. Nəzarət və idarə funksiyaları mərkəzi bankın və maliyyə nazirliyinin bilavasitə iştirakı ilə ixtisaslaşdırılmış orqanlar tərəfindən həyata keçirilir.

Model 3. Bank fəaliyyəti üzərində nəzarət maliyyə nazirliyi ilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olan ixtisaslaşdırılmış sərbəst orqanlar tərəfindən mərkəzi bankın iştirakı ilə həyata keçirilir.

Model 4. Maliyyə xidmətləri bazarında meqa - tənzimləyici orqanların yaradılması haqqında qanunverici qərar qəbul edən ölkələri birləşdirir.

Model 5. Beynəlxalq və ya milli. Nəzarət sahəsində mövcud olan nöqtəyi - nəzərdən bütün beynəlxalq maliyyə təşkilatları arasından ən əhəmiyyətli olanları bunlardır: Mərkəzi Avropa Bankı (MAB), bank nəzarəti üzrə Bazel Komitəsi, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı.

Bu gün Azərbaycanın bank sektorunda səmərəli bank nəzarəti və tənzimlənmənin daha böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi yeni inkişaf mərhələsi başlayır. Azərbaycanda bank nəzarətinin və tənzimlənməsinin əsas məqsədləri bank sistemində sabitliyin saxlanması, əmanətçilərin və kreditorların maraqlarının müdafiəsidir.

Azərbaycanda bank tənzimlənməsinin qanunverici əsasını “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Qanun” təşkil edir. Həmin qanuna əsasən, Azərbaycanda kredit təşkilatlarına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı həyata keçirir.

Qanunvericiliklə Mərkəzi Banka bank əməliyyatlarının keçirilmə qaydalarının təyin olunması, kredit təşkilatlarının dövlət qeydiyyatı, onların fəaliyyətlərinin lisenziyalandırılması, kredit təşkilatlarının (bank və qeyri-bank) fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi üzrə funksiyaların həvalə olunması ilə əlaqədar Mərkəzi Bank tərəfindən normativ aktlar işlənib hazırlanır.

Azərbaycan Respublikasının bank sisteminin sabit işləməsini təmin etmək, bank kreditorlarının və əmanətçilərin maraqlarını müdafiə etmək məqsədilə Mərkəzi Bank qüvvədə olan qanuna, “Banklar haqqında” və “Kredit ittifaqları haqqında” AR qanunlarına, Mərkəzi Bankın normativ aktlarına və səmərəli bank nəzarəti üzrə beynəlxalq təcrübəyə müvafiq olaraq, bank fəaliyyətinin lisenziyalandırılması, tənzimlənməsi və bank fəaliyyəti üzərində nəzarət funksiyalarını həyata keçirir.

Bank nəzarətinin və tənzimlənməsinin təşkilinin konkret üsulunun seçilməsi bir sıra amillərin məcmusu ilə təyin olunur ki, bu amillərin də özünəməxsus müxtəlifliyi onların hər birinə təkrarolunmaz milli səciyyə qazandırır. Bir mübahisəsiz faktı qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə bazarlarının bütün seqmentlərinin artan inteqrasiyası şəraitində nəzarət funksiyalarının meqatənzimləyicinin əlində cəmlənməsi tendensiyası özünü daha dolğun şəkildə büruzə verir.

Vaxtilə bir sıra inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr maliyyə bazarının meqatənzimləyicisini yaratmaqla maliyyə bazarının dövlət tənzimlənməsi sistemində islahatların aparılması yolunu seçmişdilər. Onların sırasına Norveç (1986), Kanada (1987), Danimarka (1988), İsveç (1991), Böyük Britaniya (1997), Yaponiya (1998), Koreyan (1998), Avstraliya (1998), İslandiya (1999), Cənubi Afrika (1990), Macarıstan (1996), və Sinqapur aid etmək olar. Meqatənzimləyici, mahiyyətə, İsveçrədə də yaradılıb.

Maliyyə bazarının bütün bölmələri üzərində nəzarətin və yoxlamanın birləşdirilməsi nadir hadisə deyil. Britaniyada təxminən 10 il əvvəl yaradılmış Maliyyə Xidmətləri İdarəsi (FSA) ilk vaxtlardan həm investisiya xidmətləri sektorunu tənzimləyir, həm də banklara nəzarət edirdi (bank sistemi üzərində nəzarət ona İngiltərə Bankından keçmişdi). Sonralar ipoteka kreditləşməsi sektoruna, 2005-ci ildən isə sığorta sektoruna nəzarət də bu quruma verildi.

Beləliklə, etiraf etmək olar ki, bir çox xarici ölkələrdə meqatənzimləyicilərin yaradılması və ya ən azı maliyyə bazarlarında fəaliyyət göstərən bir neçə tənzimləyici orqanın funksiyalarının birləşdirilməsi tendensiyası kifayət qədər diqqətlə izlənilir. Lakin müxtəlif ölkələrdə maliyyə bazarlarının meqatənzimləyicilərinin yaradılması prinsipləri bir-birindən fərqlənir. Meqatənzimləyicilərin formalaşma prinsipləri hətta Avropa İttifaqı çərçivəsində də fərqlənir. Məsələn, tam integrasiya olunmuş meqatənzimləyicilər üç ölkədə mövcuddur, iki dövlətdə tənzimlənmə əsasən bir institutda mərkəzləşib, bir ölkədə konfederal sistem, altı ölkədə üç idarədən ibarət tənzimlənmə strukturu mövcuddur, daha ikisində isə mövcud sistem dəyişiklik prosesindədir. Mərkəzi bankların iştirakına gəlinə, yeddi dövlətdə bank nəzarəti mərkəzi bankın daxilindədir və ya onunla sıx əlaqədədir, beş ölkədə banklara nəzarət orqanının mərkəzi bankdan heç bir asılılığı yoxdur, ikisində əsasən müstəqildir, bir dövlətdə isə sistem yenidən nəzərdən keçirilməkdədir.

Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrin heç də hamısı öz maliyyə bazarlarının meqatənzimləyicilərinin yaradılması yolu ilə getməyiblər. Məsələn, ABŞ-da maliyyə sektorunun seqmentlərinə nəzarəti müxtəlif təşkilatlar həyata keçirir. Onlardan heç biri hökumət strukturuna daxil deyil, sığorta sahəsinin isə, ümumiyyətlə, federal tənzimləyicisi yoxdur. Maliyyə bazarı dünyanın ən çox inkişaf etmiş bazarlarından olan ABŞ maliyyə bazarının tənzimlənməsi istiqamətində islahatların gedişində (1999-cu ilin ikinci yarısında qəbul edilmiş maliyyə qanunvericiliyinin modernizasiyası haqqında qanun) meqatənzimləyicinin yaradılmasından imtina edib. ABŞ funksional tənzimləmə prinsipinin inkişaf etdirilməsi yolu ilə getmiş və maliyyə bazarlarının bir neçə idarəetmə orqanını qoruyub saxlamışdır. Sözügedən qanuna görə, ABŞ-ın qiymətli kağızlar bazarında fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarının lisenziyalaşdırılması və nəzarəti SEC tərəfindən həyata keçirilir.

Qəbul olunmuş bir faktdır ki, bank işi etimada əsaslanır. Biz artıq müştərilərin bir çox hallarda ayrı-ayrı bankların və bütövlükdə bank sisteminin əmanətləri qorumaq qabiliyyətinə etimadını itirdiyinin şahidi olmuşuq. Sərt və ciddi bank nəzarəti özlüyündə maliyyə sabitliyinin təmin olunması üçün kifayət deyil. Maliyyə qeyri-sabitliyinin bank sektorundan kənarda çox sayda digər potensial mənbələri var, odur ki, nəzarətin məqsədləri böhranın qarşısının alınması üçün daha irəli getməlidirlər.

Maliyyə qloballaşması özündə ölkələr arasındakı maliyyə əlaqələrinin dərinləşməsini, qiymətlərin liberallaşmasını və investisiya axınlarının artmasını, millətlərarası maliyyə institutlarının (idarələrinin) yaranmasını ifadə edir. Valyuta və avro-valyuta bazarlarının, xarici valyutada olan bank depozitlərinin, beynəlxalq maliyyə bazarlarından cəlb edilən vasitələrin, institusional investorların müştərək ehtiyatlarının, ayrı-ayrı ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında xarici ehtiyat paylarının artan həcmi və yüksək dinamikası maliyyə qloballaşması proseslərinin güclənməsini təsdiq edir.

Bank nəzarətini həyata keçirən orqanların növləri müxtəlif ölkələrdə fərqlidir ki, bu da müxtəlif institusional, mədəni və inzibati şərtlərlə, həmçinin iqtisadiyyatın inkişaf dərəcəsi və kapital bazarının həcmi ilə izah edilir. Bəzi ölkələrdə vahid Mərkəzi Bank nəzarəti və tənzimi orqanı mövcuddur, digər bir sıra ölkələrdə isə bu funksiyaları bir-biriləri ilə sıx əməkdaşlıq edən xüsusi nəzarət

orqanları icra edir, belə ki, pul-kredit siyasətinin və bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi funksiyaları yenidən qurulur.

Müxtəlif ölkələrdə istifadə olunan institusional yanaşmalardan asılı olaraq ölkənin maliyyə sektorunun fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi göstərilən funksiyaya əsasən və ya başqa şəkildə hökumət tərəfindən bu iş üzrə səlahiyyətləndirilən müxtəlif orqanlar arasında bölüşdürülür. Digər bəzi ölkələrdə koordinasiya problemləri idarələrarası işçi qruplarının, şuraların və digər konsultativ orqanların yaranması yolu ilə həll edilir ki, yaradılan bu qrupların, şuraların tərkibinə tənzimləyici (nizamlayıcı) və nəzarət orqanlarının nümayəndələri daxil edilir. Bir çox ölkələrdə maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətinin tənzim olunması və ona nəzarət mərkəzi bankların, maliyyə nazirliklərinin, həmçinin, banklara, sığorta şirkətlərinə və qiymətli kağızlar bazarının iştirakçılarna nəzarət üzrə komissiyalar və s. bu kimi digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilirdi.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun məlumatlarına görə, ölkələrin 76 %-ində bank nəzarəti mərkəzi banklar, 4 %-ində maliyyə nazirliyi, 20 %-ində qarışıq tipli orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Sonuncu üsul məsələn, Fransada həyata keçirilir ki, burada nəzarət xüsusi olaraq yaradılan orqan-Bank Komissiyası tərəfindən Fransa'nın Milli Bankı ilə birgə icra edilir. Yalnız milli banklara təhkim edilən prudensial nəzarət fikrini Mərkəzi Avropa Bankı ısrarla dəstəkləyir⁴.

Bir çox ölkələrdə fond bazarlarını nizamlayan orqanlar bankları nizamlayan orqanları ilə paralel olaraq işləyirlər. Buna misal olaraq Rusiyanı göstərmək olar ki, burada, nəzarət orqanları sistemindəki rəhbər bənd rolunu Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı və Maliyyə Bazarları üzrə Federal Xidməti bərabər hüquqlu şəkildə icra edir. Həmişinin Fransada da Bank Komissiyası, Birja Əməliyyatları üzrə Komissiya və Maliyyə Bazarları üzrə Şura ilə paralel olaraq işləyir. Yaponiyada fond bazarları, Financial Services Agency (FSA)–Maliyyə

⁴ Захид Мамедов. Влияние кризиса на логику реформирования банковской системы.– СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2005. 127 с.

Xidmətləri Agentliyi tərəfindən müşahidə olunur, Yaponiyanın Mərkəzi Bankı isə bank sektorunu tənzimləyir.

Yalnız milli banklara təhkim edilən prudensial nəzarət fikrini Mərkəzi Avropa Bankı israrla dəstəkləyir. Bir çox ölkələrdə fond bazarlarını nizamlayan orqanlar bankları nizamlayan orqanları ilə paralel olaraq işləyirlər. Buna misal olaraq Rusiyanı göstərmək olar ki, burada, nəzarət orqanları sistemindəki rəhbər bənd rolunu Rusiya Federasiyasının Mərkəzi Bankı və maliyyə bazarları üzrə Federal Xidmət, bərabər hüquqlu şəkildə icra edir. Həmişinin Fransada da Bank komissiyası birja əməliyyatları üzrə Komissiya və maliyyə bazarları üzrə Şura ilə paralel olaraq işləyir. Yaponiyada fond bazarları, Financial Services Agency of Japan–Yaponiya, Maliyyə Xidmətləri Agentliyi tərəfindən kurasiya olunur, Yaponiya Bankı isə bank sektorunu tənzimləyir.

Avropa Birliyində bank nəzarəti orqanları Avropa Birliyi səviyyəsində necə olmalıdır, onun səlahiyyətlərinə nələr daxildir, bu orqan mərkəzi bank yanında fəaliyyət göstərməlidir ya tamamilə sərbəst, heç bir orqandan asılı olmayan bir orqan olmalıdır və s. bu kimi mövzularda geniş müzakirələr getməkdədir. 22 sentyabr 2010-cu il tarixində Avropa Parlamenti tərəfindən həmçinin Avropa Birliyinin (AB) maliyyə sistemində islahatların keçirilməsi ilə bağlı qərar da bəyənilmişdir ki, bu islahatlar çərçivəsində maliyyə bazarlarının tənzimi, risklərin milli səviyyədə fraqmentləşdirilmiş fərdi təhlil problemlərinin aradan qaldırılması, həmçinin sistem risklərin erkən aşkar edilməsi və qarşısının alınması sisteminin inkişaf etməsi arxitekturasının və institusional quruluşunun təkmilləşməsi hesabına onun davamlılığını və sabitliyini təmin etməyə yönəlik bir sıra qanunverici təşəbbüslər qəbul olunmuşdur. Verilmiş bu əlaqədə milli tənzim xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır, belə ki, müxtəlif ölkələrdə bank tənzimləyici funksiyalar ya ölkənin mərkəzi bankının üzərinə, ya da nazirliyin və ya xüsusi olaraq yaradılan komissiyanın digər orqanının üzərinə qoyulub. Bu orqanlar üzərilərinə qoyulan bu vəzifəni ya müstəqil surətdə icra edirlər, ya da mərkəzi bankın və ya maliyyə nazirliyinin iştirakı ilə icra edirlər.

Xüsusi ilə, bank sahəsinin tənzimlənməsi üzrə olan vəzifələri, Avstraliyada Maliyyə Nəzarəti üzrə Xidmət, Belçikada–Banklar, Maliyyə və Sığorta üzrə Komissiya, Böyük Britaniyada–Maliyyə Xidmətləri İdarəsi, Almaniyada–Maliyyə Nəzarəti üzrə Federal Xidmət, Kanadada–Maliyyə Nazirliyi, Lyuksemburqda–Büdcə və Xəzinə Nazirliyi, Fransada–Kredit Təşkilatları və İnvestisiya Fondları üzrə Komitə, İsveçrədə–Federal Bank Komissiyası, Yaponiyada–Maliyyə Xidməti və Yaponiya Bankı və s. icra edir.

Mərkəzi bank pul–kredit siyasətini formalaşdırmaq və həyata keçirtməklə yanaşı Bolqarıstanda, Yunanıstanda, İtaliyada, Litvada, Niderlandda, Yeni Zelandiyada, Portuqaliyada, Slovakiyada, MDB ölkələrində həmçinin bank idarələrini də tənzim edir.

Vahid maliyyə bazarında nəzarətin müxtəlif milli nəzarət orqanlar tərəfindən paralel şəkildə həyata keçirilməsi nəzarət orqanlarının banklar arasındakı rəqabətə göstərdikləri təsirə nisbətən onların bitərəflik tələblərinin mövcudluğuna təhlükə yaradır. Bizim fikrimizcə hazırkı problem xüsusi ilə Avropa üçün daha aktualdır, çünki, burada yalnız bank nəzarətinin beynəlmilləşdirilməsi prosesi inkişaf etmir, həm də vahid avropa supermilli bank nəzarəti orqanının yaradılması istiqamətinə yönələn hərəkət tendensiyası da müşahidə olunur.

Bizim fikrimizcə, cümlədən bank tənziminin harmonizasiyası hal-hazırda maliyyə integrasiyasının ən vacib şərti və elementi hesab edilir. Tənzimləyici (nizamlayıcı) orqanların harmonizasiyası prosesi dedikdə vahid normaların, lisenziyalasdırma üsullarının və maliyyə idarələri üzərindəki nəzarətin uyğunlaşdırılması prosesi başa düşülməlidir.

Çox tez-tez alimlər maliyyə tənzimi sistemlərinin dövlətlərarası konvergensiyasına zəruri şərt kimi baxırlar, amma digər başqa hallarda isə onu bazar integrasiyasının nəticəsi kimi də qiymətləndirirlər, lakin demək olar ki, alimlər həmişə maliyyə tənzimi sistemlərinin dövlətlərarası konvergensiyasını mütləq surətdə maliyyə integrasiyasının ən vacib elementi hesab ediblər.⁵

⁵ Кали Джордан, Джованни Маджони Глобализация и национальные финансовые системы.- Весь мир, Москва.- 2005, с. 281.

AB-dəki maliyyə integrasiyası təcrübəsi üzərində tərəfimizdən aparılan tədqiqatların göstərdiyi kimi dövlətlərarası konvergensiya prosesi maliyyə integrasiyasının zəruri şərti hesab edilir və o olmadan praktiki olaraq integrallaşdırılmış maliyyə bazarını yaratmaq mümkün deyil.

Maliyyə bazarının fəaliyyətinə yeni nəzarət modeli – Meqarequlyator

Dünya Bankının verilmiş tədqiqatlarına görə qismən və ya tam şəkildə integrallaşmış maliyyə nəzarəti orqanları (bank sahəsi, sığorta xidmətləri sahəsi və meqa-tənzimləyici adını almış qiymətli kağızlar bazarı da daxil olmaqla maliyyə bazarının əsas seqmentləri üzərində nəzarəti həyata keçirir) bu beynəlxalq maliyyə təşkilatının üzvləri hesab edilən 30 % ölkələrdə fəaliyyət göstərmişdirlər. Maliyyə bazarının bütün sahələri üzərində nəzarət və tənzimin birləşdirilməsi nadir hadisə deyil. Maliyyə Tənzimi və Nəzarəti üzrə Britaniya İdarəsi, Böyük Britaniyanın maliyyə xidmətləri bazarına nəzarət edən mərkəzi orqandır. FSA-Böyük Britaniya ərazisində fəaliyyət göstərən bütün investisiya, maliyyə və bank şirkətlərinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzarətinə görə məsuliyyət daşıyan sərbəst qeyri-hökumət orqanıdır. 2010-cu ilin iyun ayında Krallıq hökuməti, maliyyə bazarlarının tənzimlənməsi sisteminin yeni arxitektura keçməsi üzrə qurulan planlar haqqında məlumatlar bəyan etmişdir. Yeni arxitektura mövcud sistemin transformasiyasının Maliyyə Hərəkətləri Agentliyinə (Financial Conduct Authority - FCA) Maliyyə Xidmətləri üzrə İdarə qismində yaranmasına, həmçinin 2012-ci ilin sonunda üçtərəfli tənzim sisteminin–FSA, İngiltərə Bankının və Krallıq Xəzinəsinin–Maliyyə Siyasəti üzrə Komitə (Financial Policy Committee – FPC), Prudensial Tənzim İdarəsi (Prudential Regulation Authority- PRA) və İngiltərə Bankının törəmə şirkətinə malik İstehlakçıların və Bazarın Hüquqlarının Müdafiəsi İdarəsindən (Consumer Protection and Markets Authority–CPMA) ibarət olan yeni quruluşa əvəz olunmasına səbəb olacaq.

Yenidən yaradılan orqanların öhdəlikləri çox geniş olacaq. Belə ki, planlaşdırılır ki, FCA-nın mövqeli məqsədləri ilə Böyük Britaniyanın maliyyə sisteminin müdafiəsi olacaq və ona qarşı etibarın artması müşahidə ediləcək. Daha

üç operativ məqsədlər bunlardır: istehlakçıların müdafiəsinin lazımı dərəcədə təmin edilməsi, maliyyə xidmətləri bazarının effektivliyinin artması, həmçinin, milli maliyyə sisteminin bütövlüyünün qorunub saxlanılması.

Almaniyanın Federal Maliyyə Nəzarəti İdarəsi (BaFin)–Almaniyanın maliyyə xidmətləri üzrə mərkəzi nəzarət orqanı hesab edilir. BaFin AFR-nın Federal Hökumətinin bir hissəsi sayılır. BaFin–nin hüquqi statusu və funksiyaları “Maliyyə Nəzarətinin Federal İdarəsi haqqındakı Qanunda”, “AFR–nın bank Fəaliyyəti haqqındakı Qanununda” və digər xüsusi qanunlarda öz əksini tapmışdır. Banklara və investisiya şirkətlərinə nəzarət sahəsindəki öhdəliklərin yerinə yetirilməsində BaFin Alman Federal Bankı ilə sıx əməkdaşlıq edir.

Beynəlxalq valyuta fondunun dəstəyi və bilavasitə iştirakı ilə Türkiyədə yeni bank nəzarəti orqanı–Banking Regulatory and Supervisory Agency of Turkey (BDDK) yaradılması böhrandan sonra Türkiyədə ən əhəmiyyətli hadisələrdən olmuşdur. Bu, tamamilə sərbəst olan və maliyyə bazarının bütün iştirakçıları tərəfindən yüksək etibarlılıqla istifadə edilən bir quruluşdur. Böhrana qədər BDDK ölkənin xəzinə quruluşunun daxilində idi. Hal-hazırda BDDK müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərir və qanunla ona növbəti səlahiyyətlər verilmişdir: bankların fəaliyyətlərinə nəzarət etmək; kredit təşkilatlarının işlərini nizama salmaq; qanuni əsaslara görə bankların fəaliyyətlərinin (banklar bağlananadək) müxtəlif aspektləri üzrə qərarlar qəbul etmək və əmanətçilərin hüquqlarının qorunması; maliyyə sisteminin effektiv işləməsi üçün şəraitin yaradılması və depozitlərin sığortasının Türkiyə Fondu tərəfindən (TMSF) idarə olunması⁶.

BDDK özünün idarə funksiyalarını bütün bank idarələri üzərində, o cümlədən islam bankları üzərində cəmləmişdir. Bununla belə, “Banklar üzrə Nəzarət və Tənzimləmə Şurasının” sədrinə həmçinin bankların maliyyə fəaliyyətlərinin təsdiq olunması və onların ləğv edilməsi sxemlərinin seçilməsi məsələlərində də istisna səlahiyyətlər verilmişdir.

⁶ Мамедов З.Ф. Структурная перестройка банковской системы Турции после кризиса //«Вестник Финансовой Академии» - 2010. № 1.

Bununla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, heç də bütün inkişaf etmiş ölkələrin hamısı özlərinin maliyyə bazarlarının meqa–nizamlayıcılarını yaratmaq yoluna baş vurmədilər. Tam şəkildə integrallaşdırılmış nəzarət orqanlarının yaradılmasına yönəlik tendensiyaların mövcud olmasına baxmayaraq bir çox ölkələrdə maliyyə nəzarətinin ənənəvi funksional quruluşu qorunub saxlanılmaqdadır ki, həmin ənənəvi funksional quruluş ayrı–ayrı sahələrə aid edilən nəzarət orqanlarının mövcudluğunu tələb edir.

2007–2008–ci illərdə ABŞ–da yaranan maliyyə böhranı sistem riskin və maliyyə idarələrinin tənzimində mövcud olan çatışmamazlıqların üstünü bir daha açdı ki, bu da öz növbəsində maliyyə tənzimi və nəzarəti üzrə olan idarə quruluşlarında yenidən islahatların keçirilməsinin vacibliyini vurğuladı.

Sistem risklərin aradan qaldırılması və monitorinqi üzrə səlahiyyətlərin icra edilməsi üçün yeni Maliyyə Sabitliyi Üzərində Nəzarət Şurası (The Financial Stability Oversight Council–FSOC) yaradıldı, həmçinin Federal Ehtiyat Sisteminin səlahiyyətləri dəyişdirildi. FSOC–un əsas funksiyaları: tənzimlənmədə sistem cəhətdən önəmli olan idarələrin və boşluqların təyin olunması; məlumatların toplanması və potensial riskləri üzə çıxartmaq məqsədi ilə maliyyə xidməti bazarının monitorinqi; sistem əmələ gətirən bank və qeyri–bank maliyyə idarələrinin və maddi vəsaiti 50 milyarddan çox olan holdinqlərin fəaliyyətinin tənzimlənməsinin daha sərt standartlarını işləyib hazırlamaq; özündə bütün maliyyə sistemi üçün təhlükəli olan yüksək riskləri daşıyan təşkilatların ləğv edilməsi və onların yenidən qurulması.

MDB və Azərbaycanda banklara nəzarət sistemi

Rusiyada makroprudensial tənzimləmə sisteminin qurulması üzrə təşəbbüslərin həyata keçirilməsi yalnız 2011–ci ildə Rusiya Bankında maliyyə sabitliyi Departamentinin yenidən qurulması ilə başlamışdır. Bundan başqa, qiymətli kağızlar bazarında, o cümlədən sığorta sahəsində də tənzimlənmə funksiyalarının qanunvericilik cəhətdən parçalanması baş verdi: tənzimlənmə funksiyaları Maliyyə Nazirliyinə, nəzarət və idarə vəzifələri isə Maliyyə Bazarları

üzrə Federal Xidmətə (ФСФР – Федеральная служба по финансовым рынкам) təhkim edildi. 2012-ci ildən Maliyyə Bazarları üzrə Federal Xidmətə bəzi önəmli qanun yaradıcı funksiyalar geri verildi. 2012–ci ilin yanvar ayında bank sahəsində nəzarət metodologiyasını təcrübi nəzarətdən (konkret bankların və nəzarət reaksiyalarının maliyyə vəziyyətlərinin qiymətləri) ayırmaq məqsədi ilə Rusiya Bankının Bank Tənzimi və Nəzarəti Departamentinin iki müstəqil departamentdə yenidən qurulması fikri təsdiq edildi. Bu, tənzimləyici və nəzarət funksiyalarının birləşdirilməsi zamanı meydana çıxaraq maraq mübahisələrinə səbəb olan bütün əsasları şərtsiz olaraq ləğv edirdi.

Belarus Respublikasının Milli Bankı ölkənin maliyyə bazarı üzərindəki nəzarəti, tənzimi və maliyyə bazarının inkişafı üzrə olan funksiyalarını genişləndirməyi planlaşdırır. Bununla əlaqədar olaraq irəli sürülür ki, hal–hazırda Belarus Respublikasında qüvvədə olan modelə əsasən ölkənin maliyyə bazarlarının fəaliyyətinə nəzarət və onların tənzimlənməsi Belarus Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin tərkibinə daxil olan üç orqan–Belarus Respublikasının Milli Bankının Bank Nəzarəti üzrə Baş İdarəsi, Qiymətli Kağızlar üzrə Departament və Sığorta Nəzarəti üzrə Baş İdarə tərəfindən həyata keçirilir. Belarus Respublikasının Maliyyə Nazirliyi qiymətli kağızlar bazarının inkişafına, sığorta bazarına, lombardların fəaliyyətinə nəzarət edir. Lizinq fəaliyyətinin və investisiya fondlarının inkişafına isə Belarus Respublikasının İqtisad Nazirliyi cavabdehdir. Eyni zamanda Belarus maliyyə bazarının bəzi iştirakçıları heç bir dövlət orqanının nəzarəti altına düşmür.

Azərbaycanın indiki nəzarət sistemi maliyyə bazarlarındakı nəzarətin, idarənin və tənzimin vahidlik prinsipini təmin etmir. Fond bazarının peşəkar iştirakçılarına Azərbaycanın Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsi, sığorta şirkətlərinə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Sığorta Nəzarəti Xidməti, pensiya yığımlarına qoyulan kapitala Dövlət Sosial Fondu, banklara isə, Azərbaycanın Mərkəzi Bankı nəzarət edir. Hesab edirik ki, bütün riskləri ümumi nəzarət çərçivəsində tənzimləmək daha məqsədə müvafiqdir.

Hesab edirik ki, 2013- cü ildə bank sisteminin tənzim edilməsinin ən son beynəlxalq standartlar və təcrübəyə əsaslanaraq müasirləşdirilməsi Azərbaycanın maliyyə sistemində ən böyük yenilik olacaqdır. Perspektiv olaraq zənn etdiyimiz kimi vahid maliyyə nəzarəti sistemi maliyyə təşkilatlarının öz risklərini idarə etmək keyfiyyətinin artırılmasına, həmin təşkilatların riskləri vaxtında aşkar etmək və onları aradan qaldırmaq qabiliyyətlərinin qiymətləndirilməsinə yönəlməlidir.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, son bir–neçə ildə Azərbaycanın Mərkəzi Bankı beynəlxalq bank nəzarəti üzrə Bazel komitəsinin tələblərini və beynəlxalq standartları nəzərə almaqla prudensial tənzim metodlarının və yanaşmalarının təkmilləşdirilməsi sahəsində müəyyən uğurlara nail olmuşdur. Mərkəzi Bankın əsas nailiyyəti kimi distant nəzarətin həyata keçirilməsi zamanı ancaq rəsmi meyarlardan istifadə etməkdən imtina üzrə məzənnəni göstərmək olar. Bank nəzarəti təcrübəsinə tədricən “iş etibarı”, “stress–testi sistemi”, “davranış modeli”, “risk dərəcəsi və maddi vəsaitlərin–aktivlərin keyfiyyəti haqqında əsaslandırılmış mülahizələr”, “fərdi kuratorluq idarəsi–institutu” kimi yeni səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik olan meyarlar daxil edilməkdədir.

Hal–hazırda Azərbaycanda müxtəlif səviyyələrdə maliyyə bazarının müxtəlif seqmentlərinin tənzimlənməsi üzrə baş idarə və ya “meqa–tənzimləyici” kimi adlanan və səlahiyyətlərinə maliyyə bazarı üzərindəki nəzarət və tənzimin bütün aspektləri daxil edilən vahid dövlət orqanının yaradılması haqqında məsələlər fəal şəkildə müzakirə edilir.

Azərbaycanda Bank nəzarəti sistemi

2007-ci ildən etibarən Mərkəzi Bank tərəfindən banklara tövsiyə olunan təmkinli biznes strategiyası global böhran dövrünün “yumşaq” keçməsinə və böhran sonrası nəticələrin minimallaşdırılmasında böyük rol oynamışdır. Post-böhran dövründə də bank sektoru təmkinli biznes strategiyasını davam etdirmişdir.

Ötən illərdə olduğu kimi, 2010-cu ildə də Mərkəzi Bank banklarla birgə “maliyyə immunizasiyası” tədbirlərini davam etdirmiş, o cümlədən maliyyə dayanıqlığı göstəricilərinin gücləndirilməsinə dəstək vermişdir. Ötən dövrlərdə toplanmış kredit riskləri ehtiyatlanma və kapitalizasiya səviyyəsinin artırılması ilə neytrallaşdırılmışdır.

Bank nəzarəti çərçivəsində tənzimləmə və nəzarət tədbirləri artım və dayanıqlıq arasında optimal nisbətin təminatına yönəldilmiş, sistem risklərin minimallaşdırılması, sektorun sabit fəaliyyətinin təmin edilməsi, əhəlinin və investorların etimadının qorunmasını hədəfləmişdir.

Banklar üzərində intensiv nəzarət rejimi optimallaşdırılmışdır ki, bunun da əsas məqsədi risklərin adekvat qiymətləndirilməsi və bu əsasda maliyyə dayanıqlığının, o cümlədən kapital

adekvatlığının düzgün diaqnostikası olmuşdur. Diaqnostika işləri arasında müntəzəm stress-testlər xüsusi rol oynamışdır.

İlk dəfə banklara nəzarət risk profillərinə uyğun olaraq “matrisa modeli” əsasında həyata keçirilmişdir. Hər bir bank üzrə fərdi fəaliyyət proqramı və nəzarət rejimi müəyyən olunmuşdur. Zəif və həyat qabiliyyəti olmayan 2 bankın lisenziyası ləğv edilmişdir. Bu bankların aktivləri və depozit bazası kiçik olduğu üçün onların ləğvi bank sistemində təsirsiz olmuşdur.

Bank nəzarəti çərçivəsinin qlobal çağırışlara adaptasiyası davam etdirilmiş, requlyativ çərçivə kontrtsiklik tənzimləmə prinsipləri əsasında yenilənmiş və erkən xəbərdarlıq potensialı gücləndirilmişdir. Kapital, likvidlik və makroprudensial nəzarət alətləri üzrə “Bazel-III” konsepsiyasına əsaslanan yeni dayanıqlıq normativləri araşdırılmışdır. Nəticədə, bank kapitalının keyfiyyətinin artırılması, bank aktivlərinin artımının dayanıqlılığının təmin edilməsi məqsədilə kapital yetərliliyinin yeni əmsalı – leverec əmsalının tətbiqinə başlanılmışdır.

Eyni zamanda bank sisteminin sabit və təhlükəsiz fəaliyyətinin təmin olunmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən likvidlik riskinin idarə olunması ilə bağlı bankların daxili siyasət, qayda və prosedurlarına dair yeni tələblər müəyyən edilmişdir. Təsdiq edilmiş əlavələr bank sisteminin dayanıqlığını artırmaqla yanaşı, bank sistemində qarşı olan etimadın yüksəldilməsini təmin etmişdir. Banklarda risk menecment potensialı gücləndirilmişdir.

Mərkəzi Bank tərəfindən banklarda risklərin idarə edilməsi sisteminin səviyyəsi, işləkliyi və adekvatlığının yeni qiymətləndirmə sistemi müəyyən edilmiş və onun ilkin olaraq sistem əsaslı banklarda tətbiqinə başlanılmışdır.

Banklarda stress-testlərin keçirilməsi üzrə yeni qaydalar hazırlanmışdır. Stress-testlərin aparılması haqqında qaydaları layihəsində stress-test üzrə bankdaxili siyasət, qayda və prosedur, hesabatlıq sistemləri,

habelə stress-test işinin təşkilinə dair minimum tələblər müəyyən edilmişdir. Risk menecerlərinin beynəlxalq səviyyəli sertifikatı daha qabaqcıl səviyyədə davam etdirilmişdir.

İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi və bank xidmətləri haqqında maarifləndirilməsi cəmiyyətin banklara etimadının artırılmasında mühüm rol oynayır. İl ərzində Mərkəzi Banka daxil olmuş müraciətlərin əksəriyyəti kreditlərin verilməsi, kredit müqavilələlərindən irəli gələn öhdəliklərin icrası ilə bağlı yaranmış mübahisələr, plastik kartlarla və bankomatların işi ilə bağlı yaranmış problemlərlə əlaqədar olmuşdur. Müraciətlər mövcud qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq müvafiq qaydada baxılmış, cavablandırılmış və qaldırılmış problemlərin həlli istiqamətində lazımi tədbirlər həyata keçirilmişdir.

2.7. BANK SİSTEMİNDƏ ƏMANƏTLƏRİN SİĞORTALANMASI

Bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar hazırlanır. Məhz, bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar kontekstində Əmanət sığorta sistemi (ƏSC) fəaliyyət göstərir.

1930-cu illərdə ABŞ-da banklardan əmanətin çəkilməsini önləmək üçün mükəmməl bir dərman olaraq ortaya çıxmış və illərdən bəri özəl sektoru əmanət riskindən qorumaqdadır. Bankın əmanət sahibləri, bank seçimində öz təhlillərindən çox hökumətin sığorta sahəsində təcrübəsinə əsaslanaraq güvən alır.

Əmanət sığorta sisteminin tətbiqatı 1930-cı illərdə ABŞ-da bank iflaslarına cavab olaraq qanuni çərçivəyə minmişdir. Əmanət sığorta sisteminin təməlləri 1933-cü ildə FDİC (Federal Deposit Insurance Commite) qurulması ilə başlanmışdır. ABŞ-da bank əmanətlərinə təminatı Federal Deposit Insurance Corporatin (FDİC) adlı qurum həyata keçirir.

Avropa birliyinə üzv olan ölkələrdə “əmanət – sistemlərinə aid təlimatlar 30 may 1994- cü il 94/19 EC sayılı Avropa parlamentində qəbul edilmişdir. Təlimata görə birliyə daxil olan dövlətlərdə fəaliyyət izni olan bütün bankların cəlb etdikləri əmanətlər qarşılığında əmanət sığorta sisteminə iştirakına məcburiyyət gətirmişdir. Təlimatın 3-cü maddəsinin 1 bəndinə görə kredit qurumları əmanət sığorta sisteminə qatılmadıqca, banklara əmanət toplamaq lisenziyası verilmir. Təlimatın 7-

ci maddəsinə görə birliyə üzv olan dövlətlərin əmanətçilərə 20.000 Avroya qədər olan bölümünü ödəməklə məsuldur.

2008 –ci ilin global maliyyə böhranı Avropa Birliyi ölkələri arasında əmanət sığorta sistemi haqqında qəbul etdikləri qərarların deklarativ olduğunu ortaya qoydu. Məsələn, İrlandiya və Yunanıstan hökumətləri tək tərəfli olaraq bank əmanətlərinə (həcmindən asılı olmayaraq) 100 % zəmanət verdi. Böyük Britaniya hökuməti İrlandiya hökumətinin bu qərarına təpki olaraq əmanətlərin tam kompensasiya olunan həcmi 35 min funt sterlinqdən 50 min funt sterlinqədək artırdı. Bütün bu kimi addımlar AB üzv ölkələrində “iqtisadi millətçilik” siyasətinin bank sektorunda “moral hazard” təhlükəsinə yol verəcəyini ortaya qoydu.

2008-ci ilin sentyabrında Rusiya əmanətlərin tam kompensasiya olunan həcmi 100 min rubldan 200 min rubla, ödənişlərin maksimal məbləğini isə 400 min rubldan 700 min rubla qaldırmaqla əmanətlərə tətbiq olunan dövlət təminatının artırılmasını elan etdi. Lakin bu tədbir hələ ki, əhəmiyyətli kapital axınına səbəb olmadı.

Azərbaycanda «Əmanətlərin Sığortalanması haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 11 fevral 2007-ci ildə dərc edilməklə qüvvəyə minmişdir. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə kompensasiya ödənilməsi qaydalarını müəyyən edir. Fond tərəfindən sığortalanan əmanətlər üzrə kompensasiya məbləği 4000 manatdan 6000 manata qaldırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 08 may 2009-cu il tarixdə “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul etmişdir.

Qanuna edilmiş dəyişikliklə qorunan əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddinin müəyyən edilməsinin Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının uçot faiz dərəcəsiindən asılılığı aradan qaldırıldı. Qəbul olunmuş Qanuna əsasən illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası müəyyən edir. 10 iyun 2009-cu il tarixdə keçirilmiş növbədənəkar iclasda Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası qorunan əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla 15 faiz müəyyən etdi.

Qeyd edək ki, 2009-cu il 01 yanvar tarixindən etibarən Fonda üzv olan banklarda 15 faiz dərəcəsi ilə və bu faiz dərəcəsi həddində əmanətlər yerləşdirmiş əmanətçilərin əmanətləri qorunan əmanətlər hesab olunur və Fond tərəfindən sığortalınır.

Xatırladaq ki, Qanuna edilmiş dəyişikliyə əsasən kompensasiya məbləğinin maksimum həddi 30 min manatdır. Əmanətçilər əmanətlərin sığortalanması üçün heç bir ödəniş etmirlər. Sığorta haqları yalnız banklar tərəfindən ödənilir. Bundan başqa Qanuna dəyişikliyə uyğun olaraq hər hansı iştirakçı bankda sığorta hadisəsi baş verərsə, əmanətçilər sığortalanmış əmanətlər üzrə əmanətin 100 % həcmində və maksimum 30 000 min manat məbləğində kompensasiya ala biləcəklər. Qeyd etmək lazımdır ki, kompensasiya məbləğinin 30 min manata çatdırılması MDB məkanında ən yüksək kompensasiya məbləğidir. Müqayisə üçün Qazaxıstanda kompensasiya məbləği 33 min, Rusiyada isə 25 min ABŞ dolları təşkil edir.

Əmanətlərin sığortalanması sisteminin yaradılmasının məqsədi banklar və xarici bankların yerli filialları ödəmə qabiliyyətini itirdikdə, fiziki şəxslərdən əmanətə qəbul olunmuş pul vəsaitinin itirilməsi riskinin qarşısını almaq, maliyyə və bank sisteminin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir.

Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə) Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklarda fiziki şəxslərin əmanətlərinin kollektiv icbari sığortalanması sisteminin yaradılması və fəaliyyəti, o cümlədən əmanətlər üzrə kompensasiya ödənilməsi qaydalarını müəyyən edir.

Fondun əsas məqsədi mənfəət götürmək deyil və onun fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi bütün mənfəət sığorta ehtiyatlarının artırılmasına yönəldilir.

Dövlət və Mərkəzi Bank Fondun öhdəlikləri üzrə, Fond isə dövlətin və Mərkəzi Bankın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşıyır.

Fiziki şəxslərin əmanətlərinin cəlb edilməsi üçün bank lisenziyasına malik olan bütün banklar və xarici bankların yerli filialları Fondun məcburi iştirakçılarıdır. İştirakçı bankların Azərbaycan

Respublikası ərazisindən kənarda yerləşən filiallarındakı əmanətlər Fond tərəfindən sığorta olunmur və onlar üzrə kompensasiya ödənilmir.

Xarici bankın öz ölkəsindəki əmanətlərin (depozitlərin) sığorta sistemi onun Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən filialını (filiallarını) əhatə etdikdə, xarici bankın yerli filialındakı əmanətlər Fond tərəfindən sığorta olunmur, bu şərtlə ki, həmin ölkədə əmanətlərin sığortalanması sisteminin qaydaları bu qanunla müəyyən olunmuş şərtlərdən az əlverişli olmasın. Əks təqdirdə xarici bankın yerli filialındakı əmanətlər bu qanunla müəyyən edilmiş qaydada əlavə sığortalanmalıdır.

Fond öz gəlirləri, iştirakçı banklar isə Fonda ödədikləri sığorta haqları üzrə Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində müəyyən edilmiş güzəştlərdən istifadə edir.

Fondun funksiyaları

Fond aşağıdakı funksiyaları həyata keçirir:

11. iştirakçı bankların reyestrini tərtib edir və onlara şəhadətnamələr verir;
12. sığorta haqlarını yığır və onların uçotunu aparır;
13. öz əmlakını idarə edir və ona dair sərəncam verir;
14. sığorta hadisəsi baş verdikdə, əmanətçilərin tələblərinin uçotunu aparır və kompensasiya ödəyir;
15. Fondun funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün iştirakçı banklardan bu qanunla müəyyən edilmiş lazımi məlumatı (o cümlədən, əmanət siyasəti haqqında) və hesabatları alır;
16. bu qanuna müvafiq olaraq Fondun qaydalarını qəbul edir;
17. öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün vəsaiti çatışmadıqda, maliyyə bazarlarından, Mərkəzi Bankdan və ya Azərbaycan hökumətindən borc vəsaitləri cəlb edir;
18. öhdəlikləri üzrə kompensasiya ödədikdə, həmin məbləği reqress qaydasında iştirakçı bankdan tələb edir;
19. iştirakçı banklardan sığorta haqları üzrə borcun və hesablanmış dəbbə pulunun ödənilməsinə tələb edir və bu barədə Mərkəzi Banka məlumat verir;
20. əmanətlərin sığortalanması sisteminin fəaliyyətini təmin edən digər funksiyaları həyata keçirir.

Fondun sığorta ehtiyatları

Fondun sığorta ehtiyatları aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

1. iştirakçı bankların üzvlük haqları;
 2. iştirakçı bankların təqvim haqları;
 3. iştirakçı bankların əlavə haqları;
- Fondun buraxdığı uzunmüddətli borc öhdəlikləri hesabına cəlb olunan vəsait;
5. iştirakçı banklar tərəfindən ödənilən dəbbə pulları;
 6. cari xərclər çıxılmaqla, Fondun vəsaitinin idarə olunması nəticəsində əldə edilmiş gəlir; 7. qrant, ianələr və ya qanunvericilikdə qadağan edilməmiş digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər;
 8. kompensasiyaların ödənilməsi üçün çatışmayan məbləğdə alınmış borc vəsaitləri;
 9. reqress qaydasında tələb hüququ ilə bankdan və ya xarici bankın yerli filialından alınan vəsaitlər. İştirakçı banklar Fondun reyestrinə daxil olduqdan sonra 10 təqvim günü müddətində Fondun Mərkəzi Bankda olan hesabına 10 (on) min manat məbləğində birdəfəlik üzvlük haqqı ödəyirlər. üzvlük haqqını ödəmiş iştirakçı banklar birləşmə və ya qoşulma şəklində yenidən təşkil olunduqda, yaxud fiziki şəxslərdən əmanətlərin cəlb edilməsi hüququ Mərkəzi Bank tərəfindən bərpa edildikdə, üzvlük haqqı ödəmədən iştirakçı bankların bu qanunla müəyyən olunmuş hüquq və vəzifələrini əldə edir.

Fondun sığorta ehtiyatları aşağıdakı məqsədlərə istifadə edilə bilər: kompensasiyaların ödənilməsinə; illik büdcə çərçivəsində Fondun idarə edilməsinə və əmlakının alınmasına; borc öhdəliklərinin ödənilməsinə.

Fond risklərin bölüşdürülməsi (diversifikasiyası) məqsədi ilə, habelə aktivlərin təhlükəsizliyini, yetərli likvidliyini və əqləbatan gəlirliyini təmin etmək üçün sərbəst pul vəsaitlərini yalnız aşağıdakı maliyyə alətlərində yerləşdirir: dövlət qiymətli kağızlarında; mərkəzi bankların qiymətli kağızlarında; mərkəzi banklarda və yüksək reytingli digər banklarda depozitlərdə, habelə yüksək reytingli başqa maliyyə alətlərində.

Fond tərəfindən hər bir iştirakçı bankda sığortalanmış əmanət üzrə əmanətin 100 faizi həcmində, lakin 30 (otuz) min manatdan çox olmamaq şərtlə kompensasiya ödənilir. Mərkəzi

valyutada olan əmanətlər üzrə kompensasiya manatla, xarici valyutada olan əmanətlər üzrə isə əmanətlərin valyutasında ödənilir. Əmanətlər ABŞ dolları və ya Avroda olmadıqda, kompensasiya bu valyutaların biri ilə sığorta hadisəsinin baş verdiyi günə Mərkəzi Bankın müvafiq valyutalar üzrə müəyyən etdiyi rəsmi məzənnələr əsasında hesablanmış çarpaz məzənnə üzrə hesablanır və ödənilir. Bir əmanətçinin bir bankda, o cümlədən bankın yerli filiallarında və şöbələrində bir neçə əmanəti olduqda, yaxud həm Mərkəzi, həm də xarici valyutada əmanətləri olduqda, onlar toplanır və bir əmanət kimi manatla kompensasiya olunur. Sığorta hadisəsi əmanətçinin əmanəti olan bir neçə iştirakçı bankda baş verdikdə, kompensasiya hər bir bankda olan əmanət üzrə ayrı-ayrılıqda ödənilir. Birgə əmanət hesabı olan əmanətçinin həmin bankda digər əmanəti olduqda, birgə əmanət üzrə ona məxsus olan hissə və digər əmanəti toplanır və bir əmanət kimi kompensasiya ödənilir. 18 yaşı tamam olmamış övladının adına əmanət hesabı üzərində sərəncam vermək hüququ qanunvericiliyə uyğun olaraq valideynə və ya övladlığa götürənə məxsus olduqda, kompensasiya onlara ödənilir. Bu zaman valideynin və ya övladlığa götürənin həmin bankda əmanəti olduqda, bu əmanət üzrə ayrıca kompensasiya ödənilir. Əmanət üzrə sərəncam vermək hüququ qanunvericiliyə uyğun olaraq qəyyuma və ya himayəçiyə, yaxud müqaviləyə və ya etibarnaməyə müvafiq olaraq üçüncü şəxsə məxsus olduqda, kompensasiya həmin şəxsə ödənilir. Bu zaman qəyyumun və ya himayəçinin həmin bankda əmanəti olduqda, bu əmanət üzrə ayrıca kompensasiya ödənilir. İştirakçı banklar birləşmə və ya qoşulma şəklində yenidən təşkil olunduqda əmanətçinin varis banka keçmiş hər bir əmanətinə müqavilə müddəti qurtaranadək ayrıca əmanət kimi baxılır və ayrı-ayrılıqda kompensasiya ödənilir.

Beləliklə, əmanət sığorta sisteminin məqsədi – makro baxımdan əmanət sahiblərinin bank sistemlərinə olan güvəni gücləndirir və əmanətlərin bankcılıq sistemi kənarında qalmasını və ya sistem kənarına çıxarılmasının qarşısını almaq üçün fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, ƏSS yığım sahiblərinin əmanətlərini topla və anı olaraq banklardan çəkmələri durumunda bu sektorda yaşana-biləcək böhranların da qarşısını alır və ya ola biləcək mənfi təsirləri minimuma endirilməsində böyük xidməti vardır.

2.4. BANK SİSTEMİNDƏ BÖHRAN

Müasir rus və xarici ədəbiyyatlarda maliyyə böhranı definisiyasının bir mənalı izahı yoxdur. Maliyyə böhranı sadəcə olaraq geniş spektrə malik böhranın bir parçasıdır hansı ki, iqtisadiyyatın ümumi böhranı zamanı yaranır. “Maliyyə böhranı” termininin son vaxtlar istifadəsi genişləni. Adətən əvvəllər “pul böhranı” termini istifadə olunurdu.

Finans böhranlarının səbəbləri müxtəlifdir. İlk növbədə, bunun səbəbləri əsassız (tutarsız) makroiqtisadi siyasət, dövlət borc münasibətləri sisteminin kökündən pozulması, inflyasiyanın güclənməsi, bank sektorundakı çaxnaşma, zəif və ya axsaq milli finans sistemi, əlverişsiz xarici şərtlər (məsələn, əsas milli ixrac mallarının qiymətinin düşməsi, və ya əsas idxal mallarının qiymətinin qalxması), düzgün olmayan mübadilə kursu (adətən, yüksək), siyasi qeyri-sabitlikdir.

F. Mişkin hesab edir ki, “maliyyə böhranı fenomeni” – maliyyə aktivlərinin qiymətlərinin kəskin enməsi və bir çox maliyyə şirkətlərinin müflisləşməsi ilə xarakterizə olunur. F. Mişkin maliyyə böhranının aşağıdakı səbəblərini qeyd etmişdir:

6. faiz dərəcələrinin artımı;
7. fond bazarlarında qiymətlərin enməsi;
8. qiymətlərin ümumi səviyyəsinin gözlənilmədən enməsi;
9. qeyri-müəyyənliyin artması;
10. bank panikası.

“Beynəlxalq iqtisadiyyat” adlı ədəbiyyatın məşhur amerikan müəllifləri Tomas Puqel və Piter X. Lindert maliyyə böhranının yaranma səbəbinin beş amilini müəyyən etmişlər: həddindən artıq kredit və borc, xarici beynəlxalq şoklar, valyuta riski, daimi olmayan beynəlxalq qısamüddətli kreditlər, qlobal infeksiya. Bu amillər əsasən Türkiyə, Cənub-Şərqi Asiya Ölkələrində, Rusiyada (1998), Latın Amerikasının ölkələrində müşahidə olunurdu.

Beləliklə maliyyə böhranının tərkib hissəsi kimi aşağıdakı elementləri müəyyən edə bilərik:

1. valyuta böhranı – milli valyutanın devalvasiyasına gətirib çıxardır.
3. bank böhranı – dövlətdən iri həcmdə maliyyə dəstəyi tələb edir.
3. borc böhranı – xarici və daxili borcda problemlərin kəskinləşməsi ilə bağlıdır.

4. birja – qiymətli kağızların kursunun kifayət qədər enməsi prosesi.

Valyuta böhranları- bu valyuta sferasında stabilliyin kəskin ziddiyyətləridir. Bu əsasən özünü valyuta kurslarının kəskin oynamasında, kapitalın “qaçışında”, devalvasiya və revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin pisləşməsində, valyuta kredit və maliyyə münasibətlərində ziddiyyətlərin kəskinləşməsində özünü biruzə verir.

BVF-nun müəyyənləşməsinə görə valyuta böhranı dəyişim kursuna spekulativ hücumlar zamanı devalvasiyaya yol açan və ya hökumətin valyutanı müdafiə məqsədi ilə kifayət qədər xarici ehtiyatlar istifadəsi zamanı baş verir.

Valyuta böhranlarının aşağıdakı klassifikasiyası mövcuddur:

- Birinci tip – hər hansı ölkədə kursun sabitləşdirilməsi şəraitində pul kütləsinin artımı ilə bağlıdır, hansı ki, daxili qiymətləri dünya qiymətlərinə nisbətdə artırır bu isə ticarət balansını pozur və nəticədə sabit valyuta kursundan imtina olunur.

- İkinci tip - həddən artıq dövlət borcunun yığılması ilə əlaqədardır. Bu müəyyən müddətdə investorların itməsinə yol açır, kapitalın “qaçışı” baş verir və kurs kəskin enir.

- Üçüncü tip – özəl sektorun borcları ilə bağlıdır.

- Dördüncü tip- dövlət borcunun həddən artıq yığılması və bu borcun büdcənin ödəmə qabiliyyətində olmaması bu isə sonda inflyasiya və devalvasiyaya yol açır.

Borc böhranı – elmi ədəbiyyatda borc böhranının birmənalı traktovkası yoxdur. Bu ele bir vəziyyətdir ki, bu zaman borclu tərəf kredit qrafikinə uyğun öz xarici borcunu ödəmək qabiliyyətində olmur. Bir çox ölkələr daxili investisiyalasdırma zamanı daxili resursların çatışmadığına görə xarici borclanmaya müraciət edir. Bu əsasən dövlət büdcəsinin maliyyələşməsi, sosial-iqtisadi islahatlar, artıq mövcud borc öhdəlikləri zamanı meydana gələn problemdir.

R.İ.Xasbulatov hesab edir ki, borc böhranının kəskinləşməsinin səbəblərinə aşağıdakı amilləri aid etmək mümkündür:

1. Borclu ölkənin xarici borclanma sferasında düzgün seçilməmiş siyasəti

2. Xarici konyukturanın kifayət qədər oynaması və ən əsas beynəlxalq bazarlarda faiz dərəcələrinin kəskin artması.

3. Bazar risklərinin dəyərləndirilməsində buraxılan səhvlər və s.

Fond böhranı – fond bazarında böhranı qiymətli kağızların kursunun kəskin enməsi ilə müəyyən etmək mümkündür. Ən məşhur fond böhranı 1929-1933-cü illərdə baş vermişdir.

Maliyyə liberallaşması ilə bank böhranları arasında sıx əlaqə mövcuddur. Liberallaşma olan ölkələrdə bir çox kanallar mövcuddur ki, bunun nəticəsində banklara neqativ təsirlər yarana bilər. Maliyyə liberallaşması imkan verir ki, maliyyə institutlarına onlar özləri kredit şərtlərini, kreditlərin faiz dərəcələrini və s. müəyyən etsinlər.

Elmi ədəbiyyatda valyuta, böhranının birmənalı şərhı mövcud deyil. Valyuta böhranı maliyyə böhranı ilə əlaqələndirilir və qarşılıqlı əvəz oluna bilən anlayışlar kimi nəzərdən keçirilir. Valyuta böhranına geniş nəzər onu valyuta bazarındakı vəziyyətin kəskin ağırlaşması kimi təqdim edilir. Valyuta böhranı – valyuta sferasındakı qarşıdurmanın kəskin ağırlaşmasıdır. O, valyuta kurslarının kəskin tərəddüdlərində, kapital axınında, devalvasiya və revalvasiyada, beynəlxalq likvidliyin zəifləməsində, valyuta-kredit və maliyyə münasibətlərində qarşıdurmanın kəskinləşməsində özünü göstərir.

BPF-nin verdiyi tərifə görə «valyuta böhranı mübadilə kursuna spekulativ hücumlar zamanı xarici rezervlərin xərclənməsinə və ya faiz dərəcələrinin kəskin qalxmasına səbəb olur». Nəzərə alsaq ki, real mübadilə kursu yaxınlaşmaqda olan valyuta böhranını müəyyənləşdirən əsas amildir, elə o da bank qeyri-sabitliyinin əsas indikatoru olacaqdır. Deməli, valyuta və bank qeyri-sabibliyinin yaranmasını iqtisadçılar xüsusi terminlə ifadə ediblər – “ikiqat böhran” (twin crises) .

Valyuta və bank sferasının qarşılıqlı əlaqəsi bu böhranların indikatorlarının da qarşılıqlı əlaqəsi və bir-birini tamamlamasına səbəb olmuşdur. Milli valyutanın devalvasiyası bank çaxnaşmasının yaxınlaşmasının göstəricisidir.

Maliyyə böhranının bir elementi də borc böhranıdır. Yerli və qərbin iqtisadçı-alimləri kifayət qədər uzun müddətdir ki, borc böhranının təbiətini ətraflı araşdırırlar. Borc böhranı dövlətin və təsərrüfat subyektlərinin kreditorlar qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Bu mənada borc böhranı bank böhranı ilə oxşar görünə bilər. Bu iki anlayış arasında yeganə prinsipial fərq münasibətlərin subyektidir. Əgər bank böhranını araşdırarkən biz bank institutlarını nəzərdən

keçiririk, borc böhranın isə finans müəssisələri və dövlətlə bir əlaqəsi yoxdur. Bundan başqa, bank böhranı mahiyyət etibarilə kredit böhranıdır, yəni kreditorun problemlərini öyrənir və təhlil edir, borc böhranı isə debitorun və ya borc alanın fəaliyyətindəki qeyri-sabitliyə işarə edir.

Fond böhranı maliyyə böhranının ayrılmaz hissəsidir, belə ki, xüsusən bazar iqtisadiyyatı şərtləri altında fond bazarında baş verən proseslər bank sisteminin vəziyyətinə müstəsna dərəcədə güclü təsir göstərir. Bir halda ki, qiymətli kağızlar real və maliyyə sektorlarının (ilk növbədə, bankların) aktivlərinin əsas hissəsini təşkil edir, birjanın iflası, müvafiq olaraq, bankların ödəmə qabiliyyətini pisləşdirir.

Məlumdur ki, 1929-1933-cü illər dünya böhranı Nyu-York birjasında fəlakətli çökməsi ilə başladı. Bunun nəticəsində nəinki qiymətli kağızlar bazarında fəal işləyən minlərlə şirkətlərlə yanaşı bir çox banklar da çökdü. 1929-1933-cü illərdə 25000 amerikan bankından 11000-i müflisləşdi. 1929-cu ilin oktyabr ayından sonra bankların müflisləşməsi epidemiya miqyasını aldı. Əksər banklar aktivlərin “quruması” və əmanətlərin tələb olunması arasında mənəfiyyətə düşmüşdülər. Bankların aktivlərində qiymətli kağızlar və qiymətli kağızlar girovu altında borclar üstünlük təşkil edirdi. Böhran şəraitində bu kağızların dəyəri dəfələrlə azaldı, əksəriyyəti isə bütün dəyərini itirdi. Məsələn, 1931-ci ildə 1700 mln. dollarlıq depoziti olan 2250 bank, 1933-cü ildə isə 2875 mln. dollarlıq depoziti olan 2700 bank iflasa uğradı.

Beləliklə, maliyyə böhranı – ağır iqtisadi və sosial nəticələr verən xoşagəlməz hadisədir. Sistemli finans böhranının bütün mümkün nəticələri arasında ondan cəmiyyətin aldığı düzgün dərslər və sağlam təhlil əsasında qəbul olunmuş adekvat qərarların reallaşdırılması müsbət nəticələr adlandırılabilir.

Maliyyə sarsılmaları sferasındakı işləri yekunlaşdıraraq belə qərara gəlmək olar ki, maliyyə böhranının tərkibinin mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: maliyyə böhranı – maliyyə aktivlərinin dəyərinin kəskin düşməsi ilə və ya maliyyə bazarında vəziyyətin kəskin ağırlaşması, xüsusən də milli pul vahidinin dəyərsizləşməsi və suveren borcun ödənilməsi problemi, maliyyə sisteminin funksiyalarının pozulması (maliyyə bazarı və maliyyə institutları), nəhayət, qiymətli kağızların mübadilə dəyərinin kəskin düşməsi ilə xarakterizə olunur.

Maliyyə böhranının tərifinə əsaslanaraq, yerli və xarici müəlliflərin elmi araşdırmalarında maliyyə qeyri-sabitliyinin yaranması və inkişafının dəqiq çərçivəsinin müəyyənləşdirilməsinə dair vahid yanaşmanın olmadığını əminliklə sübut etmək olar. Maliyyə böhranı anlayışı o qədər genişdir ki, onun mahiyyətini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Maliyyə böhranının strukturu məsələsində də iqtisadçı alimlər arasında fikir birliyi yoxdur.

Qərb ədəbiyyatında maliyyə böhranı termini, faktiki olaraq, bank böhranı kateqoriyası ilə eyni tutulur. Lakin maliyyə böhranı anlayışına belə yanaşma optimal deyildir, çünki bank böhranı maliyyə böhranının bir komponentidir. Maliyyə böhranı anlayışı bank böhranı anlayışına nisbətən daha geniş anlayışdır.

Beləliklə, maliyyə böhranının strukturu aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

5. Valyuta milli valyutanın devalvasiyasına səbəb olur;

6. Bank bir və ya bir neçə bankın müflisləşməsi ölkədə ödəmə böhranını yaradır və onun fonunda da iqtisadiyyatda bankların müflisləşmə epidemiyası yayılır;

7. Borc daxili və ya xarici borc probleminin kəskinləşməsi ilə əlaqədardır;

8. Birja qiymətli kağızların bazar dəyərinin sürətlə düşməsi.

Sistemli bank böhranın başlanğıcı ümumilikdə bank sektorunda müstəsna rolu olan bir və ya bir neçə bankın ödəmə qabiliyyətində ciddi problemlərin yaranması ilə bağlı ola bilər. Bu cür bankların dağılması «domino effekti»ni təhrək edə və bununla da sistemli böhran yarada bilər.

Bank sistemində böhran. Ümumiyyətlə, hər bir ölkədə bank sisteminin böhrana salan fərqli səbəblərlə bərabər, bütün ölkədə keçərləyən ümumi səbəblər də var və beynəlxalq təcrübədə bank böhranının ən geniş yayılmış izahına görə əgər aşağıdakı dörd şərtəndən biri mövcud olarsa bank sisteminin vəziyyəti böhranlı hesab oluna bilər:

5. Bankların aktivlərində işləməyən, yəni gəlir gətirməyən aktivlərin payı 10 %-dən çoxdur;

6. Bankların xilas etmə əməliyyatına sərf olunan məsrəflər ÜDM-un 2 %-dən çoxdur;

7. Bank sektorunun problemləri bankların əhəmiyyətli hissəsinin (10 %-dən artıq) milliləşdirilməsinə gətirib çıxarıb;

8. Əmanətçilər arasında şaiyələr (panika) yaranıb və depozitlərin kütləvi surətdə geri götürülməsi baş verib və ya depozitlərin dondurulması, ya da ki, böhrana cavab olaraq hökumət tərəfindən depozitlərə ümumi zəmanətlərin tətbiq olunması kimi fəvqəladə tədbirlər görüldü.

Maliyyə böhranının hərərət dərəcəsinin şiddətlənməsinə təsir edən amillər aşağıdakılardır:

1. Faiz dərəcələrində yüksəlmə;
2. Bankın balansındakı pozuntular;
3. Fond birjasında çöküş;
4. İqtisadiyyatda qeyri- müəyyənəsizliyin artımı.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank böhranları qanunauyğun haldır və ona xas olan immanent disproporsiyalar və ziddiyyətlərlə şərtləndirilir. Bu çərçivədə bank sektorundakı böhranların səbəblərini araşdıran elmi-tədqiqat işləri son illər artmaqdadır.

Bank sisteminin böhrana girməsinin başlıca problemi sistemin dövlətə və cəmiyyətə yüklədiyi maliyyə ağırlığındadır. Bəzi hallarda, bankların xilas edilmə əməliyyatı maliyyə böhranların şaxələrini artıraraq daha böyük zərərlərə yol açır. 2007- ci ildə ABŞ-da başlayan və daha sonra əksər ölkələrə yayılan maliyyə böhranı dünyanın keçirdiyi ən iri tutumlu global böhrandır. 1975-2009 -ci illərdə 50 -dən artıq ölkədə 200 -dən çox valyuta və 54 borc/bank böhranlarını qeydə alıb.

2007- 2008 -ci illərdə ABŞ baş verən böhranın daha çox “finans infeksiyası” kimi yeni fenomenin nəticəsi olduğu aydınlaşandan sonra yeni dünya finans böhranının yaranma təhlükəsi xüsusilə kəskin şəkildə qəbul olunmağa başladı.

1970-2000-ci illərdə maliyyə böhranları onlarla ölkədə milli finans aktivlərinin 10-30 %-nin itirilməsinə səbəb oldu. 2008- 2009-cu illərdə bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin bank sistemlərində böhranlar baş verdi və bu böhranlar yalnız batan və çətin vəziyyətə düşən bankları deyil, eyni zamanda banklarla əlaqəsi olan real sektoru və ev idarələrini də əhatə etdi. 2008-ci ilin II yarısı - fond indekslərində azalma: 70-80%, global maliyyə sektorunda itkilər: 3 trln. \$ və ya global ÜDM-in 4.3%-i təşkil etmişdir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bank böhranının aradan qaldırılmasına yönəlik çəkilən məsrəflər orta hesabla ÜDM-un 15-20%-ni təşkil edir. Məlumdur ki, əksər ölkələrdə bank böhranının qarşısının alınması çox böyük məsrəflər tələb olunmuşdur: İspaniya və Macarıstanda 15%-ə qədərini, Malayziyada 20,5%-i həcmində, Meksikada isə 30%-dən yuxarı səviyyəyə çatmışdı. Bir sıra ölkələrdə bu göstərici 40-50%-ə çata bilər. Türkiyənin bank sektorunun yenidən kapitallaşmasına və struktur yenilənməsinə dövlətin sərf etdiyi məsrəflər 40-50 mlrd. dollar və ya ÜDM-un üçdəbirini təşkil edirdi. Türkiyədə hətta bank sektorunun 25%-nin öhdəliklərini öz üzərinə götürəcək yeni tənzimləyici orqan (BDDK) yaradıldı.

Rusiyada bankların struktur yenilənməsinə sərf olan birbaşa maliyyə məsrəfləri 1998- ci ildə ÜDM-un 0,2%-ni təşkil etdiyi halda, 2009- ci ilin aprel ayına bu göstərici 21,7% təşkil etmişdi. 2007 – 2008 ci il böhranından sonra ABŞ hökuməti bankların struktur yenilənməsinə sərf etdiyi birbaşa maliyyə məsrəfləri ÜDM-un 38,7 %-ni təşkil edir, yəni rəqəmlə ifadə etsək- 5500 mlr. \$. Avrozonada isə, böhranın qarşısının alınması ilə əlaqədar məsrəflər ÜDM-un 23,4%-i həcmində çatmışdı (3285mlr. \$), o cümlədən AFR hökumətinin antiböhran proqramının həcmi 500 mlr. Avro, Fransada 360 mlr. Avro, İrlandiyada 400 mlr. Avro təşkil etmişdir.

Son məlumatlara görə hazırkı finans böhranı nəticəsində dünya üzrə bankların məcmu itkiləri 700 mlrd dollardan çox təşkil edir, bunlardan yarıya qədəri Amerika banklarının payına düşür. Banklar bu məbləğin təxminən 50%-ni artıq yeni kapitalın cəlb olunması hesabına kompensasiya edə bilirlər. Lakin BMF-nun son hesablamalarına görə bankların itkilərinin məbləği iki dəfədən də çox- 1,6 trln. dollaradək arta bilər.

Beləliklə, Qlobal maliyyə böhranı (2008) və postkrizis ssenarisinin inkişafı ardıcılıqla aşağıdakı kimi olmuşdur:

8. ABŞ ipoteka kreditləşmə sisteminin çöküşü;
9. kredit həcmində azaldılması və kredit xəttinin açılmasına ciddi nəzarət;
10. Fond indekslərinin aşağı doğru meyli;
11. büdcə defisitlərinin artımı;
12. Real sektorda geriləmə;
13. işsizliyin güclənməsi;
14. istehlak xərclərinin azalması.

Məlum olduğu kimi, dünya maliyyə böhranı Amerikanın daşınmaz əmlak bazarında möhtəkirlikdən başlanmışdır. Bundan başqa, törəmə maliyyə alətlərinin yaranma səbəblərindən biri risklərdən qorunmaq olsa da, onların spekulyativ məqsədlə istifadəsi sürətlə artdı. İpoteka “köpüyü” partlayaraq, bütün dünyada bank sektorundakı böhrana təkan vermişdir ki, bu da öz növbəsində, dünyanın bütün dövlətlərinin iqtisadiyyatında real sektorda resesiyyə səbəb olmuşdur. Bütün bunlar maliyyə bazarlarında güvən amilinin itməsinə və panikanın yayılmasına gətirib çıxardı. Amerikanın bank sistemində başlayan böhran sürətlə dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinə yayıldı.

Beləliklə, 2007- 2008 –ci illərdə başlanan və indiyədək davam edən global maliyyə böhranını 4 mərhələyə bölmək olar:

5. Anglo- sakson maliyyə böhranı (2007 –ci ilin yaz ayından 2008- ci ilin mart ayınadək). Qlobal böhranın ilk mərkəzi ABŞ ipoteka bazarında problemlərin yaranması ilə meydana çıxdı və ABŞ-ın ən iri ipoteka Bankının “Bear Stearns” qurtarılmasına yönəlik başlanan əməliyyat oldu.

6. Hüdud çəkmə və ya sərhəd çəkmə (decoupling, mart- avqust 2008- ci il). Böhran bütünülklə iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə yayıldı, ancaq bununla yanaşı ümid var idi ki, böhran inkişaf etməkdə ölkələrə təsir etməyəcək və nəticədə onların dinamik iqtisadi inkişafı burulğan içində olan ölkələrin xilas edilməsində əsas katalizator olacaqdır.

7. Kredit daralma əməliyyatı (de- leveraging, sentyabr- noyabr 2008 ci il). Qlobal böhranın inkişaf etməkdə ölkələrə bulaşması və inkişaf etmiş ölkələrdə resesiyanın başlanması haqqında rəsmilərin etirafı. Dünyanın bir çox ölkələrində bank sisteminin kollaps təhlükəsinin başlanğıcı.

8. Emissionla vurulmaq və ya doldurmaq (quantitative easing, noyabr 2008 –ci ilin sonundan indiyədək olan müddətə). Dünya ölkələrinin əksər hökumətləri istehsalat kollapsına yol verməmək üçün monetar və fiksəl xarakterli çox çeşidli tədbirlər paketi hazırladı və məqsəd ilk növbədə, pul təklifini artırmaqla tələbi stimullaşdırmaqdır.

2.5. BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏR PROQRAMI

Bir çox ölkələrin hökumətləri və mərkəzi bankları bank böhranının həlli və öz bank sistemlərinin struktur yenilənməsi ilə müxtəlif üsullarla məşğul olurdular. Təcrübə göstərdi ki, nə struktur yenilənməsinin ideal forması, nə də bank sektorunda vəziyyətin normallaşdırılmasının universal strategiyası mövcud deyil və bir çox hallarda bu və ya digər fəaliyyət konkret vəziyyətlərdən asılıdır. Vaxt keçdikcə banklar da, dövlətlər də böhran hallarının mənfi nəticələrinin qarşısının alınmasına yönəlmiş bütöv tədbirlər kompleksləri, o cümlədən, kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və Mərkəzi Bank infrastrukturlarının bütövlükdə etibarlılığını yüksəldən tədbirlər işləyib hazırladılar.

Bir qayda olaraq əsas maliyyə yükü birbaşa və ya dolayı yolla, o cümlədən, restrukturizasiya üçün yaradılan dövlət agentliklərinin fəaliyyətinin maliyyələşdirmək dövlət büdcəsinin üzərinə düşdü. Bank sisteminin struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilmə zamanı əksər ölkələrdə bu prosesin həyata keçirilməsinin həvalə edildiyi xüsusi institutlar yaradıldı. Ənənəvi olaraq dövlətlər bank böhranlarının nəticələrinin aradan qaldırılması prosesində aktiv rol oynayırlar. Onlar bank sisteminin problemlərinin həlli üçün maliyyə resursları ayırmaqla özlərinin təşkilatçı rolunu təsdiqləmiş olurlar. Bu məqsədlər üçün görülən tədbirlər müxtəlif amillərdən, hər şeydən əvvəl bank böhranlarının konkret səbəblərindən və onların yarandığı, inkişaf etdiyi ümumi iqtisadi vəziyyətdən asılıdır. Böhranın səbəbləri bəzi ölkələrdə üst-üstə düşürdü, bəzilərinə öz spesifikasiyası ilə fərqlənirdi, lakin onun qarşısının alınması formaları hər yerdə bir çox cəhətdən oxşar idi: sabitləşdirici kreditləşdirmə, rekapitalizasiya və s.

Bununla belə digər ölkələrin təcrübəsi, dövlət strukturlarının bank böhranlarının nəticələrinin aradan qaldırılmasında fəaliyyətinin təhlili bank sisteminin struktur dəyişikliklərinin üç əsas istiqamətini qeyd etməyə imkan verir:

1. Əsas vəzifəsi bank sisteminin likvidliyinin saxlanması və onun hesablaşmaların həyata keçirilməsində vasitəçilik funksiyalarının bərpa edilməsi olan antiböhran tədbirləri;

2. Bank sisteminin struktur dəyişiklikləri (kredit təşkilatlarına tətbiq olunan və ödəmə qabiliyyətinin bərpa olunmasına və ya ləğv etmə prosesinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksi);

3. Bank sisteminin tənzimlənməsi və bank nəzarəti sisteminin möhkəmləndirilməsinə yönələn islahat.

Beynəlxalq təcrübədən çıxış edərək bankların struktur yenilənməsinin dörd əsas prinsipini göstərmək olar:

1. Struktur yenilənməsi sürətlə və diqqətlə aparılmalıdır ki, finans bazarları vasitəçik funksiyasının yerinə yetirilməsinə mümkün qədər tez başlaya bilsinlər;

2. Vergi ödəyicilərinin üzərinə düşən maliyyə yükü mütləq minimumda saxlanmalıdır;

3. Problemli banka yardım edərək yaranan mənəvi risk problemindən qaçmaq üçün səhmdarlar, menecment və işçi heyət bankın üzləşdiyi vəziyyətə görə məsuliyyəti bölüşməlidirlər;

4. Gələcəkdə məhkəmə çəkişmələri ilə üzləşməmək üçün bankın struktur yenilənməsi şəffaf və obyektiv kriteriyalara uyğun şəkildə aparılmalıdır.

Bank sisteminin antiböhran proqramında: ölkənin makro iqtisadi vəziyyətin təhlili və qiymətləndirilməsi, məqsəd və vəzifələr, prioritetlər, tədbirlər və maliyyələşmə həcmi öz əksini tapmalıdır. Bundan başqa, proqramda müddət və icraçılar dəqiq göstərilməlidir.

Ümumiləşdirərək, bank sisteminin antiböhran tədbirlərini dörd qrupda cəmləşdirə bilərik:

I. Bank sisteminin təcili xilas etmə tədbirləri.

Bu tədbirlər paketinə daxildir:

5. bankın rekapitalizasiyası;

6. stabilizasiyon kredit xətti açmaq;

7. fiziki şəxslərin banklarda açılan əmanətlərə tətbiq edilən kompensasiya həcmi bəzi hallarda 100 %-dək artırmaq.

8. bank balansını problemli aktivlərdən təmizləmək, əgər gərəkirse problemli aktivlərə dövlət zəmanəti vermək.

II. Monetar siyasət tədbirləri - antiinflasyonist siyasətdən stimullaşdırıcı siyasətə keçid.

Bu tədbirlərə daxildir:

5. Bəzi ölkələr inflyasiya qorxularını nəzərə alaraq, faiz dərəcələrini aşağı salır;

6. Milli pul vahidinin məzənnəsini aşağı salmaq;

7. Məcburi ehtiyat normalarını aşağı salmaq;

8. Mərkəzi Bank tərəfindən birbaşa maliyyələşdirmə əməliyyatı.

Bununla yanaşı maliyyə qeyri stabilliyinin qarşısının alınması məqsədilə maliyyə resursları və alətləri kifayət etmədiyi təqdirdə indikator siqnalları sistemindən istifadə olunur bu iqtisadiyyatın maliyyə sisteminin diaqnostikasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Qlobal proseslər fonunda son illəri əhatə edən dünyada baş verən qlobal böhranlarla bağlı **G-20 sammitinin antiböhran strategiyasını** da nəzərdən keçirmək əhəmiyyətli olardı:

■ Əsas istiqamətləri:

5. Maliyyə risklərinin optimal idarə edilməsinə imkan verən qlobal maliyyə arxitekturasının yaradılmasında beynəlxalq əməkdaşlıq;

6. Maliyyə sistemləri və bazarlarının sərt tənzimləmə çərçivəsinin və şəffaflığının təmin olunması;

7. Hədə fondlarının fəaliyyətinə nəzarətin və onların hesabatlılığının artırılması;

8. Kredit reytingi agentliklərinin reytinglərinin dürüsləşdirilməsi və onların da tənzimləmə ilə əhatə olunması.

■ Qərar - maliyyə yardımı:

3. 2009-cu ildə BVF-yə əlavə vəsait - 1,1 trln. \$

4. 2010-cu ilin sonunadək kollektiv fiskal ekspansiya – 5 trln. \$

■ Gözlənilən nəticə:

2. Qlobal ÜDM-də 4% artım effekti

Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan hökumətinin yanvar 2009 – cü ildə keçirilmiş iclasında səsləndirdiyi tədbirlər kompleksini Prezidentin 7 antiböhran istiqamətlərinin tezisləri aşağıdakılar olmuşdur:

1. İstehlak qiymətlərinin azaldılması zərurəti.

2. İnhisarçılıqla mübarizə.
3. Milli banklara dəstəyi, kreditlərə və faiz dərəcələrinə nəzarəti əhatə edən maliyyə monitorinqi.
4. Real iqtisadiyyata sərmayə qoyuluşunun davam etdirilməsi.
5. Sosial öhdəliklərin dəstəklənməsi.
6. Sənaye müəssisələrinin daxili bazara istiqamətləndirilməsi.
7. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Bank sistemində antiböhran kontekstində həyata görülməli ilk tədbirlər aşağıdakılar olmalıdır:

7. Bazarlarda likvidliyin təminatı məqsədilə məcburi ehtiyat normalarının həddini azaltmaqla likvidliyin genişləndirilməsi (Mərkəzi Bank başlıca makroiqtisadi tendensiyaları və real sektorda fəaliyyət göstərən müəssisələrin mikroiqtisadi monitorinqinin nəticələrini nəzərə alaraq ucot dərəcəsini ötən ilin sonlarından bəri 15%-dən 2%-ə, məcburi ehtiyat normalarını isə 12%-dən 0.5%-ə endirmişdir. Ümumilikdə, dolayı və birbaşa alətlər hesabına Mərkəzi Bank iqtisadiyyata 2008-ci ilin oktyabrından təqribən 1.8 mlrd. Manat həcmində likvidlik vermişdir. Bu likvidlik dəstəyi bank sistemi ilə yanaşı sistem əhəmiyyətli real sektor müəssisələrini (Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti, Azəraluminium ASC) də əhatə etmiş, bu şəraitdə cari ilin on bir ayında ölkədə iqtisadi artım davam edərək 9% təşkil etmişdir. Məcburi ehtiyat normaları 6%-dən 0,5%-ə salınmışdır;

8. Faiz dərəcələrini aşağı salmaq (25. May.2009. Uçot dərəcəsi 2%-ə, faiz dahlizinin yuxarı həddi 7%-ə endirilmişdir);

9. Vergi yükünün azaldılması (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Sərəncamı ilə 2009- 2012-ci illər ərzində bank və sığorta şirkətlərinin kapitalizasiyaya yönəldəcəyi mənfəət vergidən azad edilmişdir. Hesablamalara əsasən bank sistemi üzrə əlavə 170 mln. manat məbləğində kapitalın yaradılmasına zəmin yarandı);

10. Çətin durumda olan maliyyə və ya real sektor qurumuna maliyyə dəstəyinin göstərilməsi (2009-cu il ərzində Azərbaycan Mərkəzi Bankının antiböhran proqramı makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasına və iqtisadi artımın dəstəklənməsinə yönəlmişdir. Manatın sabit məzənnəsi əsasında Mərkəzi Bankın iqtisadiyyata birbaşa yardım paketi Ümumi Daxili Məhsulun 5%-i səviyyəsində olmuşdur. Antiböhran proqramının həyata keçirilməsi pul kütləsinin azalmasının qarşısı alınmış, bankların maliyyə dayanıqlığını və iqtisadi aktivliyini qorumuş, sistem əhəmiyyətli iri müəssisələrin istehsal- investisiya fəaliyyətinə zəruri dəstəyi təmin etmişdir).

11. Banklara qoyulan əmanətlərin kompensasiyası məbləğinin artırılması tədbirləri (qorunan əmanətlərin məbləği altı dəfə artırılaraq 30 min manata çatdırılmışdır);

12. Milli pul vahidinin dəyərinin qorunması tədbirləri (ölkəyə xarici maliyyə axınlarının əhəmiyyətli azalmasına, qonşu ölkələrdəki devalvasiya dalğasının psixoloji təsirinə baxmayaraq, manatın məzənnəsinin sabitliyi qorunmuşdur. Manatın məzənnəsinin sabitliyi həm də: əhalinin əmanətlərinin dəyərsizləşməsinin, xarici valyutada borc yükünün artmasının, manata etimadın azalmasının və iqtisadiyyatda yüksək dollarlaşmanın qarşısını almışdır).

Həyata keçirilmiş antiböhran proqramı nəticəsində bank sektorunun maliyyə dözümlülüyü daha da güclənmişdir:

5. bank sistemi cari öhdəliklərinin təqribən 80%-i səviyyəsində likvid aktivlərə malikdir ki, bu da minimal normadan (30%) çoxdur;

6. sektorun kapital adekvatlığı göstəricisi qəbul edilmiş normadan iki dəfə çox -19% olmuşdur;

7. kredit portfelinin keyfiyyəti məqbul səviyyədə qorunub saxlanılmış, vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi portfeldə xüsusi cəkisi 3.3% təşkil etmişdir;

8. bankların maliyyə nəticələri müsbət olmuş, cari ilin on bir ayında aktivlər üzrə gəlirlik 2.6%, kapitalın gəlirliyi isə 17.8% təşkil etmişdir.

Bundan başqa, Böhran hallarını qabaqlamağa xidmət edən aşağıdakı tövsiyələr ciddi maraq doğurur:

- Kommersiya bankları üzərində nəzarət sisteminin gücləndirilməsi (lakin onların kəsirlərinin dövlət hesabına örtülməsi yox);

- Finans bazarları üzərində nəzarətin gücləndirilməsi;

- Böyük həcmdə borc vasitələrindən istifadə edən təşkilatların (banklar, investisiya və sığorta təşkilatları və s.) fəaliyyətində şəffaflığın (sürətli və əlçatan informasiyanın) təmin olunması;

- Kredit təsisatları ilə məşğul olan reyting agentliklərinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması;
- bank və təşkilatlar üzərində korporativ idarəetmə sisteminin gücləndirilməsi;
- Sabit pul dövriyyəsi və real valyuta kursunun təmin olunması (bu onların iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış hərəkətliliyini istisna etmir);

- Qısamüddətli beynəlxalq finans axınları üzərində güclü nəzarətin təşkili.

III FƏSİL. ÖDƏNİŞ SİSTEMİ VƏ NAĞDSIZ HESABLAŞMALAR

3.1. ÖDƏNİŞ SİSTEMİ

3.1.1. ÖDƏNİŞ SİSTEMİ HAQQINDA ÜMUMİ MƏLUMAT

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının (AMB) ödəniş sistemləri sahəsində fəaliyyəti onun struktur bölməsi olan Ödəniş sistemləri və hesablaşmalar departamenti tərəfindən həyata keçirilir. Ödəniş sistemləri və hesablaşmalar departamentinin missiyası müasir standartlara cavab verən elektron ödəniş sistemlərinin yaradılması, onların sabit və fasiləsiz istismarının təşkil edilməsi, beynəlxalq aləmdə bu istiqamətdə baş verən meyillər nəzərə alınmaqla daim inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsidir.

AMB tərəfindən beynəlxalq təcrübə əsasında beynəlxalq maliyyə qurumlarının texniki yardımı və maliyyə köməyindən istifadə edilməklə son on il ərzində Milli Ödəniş Sisteminin yaradılması və inkişafı istiqamətində geniş islahatlar aparılmışdır.

1998-ci ildə Milli Ödəniş Şurasında Milli Ödəniş Sisteminin yaradılmasının konseptual əsasları və strategiyası hazırlanmışdır.

2001-ci ilin əvvəllərində Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının əsasını təşkil edən **Real Vaxt Rejimində Banklararası Hesablaşmalar Sistemi (AZIPS)** yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. AZIPS sisteminin istismara verilməsi nəticəsində banklar arasında hesablaşmaların real vaxt rejimində (on-line) həyata keçirilməsinə, pul dövriyyəsinin sürətinin nəzərəcarpacaq dərəcədə artmasına, banklar tərəfindən likvidliyin daha çevik idarə olunmasına imkan yaranmışdır.

AZIPS sistemi SWIFT şəbəkəsi üzərində qurulan Y arxitekturaya malikdir, məlumat mübadiləsinin yüksək təhlükəsizlik səviyyəsini təmin edir və müasir standartlara tamamilə uyğundur. Respublikada fəaliyyət göstərən bütün banklar, Mərkəzi Bank, bank olmayan Aqrarkredit birliyi, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi sistemin üzvüdürlər.

2002-ci ilin sonlarından etibarən Milli Telekommunikasiya Şəbəkəsinin bazasında Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının ikinci mühüm elementi olan **Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi (XÖHKS)** yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Beləliklə, kiçik həcmli, lakin daim təkrarlanan xırda ödənişlərin (əmək haqqı, sosial müdafiə ödənişləri, telefon, qaz, su, elektrik enerjisi üzrə kommunal ödənişlər və s.) elektron daşıyıcılar əsasında həyata keçirilməsinə, eyni zamanda, xırda ödənişlərin əsas iştirakçıları olan kommunal xidməti müəssisələrinin, böyük sayda ödəniş əməliyyatları (məs., vergi, gömrük və sosial müdafiə ödənişləri) aparan hökumət qurumlarının Milli Ödəniş Sisteminin infrastrukturuna inteqrasiyası üçün əlverişli zəmin yaradıldı.

XÖHKS sistemi Milli Telekommunikasiya Şəbəkəsi üzərində qurulmuşdur, məlumat mübadiləsinin yüksək təhlükəsizlik səviyyəsini təmin edir və müasir standartlara tamamilə uyğundur. Respublikada fəaliyyət göstərən bütün banklar, Mərkəzi Bank, bank olmayan Aqrarkredit birliyi, Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, Azərbaycan İpoteka Fondu, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının Naxçıvan Ərazi İdarəsi sistemin üzvüdürlər.

AZIPS və XÖHKS sistemlərinin fəvqəladə hallarda etibarlı və davamlı fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə onların Sumqayıt Ehtiyat Mərkəzində ehtiyat surətləri yaradılmışdır. Sistemlərin əsas və ehtiyat mərkəzlərdə yerləşən serverləri arasında real vaxt rejimində informasiya mübadiləsi təşkil edilmişdir.

Ödəniş sistemləri sahəsində aparılan islahatların əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və regionlara istiqamətləndirilməsi, yaradılmış Milli Ödəniş Sisteminin imkanlarından daha aktiv istifadə olunması, bütün ölkə üzrə vahid elektron ödəniş məkanının yaradılması, hüquqi və fiziki şəxslərin maliyyə xidmətlərinə çıxış imkanlarının daha da artırılması zərurətini nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 9 dekabr tarixli Fərmanı ilə [Azərbaycan Respublikasında Milli Ödəniş Sisteminin İnkişafı üzrə 2005-2007-ci illər üçün Dövlət Proqramı](#) təsdiq edilmişdir.

Dövlət Proqramına uyğun olaraq ölkədə kart ödənişlərinin daha da inkişaf etdirilməsi və Milli Ödəniş Sisteminin arxitekturasının tamamlanması üçün yeni infrastrukturun – “MilliKart” Prosessinq Mərkəzi yaradılaraq respublikada fəaliyyət göstərən 18 bankın idarəçiliyinə və istifadəsinə verilmişdi.

Kommunal xidməti müəssisələrinin daxili informasiya sistemlərinin beynəlxalq standartlar əsasında təkmilləşdirilməsi və ödəniş sistemləri infrastrukturuna texnoloji integrasiyasının tamamlanmasının icrası ilə əlaqədar olaraq kommunal xidməti haqlarının yığımları üzrə **Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş Informasiya Sisteminin (KÖMİS)** yaradılaraq 2008-ci ilin 11 iyul tarixindən etibarən istismara verilmişdir. Sistem vasitəsilə KÖMİS-ə qoşulmuş kommunal xidməti müəssisələri üzrə ödənişləri həm nağd, həm də bankomatlarda və KÖMİS-in "Internet Service" xidmətindən istifadə etməklə ödəniş kartları vasitəsilə həyata keçirmək mümkündür.

2010-cu il ərzində Milli Ödəniş Sisteminin dövrüyyəsi tarixi maksimum həddinə çatmışdır. Ödəniş sistemində ümumi həcmi 84,83 mlrd. manat olmaqla, 10,15 mln. ədəd əməliyyat aparılmışdır.

3.1. 2. İRİ MƏBLƏĞLİ ÖDƏNİŞLƏRİN KÖÇÜRÜLMƏSİ SİSTEMLƏRİ – AZİPS

AMB-nin Azərbaycan Banklararası Ödəniş Sistemi (AZİPS) respublikanın yeganə iri məbləqli ödəniş sistemidir. AZİPS real vaxt rejimində işləyən hesablaşma sistemidir (RTGS). Sistem iştirakçıların AMB-dəki müxbir hesabları vasitəsilə ödənişləri tam elektron şəkildə emal edir. Hesablaşmanın qatiliyi və gerigötürülməzliyinə nəzarət tələbləri vasitəsilə nail olunmuşdur.

Əgər ödəməni həyata keçirmək üçün lazımi qədər vəsait varsa AZİPS real vaxt əsasında yeni manatla hesablaşmanı təmin edir. Əgər lazımi qədər vəsait yoxdursa o zaman əməliyyat avtomatik olaraq gözləmə növbəsinə göndərilir və orada ödəmə üçün lazım olan miqdarda vəsait daxil olana qədər gözləyir. Mərkəzi Bank qeyri - likvidliyi qənaətbəxş olan iştirakçıları günlük və gecəlik (overnayt) pulsuz güzəştli kreditlərlə təmin edir. Bu proses avtomatlaşdırılmadığına görə iştirakçılar kreditin ayrılması üçün Bazar əməliyyatları departamenti ilə əlaqə saxlamalıdır.

AZİPS İştirakçılar arasında real vaxt rejimində hesablaşmaların aparılması üçün istifadə olunur. AZİPS-də hesablaşmalar Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ hüquqi aktlarının və SWIFT-in tələblərinə cavab verməlidir.

AZİPS-in İştirakçısı aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. SWIFT-də qeydiyyat alınmalı;
2. SWIFT-in AZM qrupunun üzvü olmalı;
3. SWIFT-in Y-Copy rejimində işləməli;
4. AZİPS-ə dair Kollektiv Sazişin İştirakçısı olmalıdır.

AZİPS-də hesablaşmalar Mərkəzi Bankda yerləşdirilmiş Mərkəzi Hesablaşmalar Sistemi vasitəsi ilə həyata keçirilir.

İştirakçı aşağıdakı ödəniş tapşırıqlarını SWIFT vasitəsi ilə AZİPS-ə göndərə bilər:

- MT102, MT103 müştəri ödənişləri;
- MT205 bank ödənişləri.

İştirakçı ödəniş tapşırığını Valyutalaşma tarixindən əvvəl 10 (on) təqvim günü tarixi ilə AZİPS-ə göndərə bilər. Bu halda həmin ödəniş tapşırığı haqqında məlumat AZİPS-də saxlanılır və Valyutalaşma tarixində icra olunur.

İştirakçının Valyutalaşma tarixində göndərdiyi ödəniş tapşırığı AZİPS tərəfindən aşağıdakı qaydada qəbul edilir:

- müştəri ödənişləri üçün saat 10⁰⁰-dan 16³⁰-dək;
- bank ödənişləri üçün saat 10⁰⁰-dan 17⁰⁰-dək.

Hesablaşmaların aparılması üçün İştirakçının hesabında kifayət qədər vəsait olmadıqda ona həmin günə müştəri ödənişlərinin icrası məqsədi ilə 30 dəqiqə ərzində (saat 16³⁰-dan 17⁰⁰-dək) vəsait tapmaq imkanı verilir.

İştirakçı vəsait tapmaq üçün aşağıdakı mənbələrdən istifadə edə bilər:

- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə, o cümlədən Mərkəzi Bankın normativ aktlarına uyğun olaraq banklararası kreditlərdən;
- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinə, o cümlədən Mərkəzi Bankın normativ aktlarına zidd olmayan digər mənbələrdən.

İştirakçı vəsait tapmadıqda onun Valyutalaşma tarixi həmin günə olan icra olunmayan ödəniş tapşırıqları ləğv olunur və bu barədə AZİPS tərəfindən İştirakçıya MT019 göndərilir.

Mərkəzi Bank İştirakçının apardığı əməliyyatlara görə saat 17⁰⁰-dan 17²⁰-dək onun Müxbir hesabından xidmət haqqı tutur və bu barədə AZİPS tərəfindən İştirakçıya MT900 göndərilir.

Müstəsna hallarda Mərkəzi Bank İştirakçılara rəsmi xəbərdarlıq etməklə bu Qaydaların 2.7-2.9-cu bəndləri ilə müəyyən edilmiş vaxtları dəyişə bilər.

AZIPS-də hesablaşmalar başa çatdıqda AZIPS tərəfindən İştirakçıya Hesabdan Çıxarış MT950 göndərilir.

İştirakçı AZIPS-ə göndərdiyi ödəniş tapşırığının Başlıq hissəsinin (Message Header) 103-cü sahəsində (FIN Copy Service) "AZN" seçməlidir.

Benefisiar İştirakçı AZIPS-dən aldığı ödəniş tapşırığının Başlıq hissəsinin 103-cü sahəsində "AZN" və Tamamlama hissəsində (Message Trailer) "PAC" qeydinin olduğunu yoxlamalıdır. Kənarlaşma olduqda Benefisiar İştirakçı ödəniş tapşırığını icra etməməli, bu barədə Mərkəzi Banka və Emitent İştirakçıya dərhal rəsmi məlumat (elektron və ya kağız daşıyıcılarda) verməlidir.

AZIPS-dən istifadə ilə bağlı texniki problem yarandıqda İştirakçı Mərkəzi Banka rəsmi müraciət (elektron və ya kağız daşıyıcılarda) etməlidir. Bu halda Mərkəzi Bank həmin İştirakçının AZIPS-də iştirakını müvəqqəti dayandırır və bu barədə AZIPS tərəfindən digər İştirakçılara MT298 SMT700 göndərilir. Həmin İştirakçının hesablaşmaları bu Qaydaların 4-cü bəndinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Problem aradan qaldırıldıqda İştirakçı Mərkəzi Banka rəsmi məlumat verir, Mərkəzi Bank onun AZIPS-də iştirakını bərpa edir və bu barədə AZIPS tərəfindən digər İştirakçılara MT298 SMT700 göndərilir.

Vəsaiti alan AZIPS-in İştirakçısı olmadıqda Emitent İştirakçı ödəniş tapşırığını Mərkəzi Bankın SWIFT ünvanına (SWIFT BİK-inə) göndərir.

Emitent İştirakçı tərəfindən göndərilmiş ödəniş tapşırığının aşağıdakı rekvizitləri AZIPS-də saxlanılır:

- nömrəsi;
- məbləği;
- valyuta kodu;
- göndərilmə tarixi;
- Valyutalaşma tarixi;
- vəsaiti göndərən SWIFT BİK-i;
- vəsaiti alanın SWIFT BİK-i;
- ödənişin növü (müşəri və ya bank).

SWIFT tərəfindən AZIPS-ə ödəniş tapşırığının qəbul edilməsi haqqında MT096 göndərilir və AZIPS ödəniş tapşırığını icraya qəbul edərək aşağıdakıları yoxlayır:

- ödəniş tapşırığının nömrəsinin təkrarlanmamasını;
- Valyutalaşma tarixinin günün tarixinə uyğunluğunu.

Kənarlaşma olduqda ödəniş tapşırığının icrası imtina olunur və Emitent İştirakçıya səbəbi göstərilməklə SWIFT tərəfindən MT019, AZIPS tərəfindən isə MT298 SMT701 göndərilir.

Kənarlaşma olmadıqda:

- Emitent İştirakçının hesabı debetləşdirilir və Benefisiar İştirakçının hesabı kreditləşdirilir;
- AZIPS tərəfindən SWIFT-ə ödənişin icra olunması haqqında MT097 göndərilir;
- SWIFT tərəfindən ödənişin icra olunması haqqında Emitent İştirakçıya onun tələbindən asılı olaraq MT012, Benefisiar İştirakçıya isə ödəniş tapşırığı göndərilir.

Ödənişlərin növbəliyini göstərmək məqsədi ilə Emitent İştirakçı ödəniş tapşırıqlarının Başlıq hissəsində onların icra olunma ardıcılığını əks etdirən 1-dən 99-dək Prioritet nömrəsini qeyd edə bilər. Emitent İştirakçı tərəfindən göndərilən ödəniş tapşırığında Prioritet nömrəsi qeyd olunmadıqda AZIPS onun Prioritet nömrəsini 98 kimi qəbul edir.

Emitent İştirakçı tərəfindən göndərilən və həmin günə Valyutalaşma tarixi olan ödəniş tapşırığı aşağıdakı hallarda icra olunmadan "Gözləmə rejimində" saxlanılır:

- Emitent və ya Benefisiar İştirakçının hesabı üzrə əməliyyatlar müvəqqəti dayandırıldıqda;
- Emitent İştirakçının hesabında kifayət qədər vəsait olmadıqda;
- AZIPS müvəqqəti dayandırıldıqda;
- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

Bu halda AZIPS tərəfindən Emitent İştirakçıya MT298 SMT700 göndərilir.

Emitent İştirakçı Gözləmə rejimində olan ödəniş tapşırığının Prioritet nömrəsini dəyişə bilər. Bu halda Emitent İştirakçı tərəfindən AZIPS-ə MT298 SMT202 göndərilir.

Prioritet nömrəsini hər hansı səbəbdən dəyişmək mümkün deyilsə, AZIPS tərəfindən İştirakçıya səbəbi göstərilməklə MT298 SMT252 göndərilir.

Emitent İştirakçı Gözləmə rejimində olan ödəniş tapşırığını ləğv edə bilər. Bu halda Emitent İştirakçı tərəfindən AZIPS-ə MT298 SMT200 göndərilir.

Ödəniş tapşırığının hər hansı səbəbdən ləğv edilməsi mümkün deyilsə, AZIPS tərəfindən İştirakçıya səbəbi göstərilməklə MT298 SMT250 göndərilir.

Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə uyğun olaraq İştirakçının hesabı Mərkəzi Bank tərəfindən debetləşdirildiyi halda AZIPS tərəfindən İştirakçıya MT900, kreditləşdirildiyi halda isə MT910 göndərilir.

İştirakçı hesabı haqqında ümumi məlumat (hesab üzrə debet və kredit əməliyyatlarının ümumi məbləği və hesabın qalığı) almaq üçün AZIPS-ə MT920 göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq AZIPS tərəfindən İştirakçıya MT941 göndərilir.

İştirakçı hesabı üzrə Aralıq Çıxarış almaq üçün AZIPS-ə MT920 göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq AZIPS tərəfindən İştirakçıya MT942 göndərilir.

İştirakçı hesaba daxil olan, hesabdan silinən, habelə daxil olması və silinməsi gözlənilən ödəniş tapşırıqları haqqında məlumat almaq üçün AZIPS-ə MT298 SMT800 göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq AZIPS tərəfindən İştirakçıya MT298 SMT850 göndərilir.

İştirakçı Gözləmə rejimində olan ödəniş tapşırıqları və Müxbir hesabının vəziyyəti haqqında ümumi məlumat almaq üçün AZIPS-ə MT298 SMT801 göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq AZIPS tərəfindən İştirakçıya MT298 SMT851 göndərilir.

İştirakçı Gözləmə rejimində olan ödəniş tapşırıqları haqqında təfərrüatlı məlumat almaq üçün AZIPS-ə MT298 SMT804 göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq AZIPS tərəfindən İştirakçıya MT298 SMT854 göndərilir.

İştirakçının sorğuları düzgün doldurulmadıqda AZIPS tərəfindən İştirakçıya səbəbi göstərilməklə MT298 SMT900 göndərilir.

Mərkəzi Bank və digər İştirakçılar AZIPS-də hesablaşmaların aparılmasına dair məlumatları Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə uyğun olaraq arxivləşdirir.

Banklararası Milli Hesablaşmalar sistemi – AZİPS milli ödəniş sistemində mühüm yer tutur və maliyyə sektorunda onun təyinatı böyük həcmdə və prioritet ödənişlərin həyata keçirilməsidir. 2010-cu il ərzində nağdsız ödənişlərin 92%-i bu sistem vasitəsilə həyata keçirilmişdir. AZİPS sistemində ümumi həcmi 78,4 mlrd.manat olmaqla 362 min ədəd ödəniş sənədi emal olunmuşdur ki, bu da 2009-cu illə müqayisədə həcm etibarilə 7,6% (5,6 mlrd. manat) çoxdur və say etibarilə 7,9% (31 min ədəd) azdır. Hər bir ödəniş sənədinin məbləği orta hesabla 216,6 min.manat təşkil etmişdir.

3.1. 3. XIRDA ÖDƏNİŞLƏR ÜZRƏ HESABLAŞMA KLİRİNG SİSTEMİ

AMB-nin BCSS (XÖHKS) sistemi elektron pərakəndə ödənişlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Kiçik məbləqli vəsaitlərin köçürülməsi AZİPS vasitəsilə də həyata keçirilə bilər. Belə ki, AZİPS-də ödəniş mesajına üçüncü tərəf ödəniş detallarını əlavə etmək imkanı mövcuddur və minimum məbləğ tələbi yoxdur.

XÖHKS 2002-ci ilin dekabr ayından istifadə olunur. Sistem paket emala əsaslanır və özəl telekommunikasiya şəbəkəsi vasitəsilə ilə fəaliyyət göstərir. Bir paket daxilində cəmi ödənişin sayı və həmçinin bir ödəniş daxilində fərdi mesajların sayı məhdudsuzdur. Bir ödəniş mesajının maksimum məbləği təqribən 40.000 manatdır. Hər bir ödənişdə eyni dəyər tarixli ödənişlər olmalıdır.

XÖHKS İştirakçıların Paket ödənişlərinin Klirinqi üçün istifadə olunur.

XÖHKS-də hesablaşmalar Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ hüquqi aktlarının tələblərinə cavab verməlidir.

XÖHKS-in İştirakçısı aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilən provayderlə ayrılmış xəttin verilməsi haqqında müqaviləni bağlamalı;

- XÖHKS üzrə tələb olunan “Əməliyyatçının iş yeri”, “Açar meneceri”, “Paket yoxlayıcısı” və “Fayl adapteri” modullarından ibarət olan program təminatlarına malik olmalı;

- Mərkəzi Bankın XÖHKS-ə dair informasiya təhlükəsizliyi tələblərinə cavab verməli;
- XÖHKS-ə dair Kollektiv Sazişin iştirakçısı olmalıdır.

Mərkəzi Bank XÖHKS-də gün ərzində Klirinq sessiyalarının sayını və vaxtını, habelə XÖHKS-də qəbul edilən bir ödəniş tapşırığının maksimal məbləğini müəyyən edir.

XÖHKS-dən istifadə ilə bağlı texniki problem yarandıqda iştirakçı Mərkəzi Banka rəsmi müraciət (elektron və ya kağız daşıyıcılarda) etməlidir. Bu halda həmin iştirakçı Mərkəzi Bankda ayrılmış xüsusi iş yeri vasitəsi ilə XÖHKS-də iştirakını təmin edir.

Problem aradan qaldırıldıqda iştirakçı Mərkəzi Banka rəsmi məlumat (elektron və ya kağız daşıyıcılarda) verir.

XÖHKS-də hesablaşmalar Klirinq hesabı vasitəsi ilə həyata keçirilir.

iştirakçı MT205-dən istifadə edərək AZIPS vasitəsi ilə Müxbir hesabından Müxbir subhesabına vəsait köçürməklə Klirinq hesabının debet limitini müəyyən edə bilər. iştirakçı Klirinq hesabının debet limitini gün ərzində dəyişə bilər:

- Klirinq hesabının debet limitini artırıqda iştirakçı Müxbir hesabından Müxbir subhesabına vəsait köçürür. Bu halda XÖHKS tərəfindən iştirakçıya MTn99 göndərilir;

- Klirinq hesabının debet limitini azaltdıqda iştirakçı tərəfindən XÖHKS-ə MTn99 göndərilir. Bu halda iştirakçının həmin vaxta olan Klirinq hesabının mövqeyi XÖHKS tərəfindən onun yeni müəyyən edilən debet limiti ilə müqayisə edilir:

- iştirakçının həmin vaxta olan Klirinq hesabının mövqeyi yeni müəyyən edilən debet limitindən azdırsa, XÖHKS tərəfindən iştirakçıya debet limitinin azaldılması üzrə prosesin başlanması haqqında MTn99 göndərilir. iştirakçının Klirinq hesabının debet limiti azaldıqda AZIPS vasitəsi ilə iştirakçıya MT910 göndərilir;

- iştirakçının həmin vaxta olan Klirinq hesabının mövqeyi yeni müəyyən edilən debet limitindən artırıqdırsa, XÖHKS tərəfindən Klirinq hesabının debet limitinin dəyişməsi imtina olunur və bu barədə iştirakçıya MTn96 göndərilir.

iştirakçı ödəniş tapşırıqları əsasında Paket ödənişlərini aşağıdakı qaydada yarada bilər:

- “Əməliyyatçının iş yeri” modulu vasitəsi ilə;

- “Paket yoxlayıcısı” modulu ilə iştirakçının Mühəsibatlıq Sistemi arasında əlaqə interfeysi olduqda Mühəsibatlıq Sistemi vasitəsi ilə.

iştirakçı “Paket yoxlayıcısı” modulu vasitəsi ilə Ümumi fayl yaradır və həmin faylda Valyutalaşma tarixindən əvvəl 10 (on) təqvim günü tarixi ilə istənilən sayda Paket ödənişlərini yerləşdirərək XÖHKS-ə göndərə bilər. Bu halda həmin Paket ödənişləri XÖHKS-də saxlanılır və Valyutalaşma tarixində icra olunur.

XÖHKS Ümumi faylı qəbul edərək aşağıdakıları yoxlayır:

- Ümumi faylda və Paket ödənişlərində Mərkəzi Bankın XÖHKS-ə dair informasiya təhlükəsizliyi tələblərinə uyğun imzaların düzgünlüyünü;

- Ümumi faylın və Paket ödənişlərinin məcburi sahələrinin doldurulmasının düzgünlüyünü;

- Paket ödənişlərini təşkil edən hər bir ödəniş tapşırığının məbləğinin XÖHKS-də qəbul edilən bir ödəniş tapşırığının maksimal məbləğini aşmamasını.

Kənarlaşma olduqda, yəni:

- Ümumi faylın imzalanmasında və məcburi sahələrin doldurulmasında kənarlaşma olduqda Ümumi fayl XÖHKS tərəfindən geri qaytarılır və iştirakçıya səbəbi göstərilməklə MT158 göndərilir;

- Paket ödənişlərinin imzalanmasında və məcburi sahələrin doldurulmasında kənarlaşma olduqda Paket ödənişləri XÖHKS tərəfindən geri qaytarılır və iştirakçıya səbəbi göstərilməklə səhv Paket ödənişlərinin siyahısını əks etdirən MT158 göndərilir;

- Paket ödənişlərini təşkil edən bir ödəniş tapşırığının məbləği XÖHKS-də qəbul edilən bir ödəniş tapşırığının maksimal məbləğini aşdıqda həmin ödəniş tapşırığı XÖHKS tərəfindən geri qaytarılır və iştirakçıya səbəbi göstərilməklə MT158 göndərilir.

Kənarlaşma olmadıqda:

- XÖHKS tərəfindən iştirakçıya Ümumi faylın icraya qəbul edilməsi haqqında MT196 göndərilir;

- Paket ödənişlərini təşkil edən ödəniş tapşırıqları göndərilmə ardıcılığı ilə icra edilir.

Emitent iştirakçı tərəfindən göndərilən və həmin günə Valyutalaşma tarixi olan Paket ödənişləri aşağıdakı hallarda icra olunmadan “Gözləmə rejimində” saxlanılır:

- Emitent iştirakçının hesabında kifayət qədər vəsait olmadıqda;

- Emitent və ya Benefisiar İştirakçının hesabı üzrə əməliyyatlar müvəqqəti dayandırıldıqda;
- XÖHKS müvəqqəti dayandırıldıqda;
- Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş digər hallarda.

Bu halda XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT196 göndərilir.

Emitent İştirakçı Gözləmə rejimində olan Paket ödənişlərini və ya Paket ödənişlərini təşkil edən ödəniş tapşırığını ləğv edə bilər. Bu halda Emitent İştirakçı tərəfindən XÖHKS-ə MT192 göndərilir. Paket ödənişləri və ya Paket ödənişlərini təşkil edən ödəniş tapşırığı ləğv olunduqda XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT196 göndərilir.

Emitent İştirakçı Gözləmə rejimində olan Paket ödənişlərini və Paket ödənişlərini təşkil edən ödəniş tapşırığını ləğv edə bilər. Bu halda Emitent İştirakçı tərəfindən XÖHKS-ə MT198/192 göndərilir. Paket ödənişləri və Paket ödənişlərini təşkil edən ödəniş tapşırığı ləğv olunduqda XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT198 göndərilir.

Paket ödənişlərini və ya Paket ödənişlərini təşkil edən ödəniş tapşırığının hər hansı səbəbdən ləğv edilməsi mümkün deyilsə, XÖHKS tərəfindən İştirakçıya səbəbi göstərilməklə MT196 göndərilir.

XÖHKS-də Kliring sessiyaları aşağıdakı dövrlərə bölünür:

- Sənədlərlə mübadilə ;
- Kliringqabağı ;
- Kliring.

Kliring sessiyası açıldıqda XÖHKS tərəfindən İştirakçılara MTn99 göndərilir. Bu andan etibarən Sənədlərlə mübadilə dövrü başlanılır və bu dövrdə İştirakçı Ümumi faylları XÖHKS-ə göndərə bilər.

Sənədlərlə mübadilə dövrü qurtardıqda XÖHKS tərəfindən İştirakçılara cari Kliring sessiyasına Ümumi faylların qəbulunun dayandırılması haqqında MTn99 göndərilir. Bu andan etibarən Kliringqabağı dövr başlanılır və İştirakçı tərəfindən bu dövrdə XÖHKS-ə göndərilən Ümumi fayllar günün növbəti Kliring sessiyasına saxlanılır.

Kliringqabağı dövrdə XÖHKS tərəfindən hər bir İştirakçının Kliring hesabı üzrə ilkin xalis mövqeyi hesablanır və İştirakçıya icra olunan və icra olunmayan ödəniş tapşırıqlarını, habelə ödəniş tapşırıqlarının icra edilməsi üçün çatışmayan məbləği əks etdirən MT986/INBP göndərilir. İştirakçının Kliring hesabında kifayət qədər vəsaiti olmadıqda həmin günə Valyutalaşma tarixi olan icra olunmayan ödəniş tapşırıqlarının icrası məqsədi ilə Kliring hesabının debet limitinin artırılması imkanı verilir.

Kliringqabağı dövr qurtardıqda XÖHKS tərəfindən İştirakçılara MTn99 göndərilir. Bu andan etibarən Kliring dövrü başlanılır və bu dövrdə İştirakçılar cari Kliring sessiyasında Kliring hesabları üzrə xalis mövqeləri müəyyən edilir və İştirakçıya:

- Kliring hesabının debet və ya kredit edilməsini təsdiq edən MT900 və ya MT910;
- cari Kliring sessiyasında icra olunan və icra olunmayan ödəniş tapşırıqlarını əks etdirən MT970;

- cari Kliring sessiyasında Kliring hesabı üzrə xalis mövqeyini əks etdirən MT971 göndərilir.

XÖHKS-də cari Kliring sessiyasında həmin günə Valyutalaşma tarixi olan icra olunmayan Paket ödənişləri həmin günün növbəti Kliring sessiyasına keçirilir. Növbəti Kliring sessiyası nəzərdə tutulmadıqda icra olunmayan Paket ödənişləri ləğv edilir. Bu halda XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT158 göndərilir.

Kliring sessiyası qurtardıqda XÖHKS tərəfindən İştirakçılara MTn99 göndərilir.

Kliring sessiyasının sonunda İştirakçının Kliring hesabı üzrə əməliyyatları İştirakçıların Müxbir subhesabında əks olunur. Günün sonunda İştirakçının Müxbir subhesabının qalığı AZIPS vasitəsi ilə Müxbir hesabına köçürülür.

İştirakçı Kliring hesabı haqqında ümumi məlumat (hesab üzrə debet və kredit əməliyyatlarının ümumi məbləği və hesabın qalığı) almaq üçün XÖHKS-ə MT920 göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT941 göndərilir.

İştirakçı Kliring hesabı üzrə Aralıq Çıxarış almaq üçün XÖHKS-ə MT920 göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT942 göndərilir.

İştirakçı göndərdiyi Ümumi faylı, Ümumi faylı təşkil edən bir Paket ödənişlərinin və ya Paket ödənişlərini təşkil edən bir ödəniş tapşırığının icrası haqqında məlumat almaq üçün XÖHKS-

ə MT195/STAT göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT196 /STAT göndərilir.

İştirakçı göndərdiyi Ümumi faylı, Ümumi faylı təşkil edən Paket ödənişlərinin və Paket ödənişlərini təşkil edən bir ödəniş tapşırığının icrası haqqında məlumat almaq üçün XÖHKS-ə MT198/195/STAT göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT198 göndərilir.

İştirakçı göndərdiyi Ümumi faylı təşkil edən bir neçə Paket ödənişlərinin icrası haqqında məlumat almaq üçün XÖHKS-ə MT195/LİST göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT158 göndərilir.

İştirakçı göndərdiyi Paket ödənişlərini təşkil edən bir neçə ödəniş tapşırığının icrası haqqında məlumat almaq üçün XÖHKS-ə MT195/LIST göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT198 göndərilir.

İştirakçı Ümumi faylı surətini almaq üçün XÖHKS-ə MT195/COPY göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən MT156 göndərilir.

İştirakçı Paket ödənişlərinin və ya Paket ödənişlərini təşkil edən ödəniş tapşırığının surətini almaq üçün XÖHKS-ə MT195/COPY göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT196 göndərilir.

İştirakçı Paket ödənişlərinin və Paket ödənişlərini təşkil edən ödəniş tapşırığının surətini almaq üçün XÖHKS-ə MT198/195/COPY göndərə bilər. Bu sorğuya cavab olaraq XÖHKS tərəfindən İştirakçıya MT198 göndərilir.

Mərkəzi Bank və digər İştirakçılar XÖHKS-də hesablaşmaların aparılmasına dair məlumatları Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemində (XÖHKS) bütün nağdsız ödənişlərin böyük əksəriyyəti say baxımından 96,4%, həcm baxımından 7,6% (6,4 mlrd. manat həcmində 9,8 mln. ədəd sənəd) kiçik həcmli nağdsız hesablaşma şəklində emal olunmuşdur ki, bu da sistemin əsasən pərakəndə xırda ödənişlərin həyata keçirilməsində təyinatını göstərir. 2009-cu illə müqayisədə

2010-cu il ərzində ödənişlərin həcmi 17,5%, sayı isə 55,3% çoxdur. Sistemdə hər bir ödəniş sənədinin məbləği orta hesabla 655 manat təşkil etmişdir.

3.1.4. KÜTLƏVİ ÖDƏNİŞLƏR ÜZRƏ MƏRKƏZLƏŞDİRİLMİŞ İNFORMASIYA SİSTEMİNİN (KÖMİS)

Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya Sisteminin mahiyyəti respublikada fəaliyyət göstərən kommunal və digər kütləvi xidmət təşkilatları üzrə mərkəzləşdirilmiş elektron abonent bazasını yaratmaq, bu abonentlərə sistemə qoşulmuş maliyyə qurumlarının istənilən ödəniş məntəqəsində borclarını öyrənmək və ən müasir ödəniş mexanizmləri vasitəsilə ödənişlərini aparmaq imkanı yaratmaqdan ibarət olmuşdur. Ən müasir texnologiya və proqram təminatına əsaslanan bu sistemin istifadəyə verilməsi nəticəsində abonentlərə sistemə qoşulmuş maliyyə qurumlarının istənilən ödəniş xidməti nöqtəsində kommunal xidməti borcları haqqında tam informasiya almaq və istənilən ödəniş mexanizmləri (nağd yolla, ödəniş kartları, bank köçürmələri, “Internet Banking”) vasitəsilə ilə ödəniş aparmaq imkanı yaradılmışdır. Sistemə qoşulmuş kütləvi xidmət müəssisələrinin xeyrinə qəbul edilən ödənişlər haqqında məlumatlar 30 saniyə ərzində həmin təşkilatlara çatdırılır. Eyni zamanda iştirakçı təşkilatların daxili informasiya sistemi ilə yaradılmış yüksək səviyyəli məlumat mübadiləsi interfeysi vasitəsilə bu təşkilatların elektron abonent bazasında baş verən dəyişikliklər real rejimdə mərkəzi informasiya bazasına türürülür.

Respublikada kommunal xidməti sektorunda fəaliyyət göstərən “Bakielektrikşəbəkə” ASC, ARDNŞ-nin “Azəriqaz” İB, “Azərsu” ASC və “Azərenerji” ASC kimi əsas təşkilatlar sistemə inteqrasiya olunmuş, toplam olaraq 4 milyona yaxın abonent haqqında məlumat sistemə yüklənmişdir. Artıq “Bakielektrikşəbəkə” ASC, ARDNŞ-nin “Azəriqaz” İB və “Azərenerji” ASC üzrə bütün xidmət zonaları əhatə edilmişdir, “Azərsu” ASC ilə bu istiqamətdə işlər davam etdirilir. Sistemə qoşulmuş 35 bank və Azərpoçt MMC-nin 700-ə yaxın ödəniş məntəqəsində bu təşkilatların abonentlərinə borclar haqqında məlumatlar çatdırılır və xidmət haqları qəbul edilir. Hal-hazırda sistemdə gündəlik emal olunan sənəd sayı 35- 50 min arasında dəyişir. Həmçinin respublikada fəaliyyət göstərən “MilliKart” MMC və “AzəriCard” MMC kimi kart prosessinq mərkəzləri sistemə inteqrasiya olunmuş və bu mərkəzlərdə xidmət olunan bankların müştəriləri bankomat şəbəkəsindən

və KÖMİS-in www.apus.az internet servis xidmətindən istifadə etməklə borcları haqqında məlumatları ala bilər, ödəniş kartları vasitəsilə ödənişlərini apara bilərlər.

3.1.5. KAĞIZ DAŞIYICILARDA HESABLAŞMALAR

Banklar ödəniş tapşırığını Mərkəzi Banka kağız daşıyıcılarda təqdim edə bilərlər. Kənarlaşma olduqda ödəniş tapşırığı icra olunmadan geri qaytarılır. Kənarlaşma olmadıqda Mərkəzi Bank kağız daşıyıcılarda təqdim olunmuş ödəniş tapşırığının icrasını aşağıdakı qaydada həyata keçirir:

1. Emitent bank autsayder, Benefisiar bank sistemin üzvü olduqda Emitent bank ödəniş tapşırığını kağız daşıyıcılarda Mərkəzi Banka təqdim edir. Mərkəzi Bankın məsul işçisi ödəniş tapşırığının 1-ci nüsxəsi əsasında ödənişi müvafiq sistem vasitəsi ilə Benefisiar banka göndərir.

2. Emitent bank sistemin üzvü, Benefisiar bank autsayder olduqda, Emitent bank ödəniş tapşırığını müvafiq sistem vasitəsi ilə Mərkəzi Bankın ünvanına göndərir, sistem avtomatik olaraq Emitent bankın müxbir hesabını debetləşdirir, Benefisiar bankın müxbir hesabını kreditləşdirir. Mərkəzi Bankın məsul işçisi ödənişi çap edir, öz imzası ilə və stampla təsdiq edərək Benefisiar banka təqdim edir.

3. Emitent və Benefisiar banklar sistemlərin autsayderi olduqda Emitent bank ödəniş tapşırığını Mərkəzi Banka təqdim edir. Mərkəzi Bankın məsul işçisi ödəniş tapşırığının birinci nüsxəsi əsasında Emitent bankın müxbir hesabını debetləşdirir, Benefisiar bankın müxbir hesabını kreditləşdirir və ödəniş tapşırığının iki nüsxəsini imza və stampla təsdiq edərək bir nüsxəsini Emitent banka, bir nüsxəsini benefisiar banka təqdim edir.

4. Mərkəzi Bank və digər iştirakçılar kağız daşıyıcılarda hesablaşmaların aparılmasına dair məlumatları Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə uyğun olaraq arxivləşdirir.

3.2. KREDİT KARTLARI VƏ KART PROSESSİNG TƏŞKİLATLARI

İlk öncə sahibi olacaq fiziki şəxslərə istiqamətlənmiş pərakəndə məhsul kimi yaranan ödəniş kartları hal-hazırda bütün dünyada banklar üçün pərakəndə biznes fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biridir. Ödəniş kartı malların, iş və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi, öz hesabından digər şəxsin hesabına pul vəsaitinin köçürülməsi, habelə nağd pul vəsaitinin əldə edilməsi üçün istifadə edilən ödəniş alətidir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq processing təşkilatı kimi dövlət qeydiyyatından keçmiş və ödəniş kartları vasitəsilə aparılmış əməliyyatlar haqqında məlumatların toplanması, emalı və ötürülməsi, həmçinin kart emissiyasına və ekvayrinqinə texniki xidmət göstərilməsi üzrə fəaliyyəti həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Processing təşkilatlarına processing fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün icazələrin verilməsi, bu fəaliyyətə nəzarət qaydaları, həmçinin processing sisteminin etibarlılığına və təhlükəsizliyinə aid minimum tələblər Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının [“Processing təşkilatlarına icazələrin verilməsi və processing fəaliyyətinə nəzarət” Qaydaları](#) əsasında müəyyən edilir. Processing fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün icazə müddətsiz olaraq verilir.

Hal-hazırda ölkədə 4 processing təşkilatı fəaliyyət göstərir. Bu processing təşkilatlarından 2-ü ayrıca hüquqi şəxs kimi, 2-si isə bankın daxili bölməsi kimi fəaliyyət göstərir.

Hal-hazırda ölkədə fəaliyyət göstərən banklar tərəfindən beynəlxalq kart təşkilatlarından “Visa Int.”, “MasterCard Worldwide”, “American Express”, “Diners Club” kimi təşkilatlara məxsus beynəlxalq ödəniş kartları və həmçinin lokal ödəniş kartları emissiya olunur.

Kredit kartları istehlak xərcləmələrində, çəkin yerini alan bir ödəmə alətidir. Bank kartları kredit kartlarından fərqlidir. Kredit kartının sahibi müəyyən bir miqdara qədər ödəmə həyata keçirmədən xərcləmələri edə bilər. Bank kartı isə kredit əməliyyatını aparmaq haqqını verməz. Kredit kartının işləmə sxemasını aşağıdakı kimi göstərə bilərik: Müştəri banka bank kredit kartoçkasının alınması üçün ərizə təqdim edir. Şirkətin kredit qabiliyyəti yoxlanıldıqdan sonra, şirkətin ödəmə quçu təsbit edilərək limit çərçivəsində özəl kartoçka hesabı açılır və ona plastik kart hazırlanır. Kartoçka sahibi mal və xidmət alarkən kartoçkasını satıcıya təqdim edir və satıcı ticarət hesabı hazırlayır (slip) və bu prosesə impinting (imprinting) deyilir. Hesab üç nüsxədə hazırlanır, 1-ci nüsxə kart sahibinə, 2-ci satıcıya, 3-cü isə banka, yəni bank - ekvayerə göndərilir. Bank ekvayer

günlük və ya müştəri ilə bağladığı müqavilə əsasında, ticarət hesabı olan kimi orada qeyd edilən məbləği satıcının hesabına köçürüb və bunun qarşılığında məbləğin 2-5%-ni komisiyon haqqı olaraq özündə saxlayır. Bank-ekvayer pulları bank-emitent vasitəsilə, yəni informasiya mübadiləsi interchange sistemi ilə alır və məlumat qarşılığında ekvayer emitentə komisiyon haqqı ödəyir. Hər ayın sonu tarixinə bank emitent kart sahibinə onun kart hesabının xüsusi çıxarışını göndərir. Alıcı, yəni kart sahibi müqavilədə nəzərdə tutulmuş komisiyon haqqını və ay ərzində həyata keçirdiyi xərcləri də ödəyir.

Əgər kart sahibi ilə satıcının hesabı bir bankda olarsa, o zaman hesablaşmalar sadələşir.

Debet kartoçkasına sahib olan şəxs onun cari hesabında tutulan vəsait limitində xərcləmə həyatı keçirə bilər. Dünyada ilk bankomat 1967-ci ildə Londonda fəaliyyətə başlamışdır. Hal-hazırda dünyada ən böyük bankomat istifadəçiləri Sakit okean - Asiya regionu ölkələrinin payına düşməkdədir. Bankomatlar apardıqları əməliyyatlarına görə bir neçə növə bölünür:

Sadə bankomatlar- tam funksiyalı, yəni bu bankomatlar daha mürəkkəb əməliyyatlar həyata keçirə bilərlər: pul köçürməsi, xarici valyutaların dəyişməsi. Bankomat aparatları həm küçələrdə, həm də ofislərdə yerləşdirilə bilər. Bankomatların çalışma rejimi aşağıdakı kimidir: on line rejimi; avtonom rejim (off line); cədvəl rejimi.

Kart sahibinə bank pul verərkən, bank ondan pin kodunu tələb edir. Kartı əlində tutan, ancaq kodu bilməyən şəxsin bankdan pul alması mümkün deyildir. Kredit kartları, nağd puldan istifadə edilmədən, mal və xidmət satınalma imkanı saxlayan kartlardır. Digər tərəfdən isə kredit kartları ödəmə prosesində və ya alış-verişlərdə kreditdən istifadə etməni genişləndirir. Kredit kartları "indi al daha sonra ödə" amerikan həyat tərzı fəlsəfəsinin bir məhsuludur. Başlanğıcda yalnız ticarəti asanlaşdırmasına baxmayaraq, günümüzdə bankçılıq, işlətmə və fərdi pul menecmentinin təməl ünsürü halına gəlmişdir. Günümüzdə kredit kartları effektiv və çəkin yerini alan bir ödəmə vasitəsi alətinə çevrilmişdir. Kart sahibinin yanında pul daşması vacib deyil, ona çəkin qəbul edilməməsindən doğa biləcək problemləri aradan qaldırmaq, bəlli bir miqdara qədər bütün ehtiyaclarını bu yolla ödəyə bilməkdir. Kredit kartlarının müxtəlif növləri mövcuddur: ödəmə, borclandırma (charge cards, kreditli kart (credit cards), səyahət və əyləncə kartları (travel and entertainment cards), mağaza kartları (store cards), firma kartları, beynəlxalq və ölkə daxili kartlardır. Kredit kartları ilə sürətlə artan əməliyyat həcminə diqqət yetirdikdə, kredit kartları sisteminin inkişaf etmiş ölkələrdə oturmuş bir sistem olduğunu qəbul etmək məcburiyyətindəyik. İnkişaf etmiş ölkələrin ödəmə sistemlərində kredit kartlı ödəmələrinin ümumi ödəmədəki % paylarını aşağıdakı cədvəldə aydın görə bilərik.

Kredit kartından istifadə etmənin üstünlükləri aşağıdakılardır: yetərli qədər nağd pul daşımaq, uyğun bir mal və ya xidmətin satın alınması zamanı böyük miqdar pulun itirilmə və ya oğurlanma riskini ortadan qaldırır; yolçuluq sırasında planlaşmamış olayların sonda təşkil edilən proqram dəyişikliklərinin ödəmə gücünə təsir etməməsi; beynəlxalq keçərli kart sahibi-binin xaricə gedərkən hədsiz miqdarda valyuta daşıma məcburiyyətinin olmaması, ödəmələrdə müəyyən faizlərin olması, kartların bir hissəsinin nağd çəkmə imkanı olması, təklif edilən bəzi xidmətlərdən aşağı qiymətlərlə yararlanması və bunlara bənzər bir çox xidməti bərabərində təklif etməsidir. İş yeri baxımından yararlanaraq o, həmin an nağd pulu olmadığı üçün alış-veriş aparmayan müştəriləri ilə satış apararaq onların girovlarını artırmaq, kredit kartı ilə yaptığı satış qarşılığını bankdan qəbul edərək, sanki nağd pul ilə satış etmək, beləliklə çek və sənəd qəbul etmənin riskindən (məsrəflərindən), müddətlərindən qurtula bilər. Banklar baxımından isə kredit kartları gəlirlərini artırmada önəmli bir alətdir. Üzv iş yerlərindən alınan komisiyonlar, kart başına hər il alınan üzvlük haqları, kredit kartı yolu ilə müştərilərinin artması buna nümunə ola bilər.

Kredit kartları mövzusunda yeniliklərdən biri də bu kartın eyni zamanda telefon kartları əvəzinə telefonlarda da istifadə edilməsidir. Kredit kartları ilə bağlı ən önəmli problem kartlar mövzusunda yetərli qanunların olmamasıdır.

AzeriCard. "Azərbaycan Beynəlxalq Bankı" ASC-yə məxsus olan "AzeriCard"-ın 1996-cı ildə ölkədə ilk prosessinq təşkilatı kimi əsası qoyulmuşdur. 1997-ci ildə Qafqaz regionu və Orta Asiyada debet/kredit kartlarının xidmət olunması üçün "AzeriCard" prosessinq təşkilatının qurulması başlanmışdır. Birinci mərhələdə təşkilat üçün təşkil olunmuş yer MasterCardın Təhlükəsizlik Departamentində tam sertifikatıdan keçmiş, MasterCard və VISA-ın bütün standartlarına tam şəkildə uyğunlaşdırılmışdır. "AzeriCard" şirkəti fəaliyyətə başladığı andan, ilk 24 saatlıq Müştərilərə Dəstək Xidməti yaradılmışdır.

“AzeriCard”-a MSP (Member Service Provider) və Eurocard-Mastercard, Cirrus/Maestro, VISA Electron və VISA kartlarının embossinq/şifrələmə mərkəzi statusları verilmişdir. Ödəniş kartlarının qəbulu və emissiyası üzrə “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” ASC, “AzeriCard” tərəfindən MasterCard və VISA beynəlxalq kart təşkilatlarında tam sertifikatıyadan keçmişdir.

1999-cu ildə “Royal Bank of Scotland” Özbəkistan, “AzeriCard” prosessinq təşkilatı tərəfindən MasterCard beynəlxalq kart təşkilatında sertifikatıyadan keçmişdir. 2005-ci ildə isə “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı-Moskva” “AzeriCard” prosessinq təşkilatına qoşulmuşdur.

2000-ci ilin əvvəllərində “AzeriCard” və “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” ASC American Express beynəlxalq kart təşkilatında ödəniş kartlarının qəbulu üzrə sertifikatıyadan keçmişlər. 1 may 2008-ci ildə isə “AzeriCard” prosessinq təşkilatı və “Azərbaycan Beynəlxalq Bankı” ASC American Express ödəniş kartlarının emissiyası üzrə xüsusi hüquq qazanmışlar.

Hal-hazırda “AzeriCard” kart əməliyyatları və ödəniş xidmətləri üzrə yeni sistem quraşdırmışdır. Yeni sistem mükəmməl məlumatlar bazası sistemi olan “Oracle”-da qurulmuş və istənilən beynəlxalq və ya daxili əməliyyatların həyata keçirilməsinə imkan verir. Bu sistem MasterCard, Visa, American Express və Diners Club kimi beynəlxalq kart təşkilatları ilə çalışır.

“AzeriCard” prosessinq təşkilatı yüksək texnologiya bazasında “card to card”, mobil və şəhər telefonları, kommunal xidmətləri, gömrük rüsumları və vergilərin ödənişi, “Mobil banking” və “İnternet banking”, PIN Change, ORM (Online Risk monitoring), SMS Xəbərdarlıq və başqa xidmətləri həyata keçirir.

“AzeriCard” prosessinq təşkilatı tərəfindən elektron ticarət əməliyyatlarını aparmaq üçün VISA və MasterCard beynəlxalq kart təşkilatlarında bütün lazımı proseslər uğurla başa çatdırılmışdır. “AzeriCard” MMC “3D Secure Verified by VISA” və “MasterCard Secure Code” texnologiyaları sayəsində kart sahibləri və pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələri üçün ödənişlərin tam təhlükəsizliyini təmin edir.

2010-ci ilin ortalarından Kütləvi Ödənişlər üzrə Mərkəzləşdirilmiş İnformasiya Sistemi vasitəsilə ödənişlərin həyata keçirilməsi mümkün olmuşdur. Bu sistem sayəsində ödəniş kartı sahibləri elektrik enerjisi, qaz, su və digər kommunal borclarını ödəyə bilərlər.

Həmçinin, pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələrində simsiz POS-terminalların quraşdırılma prosesi başlanmışdır.

2010-cu il ərzində bank kartlarının sayı 257 min ədəd artaraq 4,23 mln. ədəd təşkil etmişdir və hər min nəfər yetkinlik yaşına çatmış əhaliyə orta hesabla 694 ödəniş kartı düşür. İnternet-banking vasitəsilə 75,47 mln. man məbləğində 29,98 min. əməliyyat həyata keçirilmişdir.

“MilliKart” MMC. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09 dekabr 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Milli Ödəniş Sisteminin İnkişafı üzrə 2005-2007-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın icrası çərçivəsində Dünya Bankının maliyyə dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankında “MilliKart” prosessinq təşkilatı 03 yanvar 2005-ci il tarixində yaradılaraq istismara verilmişdir.

14 iyul 2006-cı il tarixində 18 bankın təşəbbüsü ilə “MilliKart” MMC təsis edilmişdir. Bankın təsisçiləri aşağıdakı banklardır:

“AtaBank” ASC, “Dəmirbank” ASC, “Azər-Türk Bank” ASC, “Bank of Baku” ASC, “Zaminbank” ASC, “Turanbank” ASC, “Amrahbank” ASC, “Xalq Bank” ASC, “KredoBank” ASC, “AccessBank” QSC, “Parabank” ASC, “Rabitəbank” ASC, “Bank Respublika” ASC, “Bank Standard Kommersiya Bankı” QSC, “Texnikabank” ASC, “Unibank” KB ASC, “Debüt” KB ASC, “Azərbaycan Sənaye Bankı” ASC.

02 oktyabr 2006-cı il tarixindən isə “MilliKart” prosessinq təşkilatı fəaliyyətini Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyət kimi davam etdirir.

Azərbaycan Respublikasında kart ödənişlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) “MilliKart” MMC-nin nizamnamə kapitalında iştirakı ilə bağlı öz niyyətini bildirmiş və bununla əlaqədar 30 dekabr 2008-ci il tarixində AYİB-nin “MilliKart” MMC-nin təsisçiləri sıralarına daxil olması ilə bağlı müvafiq Saziş imzalanmışdır. AYİB-nin prosessinq təşkilatının nizamnamə kapitalında iştirak etməsi ilə əlaqədar olaraq, 07 iyun 2010-cu il tarixində “MilliKart” MMC-nin yeni nizamnaməsi dövlət qeydiyyatına alınmışdır.

Bu prosesinq təşkilatı VISA və MasterCard kimi beynəlxalq kart təşkilatları tərəfindən sertifikatıyadan keçmiş və müvafiq olaraq həmin təşkilatlarda TPP (Third Party Processor) və MSP (Member Service Provider) kimi qeydiyyatı alınmışdır.

Prosesinq təşkilatının funksiyaları onun tərəfindən kart ödənişləri üzrə prosesinq xidmətlərinin göstərilməsi, kart hesablarının dəstəklənməsi, bankomat, POS-terminal və digər ödəniş terminallarının fəaliyyətinin təmin olunması, banklar və beynəlxalq kart təşkilatları üçün hesabatların hazırlanması, beynəlxalq kart təşkilatları ilə banklar arasında məlumat mübadiləsinin təşkil edilməsi və digər xidmətlərdən ibarətdir.

“MilliKart” MMC, “Dəmirbank” ASC, “Unibank” KB ASC, “GoldenPay” MMC-nin sıx əməkdaşlığı nəticəsində elektron ticarət xidməti yaradılaraq istifadəyə verilmişdir. Bu sistemin göstərdiyi elektron ticarət xidmətlərində qabaqcıl texnologiyaların istifadə edilməsi ilə yanaşı, etibarlılıq və təhlükəsizliyin yüksək səviyyədə təmin olunması üçün məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmişdir. Belə ki, internet vasitəsilə ödənişlərin təhlükəsiz aparılması məqsədi ilə “MilliKart” MMC “3-D Secure” texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar MasterCard və VISA təşkilatlarında müvafiq olaraq “Secure Code” və “Verified by VISA” üzrə sertifikatıyadan keçmişdir.

KapitalKart. Ödəniş kartları sahəsində müştərilərə göstərilən xidmət səviyyəsini yüksəltmək və operativliyi daha da artırmaq məqsədilə “Kapital Bank” ASC tərəfindən daxili prosesinq sisteminin yaradılması üzrə bank tərəfindən elan edilən tenderdə Rusiyanın “Compass Plus” şirkəti qalib olmuşdur.

05 may 2009-cu il tarixində “Kapital Bank” ASC-yə məxsus ödəniş kart bazası və ekvayrinq şəbəkəsi “Azəricard” MMC-dən “KapitalKart” daxili prosesinq sisteminə miqrasiya edilmişdir. “KapitalKart” hazırda yalnız “Kapital Bank” ASC-yə xidmət göstərir. Bu prosesinq sistemi “Kapital Bank” ASC tərəfindən idarə edilir və Visa və MasterCard beynəlxalq kart təşkilatları tərəfindən tam şəkildə sertifikatlaşdırılıb.

“KapitalKart” prosesinq sisteminin funksiyaları kart ödənişləri üzrə prosesinq xidmətlərinin göstərilməsi, kart hesablarının dəstəklənməsi, bankomat, POS-terminal və digər ödəniş terminallarının fəaliyyətinin təmin olunması, bank və beynəlxalq kart təşkilatları üçün hesabatların hazırlanması, beynəlxalq kart təşkilatları ilə banklar arasında məlumat mübadiləsinin təşkil edilməsi və digər xidmətlərdən ibarətdir. “KapitalKart” prosesinq sisteminin nəzdində kart sahiblərinə günün 24 saati xidmət göstərən “196 Müştəri Xidməti” mövcuddur. Bundan başqa, kart əməliyyatlarının və terminal şəbəkəsinin təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə “KapitalKart” tərəfindən xüsusi proram vasitəsilə günün 24 saati monitoring xidməti də həyata keçirilir.

Bununla yanaşı, nağdsız ödənişləri daha da stimullaşdırmaq məqsədilə 2010-cu ilin iyun ayından etibarən “KapitalKart” tərəfindən Ethernet və GPRS tipli POS-terminalların quraşdırılmasına başlanmışdır. “KapitalKart” real vaxt rejimində kart hesabına daxil olan mədaxil haqqında məlumatın verilməsi, o cümlədən mobil danışiq, kommunal xidmətlər üzrə borcların ödənilməsi kimi bir sıra nağdsız ödənişlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə “SMS Info”, “SMS Banking” və “Internet Banking” xidmətlərini müştərilərin istifadəsinə vermişdir.

Həmçinin, internet vasitəsilə ödənişlərin təhlükəsiz aparılması məqsədilə “KapitalKart” “3-D Secure” texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar MasterCard və VISA beynəlxalq kart təşkilatlarında müvafiq olaraq “SecureCode” və “Verified by VISA” üzrə sertifikatıyadan keçmişdir.

KARTLAR VASİTƏSİ İLƏ ODƏNİŞLƏRİN HƏYATA KECİRİLMƏSİ

Kart sahibi emitentlə bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq kart vasitəsi ilə mallar, iş və xidmətlərin əldə edilməsi üzrə ödənişləri yerinə yetirə, valyuta mübadiləsini apara, nağd pul vəsaiti əldə edə, həmcinin nağdsız formada öz hesabından vəsaiti başqa hesaba köçürə və qanunvericiliklə qadağan edilməmiş digər əməliyyatları həyata keçirə bilər. Kartlar vasitəsi ilə həyata keçirilən əməliyyatlar avtorizasiya edildiyi andan sistemdə gəricağrılmaz sayılır. Səhv ödənişlər üzrə əməliyyatlara etiraz etmək ucun kart sahibi müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq emitentdən öz hesabı üzrə çıxarışları tələb edə və emitentə aparılan əməliyyatı təsdiqləyən sənədləri (qəbz) təqdim edə bilər.

Kart sahibi əməliyyat üzrə etiraz etmək üçün müqavilədə göstərilən müddətdə müraciət etmədikdə aparılmış kart əməliyyatı təsdiq edilmiş sayılır.

Səhv odənişlərin arəşdırılması, dəyəri kart vasitəsilə odənilmiş məhsul, iş və xidmətdən imtina edilməsi və bu əməliyyat üzrə məbləğin geri qaytarılması qaydası emitent və kart sahibi arasında bağlanan müqavilənin şərtlərinə və həmçinin müvafiq beynəlxalq və ya lokal kart təşkilatlarının tələblərinə əsasən həyata keçirilir. Kart sahiblərinin bankomat, POS-terminal və digər avadanlıqlar vasitəsilə apardığı bütün əməliyyatlar müvafiq sənədlərin (qəbz, slip) verilməsi ilə həyata keçirilməlidir. Bu sənədlər kağız və ya elektron daşıyıcılarda tərtib edilə bilər.

EMİTENT VƏ KART SAHIBİNİN VƏZİFƏLƏRİ

Kartların emissiyasını Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyaya malik olan hüquqi şəxslər həyata keçirə bilər. Emitent emissiya etdiyi kartların novunu, müştərilərə təqdim edilməsi şərtlərini və kartlar üzrə xidmətləri müstəqil şəkildə müəyyən edir. Lokal kartın üzərində emitentin loqotipi, adı, kart sahibinin adı və soyadı (əvvəlcədən odənilmiş kartlar istisna olmaqla), imza yeri, həmçinin kartın quvvədə olma müddətini əks etdirən məlumatların olması vacibdir.

Beynəlxalq kart üzrə tələblər beynəlxalq kart təşkilatlarının tələblərinə əsasən müəyyən edilir.

Emitent onun tərəfindən müəyyən edilmiş ərizə forması əsasında müraciət etmiş müştəri ilə müvafiq müqavilə bağladıqdan sonra kartı sahibinə təqdim edir. Yazılı formada olmaqla ən azı 2 (iki) nüsxədə tərtib edilən müqavilənin bir nüsxəsi kart sahibinə təqdim edilməlidir. Emitent kartı və PİN-kod olan qapalı zərfi yalnız kart sahibinə və ya onun tərəfindən vəkil edilmiş şəxsə təqdim etməlidir. By qaydalara uyğun təqdim olunmamış kart və PİN kodlarla bağlı yarana biləcək itkilərə görə emitent qanunvericiliyə uyğun olaraq məsuliyyət daşıyır.

Kart sahibi ilə emitent arasında bağlanmış müqavilədə ən azı aşağıdakı şərtlər nəzərdə tutulmalıdır:

1. kart sahibinin şəxsi məlumatları (soyadı, adı və atasının adı, unvanı, şəxsiyyətini təsdiq edən sənədin nomrəsi, verilmə tarixi və onu verən dövlət orqanının adı);
2. emitentin və kart sahibinin hüquq və vəzifələri;
3. kart sahibi tərəfindən odənilən xidmət haqlarının novu, məbləği və odənilməsi qaydası;
4. digər valyutalarda aparılan əməliyyatlar üzrə hesablaşma şərtləri və tətbiq olunan məzənnəyə istinad;
5. emitent tərəfindən kart sahibinin hesabı üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti və hesabındakı qalığ haqqında çıxarışların verilməsi qaydası və dövriliyi;
6. kart sahibi tərəfindən kartdan istifadə qaydaları və təhlükəsizliyin gozlənilməsi üzrə əsas tələblər;
7. bir hesab üzrə əlavə kartların təqdim edildiyi şəxslər barəsində məlumat (müqavilədə müştəriyə bir necə kartın təqdim olunması nəzərdə tutulduqda);
8. itki, oğurluq və ya kartın səlahiyyətli olmayan şəxs tərəfindən qanunsuz istifadəsi halları haqqında məlumatın verilməsi qaydası və bu halda baş vermiş itkilərə görə tərəflərin məsuliyyəti;
9. emitent tərəfindən kartın bloklaşdırılması, kart hesabı üzrə əməliyyatların dayandırılması və kartın geri alınması şərtləri;
10. müqavilə üzrə təhlükəsizlik tələblərinin və digər şərtlərin pozulması halında tərəflərin cavabdehliyi;
11. əsassız silinmələrlə bağlı şikayətlərin verilməsi və onlara baxılması qaydası, icra müddəti;
12. mübahisələrə baxılması qaydası;
13. müqavilənin quvvəyə minməsi və ləğvi şərtləri.

Müqavilədə həmçinin kart sahibinə kredit xəttinin açılması qaydası, onun odənilməsi forması və müddəti, tutulacaq xidmət haqqının məbləği və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən digər şərtlər nəzərdə tutula bilər.

Kart sahibi ilə bağlanmış müqavilə və təqdim olunmuş etibarnamə əsasında emitent üçüncü şəxslərə əlavə kart təqdim edə bilər.

Emitent emissiya etdiyi kartların reyestrini aparmalıdır. Reyestr özündə emissiya olunan kartların məcburi rekvizitlərini əks etdirməlidir. Reyestrə əlavə informasiyanın əks olunması emitent tərəfindən müstəqil surətdə müəyyənləşdirilir.

Kart vasitəsilə aparılan bütün əməliyyatlar kart sahibinin kart hesabında əks olunur.

Emitent kart hesablarının açılmasını və bu hesab üzrə aparılan əməliyyatların muhasibat ucotunu müvafiq qanunvericiliyə uyğun həyata keçirir.

Kart sahibinin bir hesabı üzrə bir necə kartla aparılan əməliyyatların ucotu aparıla bilər. Kart sahibinin bir necə hesabı üzrə hesabların fəaliyyət rejimindən asılı olaraq bir kartla aparılan əməliyyatların ucotu aparıla bilər.

Kart sahibi ilə bağlanmış müqavilə əsasında emitentin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1. kart sahibi ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən kartı ona təqdim etmək;
2. kart və PİN-kod sahibinə təqdim olunarkən kart sahibini müqavilənin ayrılmaz tərkib hissəsi olan və ya ona əlavə kimi nəzərdə tutulan kartdan və PİN-koddan istifadə qaydaları ilə tanış etmək;
3. kartdan istifadə qaydaları və xidmət tariflərinin dəyişməsi haqqında qərar qüvvəyə minməzdən ən azı 30 (gün) əvvəl kart sahibini məlumatlandırmaq;
4. kartın istifadəsi ilə yerinə yetirilən əməliyyatlar və aparılan hesablaşmalar üzrə kart sahibinin muraciətlərinə baxmaq və müvafiq araşdırma apararaq kart sahibini məlumatlandırmaq;
5. öz işçi heyəti, təsərrüfat subyektləri və kart sahibləri tərəfindən kartlardan qanunsuz istifadənin qarşısını almaq üçün daxili prosedur qaydaları hazırlamaq.

Kart sahibinin vəzifələrinə aşağıdakılar aid edilir:

1. emitent və ekvayer tərəfindən göstərilmiş xidmətlərin haqqını ödəmək;
2. kartdan və PİN-koddan istifadə olunması üzrə emitentlə bağlanmış müqavilənin şərtlərinə, təhlükəsizlik qayda və prosedurlarına əməl etmək;
3. kart vasitəsi ilə əməliyyatın həyata keçirilməsini təsdiqləyən qəbzə həyata keçirilmiş əməliyyatlar üzrə hər hansı uyğunsuzluq aşkar etdikdə müəyyən olunmuş müddət ərzində bu haqda emitenti məlumatlandırmaq;
4. müqavilədə ayrı hal nəzərdə tutulmadığı hallarda kartın hüquqi olmayan şəxslər tərəfindən istifadəsinə yol verməmək.

Müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində emitent birtərəfli qaydada müqaviləni dayandıra və kart sahibi tərəfindən aparılan əməliyyatlara məhdudiyyətlər qoya bilər.

Emitent kart sahibi ilə bağlanmış müqavilədə ayrı hal nəzərdə tutulmadığı halda, kart sahibi tərəfindən müqavilədə nəzərdə tutulmuş qaydada məlumatlandırılanadək itirilmiş və ya oğurlanmış kartlarla kart sahibinə dəyən ziyanı görə məsuliyyət daşıyır.

Kart sahibi müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlər daxilində kartın fiziki təqdim edilməməsi, kart sahibinin identifikasiya olunmaması və ya kart sahibinin imzası ilə təsdiqlənən sənəd olmadan aparılan əməliyyatlar üzrə məsuliyyət daşıyır.

Emitent (və ya emitent tərəfindən müəyyən edilmiş və müqavilə əsasında bu xidməti yerinə yetirən qurum) kart itirildikdə və ya ona zərər dəydikdə kart sahibinin bildirişlərini mümkün kommunikasiya vasitələrindən istifadə etməklə hər gün 24 saat ərzində qəbul etmək iqtidarında olmalıdır. Emitent bildirişin alınması zamanı kart sahibinin şəxsiyyətini müəyyənləşdirməli və bildirişin qəbul edilmə tarixini, vaxtını (saat və dəqiqə), kartın nömrəsini və hadisənin təfərruatının qeydiyyatını aparmalıdır. Emitent kart sahibi ilə bağlanmış müqavilə üzrə müəyyən olunmuş şərtlər daxilində kart sahibinə kartdan istifadə etmədən kart hesabı üzrə sərəncam vermək hüquqlarını məhdudlaşdırma bilməz.

KORPORATİV KARTLAR

Emitent hüquqi şəxs və fərdi sahibkarla bağladığı müqavilə əsasında onlara

korporativ kart təqdim edə bilər. Korporativ kartlar vasitəsi ilə aşağıdakı əməliyyatlar aparıla bilər:

1. ölkə ərazisində inzibati xərclərin, o cümlədən ezamiyyə və numayəndəlik xərclərinin ödənilməsi məqsədilə nağd pul vəsaitinin əldə edilməsi və ya nağdsız ödənişlərin aparılması;

2. ölkədən kənarda valyuta rejiminə uyğun olaraq xarici valyutada inzibati xərclərin, o cümlədən ezamiyyə və numayəndəlik xərclərinin ödənilməsi ilə bağlı nağd pul vəsaitinin əldə edilməsi və ya nağdsız ödənişlərin aparılması.

Korporativ kart üzrə kart hesabına cari hesabdan vəsaitin kəçürülməsi və ya əks əməliyyatın aparılması hüquqi şəxsin və ya fərdi sahibkarın ödəniş tapşırığı əsasında həyata keçirilir. Hüquqi şəxsin və ya fərdi sahibkarın kart hesabı üzrə bir necə korporativ kart təqdim oluna bilər. Korporativ kartlar üzrə həyata keçirilən əməliyyatların qanuniliyinə görə kart hesabının sahibi olan hüquqi şəxs və ya fərdi sahibkar məsuliyyət daşıyırlar. Korporativ kartın istifadəçisi pul vəsaitlərinin təyinatına uyğun istifadə edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş sənədləri hüquqi şəxsin və ya fərdi sahibkarın muhasibatlığına təqdim etməlidir. Kart hesabında olan pul vəsaitləri korporativ kartın istifadəçisi tərəfindən təyinatına uyğun istifadə edilmədikdə, istifadəçi təyinatına uyğun istifadə edilməyən pul vəsaitini hüquqi şəxsin və ya fərdi sahibkarın kassasına nağd formada və ya onun kart hesabına nağdsız kəçürmə yolu ilə mədaxil etməlidir. Korporativ kart məvacib, dividend, pensiya, təqaüd və digər sosial ödənişlərin ödənilməsi məqsədilə istifadə oluna bilər.

Emitent beynəlxalq və ya lokal kart təşkilatının tələblərinə əsasən əvvəlcədən ödənilmiş kartlar emissiya edə bilər.

Əvvəlcədən ödənilmiş kartların sahibləri emitentin müştəriləri olmaya da bilərlər. Əvvəlcədən ödənilmiş kartların sahibləri yalnız fiziki şəxslər ola bilər.

Emitent əvvəlcədən ödənilmiş kartlar vasitəsi ilə bankomat və POSterminallardan nağd pul vəsaitinin çıxarılmasını, o cümlədən bu kartların istifadəsi ilə həyata keçirilən müxtəlif ödənişləri məhdudlaşdırma bilər. Emitent və ya əvvəlcədən ödənilmiş kartların satışı və ya paylanması ucun məsul olan ucuncu tərəf bu haqda kart sahibini məlumatlandırmalıdır.

Emitent tərəfindən əvvəlcədən ödənilmiş kartların istifadəsi ilə həyata keçirilən əməliyyatlar üzrə pul vəsaitlərinin ucotu emissiya edilmiş bütün öncədən ödənilmiş kartlar ucun acılmış konsolidə olunmuş hesab üzrə aparılır.

Əvvəlcədən ödənilmiş kartlara vəsait nağd və ya nağdsız formada mədaxil edilə bilər.

BEYNƏLXALQ KART TƏŞKİLATLARI

“Visa Int.” beynəlxalq kart təşkilatı. 1958-ci ildə San-Fransisko şəhərində yerləşən “Bank of America” tərəfindən BankAmericard adlı kart emissiya olunmağa başlanılmışdır. 1965-ci ildən başlayaraq “Bank of America” bu kartın emissiya edilməsi hüququnu digər banklara da verməyə başladı.

1970-ci ildə isə BankAmericard kartlarını emissiya edən banklar birləşərək “National BankAmericard Inc.” (NBI) adlı kompaniya yaratdılar. Amerika Birləşmiş Ştatlarından kənarda fəaliyyət göstərən və BankAmericard kartlarını emissiya edən banklar tərəfindən isə 1974-cü ildə “International Bankcard Company” (IBANCO) təsis edilmişdi.

1977-ci ildən isə NBI kompaniyası Visa USA, IBANCO kompaniyası Visa International, BankAmericard isə Visa kart adlandırılmağa başlandı.

“Visa Int.” beynəlxalq kart təşkilatı tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərə özündə müxtəlif funksiyaları və üstünlükləri əks etdirən aşağıdakı kart məhsulları təqdim olunur.

Fiziki şəxslər üçün - “Visa Int.” beynəlxalq kart təşkilatı banklara fiziki şəxslər üçün üç əsas kart məhsulunu təqdim edir: kredit, debet və öncədən ödənilmiş kartlar.

Visa Electron. Dünya üzrə üzərində Visa loqotipi olan istənilən yerdə istifadə etmək olar. “Visa Electron” kartı müəyyən segmentlərə, məsələn tələbə və gənclərə, məhdud gəlirli müştərilərə və ilk dəfə kart əldə edən istehlakçılara doğru istiqamətlənir. “Visa Electron” kartları üzrə avtorizasiyanın

aparılmasının tələb olunması bu kartı bankın yeni müştərilərinə təqdim edilməsi və ödəniş kartından yeni istifadə edən müştərilər baxımından daha əlverişli edir.

Visa Classic. “Visa Classic” kartı ilə bütün dünyada Visa loqotipi əks olunan istənilən bankomatda, real və virtual dükanlarda, həmçinin poçt və telefon vasitəsilə məhsul və xidmətləri təklif edən dükanlarda ödəniş aparmaq mümkündür. Bu, bank kartlarından istifadə etmək bacarığına malik orta gəlirli istehlakçılar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Emboss edilmiş “Visa Classic” kartının üzərində yazılar qabardılmış formada göstərilir.

Visa Gold. Visa Gold” kartı bankın etibarlı müştərilərinə təqdim olunur. “Visa Gold” kartının sahibi “Visa Xüsusi Təkliflər” (Visa Special Offers) beynəlxalq proqramı üzrə endirimlər və əlverişli təkliflər əldə edə bilər. Kartın rəngi əsasən qızılıdır (adı da buradandır).

Visa Platinum. “Visa Gold” kartının sonrakı inkişaf mərhələsinin məhsulu olan “Visa Platinum” kartı üçün onun sahibinin yüksək statusunu əks etdirən funksiya və xidmətlərin toplusu səciyyəvidir.

Visa Infinite. Karta əsaslanan ödəniş sisteminin ierarxik strukturunda ən yüksək mövqedə duran “Visa Infinite” kartı sahibinə eksklüziv xidmətlər toplusu təklif edir. Bu xidmətlər arasında iş və şəxsi tələblərin ödənilməsi üçün şəxsi menecerin sutkada 24 saat ərzində dəstəyi, səyahət zamanı 1 mln. ABŞ dolları həcmində sığorta, unikal diskont proqramı, bütün dünya üzrə seçmə endirimlər və xüsusi təkliflər öz yerini tapmışdır. “Visa Infinite” kartı üzrə orta xərc limiti 20 min ABŞ dolları təşkil edir. Emitentdən asılı olaraq bu limit müəyyən edilməyə bilər.

Visa Virtual. İstehlakçıların elektron ticarətə inamının artırılması məqsədilə, həmçinin insanlara öz xərclərini real və virtual dükanlarda bölüşdürməsi imkanının yaradılması, yalnız internet şəbəkəsində istifadə olunması üçün “Visa Virtual” kartlarını təqdim edir. “Visa Virtual” kartları öz nömrəsinə və məhdud istifadə tarixinə malikdir. Bu kart Visa kartının əsas parametrləri olan maqnit lent, ödəniş sisteminin ticari markası və imza üçün zolaq olmadığından yalnız internetdə istifadə edilə bilər.

Visa Prepaid. Öncədən ödənilmiş kartlar bankda mütəmadi olaraq pul vəsaiti əlavə olunan hesabın olmasını nəzərdə tutmur və əsasən kiçik və gündəlik ödənişlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Öncədən ödənilmiş kartlar maqnit lentli, həmçinin çip quraşdırılmış kartlar formasında ola bilər. Öncədən ödənilmiş kartların əsas üstünlüyü üzərində kart sahibinin adı qeyd olunmadığından bank şöbəsinə və ya onun agentinə müraciət edərək onu dərhal əldə etmənin mümkün olmasıdır.

Hüquqi şəxslər üçün. “Visa Int.” beynəlxalq kart təşkilatı müəssisələrin maliyyə baxımından idarə olunmasının effektivliyinin yüksəldilməsi üçün bir sıra kommersiya məhsulları işləyib hazırlamışdır. “Visa Int.” beynəlxalq kart təşkilatının kommersiya məhsulları iri, orta və kiçik biznesin istənilən profilli müəssisələrinin tələblərinə cavab verir. Bu kateqoriyaya “Visa Business Gold”, “Visa Business”, “Visa Business Electron”, “Visa Corporate”, “Visa Purchasing” və “Visa Distribution” aiddir. Bu növ kartlar təşkilatın cari hesabına bağlansa da, hər bir kart üzrə fərdi limit müəyyən etməyə imkan verir. Bununla da əməkdaşların iş zərurəti ilə əlaqəli xərcləri asan və rahat idarə olunur, həmçinin əməkdaşlara vəsaitlərin ayrılması proseduru və mühasibatlıq hesabatı əhəmiyyətli dərəcədə sadələşir.

Visa Business. Əməkdaşlarının sayı 50 nəfərə qədər olan orta müəssisələrdə müxtəlif gündəlik ödənişlərin aparılması üçün nəzərdə tutulan bu kartlar adətən ezamiyyə və nümayəndəlik xərclərinin, kommunal xidmətlər üzrə ödənişlərin, həmçinin idarə avadanlıqlarının, dəftərxana mallarının, proqram təminatının alınması ilə bağlı xərclərin uçotu məqsədilə istifadə olunur.

Belə bir sistem böyük olmayan müəssisələrin rəhbərlərinə xərcləri şəxsi və iş maddələrini ayırmağa, həmçinin nağd pul vəsaitinin dövriyyəsinə nəzarətdə saxlamağa imkan verir. Bankların “Visa Business” kartlarının hesabları üzrə daha ətraflı məlumat təqdim etmələri müəssisələrə xərcləri effektiv qruplaşdırmağa, vergi və digər orqanlara hesabatların təşkil olunması qaydasını sadələşdirməyə kömək edir.

Visa Business Electron. Kart özündə “Visa Business” kartının universallığını və rahatlığını, həmçinin “Visa Electron” kartının yüksək təhlükəsizlik səviyyəsini birləşdirir. “Visa Business Electron” kartı iri təşkilatların inzibati işçi heyəti üçün münasibdir.

Visa Business Gold. Bu kart “Visa Business Electron” kartı ilə oxşar xüsusiyyətlərə malik olmaqla, pul vəsaitlərinin yüksək xərc limitinə malik olan orta və yuxarı səviyyəli rəhbərlər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Visa Corporate. Orta və iri təşkilatların daima iş səfərlərinə gedən əməkdaşlarının ezamiyyə və nümayəndəlik xərclərinin ödənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş “Visa Corporate” kartı bir sıra xidmətlərin, məsələn, avia biletlərin alışı, mehmanxana, avtomobillərin kirayəsi və digər xərclərin ödənilməsi üçün istifadə olunur. Təşkilatın rəhbərliyi bu kartın köməyi ilə öz əməkdaşlarının xərcləri üzərində nəzarəti həyata keçirmək imkanı əldə edir.

Visa Purchasing. Ofis ehtiyacları üzrə xərclərin ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan bu kart orta və iri təşkilatlar tərəfindən istifadə olunur və bir qayda olaraq bu təşkilatlarda inzibati fəaliyyətə cavabdeh olan şəxslərə təqdim olunur. Kartın istifadəsi təşkilatlara (həm özəl, həm də dövlət sektorunda) məhsul və xidmətlərin böyük olmayan alışlarının rəsmiləşdirilməsi üzrə zəhmət tələb edən işdən azad olmağa imkan verir.

Bu növ kartlar üzrə banklara qarşı hesabların təqdim olunması zamanı xüsusi formada hesabatlıq tələbi qoyulur. Bu forma sayəsində təşkilatlar əhəmiyyətli dərəcədə məhsul və xidmətlərin əldə edilməsi üzrə idarəetmə xərclərini azalda, həmçinin daha əlverişli şərtlərlə məhsulların çatdırılması və xidmətlərin göstərilməsi üzrə təchizatçılarla danışıqların aparılması sahəsində zəruri analizin aparılması üçün informasiya əldə edə bilirlər.

Digər məhsullar

Visa Smart Debet/Credit. “Visa Smart Debet/Credit” kartı (VSDC) Visanın çip kartlar üçün əsas əlavəsidir. Bu əlavə “EMV” standartına uyğun olduğundan, bu əlavəyə malik kart “EMV” infrastrukturunu olan istənilən ölkədə istifadə oluna bilər. “VSDC” kartının istifadə olunmasının əsas üstünlüklərindən biri yeni əlavələrlə geniş imkanların əldə olunmasıdır. Bura müxtəlif bonus sxemləri (loyalty), identifikasiya funksiyaları (ID), sığorta, yığım sxemləri və s. aiddir. “VSDC” kartı məhsul və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsində, bankomat vasitəsilə nağd pul vəsaitinin çıxarılmasında, internet vasitəsilə təhlükəsiz ödənişlərin aparılmasında, dükanlarda xalların toplanmasında, endirimlərin əldə olunmasında, həmçinin mobil telefon, kompüter və digər texniki avadanlıqlar vasitəsilə ödənişlərin aparılmasında istifadə oluna bilər.

Visa Horizon

Bu kart sahibinin pul vəsaitini çipdə saxlayan debet kartıdır. Bu baxımdan onun istifadəsi zamanı avtorizasiyanın alınması üçün bank-emitent ilə real rejimdə əlaqənin qurulmasına ehtiyac yoxdur. Mümkün balans haqqında bütün məlumat kartda quraşdırılmış çipdə saxlanılır və ticarət mərkəzində quraşdırılmış terminal vasitəsi ilə oxunması mümkündür. Kart sahibi zərurət yarandıqda kartda olan balansına pul vəsaitini bankda olan hesabı vasitəsilə bankomat, özünəxidmət terminalı və ya bank şöbəsinin köməyi ilə əlavə edə bilər. “Visa Horizon” kartı rabitə ilə bağlı problem olduğu və ya ümumilikdə rabitənin olmadığı yerlərdə istifadə üçün uyğun gəlir.

Bu məhsul üzrə öncədən avtorizə olunma sayəsində ödəməmə və vəsaitlərin əlavə xərclənməsi riski olmadığından “Visa Horizon” kartı bankların yeni müştəriləri üçün münasibdir. Kart üzrə balans öncədən ödənilən və kartı itirdikdə kart sahibinin kartda istifadə etmədiyi vəsaitləri itirdiyi elektron cüzdan kartlarından fərqli olaraq, “Visa Horizon” kartının itirilməsi zamanı bankda müştərinin hesabında olan vəsaitlərin bərpa edilməsi imkanı vardır.

Visa Cash

Öncədən ödənilmiş kart olmaqla, özündə quraşdırılmış çipin təhlükəsizliyi və funksionallığı ilə ödəniş kartlarının əlverişliliyini birləşdirir (onu “elektron cüzdan” adlandırmaqda olar). “Visa Cash” kartı xırda ödənişlər (qəzet, kinoya bilet, mütəmadi olmayan telefon danışıqlarının və s. dəyərinin ödənilməsi) üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Visa Instant Issue – ani kartlar

Üzərində kart sahibinin adı və soyadı qeyd olunmayan bu kartın əsaslandığı baza məhsul – “Visa Electron” kartıdır. Bu kart vasitəsi ilə əməliyyatın həyata keçirilməsi məbləğindən asılı olmayaraq avtorizasiyanın aparılmasını tələb edir. Bu baxımdan bu məhsul bank-emitent üçün aşağı riskli məhsullar qrupuna aid edilir. Kartın fərqləndirici xüsusiyyəti onun müştəriyə banka müraciət etməsi anında verilməsidir (buna görə bu kartlar bəzən “ani” adlandırılırlar). “Visa Instant Issue” kartı pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələrində məhsul və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsinə, “Visa Electron” kartlarının qəbulu və xidmət olunması məntəqələrində pul vəsaitinin əldə olunmasına imkan verən kartdır.

“MasterCard Incorporated” beynəlxalq kart təşkilatı

“MasterCard Incorporated” beynəlxalq kart təşkilatının yaranması 1966-cı ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında fəaliyyət göstərən bir sıra banklar tərəfindən Banklararası Kart Assosiasiyasının – Interbank Card Association (ICA) yaradılmasına və öz kartlarını emissiya etməsinə təsadüf edir. İCA-nın fəaliyyətini genişləndirməsi nəticəsində Western States Bankcard Association ilə birləşdi. 1979-cu ildən birgə yaradılmış kompaniya “MasterCard International” adlandırıldı.

2002-ci ilin iyul ayında Avropada fəaliyyət göstərən “Europay International” və Amerika Birləşmiş Ştatlarında fəaliyyət göstərən “MasterCard International” 30 ildən artıq müddətdə davam edən qarşılıqlı fəaliyyətləri nəticəsində “MasterCard Incorporated” adlı beynəlxalq kart təşkilatının tərkibində birləşdilər.

Cirrus/Maestro

Praktiki baxımdan gəlir səviyyəsindən asılı olmayaraq hər bir kəs onun sahibi ola bilər. Bu elektron hesablaşmalar üçün debet kartıdır. Bunun vasitəsilə Cirrus beynəlxalq bankomatlar sistemində (bütün dünya üzrə 900 mindən artıq) nağd pul vəsaiti əldə etmək, “Maestro” beynəlxalq sisteminin POS-terminalları quraşdırılmış ticarət məntəqələrində məhsul və xidmətlərin dəyərini ödəmək mümkündür. Bir qayda olaraq kart emboss edilmədiyindən məhsul və xidmətlərin alışı zamanı imprinterdə istifadə olunması mümkün deyildir. Kart üzrə bütün əməliyyatlar mütləq qaydada avtorizə olunmalıdır. “Cirrus/Maestro” kartı bankların yeni müştərilərinə və ya bankla məhdud çərçivədə əlaqəsi olan müştərilərə təqdim oluna bilər.

MasterCard Electronic

İlkin səviyyəli kredit kartı kimi çıxış edən bu kart kredit tarixçəsinə malik olmayan və ya tarixçəsi az olan, lakin kredit kartının imkanlarından istifadə etmək istəyən müştərilərə istiqamətlənmişdir və banklar tərəfindən kütləvi istehlak kreditləşməsi layihəsinin reallaşdırılması zamanı risklərin azaldılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Məhdud funksiyalı kredit kartı olmaqla bu xüsusiyyətlərə malikdir:

- məcburi elektron avtorizasiyanı tələb edir;
- emboss edilməmişdir;
- kart üzrə avtorizasiya limiti yoxdur;
- anı kredit kartı ola bilər;
- pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələrində kart vasitəsilə məhsul və xidmətlərin dəyəri ödənilə bilər;
- nağd pul vəsaitini ancaq bankomatlar vasitəsilə əldə etmək olar.

MasterCard Standard

Bu stabil gəlirləri olan orta müştərilər üçün kredit kartıdır. Bir qədər pozitiv, lakin VIP xidmət səviyyəsini əldə etməyə kifayət etməyən kredit tarixçəsinə malik olan müştərilər üçün nəzərdə tutulmuşdur. “MasterCard Standard” kartları vasitəsilə bankomatlar və nağd pulun verilməsi məntəqələrində nağd pul vəsaiti əldə etmək, pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələrində (internet dükanlar daxil olmaqla) istənilən ödənişləri həyata keçirmək mümkündür. Kart üzrə həm elektron, həm də səsli avtorizasiya (imprinter istifadə olunduqda) həyata keçirilə bilər.

MasterCard Gold

Ödəniş sisteminin premium kartları arasında baza və birinci kart hesab olunur. Öz sahibinə xidmətin yüksək keyfiyyətini təmin edir. Orta səviyyəli kartlardan əsas fərqi 5000 ABŞ dollarından başlamaqla yüksək kredit xəttinə malik olmasıdır. Kart sahibləri “MasterCard Global Service”-in (Master Cardın müştərilərin dəstəyi üzrə global xidməti) çətin vəziyyətlərə (itmiş kartın mütləq bloklashdırılması, kartın dəyişdirilməsi, təcili nağd pul vəsaiti əldə etmək) düşən müştərilərə gün ərzində 24 saat kömək göstərən xidmətindən və sığorta xidmətinin minimum dəstindən yararlanı bilərlər. Kart vasitəsilə bankomatlar və nağd pulun verilməsi məntəqələrində nağd pul vəsaiti əldə etmək, pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələrində (internet dükanlar daxil olmaqla) məhsul və xidmətlərin dəyərinin ödənilməsi mümkündür. Kart elektron və səsli avtorizasiya (imprinterin istifadə olunması ilə) əsasında xidmət oluna bilər.

Kredit kartı kimi bir qayda olaraq, təşkilatların yuxarı rəhbərliyinə və ya öz fəaliyyəti ilə əlaqədar bir çox işgüzar səfərlərdə olan fiziki şəxslərə təqdim olunur.

MasterCard Platinum

Özündə kredit limitinin yüksək səviyyəsini və əlavə xidmətlərin toplusunu birləşdirir. “MasterCard Gold” kartı üçün nəzərdə tutulmuş xidmətlərdən başqa, bu kartın sahibləri bütün dünya üzrə hava

limanlarında, mehmanxanalarda və restoranlarda diskont əldə edirlər. “MasterCard Platinum” kartlarına xidmət göstərən pərakəndə ticarət, iaşə və digər xidmət müəssisələri Platinum MasterCard Collection adlı qrup tərkibində birləşmişdir. Kart sahiblərinə sığorta xidmətinin geniş paketi təqdim olunur. Kart kredit məhsullarının tərkib hissəsidir.

MasterCard World Signia

Bu kart üzrə öncədən təyin edilmiş xərc limitinin olmaması onun sahibinin tam maliyyə müstəqilliyi və statusu ilə müəyyən olunur. Bir qayda olaraq, karta əlavə olunan güzəşt proqramları müəyyən dövrlə məhdudlaşmır. Təqdim olunan güzəşt sxemi “MasterCard Platinum” kartlarının sahiblərinə təqdim olunan sxemlə kifayət qədər oxşardır. Fərqləndirici cəhəti gün ərzində 24 saat fəaliyyət göstərən World Signia (World Signia Assistance Centre) müştəri dəstəyi xidmətinin olmasıdır. Kart kredit məhsullarının tərkib hissəsidir. Bu növ kartın emissiya edilməsi hüququnu əldə etmək üçün bank ödəniş sistemindən onun özünün təqdim etdiyi xidmətə görə VIP-xidmət üzrə müəyyən qiymətləndirmə əldə etməlidir.

Korporativ müştərilər üçün

Banklar tərəfindən korporativ proqramlar çərçivəsində təşkilatın vəsaitlərini müəyyən həcmdə xərcləmək səlahiyyəti olan əməkdaşlar üçün korporativ kartlar təqdim olunur. Proqramın əsas elementi kimi “MasterCard Business” çıxış edir. Korporativ məhsullar iri beynəlxalq korporasiyalar, həmçinin xırda biznes fəaliyyəti üzrə regional təşkilatlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Onların reallaşdırılmasının məqsədi təşkilatın inzibati, nümayəndəlik, ezamiyyə və digər təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı maliyyə xərclərini optimallaşdırmaq, həmçinin təşkilatın xərcləri üzərində effektiv nəzarəti təmin etməkdir.

Maestro Prepaid

Öncədən ödənilmiş kart olan “Maestro Prepaid” üzərində kart sahibinin adı göstərilmədiyindən adsız kartdır. Buna görə kartın verilməsi 10-12 dəqiqə vaxt ala bilər. Kartın sahibi onu üçüncü şəxslərin istifadəsinə verə bilər (məsələn öz ailə üzvlərinə). Kart üzrə əməliyyatlar mütləq qaydada elektron formada avtorizasiya olunmalıdır.

“American Express” beynəlxalq kart təşkilatı

“American Express” adlı kartlar Amerika Birləşmiş Ştatlarında fəaliyyət göstərən eyni adlı kompaniya tərəfindən emissiya edilir. Banklar kompaniya ilə qarşılıqlı razılaşma əsasında bu kartların paylanması hüququnu əldə edə bilər.

1841-cildə amerika vətəndaşı olan Henri Uels Nyu-York şəhərində məhsulların, pul vəsaitinin və sənədlərin çatdırılması üzrə öz biznes fəaliyyətinə başlamışdır. 1850-ci ildə isə Djon Farqo ilə birgə ilk əvvəl yüklərin çatdırılması, sonralar isə teleqraf və poçt xidmətinə göstərən “American Express” adlı kompaniyayı təsis etmişdir. 1882-ci ildən isə kompaniya Amerika və Avropa qitələri arasında poçt vasitəsilə pul köçürmələrini həyata keçirməyə başlamışdır. İlk American Express kartları isə 1958-ci ildən emissiya edilir. Bu kartlar üzrə ödənişlər ancaq ABŞ dolları vasitəsilə həyata keçirilir. Təşkilat tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərə kartlar təqdim olunur.

“American Express” kartlarının aşağıdakı növləri vardır:

- Şəxsi kartlar (“American Express Personal Card” – yaşıl rəngli plastik materialdan hazırlanan yaşıl kartlar);
- Qızıl (“American Express Gold Card” – qızılı rəngdə plastik materialdan hazırlanan kartlar);
- Platin (“American Express Platinum Card” – platin rəngə çalan plastik materialdan hazırlanan kartlar);
- Centurion (“American Express Centurion Card” – qara rəngdə plastik materialdan hazırlanan kartlar).

American Express Centurion Card

American Express kompaniyasının ən mükəmməl kartı hesab olunur. Bu kart üzrə aylıq olaraq təqdim olunan xərc limiti 75000 ABŞ dollar təşkil edir. Kart üzrə əlavə kartların təqdim olunması, turistlərin bütün dünya üzrə illik sığortalanması, kompaniyanın həyata keçirdiyi xüsusi layihələrdə (məsələn, mükafat, yüksək səviyyəli otellerin və istirahət mərkəzlərinin seçilməsi və s.) iştirak hüququ və s. təklif olunur.

“Diners Club International” beynəlxalq kart təşkilatı

1949-cu ildə Nyu-York şəhərində fəaliyyət göstərən “Hamilton Credit Corporation” adlı maliyyə kompaniyasının rəhbəri Frenk Maknamaranın, həmin kompaniyanın hüquqşünası Ralf Şnayderin və prodüser Alfred Bluminqdeylin nahar süfrəsi arxasında kompaniyanın müştərilərindən birinin həyata keçirdiyi maliyyə sxeminin müzakirəsi zamanı “Diners Club” adlı kartların emissiya edilməsi ideyası yaranmışdır. İlk əvvəllər kredit kartları olan “Diners Club” kartları “Empire State Building” ətrafında fəaliyyət göstərən restoranların müştərilərinə ödənişsiz əsaslarla paylanılırdı.

1961-ci ildən isə “Diners Club” kartlarının hazırlanmasında karton kağız əvəzinə plastik material tətbiq olunmağa başlanmışdır.

“Japan Credit Bureau” (JCB) beynəlxalq kart təşkilatı

“Japan Credit Bureau” beynəlxalq kart təşkilatı 1961-ci ildə Yaponiyada yaradılmışdır. İlk öncə ölkə daxilində fəaliyyət göstərən kart təşkilatı 1981-ci ildən Amerika Birləşmiş Ştatlarının kart bazarına daxil olaraq, öz xidmətlərini geniş şəkildə digər dövlətlərdə də təqdim etməyə başlamışdır. Hal-hazırda 190-dan çox ölkədə bu kart təşkilatı öz xidmətlərini təklif edir.

Beynəlxalq kart təşkilatı tərəfindən “JCB Standard Card”, “Mitsuwa JCB Card”, “Marukai JCB Card” kimi kart məhsulları təqdim olunur. Təqdim olunan kart məhsulları üzrə kart sahibinə əlavə gəlir qazandıran “JCB Cash Back Program”ı tətbiq olunur. Həmçinin ödəniş kartları üzrə illik xidmət haqqı tətbiq olunmur.

JCB Standard Card

İllik xidmət haqqı tətbiq olunmayan “JCB Standard Card”lar üzrə “JCB cash back program”ı tətbiq olunur. Bu proqrama əsasən kart vasitəsi ilə həyata keçirilən 100 ABŞ dollar həcmində əməliyyata görə kart sahibi 1 ABŞ dollar dəyərində olan 1 xal əldə edir. Kart vasitəsilə həmçinin, sığorta xidmətlərində, səyahət xidmətlərində və digər sahələrdə güzəştlər əldə etmək mümkündür.

“China UnionPay” beynəlxalq kart təşkilatı

Çin bank kartları assosiasiyası olan “China UnionPay” 2002-ci ildə “China UnionPay Co. Ltd” (CUP) kimi fəaliyyətə başlamışdır. Bu Çində fəaliyyət göstərən yeganə milli bank kartları assosiasiyasıdır. 2003-cü ildə “China UnionPay” tərəfindən yerli banklarla birgə müstəqil bank kartı brendi olan “UnionPay” adlı kartlar emissiya edilməyə başlanmışdır. 2004-cü ildən başlayaraq fəaliyyətini genişləndirən “China UnionPay” dünyanın 25-dən çox ölkəsində öz xidmətlərini təklif edir.

4.9. SWIFT BEYNƏLXALQ MALİYYƏ ÖDƏNİŞLƏRLƏRİNİ HƏYATA KEÇİRƏN TƏŞKİLAT KİMİ

1973-cü ilin may ayında 15 ölkənin 239 bankı SWIFT-i(Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunications) təsis etdilər. Ümumdünya banklararası maliyyə telekommunikasiya cəmiyyəti olan SWIFT– maliyyə telekommunikasiya sahəsində aparıcı beynəlxalq təşkilat sayılır.

SWIFT-in əsas məqsədi - maliyyə informasiyalarının rəsmi mübadilə üsullarının və standartlaşdırılmış məlumatların istifadəsi ilə beynəlxalq şəbəkəyə məlumatların ötürülməsini təmin edən sistemdir. Bu sistem vasitəsilə gün ərzində 500 000-dən artıq məlumatın mübadiləsi baş verir. Hal hazırda SWIFT sistemindən 204 ölkənin 8000-dən artıq maliyyə və kredit təşkilatı istifadə etməkdədir. Bu sistemə qoşulmuş hər bir təşkilat ilin 365 gününün istənilən vaxtı və coğrafi mövqeyindən asılı olmayaraq bir bir ilə qarşılıqlı əlaqəyə girmək imkanına malikdirlər. Hal hazırda gün ərzində SWIFT şəbəkəsi vasitəsilə cəmi məbləği 8 trl ABŞ dolları təşkil edən 10 million maliyyə məlumatı ötürülməkdədir. SWIFT-in təməlində 50-dən artıq milli ödəmə sistemi yaradılmışdır. Bundan əlavə SWIFT Avropa Banklar Assosiasiyasının hesablaşma sisteminin və avropa sistemi olan TARGET-in əsası sayılır. SWIFT tərəfindən təklif edilmiş və həyata keçirilmiş konsepsiyalar, maliyyə informasiyasının formaları və ötürülmə qaydaları bu günümüzdə beynəlxalq standart statusunu daşıyır. Milli ödəniş sistemində vahid SWIFT standartlarının tətbiqi hesablaşma və maliyyə risklərinin minimuma enməsi, hesablaşmaların effektivliyinin və təhlükəsizliyinin, məlumatların ötürülməsinə çəkilən xərclərin azaldılmasına təminat verir. Bundan başqa SWIFT-in təməlində tərtib edilmiş milli ödəniş sistemləri ən böyük ödəniş sistemlərinə inteqrasiya olunur.

SWIFT klirinq funksiyalarını yerinə yetirmir. SWIFT – gəlirsiz təşkilatdır. Bütün əldə olunmuş gəlir xərclərin ödənilməsinə və sistemin modernləşdirilməsinə xərclənir. Ödəmənin xərclənməmiş məbləği dövrü olaraq istifadəçiyə qaytarılır. SWIFT ilə iş istifadəçilərə bir sıra üstünlüklər verir: Məlumatların ötürülməsinin təhlükəsizliyi; Bu sistem ötürülmüş məlumatların qorunması və məxfiliyini təmin edir; Əməliyyatlara sərf edilən xərclərin azaldılması. Bundan əlavə əməliyyatları həcmi artdıqca, xərclər azalır; Dünyanın istənilən nöqtəsinə məlumatın tez bir zamanda çatdırılması. Məlumatın lazımı ünvana çatdırılması adətən 15-20 dəqiqəyə baş verir, lakin əlavə ödəniş olunarsa, o zaman çatdırılma vaxtını 1-5 dəqiqəyə kimi azaltmaq mümkündür; Bütün ödəniş sənədləri sistemə standartlaşdırılmış formada daxil olduğu üçün bu sistem daxil olan məlumatların təkmilləşdirilməsinin avtomatlaşdırılmasına keçidə, məlumatı göndərən və qəbul edən arasında fərqli düşünmənin qarşısını almağa imkan verir ki, bu da son nəticədə bankın effektivliyini yüksəltməyə şərait yaratmış olur; SWIFT istifadəçilərinə tam maliyyə təminatı verir. Yəni əgər bu sistemin nasazlığı səbəbindən hansısa məlumat göndərilən ünvana sutka ərzində çatmamışsa, o zaman SWIFT bu gecikmə üzündən sifarişçiyə dəymiş birbaşa və dolaylı zərəri tam olaraq öz üzərinə götürür.

SWIFT-in ən başlıca çatışmayan cəhəti isə istifadəçilərin zənnincə bu sistemə daxilolmanın bahalıqlığıdır. Bankın SWIFT-ə daxil olmasına çəkilən xərc 160-200 min dollar təşkil edir ki, bu da orta və kiçik banklar üçün problemlər yaratmış olur.

Milli qanunvericiliyə müvafiq olaraq beynəlxalq bank əməliyyatları etmək hüququna malik istənilən bank SWIFT-in üzvü olmaq imkanına malikdir. Bank-üzvlərindən əlavə SWIFT şəbəkəsinin digər iki kateqoriyalı üzvləri mövcuddur. Bunlar assosiasiyalaşmış üzvlər və iştirakçılardır. Birincilər siyahısına bank-üzvlərin ayırmaları və filialları aid edilir. Assosiasiyalaşmış üzvlər səhmdarlar sayılırlar və cəmiyyətin işlərinin idarə edilməsi hüququna malik deyillər. SWIFT-in belə adlanan iştirakçıları isə müxtəlif maliyyə institutlarıdır (broker və diller kontoraları, klirinq və sığorta şirkətləri, investisiya təşkilatları və s.). SWIFT-ə daxilolma iki mərhələdən ibarətdir: Bankın bu cəmiyyətə üzv olmağa hazırlıq mərhələsi və Bankın cəmiyyətdə işlək üzv kimi şəbəkəyə daxil olmasına hazırlıq.

SWIFT-ə qoşulma ildə 4 dəfə baş verir: Mart, iyun, sentyabr və dekabrda. SWIFT-ə tam olaraq qoşulma prosesi 4 aydan gec olmayaraq baş verir və iki mərhələdən ibarətdir: Maliyyə təşkilatının SWIFT ittifaqı üzvlüyünə daxil olma (sənədlər paketinin rəsmiləşdirilməsi və onların SWIFT göndərilməsi). SWIFT Direktorlar şurası sənədləri nəzərdən keçirir və bankın cəmiyyətə qəbul edilməsi haqqında qərar qəbul edir. Namizəd-bank birdəfəlik ödəniş və cəmiyyətin bir səhminin əldə edilməsi hüququnu alır. Maliyyə təşkilatında SWIFT aparat-proqram kompleksinin yaradılması və onun birbaşa sistemə qoşulması. Məhz bu mərhələdə bütün texniki məsələlər həll edilir, kommunikasiya avadanlığı əldə edilir (onun dəyəri yüzlərlə min ABŞ dolları təşkil edə bilər), heyətin təlimi keçirilir. Təcrübə göstərdiyi kimi SWIFT sistemində iştiraka dair bankların xərcləri adətən 5 il ərzində özünü ödəyir (əsasən müasir elektron avadanlığın quraşdırılması).

Cəmiyyət fəaliyyətinin istiqamətlərindən biri də maliyyə informasiyası mübadiləsinin unifikasiya vasitələrinin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. Bu məqsədlə maliyyə məlumatlarının strukturlu sistemi yaradılmış və təkmilləşdirilməsi davam edilir. Onun yardımı ilə praktiki olaraq valyuta və fond birjalarında icra edilən əməliyyatlar daxil olmaqla bank və digər maliyyə əməliyyatlarının bütün spektrini həyata keçirmək olar.

Bank məlumatları müddətli və adi məlumatlara bölünür. Müddətli məlumatların göndərilməsinə görə xüsusi rüsum tutulur.

Hazırda SWIFT Sisteminə əsaslanan ödəniş sistemi banklararası nəğdsiz hesablaşmaların dünya həcmindən çoxunu təmin edir. Qeyd etmək lazımdır ki «böyük yeddiliyə» daxil olan beş ölkə öz Milli ödəniş sistemlərini məhz SWIFT bazası üzərində qurublar. Habelə SWIFT şəbəkəsi dövlətdaxili hesablaşmalar zamanı da istifadə edilir. Məsələn ABŞ-da bu aparılan sənədlərin dördü bir hissəsini təşkil edir.

3.3.NAĞDSIZ HESABLAŞMALAR

8.1. ÖDƏNİŞ SƏNƏDLƏRİ

Nağdsız hesablaşmaların hər hansı formasını müqavilə üzrə tərəflər müstəqil şəkildə seçir və müqavilədə müəyyənləşdirir.

Banklar müştərilərinin müqavilə üzrə münasibətlərinə müdaxilə etmir. Bankların təqsirindən yaranmış hallar istisna olmaqla ödəyici ilə vəsait alan arasında yaranan bütün qarşılıqlı tələblər bankların iştirakı olmadan qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həll edilir.

Nağdsız hesablaşmaların bütün formaları ilə ödənişlər elektron şəkildə həyata keçirilərkən bankın öz daxili prosedur qaydalarına uyğun olaraq müvafiq hesablaşma sisteminin imkanları və formatlarından istifadə edilir.

Hesabdan pul vəsaitinin silinməsi müştərinin sərəncamı və yaxud məhkəmənin qərarı ilə, habelə qanunla müəyyənləşdirilmiş və ya bankla müştəri arasında müqavilədə nəzərdə tutulmuş hallarda müştərinin sərəncamı olmadan həyata keçirilir.

Əgər bank hesabı müqaviləsində hesabın kreditləşdirilməsi barədə müddəa nəzərdə tutulmayıbsa, hesabdan pul vəsaitinin silinməsi bu Təlimatın tələblərinə uyğun tərtib edilmiş ödəniş sənədləri əsasında hesabda olan pul vəsaiti həddində həyata keçirilir.

Hesabdakı pul vəsaiti müştərinin sərəncamlarını və ona qarşı irəli sürülmüş bütün tələbləri yerinə yetirməyə kifayət etmədikdə hesabdan pul vəsaiti qanunla müəyyən edilmiş ardıcılıqla silinir.

Pul köçürmələri banklar vasitəsilə bank hesabı açılmadan həyata keçirilir.

Banklar hesablar üzrə əməliyyatları ödəniş sənədləri əsasında aparır. Kağız daşıyıcılarda və ya elektron formada göndərilmiş ödəniş sənədlərinin geri çağırılması məsələsi hesablaşma sisteminin iş qaydalarını nəzərə almaqla bank hesabı müqaviləsi ilə tənzimlənir. Ödəniş sənədlərinə onların ayrılmaz hissələri olan əlavələr qoşula bilər. Nağdsız hesablaşmalar həyata keçirilərkən aşağıdakı ödəniş sənədlərindən istifadə edilir:

1. ödəniş tapşırıqları;
2. inkasso sərəncamları;
3. inkasso tapşırıqları;
4. akkreditivlər.

Ödəniş sənədləri elektron daşıyıcılar vasitəsilə təqdim edildikdə, elektron sənədlərə dair müştəri ilə bank arasında münasibətlər, o cümlədən elektron imzadan istifadə, elektron imzanın yoxlanılması və elektron sənədin istifadəsi ilə bağlı digər məsələlər qanunvericiliyə müvafiq qaydada tənzimlənilir.

Ödəniş sənədində onun tarixi və nömrəsi göstərilməlidir. Ödəniş sənədlərində pozub düzəltməyə, düzəliş etməyə və təshihedici maddələrdən istifadə etməyə yol verilmir.

Ödəniş sənədləri yazıldığı gündən (yazılma günü nəzərə alınmadan) sonra üç iş günü ərzində banka təqdim edilə bilər ("B" formatlı ödəniş tapşırıqları istisnadır).

Ödəniş sənədləri bir qayda olaraq hesablaşmanın iştirakçıları sayında banka təqdim edilir. Bankın daxili prosedurları ilə ödəniş sənədlərinin fərqli sayı da nəzərdə tutula bilər. Ödəniş sənədlərinin bütün nüsxələri eyni ilə doldurulmalıdır.

Vəsait ödəyicinin hesabından ödəniş sənədinin birinci nüsxəsi əsasında silinir.

Ödəniş sənədini təqdim edən fiziki şəxsdirsə, həmin şəxs onu imzalayır. Ödəniş sənədini təqdim edən hüquqi şəxsdirsə, ödəniş sənədi bankda hesab üzərində sərəncam vermək hüququ olan və imza nümunələri siyahısında nəzərdə tutulan vəzifəli şəxslər tərəfindən imzalanır və möhürlə təsdiq edilir. Hüquqi şəxs adından filiallar, nümayəndəliklər, habelə digər struktur bölmələri tərəfindən həyata keçirilən əməliyyatlar barəsində ödəniş sənədlərini həmin hüquqi şəxsin vəkil etdiyi şəxslər imzalayır və möhürlə təsdiq edir (əgər filial, nümayəndəlik və ya digər struktur bölməsi möhürə malikdirsə).

Ödəniş sənədlərində bankların qeydləri onların daxili prosedur qaydalarına uyğun qoyulur. Ödəniş sənədləri banklarda müəyyən olunmuş qaydada arxivləşdirilir.

Bank tərəfindən qəbul edilərkən ödəniş sənədləri AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA NAĞDSIZ HESABLAŞMALAR VƏ PUL KÖÇÜRMƏLƏRİ haqqında Təlimatla və Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan digər normativ hüquqi aktları ilə müəyyən edilmiş tələblərə uyğun yoxlanılır. Bu tələblərin pozulması ilə tərtib edilmiş, habelə qüsurlu ödəniş sənədləri qəbul edilmir.

İcra vaxtı keçmiş, ödəniş sənədində hər hansı düzəliş aparılmışsa, rekvizitlərdə uyğunsuzluq olarsa, rəqəmlə və yazı ilə məbləğlər arasında uyğunsuzluq olarsa, möhür vurulmamış, ödəniş sənədi qüsurlu sayılır.

8.2. ÖDƏNİŞ TAPŞIRIQLARI İLƏ HESABLAŞMALAR VƏ PUL KÖÇÜRMƏLƏRİ

Ödəniş tapşırığı ilə hesablaşma zamanı bank (emitent bank) ödəyicinin tapşırığı ilə onun hesabında olan vəsait hesabına müəyyən pul vəsaitini bu və ya başqa bankda (benefisiar bankda) ödəyicinin göstərdiyi şəxsin (vəsait alanın) hesabına ödəniş tapşırığının banka daxil olduğu günün ertəsi günündən gec olmayaraq köçürməyi öhdəsinə götürür, bu şərtlə ki, bank hesabı müqaviləsində ayrı müddət nəzərdə tutulmasın. Bank hesabı müqaviləsində ödəniş tapşırığının müvafiq sahəsində köçürmənin konkret tarixinin göstərilməsi nəzərdə tutula bilər.

Bank hesabı açılmadan həyata keçirilən pul köçürmələri kassa sənədləri əsasında aparılır. Ödənişi həyata keçirən bank müştərinin kassa sənədləri əsasında elektron ödəniş tapşırığını tərtib edir.

Ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalar.

“A” formatlı ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalar:

- Bu format hüquqi və fiziki şəxslərin qanunvericiliklə və ya bank hesabı müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş nağdsız ödənişlərini həyata keçirmək üçün istifadə olunur;

- Ödəyici tərəfindən doldurularaq 2 nüsxədən (kağız daşıyıcılarda olduqda) az olmamaq şərti ilə bankın daxili prosedur qaydalarına uyğun müəyyən edilmiş sayda emitent banka təqdim edilir;

- Emitent bankın məsul şəxsi ödəyici tərəfindən təqdim edilən ödəniş tapşırığının tərtib olunmasının düzgünlüyünü və ödənişi təmin edən məbləğin olmasını yoxlayır. Kənarlaşma olmadıqda emitent bankın məsul şəxsi bankın daxili prosedur qaydalarına uyğun olaraq "İcra haqqında bank qeydi" sahəsində ödəniş tapşırığının icra üçün qəbul olunmasını öz imzası və bankın ştamplı ilə təsdiq edərək bir nüsxəsini ödəyiciyə qaytarır;

- Emitent bankın məsul şəxsi ödəniş tapşırığının birinci nüsxəsi əsasında Mərkəzi Bankın “Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklar arasında hesablaşmaların aparılması Qaydaları”na uyğun olaraq ödənişi benefisiar banka göndərir;

- Benefisiar bankın məsul şəxsi aldığı ödəniş tapşırığını yoxlayır, kənarlaşma olmadıqda pul vəsaitini vəsait alanın bank hesabına daxil edir, bankın daxili prosedur qaydalarına uyğun olaraq təsdiq edir və hesabdən çıxarışla birlikdə vəsait alana təqdim edir;

- Vəsaitin ödəyicisi və ya vəsait alan şəxs bank hesabı olmayan fiziki şəxs olduqda ödəniş tapşırığının A2 və B2 hissəsinin "Adı" sahəsində fiziki şəxsin adı, şəxsiyyətini təsdiq edən sənəd (sənədin adı, seriyası, nömrəsi, kim tərəfindən və nə vaxt verilib) və "Hesab №"si sahəsində fiziki şəxsin ünvanı göstərilir;

- Xarici valyuta ilə ödənişlər zamanı vasitəçi bank olarsa ödəniş tapşırığının B1 hissəsinin "Vasitəçi bank" sahəsində onun adı və S.W.I.F.T BİK kodu göstərilir.

- büdcə və büdcədən kənar dövlət fondlarının ödənişlərini həyata keçirmək üçün ödəyici tərəfindən sənədin B1 hissəsində Baş Dövlət Xəzinədarlığının rekvizitləri, B2 hissəsində vəsaiti alan büdcə təşkilatının və ya büdcədən kənar dövlət fondunun rekvizitləri, D3 hissəsində büdcə təsnifatının kodu, D4 hissəsində isə büdcə səviyyəsinin kodu göstərilməlidir

“B” formatlı ödəniş tapşırıqları ilə hesablaşmalar:

- Bu format hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən kommunal xidmətlərin (su, qaz, elektrik enerjisi, və.s), telefon danışıqları haqqının, icarə haqqının ödənilməsi və s. bu kimi xidmətlərlə əlaqədar nağdsız ödənişləri həyata keçirmək üçün istifadə olunur və bu xidmətləri göstərən hüquqi şəxslər tərəfindən doldurularaq (bu xidmətləri göstərən hüquqi şəxslər tərəfindən ödəyiciyə verilmiş kod (varsa) göstərilməklə) ödəyiciyə təqdim edilir;

- Ödəniş tapşırığını almış hüquqi şəxs tapşırığın müvafiq sahəsində öz bank hesab nömrəsini qeyd edir, imza və möhürlə təsdiq edərək xidmət olunduğu banka təqdim edir;

- Ödəniş tapşırığını almış bank hesabı olmayan fiziki şəxs ödəniş tapşırığını istənilən emitent banka təqdim edə bilər. Bank hesabı olan fiziki şəxs ödəniş tapşırığında öz bank hesabını göstərməklə onu xidmət olunduğu banka və ya bank hesabı olmayan fiziki şəxs kimi nağd qaydada istənilən emitent banka təqdim edə bilər;

- Emitent bankın məsul şəxsi ödəyici tərəfindən təqdim edilən ödəniş tapşırığının tərtib olunmasının düzgünlüyünü və ödənişi təmin edən məbləğin olmasını yoxlayır. Kənarlaşma olmadıqda emitent bankın məsul şəxsi bankın daxili prosedur qaydalarına uyğun olaraq "İcra haqqında bank qeydi" sahəsində ödəniş tapşırığının icra üçün qəbul olunmasını öz imzası və bankın ştamplı ilə təsdiq edir. "Ödəyici üçün" nəzərdə tutulmuş hissə ödəyiciyə qaytarılır və "Bank üçün" nəzərdə tutulmuş hissə isə emitent bankda saxlanılır;

- Emitent bankın məsul şəxsi ödəniş tapşırığının "Bank üçün" nəzərdə tutulmuş hissəsi əsasında Mərkəzi Bankın müvafiq normativ aktına uyğun olaraq ödənişi benefisiar banka göndərir.

- Benefisiar bankın məsul şəxsi aldığı ödəniş tapşırığını yoxlayır, kənarlaşma olmadıqda pul vəsaitini vəsait alanın bank hesabına daxil edir, bankın daxili prosedur qaydalarına uyğun olaraq təsdiq edir və bank hesabı müqaviləsində nəzərdə tutulmuş qaydada hesabdən çıxarışla birlikdə vəsait alana təqdim edir.

Emitent bank ödəyicinin tələbi ilə ona ödəniş tapşırığının icrası haqqında dərhal yazılı bildiriş verməlidir. Ödəniş tapşırığının icrası haqqında bildirişin tərtibi qaydası və onun məzmununa aid tələblər tərəflərin razılaşması ilə nəzərdə tutulur. Əgər tərəflərin razılaşmasında bu tələblər nəzərdə tutulmayıbsa, ödəniş tapşırığının icrası haqqında yazılı bildiriş emitent bank tərəfindən sərbəst formada tərtib edilir.

Benefisiar bank ödənişi aldığı günün ertəsi iş günündən gec olmayaraq vəsait alanın bank hesabına mədaxil etməlidir, bu şərtlə ki, bank hesabı müqaviləsində daha qısa müddət nəzərdə tutulmasın.

8.3. İNKASSO SƏRƏNCAMLARI İLƏ HESABLAŞMALAR

İnkasso sərəncamları ilə hesablaşmalar zamanı ödəyicinin (borclunun) hesabına xidmət göstərən bank (icraçı bank) məcburi icra orqanlarının göstərişi ilə və əlavə edilən icra sənədinə əsasən ödənişi ödəyicinin hesabından mübahisəsiz qaydada (ödəyicinin sərəncamı olmadan) həyata keçirir.

Məhkəmə və digər dövlət orqanlarının qərarlarının məcburi icrası məhkəmə icraçıları tərəfindən həyata keçirilir.

Hüquqi şəxs olan ödəyicinin (borclunun) bank hesabından dövlət sosial sığorta üzrə borcların və tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun (bundan sonra “Dövlət Sosial Müdafiə Fondu”) büdcəsinə alınması barədə Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanının sərəncamı inksasso sərəncamı ilə birlikdə banka bilavasitə həmin orqanlar tərəfindən təqdim olunur.

Qeyd: Sığortaedən hüquqi şəxs olmadıqda borc məbləği və maliyyə sanksiyaları məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş qərarı əsasında tutulur.

Ödəyicinin hesabından vəsaitin mübahisəsiz silinməsi üçün əsas olan icra sənədləri aşağıdakılardır: məhkəmələrin aşağıdakı aktları üzrə verilən icra vərəqələri(Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin qərarları; iddianın təmin edilməsi ilə bağlı tədbirlərin görülməsi haqqında məhkəmələrin qəraradları; məhkəmələrin cinayət işləri üzrə hökmlərinin, qəraradlarının və qərarlarının əmlakın alınmasına dair hissəsi; beynəlxalq arbitrajların və münisiflər məhkəmələrinin qərarları; xarici dövlətlərin məhkəmələrinin və arbitrajlarının qərarları); məhkəmə əmrləri; alimentlərin ödənilməsi barədə notariat qaydasında təsdiq edilmiş sazişlər; notariat orqanlarının icra qeydləri; inzibati xətəlara dair işlərə baxmaq səlahiyyəti olan orqanların (vəzifəli şəxslərin) qərarları; Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hallarda digər orqanların qərarları.

Ödəyicinin hesabından pul vəsaitinin mübahisəsiz qaydada silinməsi üçün məhkəmə icraçısı və ya Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanı icraçı banka inkasso sərəncamı (Əlavə № 3) təqdim edir.

İnkasso sərəncamının mütləq rekvizitləri aşağıdakılardır:

- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- vəsait alanın bankının adı və digər rekvizitləri;
- icraçı bankın adı və digər rekvizitləri;
- ödənilməli olan vəsaitin məbləği və valyuta növü;
- ödənişin təyinatı.

İnkasso sərəncamının “Ödənişin təyinatı” sahəsində vəsaitin mübahisəsiz qaydada silinməsi haqda qərar çıxarmış orqanın adı, əlavə edilən icra sənədinin adı, tarixi və nömrəsi göstərilməlidir.

İnkasso sərəncamı bir qayda olaraq 3 nüsxədə tərtib edilir. 1-ci nüsxə vəsaiti ödəyicinin hesabından silmək üçün əsas olur və icraçı bankda qalır; 2-ci nüsxə inkasso sərəncamının icraya qəbul olunması barədə iltizam kimi icraçı bankın məsul şəxsinin imzası və bankın ştamplı ilə təsdiqlənir və məhkəmə icraçısına və ya Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanına qaytarılır; 3-cü nüsxə ödəyiciyə təqdim olunur.

İnkasso sərəncamına icra sənədinin əslisi və ya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada verilmiş dublikatı əlavə edilməlidir.

İcraçı bank məhkəmə icraçısından inkasso sərəncamını və icra sənədini aldığı vaxtdan yeddi gün müddətində ödənişi həyata keçirir.

Ödəyicinin bank hesabında vəsait olduqda icraçı bank Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanından inkasso sərəncamını və həmin orqanın sərəncamını aldığı gün ödənişi həyata keçirir. Ödəyicinin valyuta hesabına sərəncam yönəldildiyi halda bank həmin gün Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının müəyyən etdiyi rəsmi məzənnə ilə sərəncamda göstərilən məbləğin 105 faizində hesabdakı valyuta vəsaitini dondurur və dərhal bu barədə ödəyiciyə məlumat göndərir. Valyuta vəsaiti ödəyici tərəfindən manata konvertasiya edildikdən sonra sərəncam icra edilir.

Ödəyicinin bank hesabında vəsait olmadıqda və ya çatışmadıqda məhkəmə icraçısının inkasso sərəncamı iki ay, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanının inkasso sərəncamı isə 90 gün ərzində icraçı bankda saxlanılır. Bu barədə icraçı bank dərhal məhkəmə icraçısına və ya Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanına bildiriş verməlidir. Bu zaman icraçı bankın məsul şəxsi inkasso sərəncamının tamamilə və ya qismən icra edilməməsi barədə icra sənədində qeyd yazır. Bu halda inkasso sərəncamları hesaba vəsait daxil olduqca Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş ardıcılıqla ödənilir.

Banka daxil olmuş inkasso sərəncamının surəti bu bəndin birinci abzasında göstərilən müddətdən sonra icra sənədi ilə (son qeydlərlə) birgə məhkəmə icraçısına və ya Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanına qaytarılır. Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanından həmin borca görə sərəncam bir daha icraya qəbul edilmir.

İnkasso sərəncamı qismən ödənildikdə icraçı bankın məsul şəxsi onun birinci nüsxəsinin müvafiq qrafalarında qismən ödənişin tarixini və məbləğini, habelə ödənişin qalığının məbləğini qeyd edir və onları öz imzası ilə təsdiqləyir.

İnkasso sərəncamı tam ödənildikdə icraçı bankın məsul şəxsi icra sənədində qeyd yazır, onu öz imzası və bankın ştamplı ilə təsdiqləyir və həmin icra sənədinin surətini bankda saxlayaraq əslini məhkəmə icraçısına və ya Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanına qaytarır. İcra sənədinin əsl şəxsən və ya bildirişli sifariş məktubu ilə təqdim edilir.

İcra sənədinin verilməsi üçün əsas olmuş məhkəmə və ya digər orqanın qərarı və yaxud qanuna görə icra sənədi sayılan sənəd ləğv edildikdə icraçı bank icra sənədini icra etmədən onu məhkəmə icraçısına və ya Dövlət Sosial Müdafiə Fondu orqanına qaytarır.

VERGİ ORQANLARININ SƏRƏNCAMLARI İLƏ HESABLAŞMALAR

Vergi orqanlarının sərəncamları ilə hesablaşmalar zamanı ödəyicinin (borclunun) hesabına xidmət göstərən bank (icraçı bank) vergilər üzrə borcların, faizlərin və tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının dövlət büdcəsinə alınması haqda vergi orqanının sərəncamına (bundan sonra “Sərəncam”) əsasən ödənişi ödəyicinin hesabından mübahisəsiz qaydada (ödəyicinin sərəncamı olmadan) həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin təsdiq etdiyi formaya uyğun olaraq vergi orqanının təqdim etdiyi sərəncam bank tərəfindən qeyd-şərtsiz qəbul olunur və icra edilir.

Sərəncam bir qayda olaraq 4 nüsxədə tərtib edilir. 1-ci nüsxə vəsaiti ödəyicinin hesabından silmək üçün əsas olur və icraçı bankda qalır; 2-ci nüsxə sərəncamın icraya qəbul olunması barədə iltizam kimi icraçı bankın məsul şəxsinin imzası və bankın ştamplı ilə təsdiqlənir və vergi orqanına qaytarılır; 3-cü nüsxə sərəncam tam və ya qismən icra olunduqdan sonra vergi orqanına qaytarılır; 4-cü nüsxə ödəyiciyə təqdim olunur.

Ödəyicinin sərəncamda göstərilən bank hesabında vəsait olduqda icraçı bank sərəncamı aldığı gün (əməliyyat günü) ödənişi həyata keçirir. Ödəyicinin bank hesabında vəsait olmadıqda və ya çatışmadıqda sərəncam icraçı bankda qalır və hesaba vəsait daxil olduqca icra edilir.

Sərəncam xarici valyutada olan bank hesabına yönəldikdə, bank həmin gün Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi rəsmi məzənnə ilə sərəncamda göstərilən məbləğin 105 faizindək hesabdakı valyuta vəsaitini dondurur və dərhal bu barədə ödəyiciyə məlumat göndərir. Ödəyici tərəfindən konvertasiya əməliyyatı aparıldıqdan sonra bank sərəncamı icra edir.

Sərəncam tam ödənildikdə icraçı bankın məsul şəxsi onun birinci və üçüncü nüsxəsinin üzərində müvafiq qeydlər yazır, onları öz imzası və bankın ştamplı ilə

təsdiqləyərək üçüncü nüsxəsini vergi orqanına bildirişli sifariş məktubu ilə və ya onun əməkdaşına şəxsən verilməklə təqdim edir.

Sərəncam vergi orqanı tərəfindən geri götürüldüyü və ya qanunvericiliyə müvafiq qaydada bank hesabı bağlandığı ana qədər qismən icra olunduqda, sənəd eyni qaydada vergi orqanına təqdim edilir.

Vergi orqanının sərəncamı Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş ödənişlərin növbəliyi ardıcılığına uyğun olaraq icra edilir.

8.5. İNKASSO ÜZRƏ HESABLAŞMALAR

İnkasso üzrə hesablaşmalar zamanı emitent bank (vəsait alan bank) müştərinin (vəsait alanın) tapşırığı ilə ödəyicidən ödənişin və (və ya) ödəniş akseptinin alınması əməliyyatlarını vəsait alanın hesabına həyata keçirməyi öhdəsinə götürür. Vəsait alanın tapşırığını almış emitent bank tapşırığın icrası üçün ödəyicinin müştərisi olduğu icraçı bankı (ödəyici bankı) cəlb edə bilər.

İnkasso tapşırıqlarından malların alınması, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı ödənişlərin alınması üçün, habelə müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş digər hallarda istifadə edilir.

İnkasso üzrə hesablaşmalar inkasso tapşırığı (Əlavə № 4) əsasında həyata keçirilir. Ödəyici ilə vəsait alan arasında bağlanmış müqavilədə nəzərdə tutulan hallarda inkasso tapşırığına müvafiq sənədlər əlavə edilir. Bu zaman inkasso tapşırığında həmin sənədlərin siyahısı (vərəqlərin sayı ilə birgə) göstərilir.

İnkasso tapşırığı əsasında ödənişin alınması akseptli və ya akseptsiz qaydada həyata keçirilə bilər.

İnkasso tapşırığı əsasında akseptli qaydada həyata keçirilən ödəniş zamanı ödəyicinin müvafiq yazılı sərəncamı tələb olunur. Həmin sərəncam qabaqcadan da verilə bilər (qabaqcadan aksept), bu şərtlə ki, vəsait alanı eyniləşdirməyə imkan verən lazımi məlumatlar sərəncamda göstərilmiş olsun.

İnkasso tapşırığı əsasında akseptsiz qaydada ödəniş ödəyicinin sərəncamı olmadan, lakin onunla müvafiq icraçı bank arasında bank hesabı müqaviləsində nəzərdə tutulmuş hallarda həyata keçirilir.

İnkasso tapşırığının mütləq rekvizitləri aşağıdakılardır:

- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri;
- icraçı bankın adı və digər rekvizitləri;
- ödənilməli olan vəsaitin məbləği və valyuta növü;
- ödənişin və (və ya) ödəniş akseptinin müddəti və şərtləri.

İnkasso tapşırığı bir qayda olaraq 3 nüsxədə tərtib edilir. 1-ci və 2-ci nüsxələr ödəyicinin müştərisi olduğu icraçı banka göndərilir; bu zaman 1-cü nüsxə vəsaiti ödəyicinin hesabından silmək üçün əsas olur və icraçı bankda qalır, 2-ci nüsxə isə ödəyiciyə təqdim edilir. 3-cü nüsxə inkasso tapşırığının qəbul olunması barədə iltizam kimi icraçı bankın məsul şəxsinin imzası və bankın ştampları ilə təsdiqlənir və vəsait alana qaytarılır.

İnkasso tapşırığının və sənədlərin qəbulu və təqdim edilməsi. İnkasso tapşırığını qəbul edən emitent bankın məsul şəxsi onun müvafiq blank formasına uyğunluğunu, həmin blankda nəzərdə tutulmuş rekvizitlərin doldurulmasının təmin edildiyini, vəsait alanın imza (imzaları) və möhürlərinin imza və möhür nümunələri ilə uyğunluğunu, habelə inkasso tapşırığının bütün nüsxələrinin eyniliyini yoxlamalıdır. Bundan sonra emitent bankın məsul şəxsi inkasso tapşırığının bütün nüsxələrində qəbul tarixini yazır, imza edir və emitent bankın ştampları vurur. İcraçı banka daxil olmuş inkasso tapşırığı onun nömrəsi, tarixi və məbləği, habelə ödəyicinin bank hesabı göstərilməklə sərbəst formada bir nüsxədə tərtib edilmiş kitabda (qeydiyyat kitabında) qeydiyyata alınır.

İnkasso tapşırığını qəbul edən icraçı bankın məsul şəxsi onun müvafiq blank formasına uyğunluğunu, həmin blankda nəzərdə tutulmuş rekvizitlərin doldurulmasının təmin edildiyini, emitent bankın ştampları və məsul şəxsinin imzasının mövcudluğunu, habelə inkasso tapşırığının bütün nüsxələrinin eyniliyini yoxlamalıdır.

Bu bəndin tələblərinin pozulması ilə tərtib edilmiş inkasso tapşırığı geri qaytarılmalıdır. Bu zaman inkasso tapşırığının 1-ci nüsxəsinin arxa tərəfində onun geri qaytarılmasının səbəbi və tarixi göstərilməklə məsul şəxs imza edir və icraçı bankın ştampları vurur.

İnkasso tapşırığının geri qaytarılmasının səbəbi və tarixi müvafiq qeydiyyat kitabında göstərilməlidir.

Hər hansı sənəd olmadıqda və ya sənədlər zəhəri əlamətlərinə görə inkasso tapşırığına uyğun gəlmədikdə icraçı bank inkasso tapşırığını aldığı şəxsə bu barədə dərhal məlumat verməlidir. Göstərilən qüsurlar aradan qaldırılmadıqda bank sənədləri icra etmədən geri qaytara bilər.

Sənədlər alındıqları formada ödəyiciyə təqdim edilir, amma inkasso əməliyyatının rəsmiləşdirilməsi üçün zəruri olan bank qeydləri və yazıları istisna edilir.

Ödəniş (ödəniş aksepti). Alınmış (inkasso edilmiş) məbləğlər icraçı bank tərəfindən dərhal emitent bankın (digər icraçı bankın) sərəncamına verilməli, həmin bank isə bu məbləğləri müştərinin hesabına salmalıdır. İcraçı bank inkasso edilmiş məbləğlərdən ona çatan mizdu və xərclərin əvəzini tuta bilər, bu şərtlə ki, bank hesabı müqaviləsində ayrı hal nəzərdə tutulmasın.

Qismən ödənişlər inkasso tapşırığında xüsusi icazənin olduğu hallarda qəbul edilə bilər. Əgər ödəniş və (və ya) aksept alınmamışdırsa, icraçı bank ödənişin icra olunmamasının və ya akseptdən imtina edilməsinin səbəblərini dərhal emitent banka (digər icraçı banka) bildirməlidir. Emitent bank bu barədə vəsait alana dərhal məlumat verərək, ondan gələcək hərəkətlər barəsində göstərişlər istəməlidir.

Gələcək hərəkətlər haqqında göstərişlər icraçı bankın müəyyən etdiyi müddətdə, bu müddət olmadıqda isə üç iş günü ərzində alınmadıqda, icraçı bankın sənədləri emitent banka qaytarmağa ixtiyarı vardır.

İnkasso tapşırığı əsasında ödəniş tam həyata keçirildikdə, “Ödəyicinin müştərisi olduğu icraçı bankın qeydləri” sahəsində bank hesabından vəsaitin silinməsi tarixi göstərilməklə məsul şəxs imza edir və icraçı bankın şampını vurur.

İnkasso tapşırığı üzrə ödəniş alınmadıqda emitent bank vəsait alanın xahişi ilə bunun səbəbləri barədə icraçı banka sərbəst formada tərtib edilmiş sorğu ilə müraciət edə bilər. Bu cür sorğu vəsait alanın emitent banka müraciət etdiyi günün ertəsi günündən gec olmayaraq göndərilməlidir, bu şərtlə ki, bank hesabı müqaviləsində ayrı müddət nəzərdə tutulmasın.

Akseptli qaydada həyata keçirilən ödəniş. Akseptli qaydada həyata keçirilən ödəniş zamanı vəsait alan inkasso tapşırığının “Ödənişin şərti” sahəsində “akseptlə” qeydini edir.

İnkasso tapşırığının akseptinin müddəti vəsait alanla ödəyici arasında olan müqavilə ilə müəyyənləşdirilir, bu şərtlə ki, həmin müddət beş iş günündən az olmasın.

İnkasso tapşırığını tərtib edərkən vəsait alan “Aksept üçün müddət” sahəsində inkasso tapşırığının aksepti üçün müqavilə ilə müəyyən edilmiş müddəti qeyd edir. Bu cür qeyd olmadıqda və ya qeyd edilən müddət beş iş günündən az olduqda, akseptin müddəti beş iş günü hesab olunur.

Akseptli qaydada həyata keçirilən ödəniş zamanı icraçı bank tərəfindən qəbul edilmiş inkasso tapşırığının bütün nüsxələrinin “Ödənişin müddəti” sahəsində onun məsul şəxsi tərəfindən inkasso tapşırığının akseptinin müddətinin bitdiyi tarix qeyd edilir. Ödənişin müddəti hesablanarkən yalnız bank günləri nəzərə alınır. Bu zaman inkasso tapşırığının banka daxil olduğu gün nəzərə alınmır.

İnkasso tapşırığı aksept üçün ödəyiciyə icraçı banka daxil olduğu günün ertəsi günündən gec olmayaraq təqdim edilməlidir. İnkasso tapşırığı ödəyiciyə icraçı bank tərəfindən bank hesabı müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada təqdim edilməlidir.

Akseptdən imtina. Ödəyici inkasso tapşırığını aksept etməkdən tam və ya qismən imtina edə bilər. Bu zaman, o, həmin müqavilənin nömrəsi, tarixi və bəndinə istinad edə və imtinanın səbəblərini göstərə bilər.

İnkasso tapşırığının ödənilməsindən imtina akseptdən imtina ərizəsi (Əlavə № 5) formasında rəsmiləşdirilir. Həmin ərizə üç nüsxədə tərtib edilir.

Akseptdən imtina ərizəsini qəbul edən bankın məsul şəxsi onun düzgün və tam tərtib edilməsini, ərizədə imtinanın əsasının, həmin əsas nəzərdə tutan müqavilənin nömrəsinin, tarixinin və bəndinin mövcudluğunu, habelə müqavilənin nömrəsi və tarixinin inkasso tapşırığında göstərilənlərə uyğunluğunu yoxlamalı və ərizənin bütün nüsxələrini tarixi qeyd etməklə imzalamalı və bankın şampını vurmalıdır.

Akseptdən tam imtina edildikdə inkasso tapşırığı akseptdən imtina ərizəsinin ikinci nüsxəsi ilə birgə sonuncunun icraçı banka daxil olduğu günün ertəsi günündən gec olmayaraq vəsait alana ötürülmək üçün emitent banka qaytarılır.

Akseptdən imtina ərizəsinin birinci nüsxəsi inkasso tapşırığının surəti ilə birgə inkasso tapşırığının geri qaytarılmasının əsası kimi icraçı bankda qalır, üçüncü nüsxəsi isə onun qəbul edilməsi haqda qəbz kimi ödəyiciyə qaytarılır.

Əgər inkasso tapşırığında onun qismən ödənilməsinin mümkünlüyü barədə xüsusi icazə yoxdursa, ödəyici akseptdən qismən imtina etdikdə bu Təlimatın 5.10.4-cü bəndi tətbiq edilir.

Əgər inkasso tapşırığında onun qismən ödənilməsinin mümkünlüyü barədə xüsusi icazə varsa, ödəyici akseptdən qismən imtina etdikdə inkasso tapşırığı ödəyicinin aksept etdiyi məbləğdə ödənilir. Bu zaman rəqəmlərlə göstərilmiş məbləğ dairəyə alınır və onun yanında ödənilən məbləğ qeyd edilir. Bu əməliyyat icraçı bankın məsul şəxsinin imzası ilə təsdiq edilir.

İnkasso tapşırığının qismən aksept edilməsi əsasında onun qismən ödənilməsi halda akseptdən imtina ərizəsinin birinci nüsxəsi inkasso tapşırığının 1-ci nüsxəsi ilə birgə pul vəsaitinin silinməsinin əsası kimi bankda qalır, ikinci nüsxəsi icraçı banka daxil olduğu günün ertəsi günündən gec olmayaraq vəsait alana ötürülmək üçün emitent banka qaytarılır, üçüncü nüsxəsi isə onun qəbul edilməsi haqda qəbz kimi ödəyiciyə qaytarılır.

İnkasso tapşırığı müəyyən edilmiş müddətdə aksept edilmədikdə icraçı bank onun birinci nüsxəsini aksept edilmədiyini göstərməklə vəsait alana ötürülmək üçün emitent banka qaytarır. Bu zaman inkasso tapşırığının surəti inkasso tapşırığının geri qaytarılmasının əsası kimi icraçı bankda qalır.

Akseptsiz qaydada həyata keçirilən ödəniş. Akseptsiz qaydada həyata keçirilən ödəniş zamanı vəsait alan inkasso tapşırığının “Ödənişin şərti” sahəsində “akseptsiz” qeydini edir və ödəyici ilə arasında olan müqavilənin tarixi, nömrəsi və vəsaitin akseptsiz silinməsinə nəzərdə tutan bəndini göstərir.

Ödəyici ilə müvafiq icraçı bank arasında bank hesabı müqaviləsində inkasso tapşırığının akseptsiz qaydada ödənilməsi nəzərdə tutulmadıqda, habelə “Ödənişin

şerti” sahəsində “akseptsiz” qeydi olmadıqda, inkasso tapşırığının ödənişi akseptli qaydada həyata keçirilir.

Akseptsiz qaydada ödənilməli olan inkasso tapşırığını qəbul edən icraçı bankın məsul şəxsi vəsait alanla ödəyici arasında olan müqavilənin tarixi, nömrəsi və vəsaitin akseptsiz silinməsinə nəzərdə tutan bəndinin mövcudluğunu yoxlamalıdır.

Banklar vəsaitin akseptsiz qaydada silinməsinə dair ödəyicilərin etirazlarına mahiyyətə baxmır.

Qismən ödəniş. Əgər inkasso tapşırığında onun qismən ödənilməsinin mümkünlüyü barədə xüsusi icazə yoxdursa, ödəyicinin bank hesabında vəsait olmadıqda və ya çatışmadıqda (əgər bank hesabı müqaviləsində hesabın kreditləşdirilməsi nəzərdə tutulmursa və ya nəzərdə tutulsa da bu halda tətbiq edilmirsə) icraçı bank aksept edilmiş və ya akseptsiz qaydada ödənilməli olan inkasso tapşırığının birinci nüsxəsini vəsaitin olmadığını və ya çatışmadığını, habelə inkasso tapşırığının aksept edildiyini göstərməklə vəsait alana ötürülmək üçün emitent banka qaytarır və bu barədə dərhal ödəyiciyə məlumat verir. Bu zaman inkasso tapşırığının surəti inkasso tapşırığının geri qaytarılmasının əsası kimi icraçı bankda qalır.

Əgər inkasso tapşırığında onun qismən ödənilməsinin mümkünlüyü barədə xüsusi icazə varsa, ödəyicinin bank hesabında vəsait olmadıqda (əgər bank hesabı müqaviləsində hesabın kreditləşdirilməsi nəzərdə tutulmursa və ya nəzərdə tutulsa da bu halda tətbiq edilmirsə) icraçı bank aksept edilmiş və ya akseptsiz qaydada ödənilməli olan inkasso tapşırığının birinci nüsxəsini vəsaitin olmadığını, habelə inkasso tapşırığının aksept edildiyini göstərməklə vəsait alana ötürülmək üçün emitent banka qaytarır və bu barədə dərhal ödəyiciyə məlumat verir, bu şərtlə ki, bank hesabı müqaviləsində ayrı hal nəzərdə tutulmasın. Bu zaman inkasso tapşırığının surəti inkasso tapşırığının geri qaytarılmasının əsası kimi icraçı bankda qalır.

Əgər inkasso tapşırığında onun qismən ödənilməsinin mümkünlüyü barədə xüsusi icazə varsa, ödəyicinin bank hesabında vəsait çatışmadıqda (əgər bank hesabı müqaviləsində hesabın kreditləşdirilməsi nəzərdə tutulmursa və ya nəzərdə tutulsa da bu halda tətbiq edilmirsə) icraçı bank aksept edilmiş və ya akseptsiz qaydada ödənilməli olan inkasso tapşırığı üzrə qismən ödənişi həyata keçirir və inkasso tapşırığının surətini vəsaitin çatışmadığını, habelə inkasso tapşırığının aksept edildiyini göstərməklə vəsait alana ötürülmək üçün emitent banka qaytarır və bu barədə dərhal ödəyiciyə məlumat verir, bu şərtlə ki bank hesabı müqaviləsində ayrı hal nəzərdə tutulmasın.

İnkasso tapşırığı qismən ödənildikdə icraçı bankın məsul şəxsi onun blankının müvafiq qrafalarında qismən ödənişin tarixini və məbləğini, habelə ödənişin qalığının məbləğini qeyd edir və onları öz imzası ilə təsdiqləyir.

8.6. AKKREDITİV ÜZRƏ HESABLAŞMALAR

Akkreditiv üzrə hesablaşmalar zamanı ödəyicinin akkreditiv açılması haqqında tapşırığı və göstərişi ilə hərəkət edən bank (emitent bank) vəsait alana akkreditivin tələblərinə cavab verən müvafiq sənədlərin təqdim edilməsi şərti ilə vəsait ödəməyi və ya köçürmə vekselini ödəməyi, aksept etməyi və ya uçota almağı və ya bu səlahiyyətləri başqa banka (icraçı banka) verməyi öhdəsinə götürür. Vəsait alana vəsaiti ödəyən və ya köçürmə vekselini ödəyən, aksept edən və ya uçota alan emitent banka icraçı bank haqqında qaydalar tətbiq olunur.

Ödənilmiş akkreditiv açıldıqda emitent bank onun məbləğini ödəyicinin və ya ona verilmiş kreditin hesabına öz öhdəliyinin bütün müddəti ərzində icraçı bankın sərəncamına köçürür. Ödənilməmiş akkreditiv açıldıqda emitent bank onun məbləğini icraçı banka akkreditiv icra olunduqdan sonra ödəyir.

Akkreditiv, onun əsaslıca biləcəyi hər hansı müqavilədən (akkreditivin mətnində həmin müqaviləyə istinad edilsə belə) ayrılmış əqddir. Bankın akkreditiv üzrə öhdəliyi ödəyicinin emitent bank və ya vəsait alanla münasibətlərindən irəli gələn qarşılıqlı tələb və etirazlarından asılı deyil. Vəsait alan heç bir halda banklar və ya ödəyici ilə emitent bank arasında olan müqavilə münasibətlərinə istinad edə bilməz.

Bütün maraqlı tərəflər akkreditivlərlə əməliyyatları müvafiq mallar, xidmətlər və (və ya) digər öhdəliklərin icrası ilə deyil, yalnız həmin mallar, xidmətlər və (və ya) digər öhdəliklərin icrasına aidiyyəti ola bilən sənədlərə əsasən aparırlar.

Akkreditivin açılması və onda dəyişikliklərin edilməsi haqda ərizə, akkreditivin özü və onda edilən dəyişikliklər tam və dəqiq olmalıdır.

Banklar imkan daxilində akkreditivə və ya onda edilən dəyişikliklərə lüzumsuz təfsilatlar daxil etmək cəhdlərinə mane olmalıdırlar.

Bankın akkreditiv üzrə öhdəliyinin yerinə yetirilməsini şərtləndirən vəsait alan tərəfindən təqdim olunmalı olan müvafiq sənədlər akkreditivin açılması və onda dəyişikliklərin edilməsi haqda ərizədə, akkreditivin özündə, habelə onda edilən dəyişikliklərdə dəqiq göstərməlidir.

Akkreditivin formaları.

Vəsait alana qabaqcadan bildirmədən emitent bankın dəyişdirə və ya ləğv edə bildiyi akkreditiv geriçağırma akkreditivi sayılır. Akkreditivin geri çağırılması emitent bankın vəsait alan qarşısında hər hansı öhdəliklərini yaratmır.

İcra anınadək akkreditivin şərtlərinin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi haqqında bildiriş almayan icraçı bank geriçağırma akkreditivi üzrə ödənişi və ya digər əməliyyatları icra etməlidir. Bu halda emitent bank icraçı bankın çəkdiyi (çəkəcəyi) xərci ödəməlidir.

Akkreditiv o vaxt geriçağırma akkreditivi olur ki, onun mətnində bu hal birbaşa müəyyənləşdirilir.

Vəsait alanın razılığı olmadan ləğv edilə və ya dəyişdirilə bilməyən akkreditiv geri çağırılmayan akkreditiv sayılır. Geri çağırılmayan akkreditiv emitent bankın qəti öhdəliyidir. Geri çağırılmayan akkreditiv emitent bankın razılığı olmadan dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilməz.

Akkreditiv əməliyyatının aparılmasında iştirak edən icraçı bank emitent bankın xahişi ilə geri çağırılmayan akkreditivi təsdiqləyə bilər (təsdiqlənmiş akkreditiv). Bu cür təsdiqləmə icraçı bankın emitent bankın öhdəliyindən əlavə, akkreditivin şərtlərinə uyğun ödənişi icra etmək öhdəliyini qəbul etdiyini bildirir. Təsdiqlənmiş akkreditiv icraçı bankın (təsdiqlənmiş bankın) qəti öhdəliyidir. İcraçı bankın təsdiqlədiyi geri çağırılmayan akkreditiv icraçı bankın razılığı olmadan dəyişdirilə və ya ləğv edilə bilməz.

Akkreditivin açılması (dəyişdirilməsi) və ötürülməsi.

Akkreditiv açmaq üçün ödəyici emitent banka ərizə (Əlavə № 6) verir. Ərizənin mütləq rekvizitləri aşağıdakılardır:

- ödəyicinin adı və digər rekvizitləri;
- vəsait alanın adı və digər rekvizitləri;
- emitent bankın adı və digər rekvizitləri;
- akkreditivin məbləği (manatla);
- akkreditivin icrası şərtləri;
- akkreditivin icrası üçün təqdim olunmalı sənədlərin siyahısı;
- akkreditivin, malların göndərilməsinin və sənədlərin təqdim olunmasının müddəti.

Ərizədə bu rekvizitlərdən biri olmadıqda emitent bank tərəfindən akkreditiv açılmır.

Ərizədə akkreditivi vəsait alana ötürməli olan icraçı bank göstərilmədikdə, emitent bank həmin icraçı bankı özü seçə bilər.

Akkreditivin açılması haqqında ərizə iki nüsxədə tərtib edilir. Ərizənin birinci nüsxəsi akkreditivin açılması üçün emitent bankda qalır, ikinci nüsxəsi isə emitent bankın müəyyən etdiyi müddətdə emitent bankın məsul şəxsinin imzası və bankın ştampı ilə təsdiq edilmiş qəbul haqqında qeydlə birgə ödəyiciyə qaytarılır.

Emitent bank qəbul edilmiş ərizə əsasında sərbəst məktub formasında akkreditiv tərtib edir və onu icraçı banka (və ya birbaşa vəsait alana) təqdim edir. Akkreditiv açılması haqqında ərizənin mütləq rekvizitləri ilə yanaşı akkreditivdə onun nömrəsi, habelə açılmasının tarixi və yeri göstərməlidir.

Hər bir akkreditivdə onun icra üsulu (sənədləri təqdim edərkən və ya möhlətli ödəniş, köçürmə vekselinin aksept edilməsi və ya uçota alınması) dəqiq göstərməlidir.

Akkreditivdə dəyişiklik edilməsi üçün ödəyici emitent banka ərizə (Əlavə № 7) təqdim etməlidir. Akkreditivdə dəyişikliyin edilməsi haqqında ərizəyə bu Təlimatın 6.6.2-6.6.3-cü bəndləri şamil edilir.

Emitent bank akkreditivin və onda edilmiş dəyişikliklərin vəsait alana ötürülməsində eyni bankın xidmətlərindən istifadə etməlidir.

Vəsait alan akkreditivdə edilən dəyişikliklərin qəbul edilməsi barədə onu xəbərdar etmiş banka məlumat verməyənədək akkreditivin ilkin şərtləri (və ya əvvəlcə qəbul edilmiş şərtlərlə birgə) onun üçün qüvvədə qalır. Vəsait alan akkreditivdə edilən dəyişikliklərin qəbul edilib-edilməməsi barədə icraçı banka xəbər verməlidir. Əgər vəsait alan bu xəbəri verməyibsə, lakin onun tərəfindən akkreditivə və hələ qəbul etmədiyi dəyişikliklərə uyğun olan sənədlərin icraçı banka və ya emitent banka təqdim edilməsi həmin dəyişikliklərin vəsait alan tərəfindən qəbul edilməsi deməkdir və həmin andan etibarən akkreditiv dəyişilmiş hesab olunur.

Dəyişikliklərin qismən qəbul edilməsinə yol verilmir və bu cür qəbul etibarsızdır.

İcraçı bank zahiri əlamətlərinə görə akkreditivin həqiqiliyini yoxlamalı və onu vəsait alana ötürməlidir. Əgər icraçı bank zahiri əlamətlərinə görə akkreditivin həqiqiliyini yoxlaya bilmirsə, bu barədə o, emitent banka dərhal məlumat verməlidir. Emitent bank akkreditivin həqiqiliyini təsdiq etdikdə, icraçı bank onu vəsait alana ötürür. Emitent bank akkreditivin həqiqiliyini təsdiqləmədikdə icraçı bank onu emitent banka qaytarır. Zahiri əlamətlərinə görə akkreditivin həqiqiliyini yoxlaya bilməməsinə baxmayaraq, icraçı bank onu vəsait alana ötürürsə, o, akkreditivin həqiqiliyini yoxlaya bilməməsi haqda vəsait alana məlumat verməlidir. Əgər icraçı bank akkreditivi vəsait alana ötürməkdən imtina edirsə, bu barədə o, emitent banka dərhal məlumat verməli və akkreditivi ona qaytarmalıdır.

Əgər emitent bank akkreditivin və ya onda edilmiş dəyişikliyin vəsait alana ötürülməsi barədə icraçı bankı telekommunikasiya məlumatı (elektron daşıyıcılarda) vasitəsi ilə təlimatlandırırsa, həmin telekommunikasiya məlumatı akkreditiv sənədi və ya dəyişiklik hesab edilir və bu halda heç bir yazılı təsdiqləmə tələb olunmur. Bundan sonra emitent bank tərəfindən icraçı banka təqdim edilən yazılı təsdiqləmə etibarsızdır və icraçı bank həmin yazılı təsdiqləməni telekommunikasiya məlumatı vasitəsi ilə aldığı akkreditiv və ya dəyişikliklə tutuşdurmağa borclu deyil.

Əgər telekommunikasiya məlumatında təfəsilatın bir qədər sonra təqdim ediləcəyi, yaxud yazılı təsdiqləmənin akkreditiv sənədi və ya dəyişiklik olacağı göstərilirsə, telekommunikasiya məlumatı akkreditiv sənədi və ya dəyişiklik hesab edilmir. Bu halda emitent bank dərhal və ya telekommunikasiya məlumatında göstərilən müddətdə icraçı banka akkreditivi və ya dəyişikliyi təqdim etməlidir.

Əgər akkreditivin açılması, təsdiqlənməsi, ötürülməsi və ya onda dəyişikliyin edilməsi barədə emitent bankın təqdim etdiyi təlimatlar tam, yaxud dəqiq deyilsə, icraçı bank öz üzərinə heç bir məsuliyyət gətirmədən vəsait alana məlumat xarakterli qabaqcadan bildiriş göndərə bilər. Həmin bildirişdə onun məlumat xarakterli olması və icraçı bank üçün heç bir öhdəlik yaratmadığı dəqiq göstərməlidir. Hər bir halda icraçı bank etdiyi hərəkətlər barədə emitent banka məlumat verməli və ondan lazımi informasiyanın təqdim olunmasını xahiş etməlidir.

Emitent bank dərhal lazımi informasiyanı təqdim etməlidir. Yalnız lazımi informasiya təqdim olunduqda və icraçı bank təlimatlara uyğun hərəkət etməyə hazır olduqda, akkreditiv təsdiqlənir, ötürülür və ya ona dəyişikliklər daxil edilir.

Banklar lazımi informasiyanı ləngimədən təqdim etməlidir.

Əgər icraçı bank emitent bankın xahişi ilə geri çağırılmayan akkreditivi təsdiqləməkdən imtina edirsə, bu barədə o, emitent banka dərhal məlumat verməlidir.

İcraçı bank geri çağırılmayan akkreditivi yalnız emitent bankın xahişi ilə təsdiqləyə bilər.

Təsdiqlənmiş bankın akkreditivdə edilmiş dəyişikliklər barədə vəsait alanı qeyd-şərtsiz xəbərdar etməsi onun təsdiqinin həmin dəyişikliklərə də şamil edilməsi deməkdir. Akkreditivdə edilən dəyişikliklər barədə təsdiqlənmiş bankın vəsait alanı onun təsdiqinin həmin dəyişikliklərə şamil edilməməsi şərti ilə xəbərdar etdiyi halda təsdiqlənmiş bank bu barədə emitent banka dərhal məlumat verməlidir.

Bankların öhdəliyi:

Akkreditivin şərtlərinin gözlənilməsi ilə akkreditivdə nəzərdə tutulmuş sənədlər emitent banka və ya icraçı banka təqdim olunduqda geri çağırılmayan akkreditiv üzrə aşağıdakı hərəkətlərdən birini yerinə yetirmək emitent bankın borcudur:

- əgər akkreditiv sənədləri təqdim edərkən ödənişi nəzərdə tutubsa, ödənişi həyata keçirmək;
- əgər akkreditiv möhlətli ödənişi nəzərdə tutubsa, akkreditivin şərtləri ilə müəyyən edilən müddətdə ödənişi təmin etmək;
- əgər akkreditiv emitent bank tərəfindən köçürmə vekselinin aksept edilməsini nəzərdə tutubsa, vəsait alan tərəfindən emitent banka təqdim edilən

köçürmə vekselinə aksept etmək və həmin veksəl üzrə ödəniş müddəti çatdıqda onu ödəmək;

- əgər akkreditiv köçürmə vekselinin digər ödəyici bank tərəfindən aksept edilməsini nəzərdə tutubsa, köçürmə vekselinə aksept etmək və həmin veksəl üzrə ödəniş müddəti çatdıqda onu ödəmək (əgər akkreditivdə göstərilən ödəyici bank onu aksept etməyibsə), yaxud köçürmə vekselinə ödəmək (əgər akkreditivdə göstərilən ödəyici bank köçürmə vekselinə aksept etdikdən sonra həmin veksəl üzrə ödəniş müddəti çatdıqda onu ödəməyibsə);

- əgər akkreditiv köçürmə vekselinin uçota alınmasını nəzərdə tutubsa, köçürmə vekseli üzrə ödəniş müddəti çatana qədər onu veksəl verənə və (və ya) digər mükəlləfiyyətli şəxslərə təqdim etmədən həmin vekseli və (və ya) akkreditiv üzrə təqdim edilmiş digər sənədləri ödəmək (diskont məbləği çıxılmaqla). Əgər akkreditiv köçürmə vekselinin ödəyiciyə təqdim edilməsini nəzərdə tutubsa, bank həmin köçürmə vekselinə əlavə sənəd kimi qiymətləndirməlidir.

Akkreditivdə, onun emitent bank tərəfindən icra edilməsi nəzərdə tutulmayıbsa, icraçı bank göstərilməlidir. İcraçı bank geriçağırma akkreditivini və təsdiqlənməmiş geri çağırılmayan akkreditivi icra etməyə borclu deyil, bu şərtlə ki, akkreditiv ödənilmiş olmasın.

Akkreditivin şərtlərinin gözlənilməsi ilə akkreditivdə nəzərdə tutulmuş sənədlər geri çağırılmayan akkreditivi təsdiqləmiş icraçı banka (təsdiqləmiş banka) və ya digər icraçı banka təqdim olunduqda geri çağırılmayan akkreditiv üzrə aşağıdakı hərəkətlərdən birini yerinə yetirmək emitent bankın öhdəliyindən əlavə təsdiqləmiş bankın borcudur:

- əgər akkreditiv sənədləri təqdim edərkən ödənişi nəzərdə tutubsa, ödənişi həyata keçirmək;

- əgər akkreditiv möhlətli ödənişi nəzərdə tutubsa, akkreditivin şərtləri ilə müəyyən edilən müddətdə ödənişi təmin etmək;

- əgər akkreditiv təsdiqləmiş bank tərəfindən köçürmə vekselinin aksept edilməsini nəzərdə tutubsa, vəsait alan tərəfindən təsdiqləmiş banka təqdim edilən köçürmə vekselinə aksept etmək və həmin veksəl üzrə ödəniş müddəti çatdıqda onu ödəmək;

- əgər akkreditiv köçürmə vekselinin digər ödəyici bank tərəfindən aksept edilməsini nəzərdə tutubsa, vəsait alan tərəfindən təsdiqləmiş banka təqdim olunan köçürmə vekselinə aksept etmək və həmin veksəl üzrə ödəniş müddəti çatdıqda onu ödəmək (əgər akkreditivdə göstərilən ödəyici bank onu aksept etməyibsə), yaxud vəsait alan tərəfindən təsdiqləmiş banka təqdim olunan köçürmə vekselinə ödəmək (əgər akkreditivdə göstərilən ödəyici bank köçürmə vekselinə aksept etdikdən sonra həmin veksəl üzrə ödəniş müddəti çatdıqda onu ödəməyibsə);

- əgər akkreditiv köçürmə vekselinin uçota alınmasını nəzərdə tutubsa, köçürmə vekseli üzrə ödəniş müddəti çatana qədər onu veksəl verənə və (və ya) digər qanuni mükəlləfiyyətli şəxslərə təqdim etmədən həmin vekseli və (və ya) akkreditiv üzrə təqdim edilmiş digər sənədləri ödəmək (diskont məbləği

çıxılmaqla). Əgər akkreditiv köçürmə vekselinin ödəyiciyə təqdim edilməsini nəzərdə tutubsa, bank həmin köçürmə vekselinə əlavə sənəd kimi qiymətləndirməlidir.

Akkreditivin şərtlərinə müvafiq surətdə ödənişi icra etmiş və ya başqa əməliyyatı aparmış icraçı bank ona təqdim edilmiş sənədləri emitent banka (təsdiqləmiş banka) ötürür.

Əgər icraçı bank akkreditivin şərtlərinə müvafiq surətdə ödənişi icra etmiş və ya başqa əməliyyatı aparmışdırsa, emitent bank (və təsdiqləmiş bank) ona akkreditivin icrası ilə bağlı çəkdiyi xərclərin əvəzini ödəməli və akkreditivdə göstərilən sənədləri qəbul etməlidir. Göstərilən xərclərin əvəzi, habelə akkreditivin icrası ilə əlaqədar emitent bankın bütün başqa xərclərinin əvəzi ödəyici tərəfindən ödənilir.

Akkreditivin icrası. Akkreditivin icrası üçün vəsait alan icraçı banka akkreditivin bütün şərtlərinin yerinə yetirildiyini təsdiqləyən sənədləri təqdim edir. Bu şərtlərdən, heç olmasa, biri pozulduqda akkreditiv icra edilmir. Akkreditivdə göstərilən sənədlərin zəhəri əlamətlərinə görə akkreditivin şərtlərinə uyğun olmasını müəyyən etmək üçün banklar onları diqqətlə yoxlamalıdır. Göstərilən sənədlərin zəhəri əlamətlərinə görə akkreditivin şərtlərinə uyğunluğu təqdim olunma gününün ertəsi günündən başlayaraq ən gec yeddi iş günü ərzində bu Təlimatın müddəalarına əsasən müəyyən olunur.

Zəhəri əlamətlərinə görə bir-birinə zidd olan sənədlər akkreditivin şərtlərinə uyğun olmayan sənədlər kimi qiymətləndirilir.

Akkreditivdə göstərilməyən sənədlər banklar tərəfindən yoxlanılmır. Bu cür sənədləri aldıqda banklar onları geri qaytarır, yaxud özləri üçün heç bir öhdəlik yaratmadan emitent banka ötürür.

Akkreditivdə olan hansısa şərtlə yanaşı ona əsasən təqdim edilməli sənəd göstərilmədikdə, banklar həmin şərti nəzərə almır.

Əgər icraçı bank zəhəri əlamətlərinə görə akkreditivin şərtlərinə uyğun gəlməyən sənədləri qəbul etməkdən imtina edirsə, bu barədə o, imtinanın səbəblərini göstərməklə, vəsait alana və emitent banka dərhal məlumat verməlidir.

Əgər icraçı bankın qəbul etdiyi sənədləri aldıqdan sonra emitent bank (və ya təsdiqləmiş bank) onları zəhəri əlamətlərinə görə akkreditivin şərtlərinə uyğun gəlməyən hesab edərsə, onların qəbulundan imtina edə bilər və akkreditivin şərtləri pozulmaqla vəsait alana ödənilmiş məbləği icraçı bankdan tələb edə bilər, ödənilməmiş akkreditiv üzrə isə ödənilmiş məbləğlərin əvəzini ödəməkdən imtina edə bilər.

Zəhəri əlamətlərinə görə ona təqdim olunmuş sənədlərin akkreditivin şərtlərinə uyğun gəlməməsini müəyyən etməsinə baxmayaraq, emitent bank onların qəbul edilməsi barədə ödəyiciyə müraciət edə bilər. Lakin bununla belə

emitent bank bu Təlimatın 6.8.2-ci bəndində müəyyən edilmiş müddət ərzində sənədləri ona təqdim etmiş icraçı banka (vəsait alana) öz qəti qərarını bildirməlidir.

Uyğunsuzluğa baxmayaraq ödəyici sənədləri ödəniş üçün qəbul etməyi qərara alarsa, o, emitent banka öz razılığını (Əlavə № 8) təqdim edir.

Emitent bank (və ya təsdiqləmiş bank), yaxud onun tapşırığı ilə hərəkət edən icraçı bank sənədlərin qəbulundan imtina etdikdə, bu Təlimatın 6.8.2-ci bəndində müəyyən edilmiş müddət ərzində telekommunikasiya rabitəsi vasitəsi ilə, bu mümkün olmadıqda isə, digər yolla bu barədə sənədləri ona təqdim etmiş icraçı banka (vəsait alana) məlumat verməlidir. Həmin məlumatda imtinaya səbəb olan bütün uyğunsuzluqlar, habelə sənədlərin bankın sərəncamında qalması və ya onları təqdim etmiş şəxsə qaytarılması göstərilməlidir.

Akkreditivdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, qismən istifadəyə və ya qismən göndərilməyə icazə verilir.

Sənədlər. Akkreditiv üzrə təqdim olunmalı sənədləri vəsait alana verən şəxsləri xarakterizə etmək üçün “tanınmış”, “təcrübəli”, “müstəqil”, “rəsmi”, “səriştəli”, “yerli” və digər bu kimi terminlər akkreditivin şərtlərinə daxil edilməməlidir. Belə terminlər akkreditivin şərtlərinə daxil edildikdə, banklar müvafiq sənədləri təqdim olunduqları kimi qəbul edir, bu şərtlə ki, onlar zahiri əlamətlərinə görə akkreditivin digər şərtlərinə uyğundur və bilavasitə vəsait alanın özü tərəfindən verilməyib.

Akkreditivdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, reproqrafik üsulla (çap materiallarının mexaniki çoxaldılması), avtomatlaşdırılmış və ya kompyüter sistemləri, yaxud kopiya kağızı vasitəsi ilə hazırlanmış kimi görsənən sənədlərdə “əslidir” qeydi və səlahiyyətli şəxsin imzası (və möhür) varsa, həmin sənədlər banklar tərəfindən əsl kimi qəbul edilir.

Akkreditivdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, onun şərtlərinə əsasən sənəd bir neçə nüsxədə təqdim olunmalıdırsa, sənədin əsl və digər nüsxələr təqdim edilməlidir.

Akkreditivdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, onun şərtlərinə əsasən sənəd təsdiqlənmiş, leqallaşdırılmış, vizalanmış olmalı, yaxud digər bu kimi tələblərə cavab verməlidirsə, sənəddə zahiri əlamətlərinə görə müvafiq imzanın, möhürün, şampın və ya yarlığın olduğu halda həmin tələblər yerinə yetirilmiş hesab edilir.

Nəqliyyat və sığorta sənədləri, habelə hesab-faktura və qaimə istisna olmaqla, digər sənədlərin kim tərəfindən verilməsi və onlarda hansı ifadə və ya məlumatların olması akkreditivdə göstərilməlidir. Əks halda banklar sənədləri təqdim edildiyi kimi qəbul edir, bu şərtlə ki, sənədlərin məzmunu akkreditivlə şərtləndirilən və təqdim edilən digər sənədə zidd deyil.

Nəqliyyat və sığorta sənədləri, habelə hesab-faktura və qaimənin kim tərəfindən verilməsi və onlarda hansı ifadə və ya məlumatların olması akkreditivdə göstərilmədikdə, banklar müvafiq qanunvericiliyi rəhbər tutur. Həmin məsələlər

qanunvericiliklə tənzimlənmədikdə banklar bank praktikasında tətbiq olunan işgüzar dövriyyə adətlərini rəhbər tutur.

Əgər sığorta sənədində onun bir neçə əslinin mövcud olması göstərilirsə, bütün əsillər təqdim edilməlidir, bu şərtlə ki, akkreditivdə ayrı hal nəzərdə tutulmasın.

Əgər akkreditivdə ayrı hal şərtləndirilməyibsə, banklar akkreditivin açılması tarixindən əvvəlki tarixlə verilmiş sənədi qəbul edirlər, bu şərtlə ki, sənəd akkreditivlə və bu Təlimatla müəyyən edilmiş müddətlər ərzində təqdim edilir.

Akkreditivdə ödəniş, köçürmə vekselinin aksept edilməsi və ya uçota alınması üçün sənədlərin təqdim olunması müddətinin bitdiyi tarix və yeri göstərilməlidir. Ödəniş, köçürmə vekselinin aksept edilməsi və ya uçota alınması müddətinin bitdiyi tarix sənədlərin təqdim olunması müddətinin tarixi hesab edilir.

Sənədlər həmin müddət ərzində və ya onun bitdiyi tarixdə təqdim olunmalıdır.

Akkreditivin bağlanması:

İcraçı bankda akkreditiv aşağıdakı hallarda bağlanır:

- akkreditivin müddəti qurtardıqda;
- akkreditivin qüvvədə olma müddəti qurtaranadək onun istifadəsindən imtina etmək haqqında vəsait alanın ərizəsi (Əlavə № 9) üzrə, bir şərtlə ki, bu cür imtinanın mümkünlüyü akkreditivin şərtləri ilə nəzərdə tutulsun;
- akkreditivin tam və ya qismən geri çağırılması haqqında ödəyicinin tələbi ilə, bir şərtlə ki, akkreditivin şərtlərinə görə belə geriçağırma mümkün olsun. Akkreditiv tam geri çağırıldıqda ödəyici emitent banka ərizə (Əlavə № 10) təqdim edir.

Akkreditivin bağlanması haqqında icraçı bank emitent banka məlumat verməlidir.

Ödənilmiş akkreditivin istifadə olunmamış məbləği akkreditivin bağlanması ilə eyni vaxtda dərhal emitent banka qaytarılmalıdır. Emitent bank qaytarılmış məbləğləri ödəyicinin vəsaitin deponentləşdirildiyi hesabına daxil etməlidir.

V FƏSİL. BANK FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİ

5.1. BANK FƏALİYYƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNƏ DAİR ÜMUMİ QAYDALAR

Banklar iqtisadiyyatın pul və kredit ehtiyacını ödəyən qurumlardır.

Mərkəz bankı pul təklifini iqtisadiyyatın pul tələbinə, iqtisadi və sosial siyasətin hədəflərinə görə ayırmağa çalışır; banklar iqtisadiyyatda gerçəkləşdirilə bilən pul borc verə bilir, fondları ticarət, sənayə və kənd təsərrüfatına, tikinti və s. kimi sektorlara kredit formasında dağıdaraq bir qrup iqtisadi vahidlərin likvid çoxluğu ilə, digərlərinin likvid ehtiyaclarının ödənilməsinə yığım edilən pulların bazara axmasını saxlamaq şərti ilə iqtisadi fəaliyyətlərin davamlılığına və genişlənməsinə xidmət edirlər.

Bank—fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.

Yəni, banklar iqtisadi vahidlərin məlum bir müddət xərcləmədikləri pulları əmanət formasında toplayaraq və başqa formalarda borc alaraq saxladıkları borcu verə bilər. Fondları kredit vermək, qiymətli kağızlar satın almaq, müxtəlif əməliyyatlarda iştirak etməklə işlədirlər, pul yaradaraq iqtisadiyyatın pul tələbinin (likvid ehtiyacının) önəmli bir bölümünü ödəyir, ödəmələrə vasitəçi olmaq, pul həvalə etmək, sənəd qəbul etmək, kassa icarələmək kimi təklif edirlər.

Günümüzdə kredit alqı-satqısı böyük bir əhəmiyyətə malikdir. Malları istehsal edən, malların topdan və pərakəndə satışını həyata keçirən bir yerdən digər yerə daşınmasını saxlayan firma və şirkətlər arasında, bunlarla ev idarələri arasında çeşidli formalarda kredit verilir, kredit alınır. Toplum içində alınan və verilən kreditlərin önəmli bir bölümünə banklar vasitəçi olurlar. Çünki kredit zəmanətə və etimada əsaslanır. Banklar kredit tələb edənlərin kreditlərini ölçmək, verdikləri kreditlərin vaxtında qaytarılmasını zəmanəti altına salmaq şərti ilə bu etimadı saxlayarlar.

Həqiqətən, banklar hər şeydən öncə kredit alış-verişinin əsası olan girovu saxlayan qurumlardır. Toplum içində pulu olub borc verməyə hazır kimsələr və kredit axtaranların sayı sonsuzdur. Ancaq bunların arasında bir kredit alış-verişinin meydana gəlməsi üçün borc alana ətimad əsas şərtidir. Bank kredit almaq istəyəndə alınan kreditləri ölçmək və verdiyi krediti zəmanət altına almaq üçün gərəkli texniki alətlərə malikdir.

Banklar kiçik, orta, böyük borc verə bilən fondları toplayaraq böyük fondların yığımına xidmət edirlər. Bununla müasir böyük şirkətlərin və dövlətlərin kredit tələblərini ödəmək imkanına sahibdirlər. əgər banklar olmasa idi müasir iri şirkətlərin və dövlətin böyük həcmdəki kredit tələblərini ödəyə bilmək üçün yüzlərlə əmanət sahibinə müraciət edilməsi gərəkərdi.

Avropa birliyi ölkələrinin ədəbiyyatlarında banklar - xalqın əmanətlərini və ya da geri ödənməsi gərəkli pulları qəbul etmə və öz hesabına kreditlər açan qurumlar kimi səciyyələndirilir.

Iqtisadi anlamda bank anlayışı iqtisadiyyata (banknot və qeydiyyatlı pul kimi) ödəmə vasitələri saxlayan, nağd sərmayə və sərmayə təmsil edən xalqlarla (daşınar dəyərlərlə) ilgili ticarət əlaqələrini davamlı olaraq aparan qurumlardır.

Türkiyənin banklar haqqında qanununda haqsız olaraq bank kəlməsini ünvanında işlədənlər cəzalandırılır və iş yerləri keçici və ya davamlı olaraq bağlanılır, elan və reklamları dayandırılır.

İsveçrə qanunlarında da reklamlarında haqsız yerə bank kəlməsinin istifadəsinə görə cəza nəzərdə tutulur.

Dünya üzrə ən yeni müasir bankçılıq qanunu sayıla bilən Avropa birliyinin banklar haqqında qanununda bank əməliyyatları aşağıdakı kimi sıralanmışdır:

1. Əmanət olaraq pulların qəbulu (depozit qəbulu);
2. Başqalarına aid cari hesablar formasında nağdsız ödəmə işlərinin aparılması;
3. Kredit əməliyyatı;
4. Çek və veksellərin satın alınması, özəlliklə veksellərin diskontosu;
5. Valyuta əməliyyatları;
6. Qaranti əməliyyatı;
7. Qiymətli kağız əməliyyatları;
8. İnvestisiya əməliyyatı;
9. Faktoring əməliyyatı;

Bank əməliyyatlarının klassik bölgüsü balansə görə aparılır. Buna görə bank əməliyyatları bank balansının aktiv ya da cədvəlində yer almasına görə fərqləndirilir. Bank balansının öhdəliklər və kapital tərəfində bankların öz və cəlb etdikləri vəsaitləri yer alır. Məcmu kapitalın strukturuna birinci (I) dərəcəli və ikinci (II) dərəcəli kapital daxildir. birinci (I) dərəcəli kapitalın strukturuna daxildir: nizamnamə kapitalı, səhmlərin emissiyasından əlavə vəsait, bölüşdürülməmiş xalis mənfəət. ikinci (II) dərəcəli kapitalın strukturuna daxildir: cari ilin mənfəət, ümumi ehtiyatlar, kapitalın digər vəsaitləri, məcmu kapitaldan tutulmalar.

Bankların aktivlərində kreditlər və likvid dəyərlər ən önəmli payı təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklar və bank olmayan kredit təşkilatları bank fəaliyyətini Mərkəzi Bankın verdiyi xüsusi razılıq (lisenziya) əsasında həyata keçirilə bilər. Depozit əməliyyatları yalnız banklar və poçt rabitəsinin milli operatoru tərəfindən həyata keçirilə bilər. Bu Qanunun 3.4-cü və 42-ci maddələri istisna olmaqla, digər müddəaları «Kredit İttifaqları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununa və digər qanunvericiliyə müvafiq olaraq, lisenziyalasdırılan və tənzimlənən kredit ittifaqlarına və başqa bank olmayan kredit təşkilatlarına şamil olunmur. Bank olmayan kredit təşkilatlarının bank fəaliyyətinin lisenziyalasdırılması və tənzimlənməsi qüvvədə olan qanunvericilik və Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktları ilə həyata keçirilir. Bank olmayan kredit təşkilatlarına rəhbərlik edən işçilərin peşə ixtisasına və təcrübəsinə dair tələblər Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilir.

Bank ən azı üç hüquqi və/və ya fiziki şəxs tərəfindən açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Siyasi partiyalar, ictimai birliklər, fondlar və digər qeyri-kommersiya təşkilatları bankın səhmdarı ola bilməzlər. Bank yalnız adlı səhmlər buraxa bilər. Bankın imtiyazlı səhm sahibləri səs hüququna malik ola bilməzlər. Bankın təsisçiləri olan səhmdarları onun sonrakı səhmdarlarına nisbətən hər hansı əlavə üstünlüklərə malik ola bilməz və ya hər hansı əlavə vəzifələr daşıya bilməzlər.

Banklar, Mərkəzi Bankdan aldığı bank lisenziyasında qadağan edilməmişdirsə, aşağıdakı fəaliyyət növləri ilə məşğul ola bilərlər:

1. tələbli və müddətli depozitlərin (əmanətlərin) və digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi;
 2. kreditlərin (təminatlı və/və ya təminatsız) verilməsi, o cümlədən istehlak və ipoteka kreditləşdirilməsi, reqlə hüququ ilə və ya belə hüquq olmadan faktoring, forfeyting, lizing xidmətləri və digər kreditləşdirmə növləri;
 3. fiziki və hüquqi şəxslərin hesablarının, o cümlədən bankların müxbir hesablarının açılması və aparılması;
 4. kliring, hesablaşma-kassa xidmətləri, pul vəsaitinin, qiymətli kağızların və ödəniş vasitələrinin köçürülməsi üzrə xidmətlər göstərilməsi;
 5. ödəniş vasitələrinin (o cümlədən kredit və debet kartları, yol çekləri və bank köçürmə veksəlləri) buraxılması;
 6. öz hesabına və ya müştərilərin hesabına maliyyə vasitələrinin (o cümlədən çeklərin, köçürmə veksəllərinin, borc öhdəliklərinin və depozit sertifikatlarının), xarici valyutanın, qiymətli metalların və *qiymətli daşların*, valyuta və faiz vasitələrinin, səhmlərin və digər qiymətli kağızların, habelə forvard kontraktlarının, svoplara dair sazişlərin, fyuçərlərin, opsiyonların və valyutalara, səhmlərə, istiqrazlara, qiymətli metallara və ya faiz dərəcələrinə aid digər törəmə vasitələrin satın alınması və satılması;
 7. qiymətli metalların əmanətə cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi;
 8. öhdəliklərin icrasına təminatların, o cümlədən qarantiyaların verilməsi və öz hesabına və ya müştərilərin hesabına akkreditivlərin açılması;
 9. qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət;
 10. maliyyə müşaviri, maliyyə agentı və ya məsləhətçisi xidmətlərinin göstərilməsi;
 11. kreditlərə və kredit qabiliyyətinin yoxlanılmasına dair informasiya verilməsi və xidmətlər göstərilməsi;
 12. sənədləri və qiymətliyələri, o cümlədən pul vəsaitlərini saxlanca qəbul etmək (xüsusi otaqlarda və ya seyf qutularında saxlamaq);
 13. qiymətliyələrin, o cümlədən banknotların və sikkələrin inkasasiya edilməsi və göndərilməsi.
- heç bir bank topdansatış və ya pərakəndə ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, yataqların işlənilməsi, tikinti və sığorta fəaliyyəti ilə məşğul ola və ya sığorta təşkilatları istisna olmaqla tərəfdaş, şərik və ya payçı kimi bunlarda iştirak edə bilməz.

5.2. BANK FƏALİYYƏTİNİN ÖZƏLLİKLƏRİ

Bankların fəaliyyəti sənaye, aqrar, tikinti və nəqliyyat müəssisələrindən çox fərqlidir. Bunu aşağıdakı şəkildə sıralaya bilərik:

- 1) quruluş yönündən bankların fəaliyyət göstərməsi üçün digər kommersiya şirkətlərindən fərqliliyi onların lisenziyalarının Mərkəzi Bankdan alınması şərtidir;
- 2) bankın qurucularının şəxsiyyətləri, vicdan və xarakterləri özəl bir araşdırma mövzudur;
- 3) öz kapital və cəlb edilmiş sərmayə nisbəti çox fərqlidir. Ümumiyyətlə banklarda borc vəsaiti öz sərmayəyə nisbətən çoxdur. Lakin, bu çoxluq hududsuz deyil, qanunla tənzimlənir;
- 4) banklar mal deyil, satınalma gücü istehsal edir. Bankçılıq pul ticarəti deməkdir. Bir tərəfdən ucuz faizlə aldığı pulları, digər tərəfdən nisbətən daha yüksək faizlə satmaq nəticəsində mənfəət əldə etməyə çalışır.
- 5) banklar digər müəssisələrdən fərqli olaraq, rentabellik likvidlik və riskin bölüşdürülməsi prinsiplərinə çox bağlıdırlar. Banklar mümkün olduğu qədər ucuz bir faizlə, hətta yerinə görə faizsiz təmin edərək, ən yüksək faizlə ehtiyacı olan iqtisadi vahidlərə borc olaraq vəsait verir. Bu borc müəyyən bir təminatla bağlı olaraq verilir. Bu təminat maddi olduğu kimi şəxsin etibarına görə də müəyyən edilə bilər. Banklar əlindəki pulu mümkün olduğu qədər çox fiziki və hüquqi şəxslərə paylamaq üçün kassasındakı aktivlərinin müəyyən bir hissəsini nağd pul şəklində saxlayır;
- 6) dövlət orqanları tərəfindən çox ciddi nəzarət altındadırlar;
- 7) qanun, banklara kassalarında borclarına qarşı hər an likvid varlıqların nisbətini təsbit etdiyi halda, digər müəssisələrdə belə bir məcburiyyət yoxdur;
- 8) banklar pul yaratmaqla tədaviyə pulun miqdarına təsir edərək qiymət mexanizminə təsir edə bilər, lakin digər müəssisələrin belə bir təsir etmə imkanları mümkün deyildir;
- 9) bankların quruluş sərmayələrinin böyük olması tələb edilir. Hazırda, Azərbaycanda yeni bank açmaq üçün 10 milyon manat tələb edilir;
- 10) Bankların iflası zamanı dövlət tərəfindən lazımi tədbirlər və proqramlar hazırlanır.

5.3. BANKÇILIĞIN ƏSAS PRİNSİPI VƏ FUNKSIYALARI

Bankçılığın təməl prinsipi aşağıdakılardır: likvidlik, təhlükəsizlik və mənfəət. Bankçılıqda likvidlik bir bankın minimum zərər ilə, ola biləcək əmanət çəkilmələrini ödəyəbilmə və eyni anda bazarın kredit ehtiyacını qarşıya bilmə gücüdür. Bankçılıqda təhlükəsizlik, öz sərmayənin yetərli və aktivlərinin keyfiyyətli olması şəklində iki tərəflidir. Bank kapitalının yetərli olması əmanətçilərin banka olan güvənini, bankın kredit müştərisinin keyfiyyəti isə bankın təhlükəsizliyini təmin edir.

Bu səbəblə, finans sisteminin mərkəzində kredit həcmi, yığım miqdarını, qiymətli kağız qiymətini müəyyən edən və bunların fəaliyyətinə tənzimləyən finans bazarı mövcuddur.

Bankların mənfəəti, kredit müştərisindən aldığı faiz ilə əmanətçiye ödədiyi faiz arasındakı fərkdir. Bazar prinsipləri çərçivəsində fəaliyyət göstərən və biznes quruluşu olan bankların ən son məqsədləri, təhlükəsizlik və likvidliyi arasında optimallığı təmin edərək bankın mənfəətini maksimizə etməkdir. Ancaq bu üç prinsipin bir biri ilə asanca uyğunlaşmamağı da bir həqiqətdir.

Bankın təşkilat strukturu onun böyüklüyü ilə, təklif edilən xidmətlərin çeşidliliyi və şəxsi heyətin nüfuz dərəcəsi ilə yaxından bağlıdır. Kiçik sərmayəli bankların təməl funksiyaları kreditlər və müştəri xidmətləridir. Bunun həcmi artdıqca ixtisaslaşma və verdiyi kreditlərin çeşidi də artır (kommersiya, istehlak, inşaat kreditləri kimi) və eyni zamanda, müştəri xidmətləri çoxalır.

Banklar faiz və komissiya formasında təşkil edilən gəlirlərini artırma bilmək üçün təklif etdikləri xidmətlərin çeşidlərini çoxaldırlar. Bankların məhsul birləşimini üç təməl qrupa ayıra bilərik: kreditlər; əmanətə yönəlik xidmətlər; investisiya (pul bazarı alətləri). Müştəri qrupları -müştəri bazarları istehlakçılar (pərəkəndə bankçılıq, digər banklar (müxbir bankçılıq) rəsmi müştərilər və qurumlardan (topdansaş bankçılıq) ibarətdir.

Banklar ən əsas kredit, əmanət və ödənişlərə aid geniş xidmətlər spektrini təklif edən və iqtisadiyyatda istənilən müəssisəyə çeşidli maliyyə xidmətlərini göstərən kredit təşkilatlarıdır.

Əmanət funksiyası. Hər bir bank aktiv əməliyyatları (kredit qoyuluşu qiymətli kağızlar alqısı və s.) həyata keçirmək üçün öz kapitalı ilə yanaşı (nizamnamə, ehtiyat fondu, bölüşdürülməmiş mənfəət) bank öhdəliklərinin əsas hissəsini təşkil edən əmanət cəlbə ilə də məşğul olur. Geniş mənada əmanətlərə

müştərilərin banka müəyyən müddətə daha yüksək faizlə qoyduqları pul vəsaitləri ilə yanaşı fiziki və hüquqi şəxslərin cari hesablarında olan resurslar da aiddir. Müxtəlif subyektlər gələcəkdə dövrün xərcləri üçün qazancları akumulyasiya edir və bu da bankın əmanət yığma imkanlarını artırır. Banklar əhalinin sıx məskunlaşdığı yaşayış və iş yerlərində şöbələr, hesabləşmaları asanlaşdıran plastik kartlar vasitəsilə sərbəst pul vəsaitlərini toplayıb əmanət bazasını genişləndirir.

Kredit funksiyası. Banklar yığdıqları vəsaitə görə müəyyən haqq verir və ya məsrəfləri ödəyir. Bu xərcləri üstələmək və mənfəət qazanmaq üçün banklar istehsal, ticarət sahələrinə kredit verir. Əmanət və kredit funksiyası ilə banklar iqtisadiyyatda vasitəçi rolunu oynayaraq qənaətlə təsərrüfatdan defisitli təsərrüfata pulu öz zəmanəti ilə ötürür.

Köçürmə və hesabləşmə funksiyası. Hər bir müəssisənin bank hesabı var. Onun vasitəsilə o, ödənişlərini aparır və başqa subyektlərdən ödənişləri qəbul edir. Hesabləşmələrin nağdsız formasının banklar vasitəsilə təhlükəsiz, operativ və ucuz və bu əməliyyatların bankdan kənarda mümkün olmadığı üçün bankların vacib funksiya olaraq qəbul edilir.

Nağd vəsaitlərin idarə edilməsi. Bank müəssisələrin ödənişlərinin inkassasiyasını və məxrəcinin aparılmasını öz üzərinə götürür. Artıq nağdi hissəsini isə qısamüddətli qiymətli kağızlara qoyur. Müştəriyə nağdiyyə lazım olduqda isə əks əməliyyat keçirilir. Son vaxtlaradək hüquqi şəxslərin nağdiyyəsi idarə olunurdusa, indi fiziki şəxslərlə də analoji əməliyyatlar aparılır.

Trast funksiyası. Banklar müəyyən haqda şəxslərin (personal trast xidmətləri) və müəssisələrin mülkiyyəti (kommersiya və qeyri-kommersiya trast xidmətləri) və maliyyə resurslarını idarə edir.

Bank investoru və ya anderayter. Anderaytinq qiymətli kağızın emitentdən alınması və mənfəət əldə edilməsi məqsədilə başqasına satılması deməkdir. Bu əməliyyat ənənəvi bank xidmətlərindən risklidir. Buna görə 1933-ci ildə ABŞ konqresi banklara eyni vaxtda investisiya və kommersiya əməliyyatları ilə məşğul olmağı qadağan etdi. Sonralar isə firmalar bank kreditləşməsindənə, öz qiymətli kağızlarını emissiya edib yerləşdirməyi üstün tutdular. Banklar köhnə müştərilərini qaytarmaq üçün investisiya əməliyyatları ilə məşğul olmaq zərurətini aydınlaşdırdı. Bu xidmət iri müəssisələrin birləşməsi, özəlləşmə proseslərinin sürətlənməsi nəticəsində artmağa meyl etdi.

Broker funksiyası. Banklar müştərilərinə broker xidmətini göstərərək dilerlərə müraciət etmədən səhm, istiqraz və sair qiymətli kağızları almaq imkanını verir. Banklar daşınmaz əmlaka broker əməliyyatlarını apararaq yaşayış və kommersiya tikililərini satıb sonradan onları maliyyələşdirir. Banklar broker firmaları ilə müqavilə bağlayaraq öz təşkilatlarında broker büroları yaradır. Bununla brokerlər bank müştərilərinə, banklar isə brokerlərin biznes dairəsinə yaxınlaşırlar. Yaşayış yerini dəyişən insanlar «öz bankını» tapmamış, ev və kommersiya tikilisi axtararaq brokerə müraciət edir. O isə öz növbəsində müştərinə banka səmtləndirir. Birbaşa faiz dərəcələri ilə əlaqədar olmayan brokerlər bankların partnyoruna çevrilir. Eləcə də banklar artıq bu əməliyyatlar üzrə ixtisaslaşmış broker firmalarını alır. Bankların inkişafında bu istiqamət də əhəmiyyətli sayılır.

İnvestisiya planlaşdırma funksiyası. Banklar müştəriləri üçün investisiya layihələrini planlaşdırır. Banklar daim iqtisadi cəmiyyətdə gedən prosesləri təhlil obyektində saxlamalı və güclü maliyyə-hüquqi ekspertlər ilə müştərilərinə professional planlaşdırma xidməti göstərməlidirlər.

Kredit pullarının emissiyası. Banklar depozit-kredit emissiyasını həyata keçirərək dövriyyədəki pul kütləsini artırır. Müştəriyə verilmiş kredit onun tələb edilənədək hesabına yazılaraq bankın öhdəliyini artırır. Hesabın sahibi vəsaiti nağdlaşdıraraq dövriyyədəki nağd pul kütləsini artırma bilər. Amma iqtisadiyyat müəyyən həcmli pul kütləsi tələb etdiyindən bankların bu funksiyası mərkəzi banklar tərəfindən ya məhdudlaşdırılır, ya da stimullaşdırılır.

Məsləhət xidməti. Ənənəvi olaraq müştərilər banklara müraciət edərək kreditin, əmanətin, investisiyaların optimal istifadəsini onlarla müzakirə edir. Banklar vergi deklarasiyalarını və biznes-planları tərtib etməkdən tutmuş daxili və xarici bazarlarda marketing araşdırmaları, mal və xidmətlərin bazarda irəliləməsi barədə məsləhətlər verir. Banklar hesabləşmə əməliyyatı, əmanət qoyanların, kredit götürmək istəyənlərin arasında vasitəçi olaraq külli miqdarda informasiyanı təhlil edir. Məhz bu qabiliyyət göstərilən funksiyanı daşımaqda bankları başqa uyğun subyektlərdən fərqləndirir.

Dəyərli əşyaların saxlanması. Qədimdən bankların əsas xidmət növlərindən biri də dəyərli əşyaların saxlanmasıdır. Zinət əşyaları, sənədlər və s. şəxsi ləvazimatlar yanmayan seyfərdə qorunur. Bankın mühafizəsi müştərilərin rahat dincəlmə ehtimalını artırır.

Valyuta mübadiləsi. Bu xidmət növü də bank təkamülündə əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu gün dünya maliyyə bazarının riskli olması bu əməliyyatların geniş mənada iri banklar tərəfindən aparılmasına

gətirib çıxarır. Buna səbəb vəsaitin likvidliyi problemi və zəngin təcrübənin vacibliyidir. Geniş mənada aparılan bu əməliyyatlar dilinq adlandırılır.

Lizinq xidməti. Banklar müştərilərinə avadanlıq almaq üçün kredit əvəzinə lizinq təklif edir. Yəni bank öz vəsaiti olaraq onu icarəyə verir. Lizinq ödənişləri tam ödənildikdən sonra avadanlıq ya bankın, ya da müştərinin sərəncamında qalır.

Vençur kapitalının təklifi. Banklar getdikcə riskli sahələrin finansmanına vəsait ayırır. Vençur kapitalı əsasən yüksək texnologiyalar siyahısına aid layihələrdir ki, ənənəvilikdən uzaq iflasa uğramaq ehtimalı çox olan, lakin yüksək gəlir də gətirə bilən biznes-planlar əsasında həyata keçirilir.

Pensiya təminatı. Banklar pensiya fondlarının maraq dairəsinə daxil olaraq vətəndaşların qocalığının təmini ilə məşğul olur. Bu, bilavasitə şəxslərlə, ya da müəssisələrlə bağlanan müqavilə əsasında olur. Daxil olan vəsait akumulasiya edilərək investisiyalara yönəldilir. Vətəndaşlar təqaüd yaşına çatdıqda və ya onlar əmək qabiliyyətini itirdikdə ödənişlər başlanır. Bu resurslar uzunmüddətli vəsait kimi bankların investisiya fəaliyyətində mühüm rol oynayır.

5.4. BANK FƏALİYYƏTİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ÜÇÜN LİSENZIYA

Mərkəzi Bank bank lisenziyalarının verilməsində və ləğv edilməsində, habelə filiallar, şöbələr və nümayəndəliklər açmaq üçün banklara icazə verilməsində və verilmiş icazələrin ləğv edilməsində müstəsna hüquqlara malikdir. Bank lisenziyaları və icazələr yazılı formada müddətsiz olaraq verilir. Bank lisenziyaları və icazələr yalnız onları almış şəxslər tərəfindən istifadə edilə bilər və üçüncü şəxslərə verilə bilməz (Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu - Maddə 6).

Mərkəzi Bank Bank lisenziyasında və ya icazəsində kifayət qədər təşkilati-texniki hazırlığa və ya ixtisasa malik olmayan bankın bəzi fəaliyyət növlərini məhdudlaşdırmaq hüququna malikdir.

Mərkəzi Bankın «Bank lisenziyalarının və icazələrin alınması üçün müraciət qaydaları haqqında təlimat» Azərbaycan Respublikasının ərazisində banklara və xarici bankların yerli filiallarına bank lisenziyasının, habelə yerli bankların filiallarına, xarici nümayəndəliklərinə və xarici bankların yerli nümayəndəliklərinə icazənin alınması üçün müraciətlərin və onlara əlavə olunan sənədlərin forma və məzmununu müəyyən edir.

Bank lisenziyasının alınması üçün ilkin müraciət. Bank lisenziyasının alınması üçün ilkin müraciət bankın bütün təsisçiləri tərəfindən və ya onların müvafiq qaydada vəkil etdikləri şəxs tərəfindən imzalanır və imza(ları) notariat qaydasında təsdiq olunur.

Bank lisenziyasının alınması üçün ilkin müraciətə aşağıdakı sənədlər əlavə olunmalıdır:

1. bankın təklif edilən nizamnamə kapitalının miqdarı, bankın nizamnamə kapitalında təklif edilən hər bir səhmdarın payı haqqında məlumat;

2. bankın səsvermə hüququ olan səhmlərini əldə edəcək hər bir sahibi üçün:

Həmin sahib hüquqi şəxs olduqda:

1) onun adını, ünvanını, kommersiya fəaliyyətinin növünü, onun digər təşkilatlarda mühüm iştirak paylarını, habelə onun kapitalında digər şəxslərin mühüm iştirak paylarını göstərən məlumat;

2) dövlət qeydiyyatı haqqında sənədlərin (nizamnamənin, şəhadətnamənin) və nəzərdə tutulan iştirak payının əldə edilməsi barədə səlahiyyətli idarəetmə orqanının qərarının notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti;

3) azı son üç maliyyə ilini (hüquqi şəxs üç ildən az müddətdə yaradıldıqda isə son maliyyə illəri və ya ili) əhatə edən və auditor yoxlamasından keçmiş maliyyə hesabatlarının (balansın, mənfəət və zərər haqqında hesabatın, nağd pulun hərəkəti barədə hesabatın) və auditor rəyinin əslləri və ya notariat qaydasında təsdiq edilmiş surətləri.

Həmin sahib xarici hüquqi şəxs olduqda:

1) bu Təlimatın 2.1.2-ci yarımbəndinin üçüncü abzasında nəzərdə tutulan məlumat;

2) onun yerləşdiyi ölkədə dövlət qeydiyyatından keçdiyini təsdiq edən sənəd, nizamnamə (əsasnamə), ən azı son üç maliyyə ili üçün auditor yoxlamasından keçmiş maliyyə hesabatı (balans, mənfəət və zərər haqqında hesabat, nağd pulun hərəkəti barədə hesabat) və auditor rəyi;

Həmin sahib fiziki şəxs olduqda:

1) onun soyadını, adını, atasının adını və vətəndaşlığını, şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədin məlumatlarını, daimi yaşayış yerini, məşğuliyyət növünü, habelə digər təşkilatlarda onun mühüm iştirak paylarını göstərən məlumat;

2) şəxsiyyət vəsiqəsinin və ya şəxsiyyətini təsdiq edən digər sənədin surəti;

3) məşğuliyyət növünü təsdiq edən sənədin notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti;

Həmin sahib əcnəbi olduqda – bu Təlimatın 2.1.2-ci yarım bəndinin doqquzuncu - on ikinci abzaslarında nəzərdə tutulan sənədlərdən başqa rezidenti olduğu ölkənin bir və ya bir neçə maliyyə təşkilatlarının müsbət tövsiyələri (bu şəxsə hansı vaxtdan işgüzar münasibət yaratdığını, ödəmə qabiliyyətli müştəri olmasını və ya maliyyə vəziyyətini xarakterizə edə bilən digər müsbət göstəriciləri əks etdirə bilər) və/və ya bank hesablarından çıxarışlar;

bankda mühüm iştirak payının təklif edilən sahibi hüquqi şəxs olduqda:

- onun icra orqanlarının rəhbərlərinin siyahısı;

- hər rəhbər üçün onun tərəfindən imzalanmış və imzası notariat qaydasında təsdiqlənmiş vətəndaş qüsursuzluğuna dair ərizə;

Rəhbər əcnəbi olduqda, rezidenti olduğu ölkənin müvafiq hakimiyyət orqanları tərəfindən onun cinayət məsuliyyətinə cəlb olunub-olunmadığı barədə verilmiş arayış;

əgər mühüm iştirak payının sahibi olan hüquqi şəxs şirkətlər qrupuna daxildirsə bu qrup haqqında məlumatlar, o cümlədən qrupa daxil olan digər təşkilatlarda mühüm iştirak payına malik şəxslər, bu şəxslərin inzibatçıları haqqında məlumatlar (sərbəst formada ətraflı və dürüst şəkildə tərtib olunmalı, fiziki və hüquqi şəxslərin adları ixtisarsız yazılmalıdır);

Bankda mühüm iştirak payının təklif edilən sahibi fiziki şəxs olduqda onun tərəfindən imzalanmış və imzası notariat qaydasında təsdiqlənmiş, vətəndaş qüsursuzluğuna dair ərizə.

Mühüm iştirak payının sahibi əcnəbi olduqda, rezidenti olduğu ölkənin müvafiq hakimiyyət orqanları tərəfindən onun cinayət məsuliyyətinə cəlb olunub-olunmadığı barədə verilmiş arayış;

Bankın yaradılması, onun nizamnaməsinin qəbul edilməsi və idarəetmə orqanlarının formalaşdırılması haqqında bütün təsisçilər tərəfindən imzalanmış qərarın notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti və bankın təsisçiləri və ya onların səlahiyyətli nümayəndəsi tərəfindən təsdiq edilmiş nizamnaməsi.

Nizamnamədə bankın adı, olduğu yer, buraxdığı səhmlərin kateqoriyası, onların nominal dəyəri və miqdarı, səhmdarların hüquqları, idarəetmə orqanlarının tərkibi, fəaliyyət müddəti və səlahiyyətləri, habelə könüllü ləğv etmə qaydaları öz əksini tapmalıdır.

bankın kommersiya strategiyasını, nəzərdə tutduğu fəaliyyət növlərini, təşkilati strukturunu, o cümlədən daxili nəzarət sistemini və ilk üç il üçün maliyyə proqnozlarını (balans, mənfəət və zərər haqqında hesabatı) müəyyənləşdirən biznes-plan;

bankın təklif edilən inzibatçılarının siyahısı, habelə onların hər biri üçün peşə ixtisası və təcrübəsi haqqında məlumatın göstərildiyi sənədlərin (təhsil və əmək fəaliyyəti haqqında) notariat qaydasında təsdiqlənmiş surətləri, həmin şəxslər tərəfindən doldurulmuş anket (Əlavə N 6), bankda və digər hüquqi şəxslərdə onların mühüm iştirak paylarının miqdarı və siyahısı, tərəflərindən imzalanmış və imzası notariat qaydasında təsdiqlənmiş vətəndaş qüsursuzluğuna dair ərizə;

İnzibatçı əcnəbi olduqda, rezidenti olduğu ölkənin müvafiq hakimiyyət orqanları tərəfindən onun cinayət məsuliyyətinə cəlb olunub-olunmadığı barədə verilmiş arayış;

xarici bank və ya xarici bank holdinq şirkəti yerli törəmə bank təsis etdiyi halda bu Təlimatın 2.3-cü bəndində göstərilmiş sənədlər;

ilkin müraciətə baxılması üçün dövlət rüsumunun ödənildiyini təsdiq edən bank sənədi.

Xarici bankın yerli filialının açılmasına dair ilkin müraciətə (bankın səlahiyyətli şəxsi tərəfindən imzalanmalıdır) aşağıdakı sənədlər əlavə olunmalıdır:

1. bankın nizamnaməsi və filialın yaradılması barədə səlahiyyətli idarəetmə orqanının qərarının surəti;

2. bankın mühüm iştirak paylarına malik olan sahiblərinin payı göstərilməklə siyahısı;

3. əgər bank şirkətlər qrupuna daxildirsə, bu qrup haqqında məlumatlar, o cümlədən qrupa daxil olan digər təşkilatlarda mühüm iştirak payına malik şəxslər, bu şəxslərin inzibatçıları haqqında məlumatlar (sərbəst formada ətraflı və dürüst şəkildə tərtib olunmalı, fiziki və hüquqi şəxslərin adları ixtisarsız yazılmalıdır);

4. bankın ən azı son üç maliyyə ili üçün auditor yoxlamasından keçmiş maliyyə hesabatı (balans, mənfəət və zərər haqqında hesabat, nağd pulun hərəkəri barədə hesabat) və auditor rəyi;

5. bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş filialın əsasnaməsi. Əsasnamədə filialın adı, olduğu yer, fəaliyyəti ilə bağlı digər məlumatlarla yanaşı təsisçi bank tərəfindən filiala ayrılmış, kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin miqdarı, bank fəaliyyəti növləri, filialın idarəetmə strukturu və rəhbərlərinin səlahiyyətləri, bank tərəfindən filial üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi və bankın öz qərarı ilə ləğv edilməsi qaydası göstərilməlidir;

6. filialın kommersiya strategiyasını, nəzərdə tutduğu fəaliyyət növlərini, təşkilati strukturunu, o cümlədən daxili nəzarət sistemini, habelə filialın işinin ilk üç ili üçün maliyyə proqnozlarını (balansı, mənfəət və zərər haqqında hesabatı) müəyyənləşdirən biznes-plan;

7. bankın səlahiyyətli şəxsi tərəfindən imzalanan filialın öhdəlikləri üçün bankın məsuliyyət götürməsinə təsdiq edən sənəd;

8. filiala təyin edilməsi təklif olunan inzibatçılar haqqında Bank lisenziyalarının və icazələrin alınması üçün müraciət qaydaları haqqında Təlimatın 2.1.8-ci yarımbəndində göstərilmiş sənədlər;

9. Bank lisenziyalarının və icazələrin alınması üçün müraciət qaydaları haqqında Təlimatın 2.3-cü bəndində göstərilmiş sənədlər;

10. ilkin müraciətə baxılması üçün dövlət rüsumunun ödənildiyini təsdiq edən bank sənədi.

Xarici bankın və xarici bank holding şirkətinin yerli törəmə bankına, xarici bankın yerli filialına bank lisenziyası alınması üçün ilkin müraciətə bu Bank lisenziyalarının və icazələrin alınması üçün müraciət qaydaları haqqında Təlimatın 2.1-ci və 2.2-ci bəndlərində göstərilmiş sənədlərdən başqa aşağıdakı sənədlər də əlavə olunmalıdır:

xarici bankın törəmə bankı və ya filialı üçün – təsisçi xarici bankın yerləşdiyi ölkənin bank tənzimləməsi və nəzarəti orqanının bankın həmin ölkədə fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlər və digər qaytarılan vəsait cəlb etmək üçün icazənin olması, habelə həmin tənzimləmə və nəzarət orqanının banka nəzarəti həyata keçirməsi barədə yazılı bildirişi və bu orqanın törəmə bankın təsis edilməsinə və ya filialın, açılmasına yazılı icazəsi;

xarici bank holding şirkətinin törəmə bankı üçün - bank holding şirkətinin yerləşdiyi ölkənin bank tənzimləməsi və nəzarəti orqanının bu şirkətə nəzarəti həyata keçirməsi, bu şirkətin fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlər və digər qaytarılan vəsait cəlb etməsi üçün həmin ölkədə lisenziyası olan bir və ya bir neçə bankının olması və ya onları idarə etməsi barədə yazılı bildirişi və bu orqanın törəmə bankın təsis edilməsinə yazılı icazəsi.

Təsis edilən bank və ya Azərbaycan Respublikasında filialını açan xarici bank ilkin müraciətinə müsbət baxılması haqqında Mərkəzi Bankın qərarının qəbul edildiyi gündən 180 təqvim günü müddətində ilkin nizamnamə kapitalının minimum miqdarını (kapitalla bərabər tutulmuş vəsaiti) Mərkəzi Bankda bu məqsədlər üçün açılan hesaba ödəməli və qanunvericiliyə müvafiq qaydada dövlət qeydiyyatından keçərək “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun olaraq korporativ idarəetmə sistemlərini təşkil etməli, texniki-təchizat və təhlükəsizlik tədbirlərini tamamlamalıdır.

Bank lisenziyası alınması üçün yekun müraciətə aşağıdakı sənədlər əlavə olunmalıdır:

1. bankın və ya xarici bankın yerli filialının dövlət qeydiyyatı haqqında sənədlərin (nizamnamənin, şəhadətnamənin) notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti;

2. bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanının qərarı ilə təsdiq edilmiş bankın reqlamenti;

Reqlament bankın təşkilati və idarəetmə strukturunu, struktur vahidlərinin tabeçilik və hesabatını, habelə “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda nəzərdə tutulmuş digər məlumatları əks etdirməlidir;

3. bankın yaradılması, nizamnamənin qəbul edilməsi və inzibatçıların təyin edilməsi haqqında səhmdarların ümumi yığıncağının qərarının notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti;

4. bank lisenziyasının alınması üçün ilkin müraciətə müsbət baxılması haqqında Mərkəzi Bankın qərarında şərtlər qoyulduqda, həmin şərtlərin yerinə yetirildiyini təsdiqləyən sənəd (sənədlər);

5. Mərkəzi Bankın müvafiq normativ xarakterli aktlarına uyğun olaraq bankın korporativ idarəetmə sistemlərinin formalaşdırılmasını təsdiq edən məlumat və sənədlər;

6. bankda texniki-təchizat və təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsini təsdiqləyən məlumat və sənədlər (belə məlumat və sənədlər bankın inzibati binasının iş yerləri, informasiya texnologiyaları vasitələri və hesablama texnikası ilə təchiz olunmasını, əməliyyat və uçot işlərinin həyata keçirilməsini təmin edəcək proqram təminatının mövcudluğunu, pul vəsaitlərinin və digər qiymətlilərin saxlanması üçün Mərkəzi Bankın müvafiq normativ xarakterli aktlarının tələblərinə cavab verən kassa qovşağının qurulmasını, bankın mühafizə siqnalizasiya vasitələri ilə qorunmasını əks etdirməlidir);

7. bankın və ya xarici bankın yerli filialının hüquqi ünvanını təsdiq edən sənədin (icarə müqaviləsi, mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənəd və s.) notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti;

8. ilkin müraciət olunarkən Mərkəzi Banka təqdim edilmiş məlumatlarda və sənədlərdə əhəmiyyətli dəyişikliklər olduqda həmin dəyişikliklərin müfəssəl şərh edildiyi məlumat;

9. bank lisenziyasının verilməsi üçün dövlət rüsumunun ödənildiyini təsdiq edən bank sənədi.

Yerli bankların yerli və xarici filiallarının və xarici nümayəndəliklərinin açılmasına icazə almaq üçün müraciətə aşağıdakı sənədlər əlavə olunmalıdır:

1. bankın filial və ya nümayəndəlik açmaq barəsində səlahiyyətli idarəetmə orqanının qərarının notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti və ya iclas protokolundan çıxarış (Əlavə N 8);

2. filialın və ya xarici nümayəndəliyin bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnaməsi;

Əsasnamədə digər məlumatlarla yanaşı filial və ya xarici nümayəndəliyin adı, ünvanı, filial üçün bank fəaliyyəti növləri, inzibatçıların səlahiyyətləri, bank tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi, filial və ya nümayəndəliyin bankın öz qərarı ilə ləğv edilməsi qaydası göstərilməlidir;

3. yerli filialın hüquqi ünvanını təsdiq edən sənədin (icarə müqaviləsi, mülkiyyət hüququnu təsdiq edən sənəd və s.) notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti;

4. filialın kommersiya strategiyasını, nəzərdə tutduğu fəaliyyət növlərini, təşkilati strukturunu, habelə filialın ilk üç ili üçün maliyyə proqnozlarını müəyyənləşdirən biznes plan (Əlavə N 9);

5. filialın və ya xarici nümayəndəliyin inzibatçılarının (rəhbərlərinin) təyin edilməsi barədə bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanının qərarının notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti və ya protokoldan çıxarış.

6. filiala təyin edilməsi təklif edilən inzibatçıların siyahısı, habelə onların hər biri üçün peşə ixtisası və təcrübəsi haqqında məlumatın göstərdiyi sənədlərin (təhsil və əmək fəaliyyəti haqqında) notariat qaydasında təsdiqlənmiş surətləri, həmin şəxslər tərəfindən doldurulmuş anket, bankda və digər hüquqi şəxslərdə onların mühüm iştirak paylarının miqdarı və siyahısı, tərəflərindən imzalanmış və imzası notariat qaydasında təsdiqlənmiş vətəndaş qüsuruzluğuna dair ərizə;

Xarici filialını və ya nümayəndəliyini açan yerli bank onların fəaliyyətinə yerləşdiyi ölkədə müvafiq icazə aldıqdan sonra bu barədə Mərkəzi Banka 5 gün müddətində yazılı bildiriş göndərməlidir. Bu zaman əvvəlcədən müraciət edilərkən Mərkəzi Banka təqdim edilmiş məlumatlarda əhəmiyyətli dəyişikliklər olduqda həmin dəyişiklikləri müfəssəl şərh edən məlumat da təqdim olunmalıdır.

Filialın və ya nümayəndəliyin açılmasına icazə almış bank həmin qurumlar haqqında məlumatı onun alındığı gündən 5 təqvim günü müddətində "Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı və dövlət reyestri haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq dövlət reyestrinə təqdim etməlidir.

Xarici bankın yerli nümayəndəliyinin açılmasına icazə almaq üçün müraciətə aşağıdakı sənədlər əlavə olunmalıdır:

1. bankın nizamnaməsi və yerli nümayəndəliyin açılması barədə bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanının qərarının surəti;

2. bank, onun təşkilati strukturu və xarici bankın nümayəndəlik açmaq barəsində səlahiyyətli orqanı da göstərilməklə idarəetmə orqanları haqqında məlumat;

3. bankın mühüm iştirak paylarının sahiblərinin onlara məxsus səsli səhmlər payı göstərilməklə siyahısı;

4. bankın son maliyyə ili üçün auditor yoxlamasından keçmiş maliyyə hesabatı (balans, mənfəət və zərər haqqında hesabat, nağd pulun hərəkəri barədə hesabat) və auditor rəyi;

5. yerli nümayəndəliyin səlahiyyətləri və ünvanı göstərilməklə bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnaməsi;

6. nümayəndəliyə təyin edilməsi təklif olunan inzibatçıların peşəkar keyfiyyətləri və məhkumluqlarının olub-olmaması barədə arayış;

7. xarici bankın yerləşdiyi ölkənin bank tənzimləməsi və nəzarəti orqanının bankın həmin ölkədə fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlər və digər qaytarılan vəsait cəlb etmək üçün icazəsinin olması, həmin tənzimləmə və nəzarət orqanının banka nəzarəti həyata keçirməsi barədə yazılı bildirişi və bu orqanın xarici bankın yerli nümayəndəliyinin açılmasına yazılı icazəsi.

Xarici bankın yerli nümayəndəliyi dövlət qeydiyyatına alındıqdan sonra icazə almaq üçün müraciətə aşağıdakı sənədlər əlavə olunmalıdır:

- xarici bankın yerli nümayəndəliyinin qanunvericiliyə müvafiq olaraq dövlət qeydiyyatına alınması haqqında sənədlərin (əsasnamənin və şəhadətnamənin) notariat qaydasında təsdiq edilmiş surəti;

- ilkin olaraq Mərkəzi Banka təqdim edilmiş məlumatlarda və sənədlərdə əhəmiyyətli dəyişikliklər olduqda həmin dəyişikliklərin müfəssəl şərh edildiyi məlumat.

5.5. Bankların idarəetmə strukturu

Korporativ idarəetmə - şirkətin rəhbərliyi, müşahidə şurası, səhmdarları və digər maraqlı şəxslər arasında qarşılıqlı münasibətlər kompleksidir. Korporativ idarəetmə sistemi şirkətin idarə edilməsi və ona nəzarət üçün nəzərdə tutulmuş struktur və proseslərdən ibarət olub, əsas məqsədi şirkətlərdə ədaləti, şəffaflığı və qarşılıqlı cavabdehliyi təşviq etməklə davamlı inkişafa nail olmaqdır.

İlkin olaraq Standartlara riayət etmək könüllü şəkildə həyata keçirilir. Dünya təcrübəsində sonradan "riayət et və ya izah et" prinsipinin tətbiqi məsləhət görülür. Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şirkətlər Standartlara riayət etməlidirlər, əks təqdirdə isə səbəbini izah etməli və açıqlamalıdırlar.

Standartların strukturu 8 fəsildən ibarətdir:

1. Səhmdarların (iştirakçıların) ümumi yığıncağı
2. Səhmdarların hüquqları
3. Müşahidə şurası
4. İcra orqanı
5. Maliyyə hesabatlığı, şəffaflıq və məlumatların açıqlanması
6. Daxili nəzarət sistemi, daxili audit funksiyası və risklərin idarə edilməsi
7. Korporativ idarəetmə üzrə müşavir
8. Maraqlı tərəflər

Bank ən azı üç hüquqi və/və ya fiziki şəxs tərəfindən açıq səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılır. Siyasi partiyalar, ictimai birliklər, fondlar və digər qeyri-kommersiya təşkilatları bankın səhmdarı ola bilməzlər. Bank yalnız adlı səhmlər buraxa bilər. Bankın imtiyazlı səhm sahibləri səs hüququna malik ola bilməzlər. Bankın təsisçiləri olan səhmdarları onun sonrakı səhmdarlarına nisbətən hər hansı əlavə üstünlüklərə malik ola bilməz və ya hər hansı əlavə vəzifələr daşıya bilməzlər ([Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu](#) -maddə19).

Bankın nizamnaməsinin notariat qaydada təsdiqlənmiş surəti, bank tərəfindən təsdiqlənmiş daxili rəqlamenti, habelə bankın bank fəaliyyəti ilə əlaqədar müqavilələri imzalamaq səlahiyyəti verilmiş vəzifəli şəxslərin siyahısı bank tərəfindən Mərkəzi Banka bir nüsxədə təqdim edilir və Mərkəzi Bankda saxlanılır ([Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu](#) -20).

Bank məcmu kapitalını, xarici bankın yerli filialı isə məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitini daimi olaraq Mərkəzi Bankın banklar üçün müəyyən etdiyi məcmu kapitalın minimum miqdarından aşağı olmayan səviyyədə saxlamalıdır. Bankın məcmu kapitalının, xarici bankın yerli filialı üçün isə məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin strukturu, komponentləri və hesablanması qaydası Mərkəzi Bank tərəfindən müəyyən edilir. Bankın və ya xarici bankın yerli filialının inzibatçıları məcmu kapitalın və ya məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin miqdarının Mərkəzi Bankın banklar üçün müəyyən etdiyi məcmu kapitalın (məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin) minimum miqdarının 25 faizinə və ya onun adekvatlıq əmsalının 3 faizə çatdığını müəyyən etdikləri bütün hallarda dərhal

bu barədə Mərkəzi Banka bildiriş göndərməlidirlər(Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu maddə21).

Hər hansı bir şəxs bankın nizamnamə kapitalında mühüm iştirak payını, o cümlədən nizamnamə kapitalındakı mövcud payını mühüm iştirak payına çatdıran əlavə payı, habelə mühüm iştirak payını artıraraq səsvermə hüququ olan səhmlərin və ya nizamnamə kapitalının 20 faizinə, 33 faizinə, 50 faizinə çatmasına və ya bu miqdarı keçməsinə, yaxud bankın həmin şəxsin törəmə strukturuna çevrilməsinə gətirib çıxaran iştirak payını bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada əldə edə bilər(Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu maddə22).

Bankların idarəetmə strukturu- Hər bir bank ali idarəetmə orqanı olan səhmdarların ümumi yığıncağı, onun idarə olunmasına və işinə nəzarəti həyata keçirən orqan olan Müşahidə Şurası, bankda audit işini təşkil edən Audit Komitəsi və məsul icra orqanı olan İdarə Heyəti tərəfindən idarə olunur (Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu maddə23).

Bankın təşkilati strukturu Səhmdarların Ümumi Yığıncağı və ya onun verdiyi səlahiyyətlər əsasında Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Təşkilati strukturun tərkibinə ən azı aşağıdakı funksiyaları daşıyan bölmələr daxil edilməlidir:

1. müştərilərlə birbaşa iş;
2. risklərin idarə edilməsi;
3. bank əməliyyatları;
4. inzibati və yardımçı xidmət.

Bankın təşkilati strukturu Mərkəzi Banka təqdim edilir.

Bank fəaliyyəti ilə əlaqədar müxtəlif risklərin səmərəli idarə edilməsi məqsədi ilə Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi qaydalarına müvafiq daxili komitələr yaradılır. Hər bir komitəyə İdarə Heyətinin bu sahəyə cavabdeh olan üzvü sədrlik edir. Hər bir bankda idarəetmə orqanlarının və struktur bölmələrin fəaliyyətini tənzimləyən əsasnamələr tərtib edilir. Əsasnamələrdə idarəetmə orqanlarının və struktur bölmələrin tərkibi, funksiya və səlahiyyətləri, fəaliyyət qaydaları müəyyən edilir. Əsasnamələr və onlara edilən bütün dəyişikliklər Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankına (bundan sonra – Mərkəzi Bank) təqdim edilir.

İdarəetmə orqanlarının əsasnamələri Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən təsdiq edilir. İdarəetmə orqanlarının əsasnamələrində ayrıca olaraq onların sədrlərinin səlahiyyətləri müəyyən edilməlidir. Səlahiyyətlərin həcmi müəyyən edilərkən qanunvericiliyin tələbləri və bank fəaliyyətində risklərin azaldılması məsələləri nəzərə alınmalıdır.

Bankın fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Müşahidə Şurası Səhmdarların Ümumi Yığıncağının verdiyi səlahiyyətlər əsasında bankın bütün siyasətlərinin və fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Səhmdarlar qarşısında bankın ümumi fəaliyyətinə görə Müşahidə Şurası, bankın cari fəaliyyətinə görə İdarə Heyəti məsuliyyət daşıyır.

Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi qaydaların 10-cu bölməsinə uyğun olaraq yaradılan komitələrin əsasnamələri bankın Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Komitələrin əsasnamələrində qərarların qəbul edilmə qaydası göstərilməlidir. Bankın filial, şöbə və nümayəndəlikləri istisna olmaqla digər struktur bölmələrin əsasnamələri İdarə Heyəti tərəfindən, daxili audit bölməsinin əsasnaməsi isə Audit Komitəsi tərəfindən təsdiq edilir. Bankda hər bir fəaliyyət növü üzrə əməliyyatın həyata keçirilməsi və risklərin idarə-edilməsi ilə bağlı daxili qaydalar və prosedurlar İdarə Heyəti tərəfindən tərtib olunur və Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilir. Bu sənədlərdə hər bir fəaliyyət növünün həyata keçirilməsi qaydası tam və açıq müəyyən olunur. Bankda hər bir vəzifə üzrə vəzifə təlimatı olmalıdır. Vəzifə təlimatları struktur bölmələrin rəhbərləri tərəfindən təsdiq edilir və işçilər tərəfindən imzalanır. Vəzifə təlimatında vəzifə üzrə funksiya, səlahiyyətlər və məsuliyyət müəyyən olunmalıdır.

SƏHMDARLARIN ÜMUMİ YIĞINCAĞI

Bank səhmdarlarının ümumi yığıncağının müstəsna səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir⁷:

⁷Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Maddə 24.

1. bankın nizamnaməsini qəbul etmək, nizamnaməyə əlavə və dəyişikliklər etmək;
2. bankın reqlamentini qəbul etmək və reqlamentə əlavə və dəyişikliklər etmək;
3. bankın faiz dərəcələri, aktivlərin yerləşdirilməsi və kateqoriyaları barəsində siyasətini, habelə bankın ümumi maliyyə, uçot, inzibati və kadr siyasətini müəyyənləşdirmək;
4. digər hüquqi şəxslərin kapitalında bankın iştirakı barədə qərarlar qəbul etmək, bankın filiallarını və nümayəndəliklərini yaratmaq və fəaliyyətlərinə xitam vermək, onların əsasnamələrini təsdiq etmək;
5. növbəti və tələb olunduğu hallarda növbədənəkar auditin keçirilməsi barədə qərar qəbul etmək və bu məqsədlə kənar auditoru təyin etmək;
6. bankın büdcəsini qəbul və təsdiq etmək;
7. bankın İdarə Heyətinin üzvlərini təyin və azad etmək, İdarə Heyətinin əsasnaməsini təsdiq etmək;
8. bankın Müşahidə Şurasının və Audit Komitəsinin üzvlərini təyin və azad etmək, həmin idarəetmə orqanlarının əsasnaməsini təsdiq etmək, bankın inzibatçılarının işə götürülməsi müddətlərini və şərtlərini müəyyənləşdirmək;
9. Müşahidə Şurası üzvlərinin səlahiyyətləri istisna olmaqla, bankın inzibatçılarının bank adından və bank hesabına öhdəliklər qəbul etmək səlahiyyətlərini və həmin səlahiyyətlərin bankın digər əməkdaşlarına verilməsi hüququnun hədlərini müəyyənləşdirmək;
10. bu Qanunun 28-ci maddəsinə əsasən bank inzibatçılarının kommersiya maraqlarını açıqlaması haqqında qaydaları və həmin qaydalara dəyişiklik və əlavələri qəbul etmək;
11. bankın törəmə təsərrüfat cəmiyyətlərini yaratmaq və fəaliyyətlərinə xitam vermək, başqa bankın satın alınması barədə qərarlar qəbul etmək;
12. nizamnamə kapitalının artırılması və azaldılması barədə qərarlar qəbul etmək, bank səhmlərinin buraxılması müddətlərini və şərtlərini müəyyənləşdirmək, habelə bankda mühüm iştirak payının əldə edilməsinə razılıq vermək;
13. bankın kənar auditor tərəfindən təsdiqlənmiş və Audit Komitəsi tərəfindən tövsiyə edilmiş illik maliyyə hesabatlarını təsdiq etmək, habelə xalis mənfəət hesabına ehtiyatların yaradılması və dividendlərin ödənilməsi barədə qərar qəbul etmək;
14. bankın satılması, yenidən təşkili və ləğvi barəsində qərarlar qəbul etmək;
15. Bu Qanunla və bankın nizamnaməsi ilə səlahiyyətinə aid edilmiş digər məsələləri həll etmək;

Bank haqqında Qanunun 24.1.2—24.1.7-ci maddələri ilə səhmdarların ümumi yığıncağının müstəsna səlahiyyətlərinə aid edilmiş məsələlər həll edilmək üçün bankın Müşahidə Şurasına verilə bilər.

Bankın təsis yığıncağı bütün təsisçilər və ya onların nümayəndələri iştirak etdikdə səlahiyyətli sayılır. Səhmdarların sonrakı ümumi yığıncaqları bütün səsvermə hüququ olan səhmlərin azı 60 faizinin sahibi olan səhmdarlar iştirak etdikdə səlahiyyətli sayılır.

Bankın təsis yığıncağında onun yaradılması, nizamnaməsinin qəbul edilməsi və idarəetmə orqanlarının formalaşdırılması barədə qərarlar yekdilliklə qəbul edilir. Nizamnaməyə əlavə və dəyişikliklər edilməsi, Müşahidə Şurası və İdarə Heyəti üzvlərinin təyin və azad edilməsi, bankın satılması, yenidən təşkili, başqa bankın alınması və bankın fəaliyyətinə xitam verilməsi məsələləri üzrə qərarlar yığıncaqda təmsil edilən səhmdarların 75 faiz səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Bütün digər qərarlar yığıncaqda iştirak edən səhmdarların sadə səs çoxluğu ilə qəbul olunur.

Səhmdarlar bankın nizamnamə kapitalındakı paylarına mütənasib səs hüququna malikdirlər. Hər bir səhmdar səhmdarların ümumi yığıncağında özünün səs hüququnu həm şəxsən, həm də səlahiyyətli nümayəndəsi vasitəsilə həyata keçirə bilər. Etibarnamə yazılı şəkildə rəsmiləşdirilir və yığıncağın protokoluna qoşulur. Etibarnamə yığıncaq başlananadək verilir.

Səhmdarları qanuni əsasda təmsil edən şəxslər üçün ayrıca etibarnamə tələb olunmur. Həmin şəxslər bu cür səlahiyyətlərini təsdiqləyən sənəd təqdim edirlər.

Səhmdarların növbəti və növbədənəkar yığıncaqları keçirilə bilər. Səhmdarların hər bir ümumi yığıncağının keçirilməsi günü, yeri, vaxtı və gündəlik üzrə materiallarla tanış olma qaydası barəsində bildirişlər, habelə həmin yığıncağın gündəliyi yığıncağın keçirilməsi gününə ən azı 45 təqvim günü qalmış səhmdarlara göndərilir və bu barədə kütləvi informasiya vasitələrində məlumat dərc etdirilir. Bildirişlə birlikdə göndərilən gündəliyə daxil edilməmiş məsələlər üzrə qərar qəbul olunmasına yol verilmir. Növbəti yığıncaqlar ildə bir dəfədən az olmayaraq keçirilir. Növbəti

yığıncaqlar bankın hər il üçün maliyyə hesabatı tərtib edildikdən və kənar auditor yoxlamasından keçdikdən sonra ən gec iki ay ərzində keçirilir.

Növbədən kənar yığıncaqlar səsvermə hüququ olan səhmlərin azı 5 faizinin sahibləri olan səhmdarların, Müşahidə Şurasının, Audit Komitəsinin və İdarə Heyətinin tələbi ilə çağırıla bilər.

Növbədən kənar yığıncaqların çağırılması qaydası Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

Səhmdarların yığıncağında səsvermə hüququna malik olan bütün səhmdarlar təmsil olunmuşdursa, yığıncaq onun çağırılması vaxtından və üsulundan asılı olmayaraq səlahiyyətli sayılır. Səsvermə hüququna malik olan səhmdarların hamısı yekdilliklə razılıq verərsə, bu yığıncaq gündəliyə daxil edilməmiş məsələləri də müzakirə edə və onlara dair qərarlar qəbul edə bilər.

Müşahidə Şurası bankın struktur bölmələrinin, habelə törəmə təsərrüfat cəmiyyətlərinin fəaliyyətinin qanunvericiliyə müvafiq qaydada həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə İdarə Heyətinin işinə nəzarət edir. Bankın idarə edilməsinə və fəaliyyətinə nəzarəti daha da səmərəli həyata keçirmək üçün Müşahidə Şurası İdarə Heyətindən bankın bütün fəaliyyəti haqqında istənilən hesabatlar və məlumatlar tələb edə bilər. Müşahidə Şurası bankda risklərin idarə edilməsinə nəzarətin tətbiq edilməsi məqsədi ilə İdarə Heyətindən asılı olmayan və müstəqil qərarlar qəbul edə bilən daxili komitələr yaradır. Bu komitələrin əsas funksiyası bankın gündəlik fəaliyyətinin həyata keçirilməsində İdarə Heyətinə köməklik göstərməkdir. Daxili komitələr qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malikdir və bu qərarlar barədə İdarə Heyətinə məlumat verir. Daxili komitələrin üzvləri Müşahidə Şurasının dəvəti ilə onun iclaslarında iştirak edir və Müşahidə Şurası qarşısında hesabat verir. Komitələrə verilən səlahiyyətlərdən asılı olmayaraq bankın bütün fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinə Müşahidə Şurası məsuliyyət daşıyır.

Bankın Müşahidə Şurasının səlahiyyətlərinə aşağıdakılar aiddir⁸:

1. bankın idarə edilməsinə və fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirmək, o cümlədən bankın İdarə Heyətindən hesabat almaq;

2. səhmdarların ümumi yığıncağı və İdarə Heyəti üçün tövsiyələr vermək;

3. səhmdarların ümumi yığıncağının hər bir iclasını bildirişlər göndərmək yolu ilə çağırmaq və səhmdarların, habelə Audit Komitəsinin və İdarə Heyətinin tələbi ilə və onların gündəliyi üzrə keçirilən növbədən kənar iclaslar istisna olmaqla, hər bir iclasın gündəliyini qəbul etmək;

4. Bank tərəfindən qüvvədə olan qanunvericiliyin pozulması faktını müəyyən etdikdə, bun pozuntu barəsində səhmdarların ümumi yığıncağını, Audit Komitəsinin və İdarə Heyətini xəbərdar etmək, Mərkəzi Banka isə bank qanunvericiliyinin və "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun *tələblərinin* pozulması faktları barədə bildiriş göndərmək;

5. bu Qanuna müvafiq olaraq, İdarə Heyəti üzvlərini vəzifədən kənarlaşdırmaq, səhmdarların ümumi yığıncağında təsdiq edilənə qədər onları müvəqqəti olaraq bu Qanunun 10-cu maddəsinin tələblərinə cavab verən başqa şəxslərlə əvəz etmək;

6. bank ilə İdarə Heyətinin bir və ya bir neçə üzvü arasında mənafelər toqquşması olduğu hallarda bankı idarə və təmsil etmək;

7. bankın etibarlı və prudensial idarə olunmasını təmin etmək üçün zəruri olan qaydaları və daxili əsasnamələri qəbul etmək, habelə cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılmasına və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı daxili nəzarət sistemini hazırlamaq və tətbiq etmək;

8. bankın kapital ehtiyatları yaradılması haqqında qərar qəbul etmək;

9. bankın nizamnamə kapitalının 50 faizindən artıq məbləğdə və bankın nizamnaməsində nəzərdə tutulmuş hallarda bank adından müvafiq əqdlərin bağlanmasına icazə vermək;

10. banka aidiyyəti şəxslər və aidiyyəti şəxs adından hərəkət edən şəxslər ilə əqdlər bağlanmasını təsdiq etmək;

11. bankın fəaliyyətinin kompleks və ya ayrı-ayrı sahələrinin yoxlanması barədə qərar qəbul etmək;

12. kənar və daxili auditorların, habelə Mərkəzi Bankın yoxlamalarının nəticələrini nəzərdən keçirmək və bu yoxlamaların yekunlarına dair tədbirlər görmək;

⁸ Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Maddə 25.

13. bu Qanunla, bankın nizamnaməsi və Mərkəzi Bankın normativ xarakterli aktları ilə nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri həyata keçirmək.

Müşahidə Şurası bu Qanunun 25.1.6-cı maddəsində nəzərdə tutulan səlahiyyəti icra etməzdən əvvəl Mərkəzi Banka əsasları göstərməklə yazılı bildiriş göndərir və səhmdarların ümumi yığıncağının növbədənənar iclasını çağırır. Mərkəzi Bank Müşahidə Şurasının qərarına dair öz münasibətini bildirə bilər.

Müşahidə Şurasının bu Qanunun 25.1.5, 25.1.6 və 25.1.8-ci maddələrinə əsasən qəbul etdiyi qərarlar səhmdarların ümumi yığıncağının növbəti iclasının gündəliyinə daxil edilməli və müzakirə olunmalıdır.

Bankın Müşahidə Şurası 3 nəfərdən az olmamaqla, tək sayda üzvlərdən ibarətdir. Şuranın üzvləri bankın səhmdarlarının ümumi yığıncağı tərəfindən səhmdarlardan və/və ya kənar şəxslərdən 4 ildən çox olmayan müddətə təyin edilən fiziki şəxslərdir. Şuranın üzvləri növbəti müddətlərə yenidən seçilə bilərlər. Səhmdarların ümumi yığıncağı Müşahidə Şurasının üzvləri sırasından Müşahidə Şurasının sədrini təyin edir. Müşahidə Şurası üzvlərinin mizdu bankın bölüşdürülməmiş mənfəətinin faizi şəklində və ya əmək haqqı formasında səhmdarların ümumi yığıncağında təyin edilə bilər.

bu Qanunun 10-cu maddəsinin müvafiq tələblərinə uyğun gəlməyən fiziki şəxslər bankın Müşahidə Şurasının üzvü ola bilməz və bank səhmdarlarının ümumi yığıncağının qərarı ilə Müşahidə Şurasının üzvləri vəzifəsindən azad edilməlidirlər.

Müşahidə Şurası onun iclasında üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli dir. İclaslarının keçirilməsi qaydası bankın nizamnaməsində və ya Müşahidə Şurası haqqında əsasnamədə müəyyən edilir.

Müşahidə Şurasının iclasları ən azı üç ayda bir dəfə keçirilir. İclasların nəticələrinə dair protokol Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə müvafiq qaydada tərtib edilir.

Müşahidə Şurasının qərarları yığıncaqda iştirak edən üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Hər bir üzv bir səs hüququna malikdir. Üzvlərin səsvermə zamanı bitərəf qalmasına icazə verilmir. Səslər bərabər olduqda Müşahidə Şurası sədrinin səsi həlledici sayılır.

1. mümkün zərərlərin hesablanması daxil edilməklə qeyri-ışlək aktivlər, o cümlədən yüksək risklə təsnifləşdirilmiş aktivlər;

2. kreditlər üzrə öz öhdəliklərini pozmuş borcəalanları müvafiq kateqoriyalara daxil etməklə bütün vaxtı keçmiş və faizləri hesablanmayan kreditlər, onların gecikmə müddətləri və səbəbləri;

3. əvvəlki rüb ərzində yüksək risklə təsnifləşdirilmiş bütün aktivlər, belə təsnifləşdirmələrin səbəbləri, hər bir yüksək risklə təsnifləşdirilmiş aktiv üzrə mümkün zərərlər üçün ehtiyatın yaradılmasına ayırmaların məbləği;

4. iri kreditlərin məbləği və sahələr üzrə cəmləşməsi;

5. problemlı aktivlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə təkliflər;

6. restrukturizasiya olunmuş kreditlərin təsviri;

7. inzibatçılara və onlarla əlaqədar maraqları olan şəxslərə verilmiş bütün kreditlərin təsviri.

Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi tərəfindən Müşahidə Şurasının növbəti iclasına vəsaitlərin və likvidliyin idarə edilməsi haqqında hesabat təqdim edilir. Bu hesabatla aşağıdakı məlumatlar daxil edilir:

1. faiz dərəcələrinin dəyişilməsinə həssas olan aktiv və passivlərin cari faiz dərəcəsinin yenidən müəyyənləşdirilməsi zamanı onların arasında mövcud olan fərqlər;

2. faiz dərəcəsi riskinin idarə edilməsi üçün istifadə edilən və ya təklif olunan bütün balansdənənar əməliyyatlar və öhdəliklər, habelə ehtimal olunan xərclər;

3. bankın maliyyə vəsaitlərinə əlavə tələbatı və onların əldə edilməsi üçün planlar, mənbələr və qiymətlər;

4. bankın cari və proqnozlaşdırılan likvidlik əmsəlləri.

İnformasiya texnologiyaları komitəsi tərəfindən Müşahidə Şurasının növbəti iclasına idarəetmə informasiya sistemləri və əməliyyatlara dəstək barədə hesabat təqdim edilir. Bu hesabatla bütün idarəetmə informasiya sistemləri, avadanlıqlar üçün ehtiyat prosedurları və qiyməti 10 min manatdan artıq olan kompüter avadanlıqlarının, proqram təminatının alınmasına və ya icarəsinə müraciət barədə məlumat daxil edilir.

Audit Komitəsi tərəfindən Müşahidə Şurasının növbəti iclasına qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməsi barədə hesabat təqdim edilir. Bu hesabatla aşağıdakı sənədlər və məlumatlar daxil edilir:

1. qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi, aşkar olunmuş qanun pozuntuları haqqında məlumat və onların aradan qaldırılması üçün fəaliyyət planı;
2. daxili nəzarətin vəziyyətinin yoxlanılması barədə hesabat və onun səmərəliliyinin artırılması barədə tövsiyələr, habelə kənar audit hesabatı və rəhbərliyə verilən təkliflər daxil olmaqla, kənar auditlə əlaqədar bütün yazışmalar;
3. banka, onunla əlaqədar şəxslərə təsir edə biləcək gözlənilən məhkəmə icraatı haqqında məlumat;
4. banka aid ola bilən hər hansı bir qanunvericilik aktı haqqında məlumat.

Müşahidə Şurasının digər inzibatçılarla münasibətdə fidusiar vəzifələri

Müşahidə Şurasının hər bir üzvü aşağıdakılara əməl etməlidir:

1. bankın maliyyə vəziyyətindən, habelə onun bütün mühüm əməliyyatlarından, işin xüsusiyyətlərindən və miqyasından daimi xəbərdar olmalı, İdarə Heyəti və digər inzibatçılar tərəfindən təqdim olunmuş hesabatları mütəmadi olaraq müstəqil şəkildə təhlil etməlidir;
2. öz vəzifələrini lazımi qaydada icra etməsi üçün zəruri olan vaxt və səylərini həsr etməli, bank və maliyyə sektorunda baş verən hadisələr və mövcud olan meyillər haqqında hər zaman mümkün qədər məlumata malik olmalı, bank sektorunda mövcud olan inkişafdan geridə qalmamaq məqsədi ilə lazım olan tədbirlərin həyata keçirilməsinə səy göstərməlidir;
3. bankın daxili və kənar audit hesabatları, bankla kənar auditorlar arasında bütün rəsmi yazışmalarla tanış olmalıdır.

Müşahidə Şurasının hər bir üzvü öz təhlilində və səsvermədə məntiqli, ehtiyatlı və konservativ olmalıdır. O, bankın mənafeyinə uyğun olmayan və ya uzun müddətli risklər hesabına, qısa müddətli gəlir əldə etmək perspektivinə yol verməməlidir.

Müşahidə Şurasının hər bir üzvünün işlərin müstəqil şəkildə idarə olunmasına dair aşağıdakı fidusiar vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. bankın mənafehlərini qorumaq məqsədi ilə yalnız öz şəxsi mühakiməsinə və daxili inamına əsaslanaraq qərar qəbul etməli və səs verməlidir;
2. səsvermə və ya qərar qəbul etmə zamanı hər hansı bir səhmdarın və ya səhmdarlar qrupunun maraqlarına üstünlük verməməli və ya onların göstərişləri ilə hərəkət etməməlidir.

Müşahidə Şurasının hər bir üzvü işləri vicdanla, qərəzsiz və məxfiliyin qorunmasını gözləməklə aşağıdakı fidusiar vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. banka qarşı ədalətli olmalı və hər bir imkandan istifadə edərək bankın maraqlarını qorumalıdır. O, bankı, Şuranın digər üzvlərini və bankın digər inzibatçılarını ictimaiyyət qarşısında tənqid etməməlidir;

2. vəzifə borcunu yerinə yetirərkən ona məlum olan biznes imkanlarını əvvəlcədən Şuraya açıqlamadan və bu imkanları öz bankına təklif etmədən özünün və ya digər əlaqədar şəxslərinin mənafehi üçün istifadə etməməlidir;

3. vəzifə borcunu yerinə yetirərkən ona məlum olan bank, onunla əlaqədar şəxslər, müştərilər və bankla biznes əlaqəsi olan başqa şəxslər haqqında hər hansı bir məxfi məlumatı, qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, heç bir şəxsə açıqlamamalıdır.

Müşahidə Şurasının hər bir üzvünün İdarə Heyəti ilə münasibətlərindən irəli gələn aşağıdakı fidusiar vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. ildə ən azı bir dəfə İdarə Heyəti üzvlərinin peşəkarlığını, onların bankın mənfəətlə işləməsinə və maliyyə vəziyyətinin sabit olmasına, strateji məqsədlərə vaxtında nail olunmasında xidmətləri, habelə tutduqları vəzifəyə uyğunluğunu qiymətləndirməlidir.

Müşahidə Şurasının hər bir üzvü Audit Komitəsi və daxili auditorlar ilə münasibətlərindən irəli gələn aşağıdakı fidusiar vəzifələri yerinə yetirməlidir:

1. bankda daxili nəzarət, maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və bankın Strateji Plana (Biznes Plana) əməl etməsi ilə bağlı problemləri müzakirə etməli və onları aradan qaldırmaq üçün Audit Komitəsi ilə mütəmadi olaraq görüşlər keçirməlidir;

2. Audit Komitəsinin və ya onun hər hansı bir üzvünün işinə heç bir şəkildə müdaxilə etməməli və onların İdarə Heyətindən, digər inzibatçılardan və səhmdarlardan müstəqil olmasını təmin etməlidir;

3. daxili auditorların fəaliyyətinə müdaxilə etməməli, yalnız Audit Komitəsinə daxili audit planının əsas istiqamətlərini müəyyən edən tövsiyələr verməli və daxili audit bölməsinin Audit Komitəsinə təbə olmasını təmin etməlidir;

4. daxili auditorlara bank və bankla əlaqədar şəxslər haqqında bütün zəruri olan məlumatların verilməsini və sənədlərin nəzərdən keçirilməsini, habelə onların zəruri əməkdaşlarla görüşməsinə təmin etməlidir.

Bankın İdarə Heyəti bankın idarə olunması və fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. İdarə Heyəti 3 nəfərdən az olmamaqla, tək sayda üzvlərdən ibarətdir. İdarə Heyətinin üzvləri bank səhmdarlarının ümumi yığıncağı tərəfindən 4 ildən çox olmayan müddətə təyin edirlər. Onlar növbəti müddətlərə yenidən seçilə bilərlər. Səhmdarların ümumi yığıncağı İdarə Heyətinin üzvlərindən birini İdarə Heyətinin sədri təyin edir. İdarə Heyəti sədrinin səlahiyyətləri İdarə Heyətinin əsasnaməsində müəyyən edilir.

Bu Qanunun 10-cu maddəsinin müvafiq tələblərinə uyğun gəlməyən fiziki şəxslər bankın İdarə Heyətinin üzvü ola bilməz və səhmdarların ümumi yığıncağının qərarı ilə İdarə heyətinin üzvləri vəzifəsindən azad edilməlidirlər.

İdarə Heyəti onun iclasında üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli dir. İdarə Heyətinin qərarları yığıncaqda iştirak edən üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Hər bir üzv bir səs hüququna malikdir. Üzvlərin səs vermə zamanı bitərəf qalmasına icazə verilmir. Səslər bərabər olduqda İdarə Heyətinin sədrinin səsi həlledici sayılır.

İdarə Heyətinin iclasları ən azı ayda bir dəfə keçirilir. O, fəaliyyəti ilə əlaqədar Müşahidə Şurasına hesabat verir. İdarə Heyəti bankın idarə olunması və fəaliyyətinin, o cümlədən Strateji Planın (Biznes Planın) həyata keçirilməsi üçün məsuliyyət daşıyır. İdarə Heyəti bankın maliyyə nəzarəti sisteminin maliyyə idarəetməsi və hesabatlıq tələblərinə uyğun olmasını, büdcənin yerinə yetirilməsini təmin etməli və bankın qarşılaşdığı və proqnozlaşdırdığı risklərin idarə edilməsi üçün lazım olan prosedurları tətbiq etməlidir. Bu məqsədlə İdarə Heyəti ona həvalə olunmuş hüquqlar çərçivəsində funksiya və məsuliyyətin bölüşdürülməsini, idarəetmə hesabatlıq sisteminin təşkilini və bankın səmərəli idarə edilməsini təmin edən təşkilati strukturu tətbiq etməli və fəaliyyətini dəstəkləməlidir.

Hər bir bankda müstəqil Audit Komitəsi və daxili audit bölməsi (departament, şöbə və s.) fəaliyyət göstərir. Daxili audit bölməsinin əməkdaşı İdarə Heyətinin üzvü ola bilməz.

Bankın Audit Komitəsi üç nəfərdən az olmamaqla, tək sayda üzvlərdən ibarətdir. Komitənin üzvləri Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən 4 ildən çox olmayan müddətə təyin edilir. Komitənin üzvləri növbəti müddətə yenidən seçilə bilər. Səhmdarların Ümumi Yığıncağı Komitənin üzvlərindən birini Komitənin sədri təyin edir. Audit Komitəsinin üzvlərinin əmək haqqı formasında mizdu Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən təyin edilir.

Bank haqqında Qanunun 10-cu maddəsinin müvafiq tələblərinə uyğun gəlməyən fiziki şəxslər bankın Audit Komitəsinin üzvü ola bilməz və Səhmdarların Ümumi Yığıncağının qərarı ilə Audit Komitəsinin üzvləri vəzifəsindən azad edilməlidirlər.

Audit Komitəsi onun iclasında üzvlərinin yarısından çoxu iştirak etdikdə səlahiyyətli dir.

İclasların keçirilməsi qaydası Audit Komitəsi haqqında təsdiq edilmiş əsasnamədə müəyyən edilir. Audit Komitəsinin qərarları yığıncaqda iştirak edən üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Hər bir üzv bir səs hüququna malikdir, üzvlərin səs vermə zamanı bitərəf qalmasına icazə verilmir. Səslər bərabər olduqda Audit Komitəsi sədrinin səsi həlledici sayılır.

Daxili audit bölməsi (departament, şöbə və s.) Audit Komitəsinin nəzarəti altında fəaliyyət göstərir və bankın icra orqanı ilə qarşılıqlı surətdə bankda daxili nəzarət və risklərin idarə edilməsi sistemlərinin fəaliyyətinin səmərəliliyinə fasiləsiz nəzarəti həyata keçirir;

Daxili audit bölməsinin rəhbəri və əməkdaşları Audit Komitəsinin təqdimatı ilə bankın Müşahidə Şurası tərəfindən vəzifəyə təyin edilir və vəzifədən azad olunur. Bankda Audit Komitəsinin və daxili audit bölməsinin fəaliyyətinin standartlarını və qaydalarını Mərkəzi Bank müəyyən edir.

Audit Komitəsinin iclasları ən azı üç ayda bir dəfə keçirilir. Audit Komitəsi daxili audit bölməsinin fəaliyyətini təşkil və onun fəaliyyətinə nəzarət edir. Daxili audit bankın bütün fəaliyyət sahələrini əhatə edir. Audit Komitəsi qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlərdən başqa aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirir:

1. daxili audit bölməsinin əsasnaməsini təsdiq edir;

2. bankın inzibati, əməliyyat, uçot siyasəti və prosedurları üçün müvafiq daxili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər verir;
3. əməliyyatlarla bağlı vəzifələrin və məsuliyyətin bölüşdürülməsinin və əməliyyatlar üzrə ikili nəzarət mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi barədə təkliflər verir;
4. daxili audit bölməsinin büdcəsi, daxili auditorların vəzifədə irəliləyişi, işdən kənarlaşdırması və ya azad olunması, habelə mükafatlandırılması barədə bankın Müşahidə Şurasına təkliflər verir;
5. bankdaxili nəzarətin vəziyyətinin bankın reqlamentinə və fəaliyyətinin Strateji Plana (Biznes Plana) uyğunluğunun yoxlanılmasına dair audit hesabatlarını, habelə auditin müstəqilliyini və onun nəticəsinin əsaslandırılmasını qiymətləndirir və təsdiq edir;
6. daxili audit yoxlamasının nəticələrini, rəy, təklif və tövsiyələrini Müşahidə Şurasına təqdim edir və birgə təhlil edir. Aşkar edilmiş səhvlərin, nöqsanların, uyğunsuzluqların və pozuntuların aradan qaldırılması barədə Müşahidə Şurasına təkliflər verir;
7. kənar auditin gedişi zamanı bankın fəaliyyətinə dair mühüm fakt və məlumatların kənar auditora təqdim edilməsini təmin edir;
8. kənar auditorun audit zamanı aşkar olunan mühüm faktlar və hadisələr haqqında məlumatın dərhal ona verməsini tələb edir;
9. bankın daxili nəzarətinə və maliyyə vəziyyətinə dair mühüm məlumatları əks etdirən kənar auditorun hesabatının İdarə Heyətinə təqdim edilməsini təmin edir;
10. kənar auditor, İdarə Heyəti və digər inzibatçılarla birlikdə hesabatı müzakirə və təhlil edir, çatışmazlıqların və pozuntuların aradan qaldırılması üçün tədbirlər planlarının hazırlanması üzrə təkliflər verir;
11. zərurət yarandıqda mühüm məsələlərin müzakirə edilməsi məqsədi ilə Mərkəzi Bankın, bankın digər idarəetmə orqanlarının və kənar auditorun iştirakı ilə görüşlərin keçirilməsini təşkil edir.

Daxili komitələr

Müşahidə Şurasının vəzifəsinə bankın fəaliyyətindəki risk sahələrinin müəyyənləşdirilməsi və onların düzgün idarə edilməsinə nəzarət, İdarə Heyətinin vəzifəsinə isə risklərin idarə edilməsi prosedurlarının hazırlanması və tətbiqi daxildir.

Müşahidə Şurası İdarə Heyəti ilə məsləhətləşmələrdən sonra bankda risklərin idarə edilməsi prosesini səmərəli həyata keçirmək məqsədi ilə müvafiq daxili komitələr yaradır və onun üzvlərini təyin edir. Komitələrin tərkibi, funksiya və səlahiyyətləri, habelə fəaliyyət qaydaları onların əsasnamələri ilə müəyyən edilir.

Bank fəaliyyətində mövcud olan risklərin idarə edilməsi məqsədilə bankda kredit risklərinin səmərəli idarə edilməsi ilə bağlı Kredit komitəsi, likvidlik və bazar risklərin idarə edilməsi ilə bağlı Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi yaradılmalıdır. Bankın informasiya texnologiyaları sistemlərinin səmərəli və təhlükəsiz işini təmin etmək, habelə bankın qarşılaşdığı digər risklərin tənzimlənməsi məqsədilə müvafiq olaraq İnformasiya texnologiyaları komitəsi və digər komitələr yaradıla bilər. Komitə sədrlərinin və üzvlərinin təyin edilməsi Müşahidə Şurasının səlahiyyətindədir.

Riskləri idarəetmə komitəsi

Risklərin idarə edilməsi üzrə müstəqil qərarlar qəbul edə bilən Riskləri idarəetmə komitəsi bankın İdarə Heyətinin ən azı bir üzvünün, eləcə də bankın struktur bölmələrinin rəhbər işçilərinin iştirakı ilə tək sayda üzvlərdən ibarət olmaqla yaradılmalıdır. Riskləri idarəetmə komitəsinin səlahiyyətləri Mərkəzi Bankın müvafiq normativ xarakterli aktları ilə tənzimlənir.

Kredit komitəsi

Kredit komitəsi bankın İdarə Heyəti üzvlərindən və struktur bölməsinin rəhbərlərindən təşkil olunur. Komitəyə İdarə Heyətinin üzvü rəhbərlik edir. Bankın Baş Maliyyə İnzibatçısı və mühasibat xidmətinin vəzifəli şəxslərindən biri komitənin üzvü olmalıdır.

Kredit komitəsinin başlıca vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Müşahidə Şurasının müəyyən etdiyi limitlərdən artıq kreditlərin verilməsi və kredit öhdəliklərinin götürülməsi, habelə onların şərtlərinin dəyişdirilməsi və restrukturizasiyasını təsdiq etmək;
2. kreditlərin cəmləşmələrinə nəzarət etmək;

3. müxtəlif fəaliyyət növlərinin və sahələrin kreditləşməsi üçün qaydaların hazırlanması və tətbiq edilməsini təmin etmək;
4. kreditlərin və kredit öhdəliklərinin faiz dərəcələrini müəyyən etmək;
5. vaxtaşırı kredit portfelinin qəflətən monitorinqini həyata keçirmək;
6. girovların müntəzəm olaraq yenidən qiymətləndirilməsini təmin etmək;
7. kreditlərin verilməsi üzrə səlahiyyətlərə və prosedurlara riayət edilməsini təmin etmək;
8. kreditlərin qaytarılması üçün görülən bütün tədbirlərin icrasına rəhbərlik etmək;
9. kreditlər üzrə mümkün zərərlər üçün yaradılmış ehtiyatların yetərliyini (adekvatlığın) yoxlamaq və təhlil etmək;
10. ayda bir dəfədən az olmamaq şərti ilə kreditlərin alınması üçün ərizələri nəzərdən keçirmək;

11. ən azı ayda bir dəfə kredit portfelinə aid riskləri təhlil etmək;

12. Mərkəzi Bankın qaydalarına uyğun şəkildə bütün kreditlərin təsdiqi, təsnifatı, ehtiyatların yaradılması, vaxtında və tam həcmdə ödənilməsi üçün struktur bölmələri tərəfindən hazırlanmış qayda və prosedurlara baxmaq və təsdiq olunması üçün Müşahidə Şurasına təqdim etmək.

Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi

Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsi likvidliyinin və bütövlüklə aktiv və passivlərin idarə edilməsi üçün məsuliyyət daşıyan bankın İdarə Heyəti üzvlərindən və struktur bölmələrin rəhbərlərindən təşkil olunur. Komitəyə bu sahədə təcrübəsi olan İdarə Heyətinin üzvü rəhbərlik edir.

Aktiv və passivləri idarəetmə komitəsinin başlıca vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş qaydalara əsasən likvidlik və bazar risklərinin, habelə maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsi istiqamətlərini və hədəflərini müəyyən etmək;
2. onun səlahiyyətlərinə aid edilmiş risklərin idarə edilməsi ilə əlaqədar istiqamət və hədəflərlə bağlı qanunvericiliyə riayət edilməsini təmin etmək.

İnformasiya texnologiyaları komitəsi

İnformasiya texnologiyaları komitəsi İdarə Heyəti üzvlərindən və müvafiq struktur bölmələrin rəhbərlərindən təşkil olunur. Komitəyə informasiya texnologiya sistemlərinin idarəedilməsi təcrübəsinə malik olan İdarə Heyətinin üzvü rəhbərlik edir.

İnformasiya texnologiyaları komitəsinin başlıca vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. bankın idarəetmə informasiya və digər avtomatlaşdırılmış sistemlərinin mükəmməl və fasiləsiz işini təmin etmək və monitorinqini aparmaq;
2. mühasibat uçotu və menecment informasiya sisteminin məlumatları üzrə adekvat ehtiyat nüsxələrinin (ehtiyat nümunələrinin) yaradılması üçün "Gözlənilməz hallar üzrə tədbirlər planının" işlənilib hazırlanmasını təmin etmək;
3. informasiya texnologiyaları üzrə prosedurların hazırlanmasını təmin etmək.

İnformasiya texnologiyaları üzrə prosedurlar aşağıdakı sahələri əhatə edir:

1. informasiya texnologiyalarının tətbiqi;
2. informasiya təhlükəsizliyinin idarə edilməsi;
3. məlumatlara daxil olma hüququ;
4. informasiya texnologiyaları vasitələrinin fiziki təhlükəsizliyi;
5. tətbiq etmə üzrə nəzarət mexanizmləri;
6. fəvqəladə hallar və ehtiyat mərkəzi.

İnformasiya texnologiyaları komitəsinin sədri informasiya texnologiyalarının səmərəli fəaliyyəti üçün məsuliyyət daşıyır. İnformasiya texnologiyaları üzrə struktur bölmənin rəhbəri İnformasiya texnologiyaları komitəsinin rəhbərinə hesabat verir.

İnformasiya texnologiyaları üzrə bütün mühüm məsələlərə İnformasiya texnologiyaları komitəsi tərəfindən müsbət rəy verildikdə və həmin məsələlərə İdarə Heyətinin razılığı olduqda Müşahidə Şurası bu məsələlər üzrə müvafiq qərar qəbul edir.

İnformasiya texnologiyaları komitəsinin sədri Müşahidə Şurasına əvvəlcədən müvafiq məlumat vermədən heç bir kənar şəxsi bankın informasiya texnologiyaları sistemlərinə xidmət göstərməyə cəlb edə bilməz.

Maliyyə idarəetməsi və hesabatlıq

Bankın maliyyə idarəetməsi və hesabatlılığı aşağıdakı tərkib hissələrdən ibarətdir:

1. uçotun idarə edilməsi prosedurları;
2. rəhbərliyə məlumat;

3. maliyyə nəzarəti.

Maliyyə idarə etməsi və hesabatlılığı üzrə vəzifələr aşağıdakı kimi bölüşdürülür:

1. Müşahidə Şurası bankın maliyyə idarəetməsinin və hesabatlılığının üsullarını və qaydalarını müəyyən edir, onların lazımı qaydada və vaxtında yerinə yetirilməsinə nəzarət edir;

2. illik maliyyə hesabatları Səhmdarların Ümumi Yığıncağı tərəfindən təsdiq edilir. Müşahidə Şurası illik maliyyə hesabatlarının əsas istifadəçilərə vaxtında çatdırılmasını, Audit Komitəsi isə onların mötəbərliyini və aydınlığını təmin edir;

3. İdarə Heyəti Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş büdcə və maliyyə planlaşdırılması sistemini yaradır və proqnozlaşdırılan mənfəətliyin vaxtaşırı təhlilini aparır;

4. Baş Maliyyə İnzibatçısı bankın mühasibat, hesabatlıq və maliyyə nəzarəti funksiyalarının lazımı qaydada təşkil edilməsini və onlara əməl edilməsini təmin edir;

5. Baş Maliyyə İnzibatçısı mühasibat prosedurlarının idarə edilməsini və bütün maliyyə və vergi hesabatlarının vaxtında hazırlanmasını və təqdim edilməsini təmin edir;

6. struktur bölmələrin rəhbərləri Müşahidə Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş daxili qaydalara uyğun olaraq maliyyə nəzarətini həyata keçirmək üçün məlumatın hazırlanmasını və təqdim edilməsini təmin edir.

Bankın bütün struktur bölmələri və mühasibat xidmətinin əməkdaşları məhsul və xidmətlər haqqında cari məlumat bazasını yaradır. Müşahidə Şurası, İdarə Heyəti və ya bankın hər bir inzibatçısı bu məlumat bazasında saxlanan məlumatlarla istənilən zaman tanış olmaq hüququna və imkanına malik olmalıdırlar.

Filial və şöbələrin əməliyyatları bankın mühasibat kitablarında real vaxt rejimində və mərkəzləşdirilmiş qaydada əks etdirildikdə həmin filial və şöbəyə baş mühasibin təyin olunması məcburi deyildir.

Büdcənin hazırlanması

Büdcə növbəti təqvim ili üçün il başlanmazdan əvvəl tərtib olunur. Büdcənin hazırlanması ilin əvvəlinə bir ay qalmış başa çatdırılır.

Büdcə Baş Maliyyə İnzibatçısının rəhbərliyi altında hazırlanır, İdarə Heyəti ilə razılaşdırılır və bankın səlahiyyətli idarəetmə orqanı tərəfindən təsdiq edilir.

Büdcənin icrasına məsul olan şəxslər və müddətlər müəyyən edilir.

TÖVSIYƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2009. 1092 s.
2. Dövlət maliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2010. 1180 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə)
4. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə).
5. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2009-cu il
6. Valyuta tənzihi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (27 noyabr 2001-ci il, 30 aprel 2002-ci il, 3 mart 2006-cı il, 17 aprel 2007-ci il, 7 dekabr 2007-ci il tarixli, qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə)
7. Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrlə)
8. Abbasov Ə.M., Z.F. Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
9. Bağırov M. Bank işi. Bakı, 2003.
10. Bəşirov R.A. Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
11. İbrahimov Z. H. Qlobal maliyyə böhranı: səbəb və nəticələr //Maliyyə və uçot. 12. - 2009.
12. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
13. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010.
14. Məmmədov Z.F Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
15. Mamedov Z.F.Azərbaycanda korporativ idarəetmə sistemi və onun banklarda tətbiqi məsələləri //Qanun. – 2007. - № 8.
16. Azərbaycan Milli Ödəniş Sisteminin inkişaf tendensiyası: hüquqi və iqtisadi aspektlərin təhlili // Qanun. – 2009. - № 10
17. Mamedov Z.F.Global böhranı və dövlətin antiböhran strategiyası: dünya təcrübəsi və azərbaycan realiti// Dövlət idarəçiliyi. № 1. – 2010.
18. Məmmədov Z.F. «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli» Bakı:DİA. 2010
19. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010.
20. Аббасов А.М. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку: Азернешр, 2007.
21. Банковское дело. Учебник. М.: Проспект, 2008.
22. Банковское дело, под. ред. Г.Н.Белоглазовой: Учебник-М. Юрайт-издат. 2004.
23. Ибрагимов З.Г. Генезис денежно- кредитной системы Азербайджана. Баку, 1997.
24. Мамедов З. Ф. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. Баку: Азернешр, 2007.
25. Мамедов З. Ф. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Центральная Евразия: национальные валюты. Стокгольм: Изд. Дом «СА Press», 2008. – 79- 103.
26. Мамедов З. Ф. Анализ и оценка банковских рисков // Известия СПбУЭФ. 2006. - № 3.
27. Мамедов З.Ф.Анатомия финансового кризиса. – СПб: Изд-во СПбГУ, 2005. -322
28. Мамедов З.Ф.Влияние кризиса на логику реформирования банковской системы.– СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2005.

29. Рустамов. Э. С. Глобальный кризис и антикризисная политика Центрального банка Азербайджана // Деньги и кредит.- 1/2010.

30. N.Ekren. Uluslararası bankaçılık. Ankara, 1984.

I. QANUNLAR, AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MƏRKƏZİ BANKININ NORMATIV SƏNƏDLƏR VƏ TƏLİMATLARI

1. Azərbaycan Respublikasının Qanunları

1. [Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu](#)
2. [Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu](#)
3. [Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu](#)
4. [Valyuta Tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu](#)
5. [Kredit ittifaqları haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu](#)
6. [Poçt haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu](#)
7. [Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu](#)

2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının normativ sənədlər və təlimatlar

2.1. Lisenziyaləşdırma və prudensial nəzarət

- [Bank kapitalının və onun adekvatlığının hesablanması Qaydaları](#)
- [Bankların likvidliyinin idarə olunması haqqında Qaydalar](#)
- [Banklarda daxili nəzarət və daxili auditin təşkili barədə Qaydalar](#)
- [Kredit əməliyyatları üzrə faizlərin hesablanması dayandırılması haqqında Qaydalar](#)
- [Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərin ödənilməsi üçün ehtiyatların yaradılması Qaydaları](#)
- [Kredit İttifaqına bank əməliyyatı aparmaq üçün xüsusi razılıq \(lisenziya\) verilməsi Qaydaları](#)
- [Kredit İttifaqınının iqtisadi tənzimləmə normativləri \(prudensial normativlər\) haqqında Qaydalar](#)
- [Ödənilməmiş borclar müqabilində banklar tərəfindən əmlakın balansə götürülməsi və qiymətləndirilməsi Qaydaları](#)
- [Kredit təşkilatları tərəfindən digər hüquqi şəxslərin paylarının \(səhmlərinin\) əldə edilməsi Qaydaları](#)
- [Bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üzrə risklərin tənzimlənməsi haqqında Qaydalar](#)
- [Banklara aidiyyəti olan şəxslərlə əməliyyatların aparılması Qaydaları](#)
- [Bankların əsas vəsaitlərlə \(əmlakla\) apardıqları əməliyyatların tənzimlənməsi](#)
- [Bankların birləşmə və ya qoşulma şəklində yenidən təşkili qaydaları](#)
- [Xarici bankın yerli nümayəndəliyinin hesabatının forması, məzmunu və Mərkəzi Banka təqdim edilməsi Qaydası](#)
- [Bank lisenziyalarının və icazələrin alınması üçün müraciət qaydaları haqqında təlimat](#)
- [Banklarda korporativ idarəetmə standartlarının tətbiqi qaydaları](#)
- [Mərkəzləşdirilmiş kredit reyestri haqqında qaydalar](#)
- [Bank inzibatçılarının vəzifədən azad edilməsi barədə sanksiyanın tətbiqinə dair materiallara baxılması və onun nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi qaydaları](#)
- [Yerli bankların şöbələrinin və yerli nümayəndəliklərinin açılması üçün icazə alınması və icazənin ləğv edilməsi qaydaları](#)
- [Bank yoxlamalarının həyata keçirilməsinin prosedur qaydaları](#)

- [Bank inzibatçılarının Mərkəzi Bankda attestasiyadan keçməsi qaydaları](#)
- [Konsolidasiya əsasında prudensial hesabatların tərtibi, təqdim edilməsi və nəzarət qaydaları](#)
- [Prudensial hesabatların yeni təkmilləşdirilmiş formaları](#)
- [Bankların və xarici bankların yerli filiallarının məcburi ləğvinə dair təlimat](#)
- [Mübadilə şöbələrinin təşkili və mübadilə əməliyyatlarının aparılması qaydaları](#)
- [Bankların və xarici bankların yerli filiallarının kənar auditinin aparılmasına dair tələblər haqqında qaydalar](#)
- [Məcburi ehtiyatların norması, hesablanması və saxlanması qaydaları](#)
- [Kredit təşkilatlarında veksellərin uçotunun aparılması qaydaları](#)
- [Banklarda kreditlərin verilməsi Qaydaları](#)
- [Maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi üçün poçt rabitəsinin milli operatoruna xüsusi razılıq \(lisenziya\) verilməsi və fəaliyyətinə dair prudensial tənzimləmə Qaydaları](#)
- [Prosesinq təşkilatlarına icazələrin verilməsi və prosesinq fəaliyyətinə nəzarət qaydaları](#)
- [Bank olmayan kredit təşkilatlarının prudensial tənzimlənməsinə dair qaydalar](#)
- [Bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən kreditlərin verilməsinə xüsusi razılığın \(lisenziyanın\) və icazələrin alınması üçün müraciət qaydaları haqqında təlimat](#)
- [Banklarda risklərin idarə olunması haqqında Qaydalar](#)

2.2. Valyuta tənzimi

- [Azərbaycan Respublikasında rezident və qeyri-rezidentlərin valyuta əməliyyatlarının rejimi haqqında qaydalar](#)
- [Fiziki şəxslər tərəfindən valyuta sərvətlərinin Azərbaycan Respublikasına gətirilməsi və Azərbaycan Respublikasından çıxarılması qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikası müvəkkil banklarının açıq valyuta mövqeyi limitlərinin müəyyən edilməsi və tənzimlənməsi qaydaları](#)

2.3. Mühasibat uçotu və hesabatı

- [Banklarda hesabların açılması, aparılması və bağlanması qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarında mühasibat uçotunun aparılması Qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının bank sistemində maliyyə hesabatlarının tərtib və təqdim olunması Qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının Bank sistemində hesablama metodu ilə uçot Qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının Bank sistemində əmanətlərin \(depozitlərin\) uçot Qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının bank sistemində xarici valyuta əməliyyatları üzrə uçot Qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının bank sistemində balansdankənar əməliyyatların uçot Qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının bank sistemində icarə əməliyyatları üzrə uçot Qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının bank sistemində digər aktiv və passivlərin uçot Qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının bank sistemində ödəniş vasitələrinin maliyyə hesabatlarında uçotu Qaydaları](#)

2.4. Nağd pul dövriyyəsi və nağdsız ödəmələr

- [Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən Banklar arasında hesablaşmaların aparılması qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasında nağdsız hesablaşmalar və pul köçürmələri haqqında təlimat](#)
- [Azərbaycan Respublikasında xatirə sikkələrinin tədavülə buraxılması qaydaları](#)
- [Bank sistemində pulların ekspertizasının təşkili və aparılması qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının kredit təşkilatlarında kassa əməliyyatlarının aparılması və qiymətlilərin inkassasiyasının təşkili qaydaları](#)

2.5. Mərkəzi Bankın qiymətli kağızlarla əməliyyatları

- [Notlarla əməliyyatlar](#)
- [Repo qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı tərəfindən veksellərin yenidən uçuğu haqqında müvəqqəti qaydalar](#)

2.6. Korporativ idarəetmə standartları

- [Risklərin İdarə Edilməsi Standartı](#)
- [Strateji planın hazırlanması üzrə metodoloji rəhbərlik](#)
- [İnsan Resursları və Riayət Olunma Standartı](#)
- [Strateji Planlaşdırma və Təşkilati Struktur Standartı](#)
- [Daxili Audit Standartı](#)
- [İnformasiya Texnologiyaları Standartı](#)
- [Maliyyə İdarəetməsi və Hesabatları Standartı](#)

2.7. Banklarda İnformasiya Texnologiyaların və digər sahələr üzrə normativ xarakterli aktlar

- [Banklarda İnformasiya Texnologiyalarının tətbiqi qaydaları](#)
- [Azərbaycan Respublikası bank sistemində arxiv işinin aparılması haqqında Təlimat](#)

2.8. Statistika

- [Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən banklar tərəfindən ödəniş statistikasının hesabatları formalarının tərtibi və təqdim edilməsi haqqında Təlimat](#)
- [Kassa dövriyyəsi haqqında statistik hesabatın tərtibi və təqdim olunması haqqında Təlimat](#)

II. ELMİ – PRAKTİK ƏDƏBİYYAT

1. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Elmi redaktor: Z.F. Məmmədov. Bakı, Qanun, 2009. 1092 s.
2. Dövlət maliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Elmi rəhbər: V.Z. Zeynalov. Bakı, Qanun, 2010. 1180 s.
3. Dünya ölkələrinin Mərkəzi Bankları. AR MB Beynəlxalq əlaqələr departamenti. Bakı, 2009
4. Abbasov Ə.M., Z.F. Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
5. A.Yeman. Azərbaycan Milli Ödəniş Sisteminin inkişaf tendensiyası: hüquqi və iqtisadi aspektlərin təhlili // Qanun. – 2009. - № 10

6. Abdullayev Ş.M. Əsgərova K. Bank işi. Bakı- 2009.
7. Bağirov M. Bank işi. Bakı, 2003.
8. Bəşirov R.A. Bank işi. Bakı, 2003.
9. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
10. Məmmədov Z.F. Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
11. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010.
12. Məmmədov Z.F., Hacıyev R.S. Xalq kapitalizmin formalasməsi və inkişafında qiymətli kağızlar bazarının rolu. – Bakı.: Elm, 2006. -320 c.
13. Məmmədov Z.F., Dünya təcrübəsi kontekstində Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı: Azərneşr, 2008. 400 c.
14. Sadıxov M., Məmmədov Z.F. Azərbaycan Respublikasında Pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri//Pul-kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin elmi-praktiki problemləri. - Bakı, Az.Dİİ. - Noyabr 24-25, 1999. 1 p.л.
15. Məmmədov Z.F. Dünya təcrübəsi kontekstində əmanət sığorta sistemi // Az.MEA RH.elmi-praktiki seminarının materialları. - Bakı: DQM, 25-26 may, 2006. C. 177- 181.
16. Məmmədov Z.F. Maliyyə sektorunda böhrana qarşı mübarizədə tətbiq edilən şəffaflıq siyasətin rolu // böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflılığın rolu. Beynəlxalq elmi- praktiki konfrans. 16- 17 oktyabr 2009.
17. Məmmədov Z.F. Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəçilik sistemində antiböhran siyasət: ümumi problemlər və fərqli yanaşmalar// «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəçilik sistemində antiböhran siyasəti: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli». Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, 04 iyun 2010.
18. Məmmədov Z.F. Türkiyənin müasir bank sistemi // Maliyyə və ucot.- 1996.- № 3.
19. Məmmədov Z.F. Beynəlxalq valyuta–kredit münasibətləri. Dərslik. - Bakı, 2001, 2002, 2005,2008. IV nəşr.
20. Məmmədov Z.F. Ən yeni iqtisadiyyat.Bakı.-2001. 320 c.
21. Məmmədov Z.F. Pul, kredit və banklar. – Bakı, 2010. - 530 c.
22. Məmmədov Z.F. Pul, kredit və banklar, qiymətli kağızlar və valyuta. Suallara cavab. Bakı: Nasir, 2005. 200 c.
23. Məmmədov Z.F. Maliyyə və kredit. Dərslik. – Bakı, 2008.
24. Məmmədov Z.F. Azərbaycanda korporativ idarəetmə sistemi və onun banklarda tətbiqi məsələləri //Qanun. – 2007. - № 8.
25. Məmmədov Z.F. Azərbaycan Respublikasında pul və valyuta siyasətinin iqtisadi - hüquqi aspektləri// Qanun. – 2009. - № 3. 158 -170.
26. Məmmədov Z.F. Global maliyyə böhranı və ona qarşı tədbirlər paketi // Qanun. – 2009. - № 7
27. Məmmədov Z.F. Azərbaycan Milli Ödəniş Sisteminin inkişaf tendensiyası: hüquqi və iqtisadi aspektlərin təhlili // Qanun. – 2009. - № 10
28. Məmmədov Z.F. Qlobal böhranların şiddətlənməsi mühitində Azərbaycan Mərkəz Bankının pul siyasətinin istiqamətləri və makro – prudensial idarəetmə antikrizis tədbirləri // Qanun. – 2009. - № 12.
29. Məmmədov Z.F. Global böhranı və dövlətin antiböhran strategiyası: Dünya təcrübəsi və Azərbaycan realığı// Dövlət idarəçiliyi. № 1. – 2010.
30. Məmmədov Z.F. Qlobal maliyyə böhranı kontekstində dövlət monetar idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli// AMEA-nın xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası. №2, 2010.c. 5-15.
31. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010.
32. Zeynalov V. Z. Beynəlxalq maliyyə. Azərneşr. Bakı, 2010.
33. Zeynalov V. Z. Maliyyə. Azərneşr. Bakı, 2009.
34. Аббасов А.М., Мамедов З. Ф. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку: Азернешр, 2007.
35. Аббасов А.М., Мамедов З. Ф. Цифровизация финансов. – Баку.: БГУ, 2003. - 200

с.

36. Банковское дело. Учебник. М.: Проспект, 2008.
37. Банковское дело Управление и технологии под ред. Тавасиева Учебник 2005.
- 671с.
38. Банковское дело. под ред. Коробовой Г.Г. - Учебник 2006 -766с.
39. Банковское дело: современная система кредитования. под ред. Лаврушин М.- 2007.
40. Банковское дело. МФПА, 2005
41. Банковское дело. под ред. Лаврушина О.И. М.- 2007.
42. Банковское дело. под ред. Коробовой Г.Г. М.- 2006.
43. Банковские риски. Издательство: [КноРус](#), 2008 .
44. Банковский менеджмент. Издательство: [КноРус](#), 2010
45. Банковский маркетинг. Издательство: МФПА 2004.
46. Гаджиев Ш.Г. Финансово-банковская система Azerbaijan в условиях глобального кризиса: изменение акцентов международных сравнительных оценок // Центральная Азия и Кавказ, Глобализация. 4-5, - 2009. с. 84- 103.
47. Гаджиев Дж.Ф. Международный банк Azerbaijan: устойчивое развитие в условиях мировой финансовой нестабильности //Академия государственного управления при президенте Azerbaijan, научно-практическая конференция "Глобальный финансовый кризис и антикризисная политика в системе государственного управления: мировой опыт и азербайджанская модель". 4 июня , 2010, Баку.
48. Гаджиев Дж.Ф. Денежно-банковская система и MBA.M.: «Финансы и статистика», 2008.
49. Герасимова Е. Б., Мельник М. В.. [Основы банковского аудита](#). 2008.- 224 с.
50. Д. Синки. [Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг](#). Изд.: Альпина Бизнес Букс. 2007. 1024 с .
51. Ермаков С.Л., Юденков Ю.Н. Основы организации деятельности коммерческого банка. Учебник Издательство: КноРус. Год: 2011
52. Жарковская Е.П. Банковское дело. Учебник 2006
53. Зейналов В. З. Проблемы развития банковского сектора Azerbaijan в условиях глобального кризиса// Экономика и управление.-2011.- № 7.
54. Ибрагимов З.Г. Генезис денежно - кредитной системы Azerbaijan. Баку, 1997.
55. Кочергин Д. А.Электронные деньги. Изд: Маркет, 2011 с. 424
56. Керимов А. Рынок банковских услуг. Баку. 2010.202 с.
57. Лаврушин О.И. Банковское дело. Изд: КноРус. - 2008 г. 768 с.
58. Лаврушин О. И. Банковская система в современной экономике. М: КноРус. Монография. 2011. 360 с.
59. Мамедов З. Ф. Кредитная система Турецкой республики. - СПб: изд-во СПбГУЭФ. Текст лекции. 1993. – 43 с.
60. Мамедов З. Ф. Деньги, кредит, Банки. Учебник. Баки, 2008. 400 с.
61. Мамедов З. Ф. Деятельность российских банков в странах СНГ и Azerbaijanано-российского сотрудничества в банковской сфере // Известия национальной АН Azerbaijan. Серия экономических наук № 1- 2008. Баку, Елм- 2008. 30-40 с.
62. Мамедов З. Ф. « Инфекционный» характер банковского кризиса в контексте глобализации // Теория и практика финансового и банковского дела: VII Межвузовская конференция - 12/12.2006. Секции 1-3. -СПб.:– СПбГИЭУ,2 006. - С. 106-112. 0,5 п.л.
63. Мамедов З. Ф. Влияние кризиса на реформирование банковского сектора Турции. 10 декабря 2009 г. Первый Российский экономический конгресс (РЭК-2009) . Москва с 7 по 12 декабря 2009 года в помещениях Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова под эгидой Новой экономической ассоциации (НЭА) и Секции экономики Отделения общественных наук РАН.

64. Мамедов З. Ф. Проблемы и перспективы развития э - банковских услуг//Финансы, кредит и международные экономические отношения в XXI веке. Материалы 2-й международной научной конференции. 29- 30 марта 2007 года: Сборник докладов. Т II/Под. ред. В.Е. Леонтьева. - СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2007.

65. Мамедов З. Ф. Перспективы развития системы страхования вкладов//Финансы, кредит и международные экономические отношения в XXI веке. Материалы 2-й международной научной конференции. 29- 30 марта 2007 года: СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2007. С.53.- 55

66. Мамедов З. Ф. Финансовая интеграция стран СНГ и сотрудничество между Азербайджаном – Россией в банковской сфере // Роль финансового – кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики. Материалы 1- й международной научной конференции. 28- 29 января 2008 года. Сборник докладов. Т II /Под. ред. В.Е. Леонтьева. - СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2008.

67. Мамедов З. Ф. Проблемы модернизации банковской системы Азербайджана // Теория и практика финансового и банковского дела: X Межвузовская конференция – 03-04 декабря. Пленарное заседание. - СПб: – СПбГИЭУ, 2008. - С. 71- 80.

68. Мамедов З. Ф. Степень долларизации и евроизации российской экономики // «Валютные проблемы инновационного развития экономики России» 22 октября 2008 г. Финансовая Академия при Правительстве Российской Федерации.

69. Мамедов З. Ф. Анатомия финансового кризиса. – СПб: Изд-во СПбГУ, 2005. - 322 с.

70. Мамедов З. Ф. Влияние кризиса на логику реформирования банковской системы.– СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2005.

71. Мамедов З. Ф. Экспансия иностранного капитала на банковский рынок Турции в посткризисный период // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 7:– СПб.: 2006.

72. Мамедов З. Ф. Проблемы реформирования банковского сектора России после кризиса // Актуальные проблемы труда и развития человеческого потенциала: Межвузовский сборник научных трудов. Выпуск № 4. – СПб: Изд-во СПб ГУЭФ, 2006.

73. МамедовЗ.Ф. Современные позиции и роль иностранного капитала в банковском секторе развивающихся стран // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 8:– СПб.: Инфо - да, 2007. с.187 -190.

74. Мамедов З. Ф. Сущность банковского кризиса // Теория и практика финансового и банковского дела: VI Межвузовская конференции аспирантов и докторантов. - СПб.: СПбГИЭУ, 8 декабря 2004. -

75. Мамедов З. Ф. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Центральная Евразия: национальные валюты. Стокгольм: Изд. Дом «SA Press», 2008. – 79- 103.

76. Мамедов З. Ф. Банковский кризис как ускоритель процесса передачи государственных кредитных учреждений в частные институты// Актуальные проблемы финансов и банковского дела. - СПб: СПбГИЭУ, 2007. 79- 95

77. Мамедов З. Ф.Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. Баку: Азернешр, 2007.

78. Мамедов З.Ф.Основные направления формирования устойчивого национального рынка ипотечного жилищного кредитования в АР // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 8:– СПб.: Инфо - да, 2007. с.187 -190.

79. Мамедов З.Ф. Эффективность финансовой стратегии правительства Азербайджана в условиях мирового кризиса // // Финансовый рынок и кредитно – банковская система России. Сборник научных трудов / Под ред. д.э.н., проф.А.С.Селищева. Выпуск № 8:– СПб.: Инфо - да, 2007. с.187 -190.

80. Мамедов З. Ф. Влияние финансового кризиса на взаимоотношение реального и банковского секторов // Взаимодействие реального и финансового секторов в трансформационной экономике. Материалы ВНК. 2-3 февраля 2006 г. - Оренбург: ИПГ ГОУ ВПО ОГУ, 2006..

81. Мамедов З. Ф. Банковский кризис в мировой экономической практике: основные тенденции развития // Финансы, кредит и международные экономические отношения в XXI веке. Материалы 1-й международной научной конференции. 6-7 апреля 2006 года: Сборник докладов. Т II/Под. ред. В.Е. Леонтьева. - СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2006. С.56-60.

82. Мамедов З. Ф. Институт банковского надзора как фактор стабильности банковской системы // Роль финансово-кредитной системы в реализации приоритетных задач развития экономики. Материалы 2-й международной научной конференции. «Санкт-Петербургский государственный университет экономики и финансов» 29-30 января 2009 года.

83. Мамедов З. Ф. Современная банковская система Турецкой Республики // «Известия Санкт - Петербургского университета экономики и финансов. - 1998.- № 3. - С. 69-83

84. Мамедов З. Ф. Современные тенденции развития банковской системы Турецкой Республики // Деньги и кредит. -1998.- № 6. - С.58-65.

85. Мамедов З. Ф. Банковский сектор Турции: современные позиции и роль иностранного капитала // Деньги и кредит.- 2003.- № 12 .- С. 61-67.

86. Мамедов З. Ф. Кризис на фондовом рынке – отражение общей динамики экономики // Экономика и управление .- 2005. - № 3.

87. Мамедов З. Ф. Банковская система Турции //Мировая экономика и международные отношения.- 2005. - № 5 .

88. Мамедов З. Ф. Роль кризиса в реформировании банковской системы Турции// Деньги и кредит. - 2005. - № 9.

89. Мамедов З.Ф. Особенности современного состояния турецкой банковской системы //Финансы и кредит. -2005.- №12

90. Мамедов З. Ф. Участие иностранного капитала в странах формирующихся рынков после кризиса //Финансы и кредит.- 2006.- 9(213).

91. Мамедов З. Ф. Анализ и оценка банковских рисков // Известия СПбГУЭФ. 2006. - № 3. - С.-93- 102

92. Мамедов З. Ф. Роль кризиса в реформировании банковского сектора стран формирующихся рынков // Журнал «Финансы и кредит», 10(250) - 2007 март

93. Мамедов З. Ф. Современные позиции и роль иностранного капитала в банковском секторе России после кризиса// Экономика и управление. - 2007. - № 4.

94. Мамедов З. Ф. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Финансы и кредит.- 2008.- № 4.

95. Мамедов З. Ф. Экспансия российского банковского капитала в других странах СНГ и присутствие их банков на рынке РФ //Кавказ, Глобализация. Том 2, выпуск 1.- 2008. 67- 81

96. Мамедов З. Ф. Банковская система Азербайджана // Мировая экономика и международные отношения.- 2008. № 7.

97. Мамедов З. Ф. Посткризисная модернизация банковской системы Турции // Деньги и кредит. - 2009. - № 2.

98. Мамедов З. Ф. Банковская система Турецкой Республики// Экономика и управление. - 2009.- № 3. с.16– 25.

99. Мамедов З. Ф. Структурная перестройка банковской системы Турции после кризиса//«Вестник Финансовой Академии» - 2010. № 1.

100. Мамедов З. Ф. Антикризисная политика в банковской сфере: Турция, Российская Федерация и Азербайджана (сравнительный анализ) // Экономика и управление. - 2010. - № 9. с.3 – 25.
101. Мамедов З. Ф. Банковская система в условиях глобального финансового кризиса// Финансы и кредит.- 2010.- № 48.с. 8-15.
102. Мамедов З. Ф. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. Баку: Азернешр, 2007.
103. Мамедов З. Ф. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Центральная Евразия: национальные валюты. Стокгольм: Изд. Дом «СА Press», 2008. – 79- 103.
104. Мамедов З. Ф. Анализ и оценка банковских рисков // Известия СПбУЭФ. 2006. - № 3.
105. Мамедов З.Ф.Анатомия финансового кризиса. – СПб: Изд-во СПбГУ, 2005. -322 с.
106. Мамедов З.Ф.Влияние кризиса на логику реформирования банковской системы.– СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2005.
107. Мамедов З. Ф.Системы финансового надзора за банковскими секторами: мировой опыт и азербайджанская практика// научная – практическая конференция. Государственный финансовый контроль в современных условиях. 18 февраля 2011.
108. Мамедов З. Ф.Основные направления политики по формированию модели международного финансового центра // «Эффективное государственное управление в условиях инновационной экономики». Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации г. Москва 18 мая 2011 года
109. Рустамов.Э.С. Глобальный кризис и антикризисная политика Центрального банка Азербайджана // Деньги и кредит.- 1/2010.
110. Рустамов.Э.С. Проблемы реформирования макроэкономических институтов в послекризисный период// Деньги и кредит.- 9/2010.
111. Фрост Стивен. Настольная книга банковского аналитика . Издательство: Баланс Бизнес БуксГод: 2006. 672 С.
112. Щербакова Г. Н. Анализ и оценка банковской деятельности (на основе отчетности, составленной по российским и международным стандартам)). Издательство: Вершина. - 2007. С. 464
113. N.Ekren. Uluslararası bankaçılık. Ankara, 1984.
114. Erişah Arıcan. Türk Bankacılık Sektöründe Ölçek Ekonomileri, Pazar Hakimiyeti ve Rekabet Gücü, Maliyet Etkinliği ve Ölçek Ekonomilerine İlişkin Ekonometrik Bir Uygulama Yayın No: 278.Yayın Yılı : 2011.Sayfa Sayısı : 188
115. Prof.Dr. Hasan Selçuk. SPK Lisanslama Sınavlarına Hazırlık. - gökçe kitabevi,2009.
116. Zahid Farrux Mamedov. Azerbaycan bankacılığı //Finans dünyası.-1998. - Aqustos. – Turkey. - C. 95-102.
117. Zahid Farrux Mamedov. Orta Asiyanın banka raporu //Capital. -1998. - Haziran. Turkey. S.202-203. 1
118. Zahid Farrux Mamedov. Turk Cumhuriyyetinde bankacılık sistemi//Turk dünyasi arasdirmalar vakfi yayın orqanı. Turkey. - 1998.- № 114.
119. Zahid Farrux Mamedov. Azerbaycan yeniden sahlanişda// Zaman. - 1998. -30, 31 temmuz, 1, 2, agustos. Turkey.
120. Zahid Farrux Mamedov. Turk Cumhuriyyetlerinde bankacılık sistemi ve Turkiye ilişkilerin geliştirilmesinde bankacılığın önemi//Economic ve finansal işbirliğinin geliştirilmesinde hukuki ihtilafların çözümlemesi sempozyumu. – Istanbul: Alkim yayın evi, 1998. C 85-97.
121. Zahid Farrux Mamedov. İnflasyon, faiz ve doviz kuru arasındaki ilişkileri. - Istanbul, 1998. – 400 c.

122. Zahid Farrux Mamedov. Türkiyede enflasyon faiz oranı, döviz kuru üzerindeki etkisinin analizi // Journal of Qafqaz Universiteti. – 1999.- № 1.

123. Zahid Farrux Mamedov. Enflasyon ve para ikamesi olqusu //Journal of Qafqaz Universiteti.- 1999 - № 2.

124. Zahid Farrux Mamedov., Ahmet Yeman. Azərbaycanın kredit ve para sistemi: günümüzdeki özellikləri ve gelişme yönü // Maliyyə və finans yazıları. Sayı 87. Nisan 2010. // Türkiye. 51-77

125. Zahid Farrux Mamedov. Zeynalov V. Z. Küresel mali krizin Azerbaycan ekonomisine etkileri ve Azerbaycan Merkez Bankasının monetar politikasının analizi // T.C. Marmara Üniversitesi Financial Arasdirmalar ve calismalar dergisi. Uluslararası hakemli dergi.Yayın № 773. -2010 c. 73-95

126. Zahid Farrux Mamedov. Küresel dalgalanmalar ve Finans sektörüne yansımaları // Türkiye Cumhuriyeti Marmara Üniversitesi Bankacılık və Sigortacılık Yüksək okulu 19 dekabr 2008.

127. Zahid Farrux Mamedov. Küresel mali kriz İlişkilerinde döneminde Rus bankacılık ve reel sektör yapısal dengesizliklerin analizi // Kriz sonrası süreçte finans sektörü-reel sektör ilişkisi. Uluslararası finans sempozyumu 2010. 10 Aralık 2010. TC. MU.

